

ana barbič

**IZZIVI IN
PRILOŽNOSTI
PODEŽELJA**

Ana Barbič

IZZIVI IN PRILOŽNOSTI PODEŽELJA

Izdajatelj: FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2005, Ljubljana.
Vse pravice pridržane.

Tiskana izdaja je izšla leta 2005.

Recenzenta: dr. Maca Jogan in dr. Anton Prosen
Jezikovni pregled: Irena Androjna Mencinger
Oblikovanje naslovnice: Iztok Prosen
Prelom: Designpro d. o. o.

E dostop: <http://knjigarna.fdv.si/>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

711.3(497.4)(0.034.2)
63:504(497.4)(0.034.2)
316.334.55(497.4)(0.034.2)

BARBIČ, Ana

Izzivi in priložnosti podeželja [Elektronski vir] / Ana Barbič. - El. knjiga. - Ljubljana :
Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2015
Način dostopa (URL): <http://www.fdv.uni-lj.si/zalozba/edostop.asp> . - Tiskana izd. je izšla leta 2005

ISBN 978-961-235-516-6 (pdf)
258412032

ANA BARBIČ

IZZIVI IN PRILOŽNOSTI PODEŽELJA

Ljubljana, 2005

PREDGOVOR

V knjigi predstavljena besedila so bila napisana po letu 1991 ter objavljena v domačih in tujih revijah ali kot samostojna poglavja v tujih knjigah. Kjer je bilo potrebno in možno, sem besedila dopolnila z novjšimi podatki in opozorila na sedanje stanje. V na novo napisanih »sklepni razmišljanjih« pa utemeljujem nujnost celovitega in interdisciplinarnega pristopa k oblikovanju strategije vzdržnega razvoja slovenskega podeželja, ki bo podlaga za usklajevanje potrebe po varovanju okolja/narave z gospodarskim in družbenim razvojem, ter nujnost vključevanja kmečkih/podeželskih žensk v snovanje in uresničevanje posameznih razvojnih zamisli in projektov kot tudi njihovo vključevanje v organe lokalne samouprave.

Knjiga je tudi nekakšen dokument tranzicijskega obdobja Slovenije in obdobja pred njim predvsem na področju snovanja in uvajanja paradigme celovitega/vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti in partnerskega pristopa v izvajanju konkretnih razvojnih projektov.

Težko je reči, komu je knjiga v prvi vrsti namenjena oziroma predvideti potencialne bralce. Verjetno bodo v manjšini tisti, ki bodo knjigo prebrali v enem dihu. Pričakujem pa, da bodo posamezni vsebinski sklopi ali posamezna poglavja pritegnili pozornost številnih bralcev, ker bodo v knjigi našli vsebino, ki jih zanima, in informacije, ki jih potrebujejo bodisi pri svojim poklicnem delu bodisi pri delu v različnih nevladnih organizacijah na slovenskem podeželju. Nedvomno pa bodo po knjigi segali profesorji in študentje dodiplomskega in podiplomskega študija ne le Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani in Kmetijske univerze v Mariboru, temveč tudi profesorji in študentje drugih usmeritev (sociologije, ekonomije, geografije, etnologije, arhitekture, prostorskega planiranja, varstva narave/okolja, upravljanja in drugih študijskih smeri). Knjiga bo v pomoč kmetijskim strokovnjakom, ki delajo v upravnih organih ali na terenu; agencijam, ki izvajajo razvojne projekte na podeželju; nosilcem političnih in upravnih funkcij ter številnim nevladnim organizacijam (turističnim društvom, društvom za varstvo okolja, narave, kulturne dediščine idr.), pa tudi stanovskim društvom in njihovim zvezam, kot so npr. društva kmečkih in podeželskih žensk in njihova zveza ali Zveza turističnih kmetij Slovenije.

Glavna zasluga za pričujočo knjigo gre dvema osebam. Prva je mlajša kolegica, zaslužna profesorica dr. Maca Jogan, ki me je v presledkih polni dve leti spodbujala k odločitvi za pripravo knjige, za kar sem ji

globoko hvaležna. Druga oseba, brez katere knjige tehnično ne bi bilo možno pripraviti, pa je Franc Kramarič, inž. agr., tehnični sodelavec na Katedri za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja, ki je z veliko mero potrpežljivosti in razumevanja tehnično uresničeval moje želje. Zato se na tem mestu zahvaljujem tudi svoji (nekdanji) matični Katedri za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja Oddelka za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani za razumevanje in infrastrukturno podporo.

Knjigo mi je uspelo pripraviti v predstavljeni obliki ob podpori še nekaj ljudi. Izr. prof. dr. Antonu Prosenu se zahvaljujem za njegove predloge razporeditve posameznih poglavij, Mileni Kulovec, univ. dipl. inž. kmet., za informacije o stanju na področju pokojninsko-invalidskega in socialnega varstva kmečkih žensk, vsem soavtoricam in soavtorjem skupnih besedil pa za privolitev objave v tej knjigi in Iztoku Prosenu za likovno opremo. Zahtevno in obsežno delo pa bi težko opravila brez moralne podpore moža, dr. Milana Naprudnika.

Ljubljana, april 2005

Ana Barbič

KAZALO VSEBINE

UVOD	11
I PODEŽELJE IN KMETIJSTVO, TRANZICIJA IN VZDRŽEN RAZVOJ	13
OPREDELITEV, MODELI IN NAČELA TRAJNOSTNEGA/ VZDRŽNEGA RAZVOJA PODEŽELSKIH SKUPNOSTI	15
Opredelitev vzdržnega/trajnostnega razvoja	15
Modeli celovitega pristopa k vzdržnemu/trajnostnemu razvoju podeželskih skupnosti	18
Načela vzdržnega razvoja	23
KMETIJSTVO, PODEŽELSKESKUPNOSTI IN DRŽAVA V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI	29
Glavne značilnosti tranzicijskih držav srednje in vzhodne Evrope	30
Pestrost virov dohodkov kmetij in podeželskih skupnosti	33
Ovire pri uvajanju raznovrstnosti virov dohodkov na posameznih kmetijah in v podeželskih skupnostih v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope	36
Človek in okolje: temelja uvajanja pestrosti dohodkov podeželskih skupnosti	37
Decentralizacija oblasti kot pogoj za trajnostni/vzdržen razvoj podeželskih skupnosti	38
Sklep	40
POVEZOVANJE, SODELOVANJE IN SOLIDARNOST ZA USTVARJALNO PRIHODNOST PODEŽELSKIH OBMOČIJ V RAZŠIRJENI EVROPI.....	42
Pristopna pogajanja morajo biti dvosmeren proces	43
Pričakovane koristi in stroški obeh skupin razširjene Evrope	44
Nekaj predlogov za pospešitev procesa širitve EU	46
Postati vidni – preobrat v odnosu držav srednje in vzhodne Evrope do EU	48
Finske izkušnje	48
Pridružitvena politika Slovenije	51
Sklep	53

JAVNA DELA V KMETIJSTVU IN NA PODEŽELJU V SAMOSTOJNI SLOVENIJI	54
Programi javnih del kot blažilci kmečke/podeželske revščine	56
Metodološki pristop	60
Rezultati	62
Delež programov javnih del v kmetijstvu/na podeželju	62
Udeleženci programov javnih del.....	64
Področja, primerna za programe javnih del	64
Viri informacij in nagibi udeležencev za vključitev v PJD	66
Interes brezposelnih za sodelovanje v PJD in odnos udeležencev do kmetov	68
Kmetje/kmečka gospodinjstva kot ciljne skupine programov javnih del	69
Država in programi javnih del	74
Glavne ugotovitve in predlogi	76
 II KULTURNA IN NARAVNA DEDIŠČINA – RAZVOJNI POTENCIAL SLOVENSKEGA PODEŽELJA.....	79
KULTURNA IDENTITETA SLOVENSKEGA PODEŽELJA: PROSTORSKA SORODNOST IN KULTURNA RAZLIČNOST PODEŽELSKIH SKUPNOSTI	81
Opredelitev osnovnih konceptov	83
Kulturna identiteta slovenskega podeželja	85
Slovensko podeželje v času	85
Sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja	86
Jezik podeželskih območij – izraz slovenske samobitnosti.....	89
(Domače) obrti.....	90
Prehrambena in kulinarčna kultura	92
Medsebojna pomoč, oblike sodelovanja in povezovanja na podeželju	93
Likovna umetnost na kmetijah	95
Sklep	98
 LOKALNE POBUDE ZA KULTURNI DOGODEK NA DRŽAVNI RAVNI	101
Proslava 100-letnice Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah	102
Predmet proslave: Pleteršnik in njegovo delo.....	102
Lokalne spodbude za obeležitev spomina slavnemu rojaku	102
Akcije za obnovo Pleteršnikove domačije in ureditev okolice ter za izvedbo državne proslave	103

Od proslave do razvojnih snovanj	109
Mednarodna delavnica	110
Zamisel razvojnega projekta	111
Sklep	113
SOCIALNA TIPOLOGIJA (KMEČKIH) GOSPODINJSTEV KOT SESTAVINA STROKOVNIH PODLAG PROSTORSKEGA IN GOSPODARSKEGA NAČRTOVANJA RAZVOJA PODEŽELJA	
Celovit pristop k razvoju podeželskih skupnosti	114
Raziskovalni problem in cilji	115
Območje in populacija raziskave	117
Socialna tipologija družin/gospodinjestev in kmečkih gospodarstev	117
Delovni model in indikatorji njegovih sestavin	117
Metodološki postopek	119
Rezultati	121
Skupine gospodinjestev glede na izbrane sociološke značilnosti in njihova (potencialna) vloga v razvoju območja TNP	121
Skupine kmetij na območju TNP in njihova vitalnost	124
Povezanost tipov kmetij s socialnimi tipi njihovih gospodinjestev	127
Prostorska umestitev socialnih skupin in skupin kmečkih gospodinjestev v primeru naselja Podjelje	130
Sklep	131
REGIJSKI PARK ŠKOCJANSKE JAME: ZGODBA O TREH VASEH	
Strokovna podpora prebivalcem treh vasi	133
Kdo so prebivalci treh vasi in kako so organizirani?	134
Država in domačini: nasprotniki ali partnerji?	137
Strokovna podpora prebivalcem treh vasi	138
Problemi in možne rešitve	143
Gospodarski proizvod regijskega parka Škocjanske jame na temelju lokalnih virov	145
Izhodišča in cilji	145
Gospodarski proizvod	146
Posamezniki in gospodinjestva kot vir in kot nosilci lokalnega razvoja	147
Sestavine gospodarskega proizvoda in interes gospodinjestev zanje	149
Možnosti za izvajanje posameznih gospodarskih dejavnosti	152
Gospodarski proizvod posameznih gospodinjestev	155

Glavna značilnost ponujenega gospodarskega proizvoda in priporočila za strategijo njegovega uresničevanja	158
Živeti v regijskem parku	162
Prednosti in omejitve življenja v zavarovanem območju	162
Pričakovanja domačinov	164
VAROVANJE OKOLJA IN BIOTSKE PESTROSTI OB PRIDRUŽEVANJU SLOVENIJE EU: PRIMER PREDVIDENEGA REGIJSKEGA PARKA TRNOVSKI GOZD	
Predpristopne politike/programi (PHARE, SAPARD)	168
PHARE	169
SAPARD	170
Programi/ukrepi Republike Slovenije brez podpore EU	171
Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost	172
SAEP – Slovenski kmetijskookoljski program in ukrepi za njegovo uresničevanje	173
Razvoj podeželja	175
Proces pridruževanja Slovenije Evropski uniji: primer direktiv o pticah in habitatih	176
Zakonska zavarovanost ptic in habitatov v Sloveniji	176
Ustanavljanje in upravljanje zavarovanih območij v Sloveniji	177
Zakonske podlage sodelovanja javnosti v zagotavljanju varstva okolja in ohranjanja narave	178
Primer predvidenega regijskega parka Trnovski gozd	180
Opis območja	180
Stališča lokalne in državne elite do prihodnjega regijskega parka	182
SKLEP	186
III KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA	189
GOSPODINJSKO DELO V TUJINI: NUJA IN PRILOŽNOST ZA PODEŽELJSKE ŽENSKÉ Z GORIŠKEGA NEKOČ IN DANES	191
Nekoč: dojilje in služkinje z Goriškega	193
Gradnja Sueškega prekopa – priložnost za slovenske dojilje in služkinje	193
Zaskrbljenost cerkvenih in posvetnih oblasti zaradi »moralne« ogroženosti žensk v tujini	195
Razpetost slovenskih dojilj in služkinj med delom in domom	197

Podeželske ženske z Goriškega kot služkinje v velikih severnoitalijanskih mestih med obema vojnama.....	198
Sodobne delovne migracije žensk z Goriškega podeželja ...	199
Sklep	204
KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA NA KMETIJI	
IN V DRUŽBI	205
Kmečke ženske v okviru aktivnega in vzdrževanega kmečkega prebivalstva.....	205
Kmetice kot gospodarice na družinskih kmetijah in kot njihove (so)lastnice.....	208
Kmetice kot gospodarice na kmetiji	208
Kmetice kot (so)lastnice kmetije.....	209
Socialna varnost kmetic.....	210
Delovni dan kmečke ženske	212
Kdaj kmetje in kmetice vstajajo in kdaj ležejo k počitku	212
Čas, porabljen za vsa delovna opravila pozimi in poleti.....	215
Delitev dela in odločanja v okviru kmečkega gospodinjstva in gospodarstva	217
Delitev dela in odločanja v kmečkem gospodinjstvu	217
Delitev dela in odločanja v okviru kmečkega gospodarstva	219
Kmetice v javnem življenju	221
Prostočasne aktivnosti kmetov in kmetic	221
Članstvo v društvih.....	228
Kmetje in kmetice kot člani političnih strank	229
Kako kmečka ženska ocenjuje in doživlja svoj položaj?	231
Poti za izboljšanje položaja kmetice in kmečke družine na kmetiji in v družbi.....	233
(SAMO)OBNAVLJANJE KMEČKEGA SLOJA V SLOVENIJI ...	238
Model raziskave, izbor in opis anketiranih oseb	239
(Samo)obnavljanje kmečkega sloja.....	245
Poklic in poklicna mobilnost	245
Poklicna in prostorska mobilnost zaradi poroke.....	249
Starost ob poroki in izobrazba obeh partnerjev	251
Zadovoljstvo z odločitvijo za poroko na kmetijo	253
Otroci v kmečkih družinah	255
Število otrok in število želenih otrok v kmečkih družinah	255
Razlogi za neuresničenost želja po otrocih.....	259
Prikrajanost otrok, ki živijo na deželi	260
Prednosti podeželskih otrok	262
Zakaj mladi še ostajajo v kmetijstvu in na vasi.....	264
Sklepne misli	267

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA V TRANZICIJI	270
Kmetica in kmečka družina zasebno in javno	270
Kmetica in kmečka družina v evropski ruralno-sociološki teoriji	272
Sodobna družbenoekonomska dogajanja, ki odločilno vplivajo na družinsko kmetovanje, kmetijo in kmečko družino	274
Tipologija slovenskih kmečkih družin	275
Trije tipi kmečkih družin v Sloveniji	276
Lastnosti, ki razločujejo vitalno demokratično in vitalno tradicionalno družino	280
Socialnogeografska, agrarnoekonomska in demografska obeležja, ki razločujejo tri tipe kmečkih družin	284
Empirična potrditev postavljenih hipotez	289
Tipologizacija kot pristop k spoznavanju družinskih kmetij	290
Tranzicija kot (neizrabljena) priložnost za kmečke ženske in kmečko družino v Sloveniji	296
IV SKLEPNA RAZMIŠLJANJA	299
UVOD	301
PRISTOP K OBLIKOVANJU STRATEGIJE CELOVITEGA IN VZDRŽNEGA RAZVOJA NA RAVNI DRŽAVE	301
Opredelitev stanja	301
Predlog pristopa k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja	305
VKLJUČITEV ŽENSK V STRATEGIJO RAZVOJA PODEŽELJA	309
Opredelitev stanja	310
Predlog pristopa za vključitev načela enakih možnosti obeh spolov v strategijo celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja	314
SKLEP	316
VIRI	317
IMENSKO KAZALO	336
STVARNO KAZALO	339

UVOD

Naslov »Izzivi in priložnosti podeželja« ni bil izbran naključno, temveč po tehtnem premisleku ob preučitvi pomenov obeh ključnih besed. Po eni strani je namreč podeželje izzvano s sodobnimi globalizacijskimi procesi, v katere se mora vključiti oziroma nanje reagirati v izogib marginalizaciji, razvojnemu zaostajanju in posledično izgubljanju lastne identitete. Po drugi strani pa isti globalizacijski procesi ponujajo podeželju razvojne priložnosti, kakršnih v preteklosti preprosto ni bilo. Razvita prometna infrastruktura, sodobne komunikacijske tehnologije, pogosti stiki prebivalcev podeželja s prebivalci mest, v turistično razvitih podeželskih krajih pa celo z obiskovalci iz drugih držav omogočajo samoumestitev posameznikov in podeželskih skupnosti v širši (družbeni) prostor: v regijo, državo, skupnost držav, svetovno skupnost. Prav zato naslov ne govori o »slovenskem podeželju«, čeprav so v knjigi predstavljena predvsem dogajanja in izkušnje slovenskega podeželja in njegovih prebivalcev.

Kmetijstvo je sicer še vedno tipična, ne pa edina, v številnih primerih niti ne prevladujoča gospodarska dejavnost podeželskih skupnosti. Zato se podeželje že dalj časa ne enači več s kmetijstvom, češ da brez kmetijstva ni podeželja, ker imata različni identiteti. Viri kmetijstva kot gospodarske dejavnosti so le kmetijska zemljišča in prebivalci, ki se ukvarjajo s kmetijsko pridelavo, podeželje pa je vse bolj prostor bivanja in dela ljudi, ki se ukvarjajo z različnimi nekmetijskimi gospodarskimi dejavnostmi. Mnoge med njimi so sicer bolj ali manj tesno povezane s kmetijstvom, mnoge gospodarske dejavnosti, katerih število se naglo povečuje, pa s kmetijstvom nimajo več nikakršne zveze. Gre predvsem za dejavnosti terciarnega in kvartarnega sektorja, katerih proizvodi in storitve so namenjene tako domačinom kot obiskovalcem. Podeželje pa hkrati v vse večjem obsegu postaja zgolj prostor bivanja ljudi, ki so zaposleni zunaj kraja bivanja ali so se na podeželje priselili po upokojitvi.

Od kod spodbude za tovrsten razvoj podeželja? Čeprav gre nedvomno za številne in raznovrstne dejavnike, ki v medsebojnem prepletanju oblikujejo podobo sodobnega podeželja, je treba opozoriti vsaj na dva:

- Kakovost življenja na podeželju vidijo prebivalci mest predvsem v prostorski neutesnjenosti, življenju v naravnem in ne oziroma manj onesnaženem okolju ter v pogostejših stikih in tesnejših vezeh med

prebivalci podeželskih skupnosti. Prednosti življenja na podeželju pa se v vse večji meri zavedajo tudi sami prebivalci podeželja, v prvi vrsti tisti, ki so poleg dobrih spoznali tudi slabe strani življenja v mestih. V razvitih sodobnih podeželskih skupnostih se zato ruralni eksodus zaustavlja, hkrati pa se med prebivalci mest povečuje povpraševanje po prebivališčih na podeželju.

- Ohranjanje narave in varovanje okolja, kar postaja življenjska filozofija sodobnega človeka, je povezovalni dejavnik posameznikov in družbenih skupin različnega prostorskega izvora, ki se srečujejo v podeželskih skupnostih. Njihov skupni cilj je vzdržen razvoj, usmerjen v varovanje naravnih virov in kulturne dediščine oziroma v zagotavljanje njihovega samoobnavljanja.

Razvojne spodbude in procesi, ki se že od 70. let prejšnjega stoletja usmerjajo iz mest na podeželje in napovedujejo njegovo »renesanso« (Managing Rural Renaissance, 1986: 9–12), pa ne bi smeli zavreti razvoja mest oziroma pripeljati do marginalizacije meščanov. Treba je razvijati partnerstvo med urbanimi in podeželskimi območji, ki zagotavlja sočasen razvoj mest in podeželskih skupnosti. V obeh primerih morajo imeti prebivalci enake možnosti zadovoljevanja osnovnih materialnih, socialnih in kulturnih potreb. Hkrati pa je nujno ohranjati in razvijati različnost obeh slogov življenja in dela, ki bodo posameznikom omogočili, da se bodo odločili ali za življenje v mestu ali na deželi v skladu z možnostmi, ki jim jih bo ponujalo eno ali drugo okolje za zadovoljevanje osebnih potreb in interesov.

Knjiga je razdeljena v štiri vsebinske sklope.

Prvi sklop »Podeželje in kmetijstvo, tranzicija in vzdržen razvoj« pokriva opredelitev, modele in načela vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti na eni strani ter obdobje tranzicije podeželja v državah srednje in vzhodne Evrope, vključno s Slovenijo, na drugi strani.

V drugem sklopu »Kulturna in naravna dediščina – razvojni potencial slovenskega podeželja« je predstavljenih šest projektnih študij o razvojnih potencialih (zavarovanih) območij na slovenskem podeželju in opisana akcija domačinov za izvedbo kulturnega dogodka na državni ravni.

Tretji vsebinski sklop »Kmetica in kmečka družina« je v celoti posvečen slovenski kmečki ženski, njenemu položaju v družini, na kmetiji in v družbi. Ta se sicer (pre)počasi, vendarle vztrajno spreminja v smeri ekonomske in družbene emancipacije kmetic in drugih žensk na slovenskem podeželju.

»Sklepna razmišljanja« so usmerjena v pristop k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja na ravni države ter v oblikovanje predloga vključitve kmečkih/podeželskih žensk v strategijo takšnega razvoja.

I

**PODEŽELJE IN KMETIJSTVO, TRANZICIJA
IN VZDRŽEN RAZVOJ**

OPREDELITEV, MODELI IN NAČELA TRAJNOSTNEGA/ VZDRŽNEGA RAZVOJA PODEŽELSKIH SKUPNOSTI

OPREDELITEV VZDRŽNEGA/TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

Gospodarska rast kot temeljna usmeritev obdobja klasičnega kapitalizma je nedvomno prispevala k izboljšanju kakovosti življenja ljudi, hkrati pa je izrazito ogrozila naravne vire (vodo, zrak, zemljišča), ki pomenijo temelj človekovega obstoja. Ekološka načela so v gospodarskih dejavnostih razvitih držav vsaj nekoliko že upoštevana, manj razvite države pa še vedno pomenijo prostor za odpadke razvitih. Tako je odnos med ekonomijo in ekologijo postal predvsem vprašanje odnosa med bogatimi in revnimi državami sodobnega sveta. Bogate države tiho dajejo prednost izkoriščanju virov pred njihovim varovanjem (Redcliff, 1984: 21), hkrati pa glasno zagovarjajo okoljske vrednote. Kljub temu da je bilo to bolj tipično za 80. leta in leta pred njimi kot za 90. leta prejšnjega stoletja in za sedanjost, pa številni avtorji še v 90. letih opozarjajo na dvojno moralo razvitega sveta in njegovega odnosa do okolja. Tako Allen in Sachs (1992: 31) ugotavljata, da je »okoljska degradacija tretjega sveta neposredna posledica cilja kapitala prvega sveta – maksimiziranja profita z zmanjševanjem stroškov proizvodnje in eksteralizacijo okoljskih stroškov«.

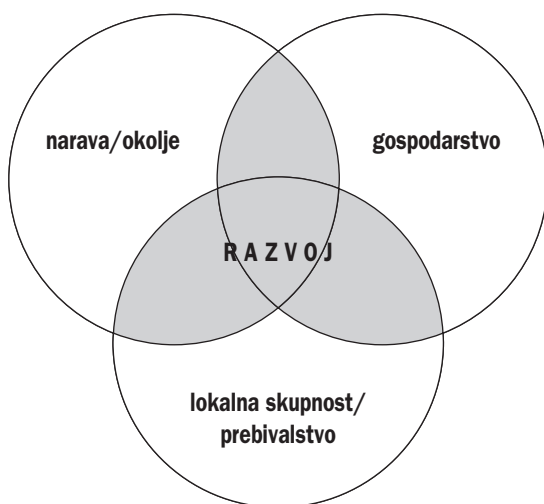
Po padcu berlinskega zidu je kapital multinacionalk pridobil nove prostorske lokacije, ki mu omogočajo akumulirati dobiček po načelu najnižjih možnih stroškov (Marsden, 1993: 3), v nekdanjih socialističnih državah srednje in vzhodne Evrope, ki v svoji odločenosti dohiti razvite evropske države pogosto zavestno spregledajo zahteve varovanja okolja. Priznati pa je treba, da gre v tem primeru za »demokratske« odločitve omenjenih držav, da sprejmejo okolju škodljive proizvodnje od zunaj ali tolerirajo tovrstne domače proizvodnje. Ob tem se zastavlja vprašanje, kdo in v čigavem imenu sprejema takšne odločitve. Izkazalo se je, da sodobne demokracije, ki temeljijo na ideji političnega predstavništva, niso popolne, kajti po mnenju Doris Wastl - Walter (1994) gre vsaj za tri vprašanja, ki jih je treba obravnavati v zvezi s političnim zastopništvom: kdo naj bi bil zastopnik, koga naj bi zastopal in kako naj se zastopnik obnaša.

Razvoj ob hkratnem ohranjanju naravne dediščine in varovanju okolja je dolgoročno usmeritev, ki terja neprekinjeno usklajevanje naravnega/okoljskega, ekonomskega in socialnega podsistema (slika 1) podeželskih skupnosti.

Razvoju posameznih družbenih podsistemov ter povezav med njimi botrujejo tako naglo spreminjanje posameznih družbenih tvorb/držav kot globalna dogajanja, ki jih označujejo vse tesnejša, predvsem gospodarska, okoljevarstvena in prostorska povezovanja (Mlinar, 1994). Ta

so skupna vsem sodobnim družbam in predstavljajo okvir njihovega delovanja (Mlinar, ur., 1995). Dogajanja znotraj posameznih družb/držav ter njihovih regij/območij pa dodatno določujejo tako specifične okoljske kot gospodarske, socialne in kulturne razmere ter njihovo spreminjanje v času.

V zadnjih dveh desetletjih Slovenija namenja vse več skrbi in tudi finančne podpore kmetijstvu in razvojnim programom podeželskih skupnosti. To naj bi bila nekakšna oblika solidarnosti med mestom in podeželjem, ki je po Mlinarjevih (2000: 427) ugotovitvah uresničevanje zgodovinskega in moralnega dolga po drugi svetovni vojni naglo se razvijajočih mest tudi na račun zapostavljanja razvoja podeželja.

Slika 1: Povezanost in soodvisnost treh družbenih podsistemov: narave/okolja, gospodarstva in lokalne skupnosti/prebivalstva

Že zgolj zaradi omenjenih razlogov samo **celovit pristop** k razvoju podeželskih območij zagotavlja vzdrževanje ravnotežja med ohranjanjem (narave) in (gospodarskim) razvojem, ravnotežja, ki nikoli ni (do)končno, temveč se nenehno spreminja. Ko se namreč pojavijo kakovostne spremembe v nekem družbenem podsistemu, se jim drugi družbeni podsistemi prilagodijo in s tem ustrezno spremenijo. Seveda pa morajo vse spremembe temeljiti na **načelu trajnostnosti** oziroma **vzdržnosti**, kar človeštvu zagotavlja dolgoročen obstoj.

Izraz »sustainable development« je leta 1987 uvedla v splošno rabo Svetovna komisija za okolje in razvoj, znana pod imenom Brundtlandova komisija, v poročilu Naša skupna prihodnost (Our Common Future). V njem je vzdržen/trajnostni razvoj opredeljen kot razvoj, ki omogoča »zadovoljevanje potreb sedanjih generacij, ne da bi pri tem

ogrožal možnosti prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih« (The World Commission on Environment and Development, 1987: 8). Zagotavljanje takšnega razvoja utemeljuje nujnost sočasnega obravnavanja zahtev razvoja in okoljskih zahtev, torej tudi družbenih, kulturnih in političnih prvin trajnostnega razvoja, hkrati pa terja povezovanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (Verbole, 1997). Po opredelitvi iz publikacije *Caring for Earth* (IUCN/UNEP/WWF, 1991) trajnostni razvoj omogoča izboljšanje človekovega življenja ob ohranjanju nosilnih sposobnosti zemlje, temelj za njegovo udejanjanje pa je trajnostno naravnana družba.

V Sloveniji se srečujemo z različnimi prevodi pojma »sustainable development«. Uporabljajo se izrazi kot uravnotežen (Barbič, 1993 a), trajno uravnotežen, sonaraven (Plut, 1993), sonaravno uravnoteženi (Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, 2004), vzdržen (Ogrin et al., 1995), usklajen (Barbič, 1997), zdrav in obstojen, okolje ohranjajoč (Zakon o varstvu okolja, 1993), trajnosten (IUCN/UNEP/WWF, 1991) razvoj. Dvomiti je mogoče, da lahko neki izraz sam po sebi v celoti zaobseže celovit pojav, v tem primeru trajnostni razvojni vzorec, hkrati pa bi bilo smotno doseči dogovor o prevajanju pojma in pozornost preusmeriti na vsebinska vprašanja. Domnevamo lahko, da se je Republika Slovenija že odločila, da bo namesto izraza »trajnostni razvoj« uporabljala izraz »vzdržen razvoj«, kar je razvidno iz publikacije »Ljubljanska deklaracija o prostorski razsežnosti vzdržnega razvoja«, ki jo je na 13. konferenci v Ljubljani (16.–17. 9. 2003) sprejela konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT) (Ljubljanska deklaracija ..., 2003). Za obravnavani projekt kot tudi za vse druge razvojne projekte sta izjemno relevantni 2. in 3. točka Deklaracije, ki ju v celoti navajamo:

- »Vzdržen razvoj ni samo stvar okolja. Obstaja soglasje o treh vidikih vzdržnega razvoja. To so gospodarska vzdržnost, okoljska vzdržnost in družbena vzdržnost. Prva vključuje gospodarsko rast in razvoj, druga celovitost ekosistema in pozornost do nosilne zmogljivosti in biotske raznovrstnosti, medtem ko tretja obsega vrednote, kot so pravičnost, možnost odločanja, dostopnost in participacija. Poleg teh treh sestavin so Vodilna načela za vzdržen prostorski razvoj evropske celine uvedla še četrto razsežnost, namreč kulturno vzdržnost.
- Prostor je sestavljen sistem, ki ne obsega samo urbaniziranega, podeželskega in drugih prostorov, na primer industrijskih območij, temveč naravo kot celoto in okolje, ki obdaja človeštvo. Prostor je nosilna podlaga in nujni okvir človekovega bivanja in dejavnosti ter zato osnova vzdržnega razvoja« (Ljubljanska deklaracija ..., 2003: 18).

Država Slovenija je pripravljenost za spremembo razvojnega vzorca v smeri vzdržnosti do zdaj potrdila s podpisom in z ratifikacijo različ-

nih mednarodnih dokumentov: konvencij Konference OZN o okolju in razvoju v Rio de Janeiru, Alpske konvencije in ustreznih protokolov, listin Habitat II in drugih, v varovanje okolja usmerjenih mednarodnih listin. Iz tega izhajajo nekatere obveznosti, predvsem priprava strategij, politik in programov za trajnostni razvoj na različnih področjih ter ravneh. Posamezni državni dokumenti, na primer Strategija gospodarskega razvoja Slovenije, Resolucija o strategiji rabe in oskrbe Slovenije z energijo, Program razvoja gozdov v Sloveniji, pa tudi Zakon o varstvu okolja, že vsebujejo načela trajnostnega razvoja. Tudi v strategiji razvoja kmetijstva se je Slovenija opredelila za eko-socialni model, ki načelno teži k ciljem, sorodnim ciljem politike trajnostnega razvoja, predlog zakona o turizmu iz leta 1996 pa trajnostnemu razvoju ne namenja posebne pozornosti. Nimamo pa še izdelane državne strategije trajnostnega razvoja, ki bi kot krovni dokument podala celovit okvir ter usmeritve, ki bi jih posamezni »sektorji« in razvojni dejavniki upoštevali pri oblikovanju strategij za svoja področja (Barbič, Praper, Verbole, 1997: 42).

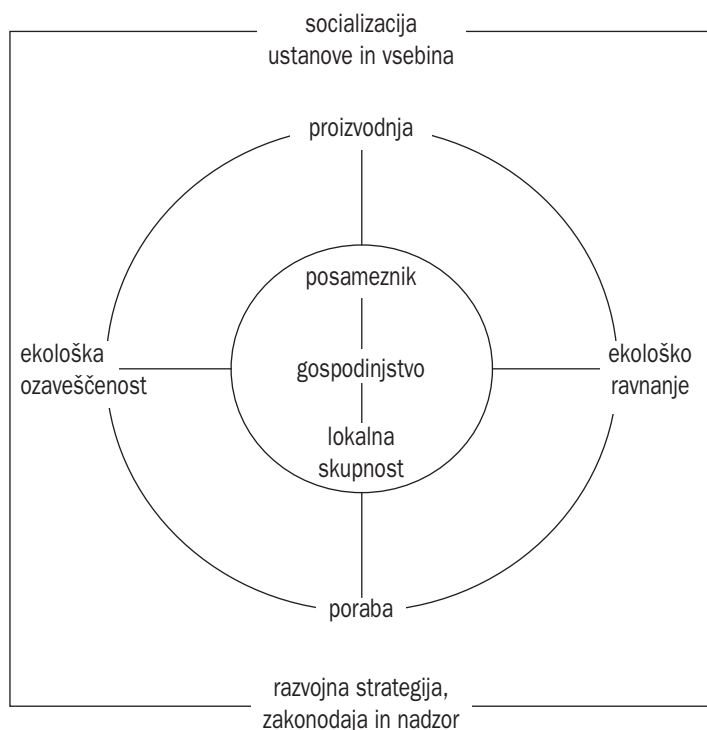
MODELI CELOVITEGA PRISTOPA K VZDRŽNEMU/ TRAJNOSTNEMU RAZVOJU PODEŽELSKIH SKUPNOSTI

Najbolj splošen model vzdržnega/trajnostnega razvoja (slika 2) predstavlja krog, ki povezuje proizvodnjo in porabo prek ekološke ozaveščenosti in ekološkega ravnanja.

Gospodarski rasti se sicer ni mogoče odpovedati, možno pa jo je uskladiti z zahtevami varovanja okolja in z načeli vzdržne rabe virov. Za vzdržne gospodarske dejavnosti se odločijo prebivalci določene (podeželske) skupnosti na podlagi znanj in ozaveščenosti o nujnosti varovanja virov in ohranjanja kakovosti okolja.

Pri odkrivanju ekološke ozaveščenosti in ekološkega ravnanja prebivalcev konkretne družbene skupnosti ima sociologija izredno pomembno vlogo. Kmetje in drugi podeželski prebivalci, ki so gospodarsko odvisni od naravnih virov, s temi viri ravnavo bodisi gospodarno, tj. zagotavljajo njihovo obnavljanje ter vzdržujejo ali celo izboljšujejo njihovo kakovost, bodisi uničevalno, če jih pri rabi oz. izkoriščanju teh virov vodi le želja po čimvečjem in čimhitrejšem dobičku. Poznavanje ekološke ozaveščenosti in ekološkega ravnanja prebivalcev konkretne skupnosti je bistvenega pomena za uveljavljanje okoljsko sprejemljivih gospodarskih programov in še posebej za oblikovanje strategij njihovega uresničevanja.

Podatki ustreznih empiričnih raziskav odkrivajo stanje ekološke obveščenosti, ozaveščenosti in ekološkega ravnanja. Ta spoznanja je možno uporabiti tudi za ozaveščanje prebivalcev konkretne lokalne

Slika 2: Model vzdržnega/uravnoteženega razvoja (Barbič, 1993a: 248)

skupnosti, če so jim sporočena v primerni obliki in po ustreznih poteh. V varstvo okolja naravnane predloge razvojnih programov, ki so hkrati medsektorsko usklajeni ter za lokalno prebivalstvo sprejemljivi, je možno oblikovati in uresničevati samo na podlagi poznavanja ekološke ozaveščenosti in ekološkega ravnanja domačinov. Kot primer navajam nekaj področij in vprašanj, na katera lahko opozori ustrezna empirična raziskava:

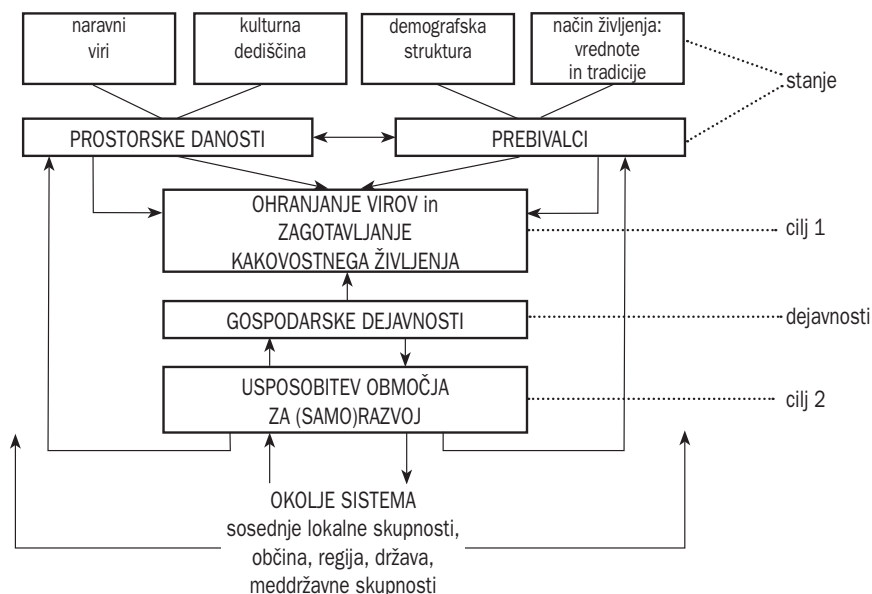
- Ekološka ozaveščenost.** Kaj ljudje razumejo pod varstvom okolja? Kako pomembne se jim zdijo njegove posamezne sestavine? Ali so opazili kakšne ekološko pogojene spremembe v neposredni okolici (kakovost pitne vode, onesnaženost zraka, pojav/izginotje živalskih in rastlinskih vrst)? Kaj bi bilo po mnenju prebivalcev v njihovi okolici treba posebej varovati? Kaj bi lahko vsak posameznik oz. njegova družina storila za varovanje okolja?
- Ekološko ravnanje družine oz. gospodinjstva in kmečkega gospodarstva.** Napeljava odtokov iz stranišča in hleva. Ravnanje z gospodinjstvi in gospodarskimi odpadki. Uporaba do okolja škodljivih kemičnih sredstev v gospodinjstvu in kmetijski pridelavi.

- c) Zaznave upravnih organov in ustanov, odgovornih za varovanje okolja. Kateri upravni organi in ustanove so ali bi morali biti najbolj odgovorni za varovanje okolja? Kako uspešno to svojo nalogo opravljajo?
- č) Zaznave lastnega (dejanskega in možnega) prispevka k varovanju okolja in pripravljenost posameznika, da se v korist varovanja okolja odpove nekaterim dobrinam in storitvam oziroma jih nadomesti s takimi, ki okolju niso škodljive.

Ko govorimo o ekološki ozaveščenosti in o ekološkem ravnanju, imamo v mislih tako posameznika in njegovo gospodinjstvo kot lokalno skupnost, v kateri živi. Hkrati pa vse tri subjekte v odnosu do konkretnih gospodarskih dejavnosti pojmujeemo kot proizvajalce in kot porabnike, saj posameznik oz. njegovo gospodinjstvo ravna do okolja prijazno ali pa tako, da ga ogroža bodisi v vlogi proizvajalca, to je s konkretno gospodarsko dejavnostjo, s katero se ukvarja, bodisi v vlogi porabnika ekološko oporečnih ali z zahtevami varovanja okolja neusklajenih izdelkov in storitev. Hkrati pa gospodinjstvo oz. njegovi posamezni člani s svojim konkretnim ravnanjem predvsem z gospodinjstviškimi odpadki lahko onesnažujejo oz. ga ogrožajo (slika 2).

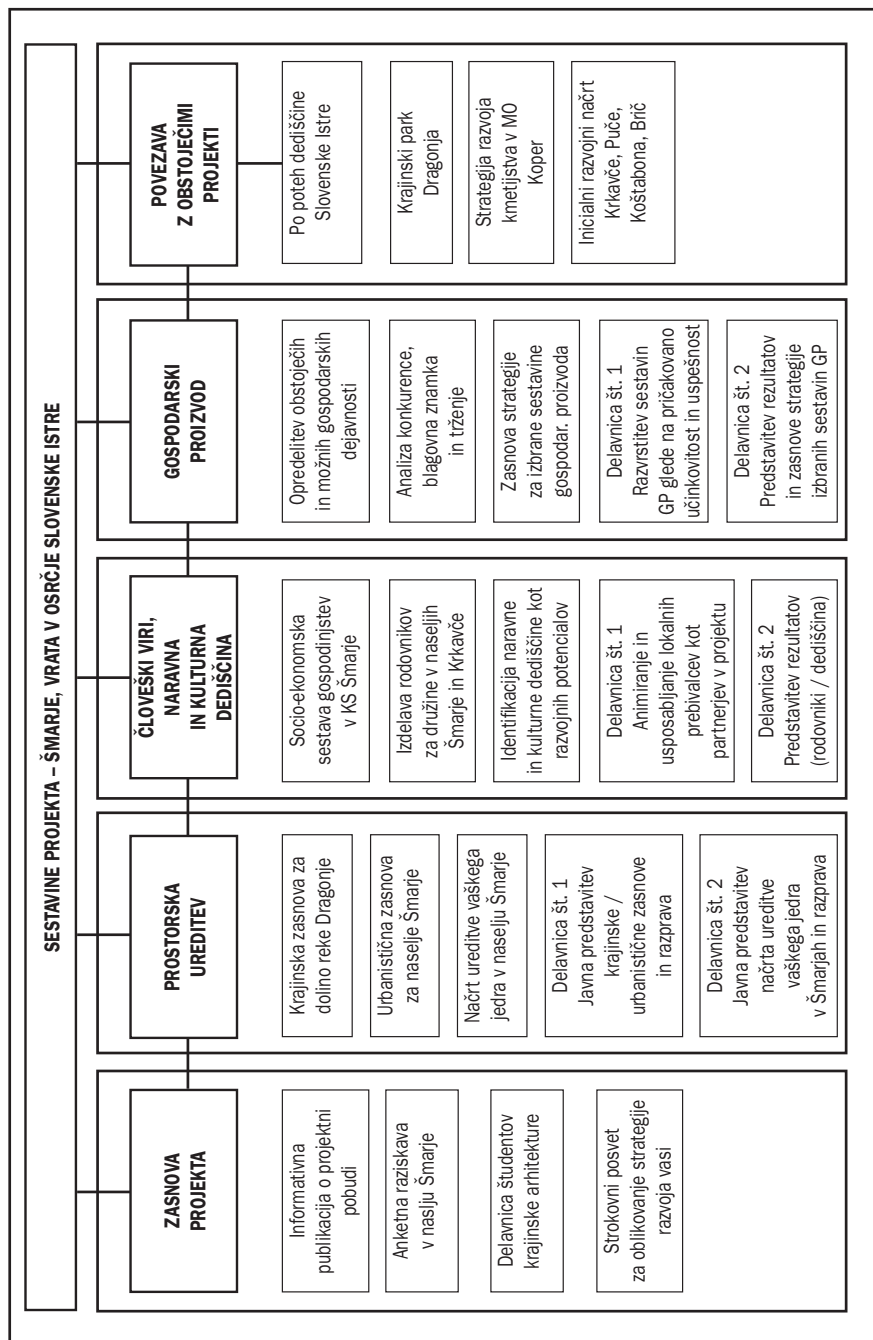
V varovanje okolja in ohranjanje narave usmerjen razvoj učinkovito zagotavljajo le družbe, v katerih ekološke vrednote in ekološko ravnanje sprejemajo vsi njihovi člani ne glede na to, s kakšnimi gospodarskimi dejavnostmi se ukvarjajo in v kakšni skupnosti (mestni, podeželski) živijo. Torej varovanja narave in okolja ni mogoče naprtiti le podeželskim prebivalcem, temveč so zanj enako odgovorni tudi prebivalci mest, čeprav se oboji lahko razlikujejo po stopnji ekološke ozaveščenosti in doslednosti v ekološkem ravnanju. Podmeno, da so podeželski prebivalci, posebej še kmetje, ki so v bolj neposrednem stiku z naravo kot prebivalci mest, tudi bolj ekološko ozaveščeni, je seveda treba empirično preveriti, posebej še v luči dejstva, da je ekološka ozaveščenost odvisna od socializacije posameznika oz. socializacijskih vplivov, ki jim je posameznik izpostavljen v različnih socializacijskih okoljih (družina, vzgojno-izobraževalne ustanove, sredstva javnega obveščanja, knjige, formalne in neformalne skupine).

Posameznikom, (kmečkim) gospodinjstvom in podeželskim lokalnim skupnostim so na voljo številne dejavnosti, v katerih se domačini lahko zaposlujejo oziroma iz katerih lahko pridobivajo (dopolnilni) dohodek. Čeprav so razlogi za iskanje alternativnih virov dohodkov kmečkega prebivalstva v razvitih evropskih državah (kmetijska hiperprodukcija, visoka stopnja kmetijske onesnaženosti) precej drugačni kot v Sloveniji (majhna in razdrobljena posest, razmeroma nizka kmetijska produktivnost), so (bile) nekmetijske okoliščine, katerim so (bili) kmetijski pridelovalci izpostavljeni, podobne. Zato so tudi že uveljavljene in nove možnosti pridobivanja dohodka na podeželju precej podobne, da ne rečemo kar enake.

Slika 3: Model celovitega pristopa k razvoju podeželskih skupnosti (Barbič, 1997 b: 4)

Gospodarske dejavnosti, ki temeljijo na kmetijstvu in drugih lokalnih virih, so se izkazale izredno učinkovite ne le kratkoročno, temveč tudi dolgoročno. Najbolj izrazit tovrstni primer je podeželski turizem (smučanje in drsanje pozimi, pohodništvo, kajakaštvo in ribolov poleti). Kmetijstvo in podeželsko okolje pomenita vir turizmu in hkrati od njega živita ali si vsaj izboljšujeta socio-ekonomski položaj. Lokalno specifična nišna proizvodnja (specifični proizvodi, lokalne pridelovalne tehnologije, lokalna predelava pridelkov) »ni več v nasprotju z internacionalizirano množično pridelavo in potrošnjo. Povečana povezanost na globalni ravni ne odpravlja prisotnosti lokalnosti in lokalne identitete. Celo več, zdi se, da jo celo spodbuja« (Marsden, 1992: 223). To še posebej velja za ekološko in integrirano kmetijsko pridelavo, ki ponuja nove priložnosti kmečkih gospodinjstev. Nekako gre za procese, nasprotno tistim, ki so »silili« člane kmečkih družin, da so se zaposlovali zunaj kmetijstva. Iskanje možnosti pridobivanja dohodka znotraj kmečkega gospodinjstva spodbujajo tako eksogeni (splošno pomanjkanje delovnih mest, nezaposlenost, povečan interes za življenje v naravnem okolju, pestrost povpraševanja po pridelkih, izdelkih in surovinah) kot endogeni (razpoložljivi viri, individualna/družinska iniciativnost) dejavniki. Oboji spodbujajo sonaravno pridelavo živeža tako na podlagi novih pridelovalnih tehnik kot z oživljanjem in dopolnjevanjem tradicionalnih

Slika 4: Delovni model projekta »Šmarje – Vrata v osrčje Slovenske Istre« (Medved, 2003)

načinov pridelave in predelave kmetijskih pridelkov. Trg zanje je v številnih primerih kar na domačem dvorišču, kamor prihajajo meščani kupovat pridelke in proizvode. Pogosto pa kmečka gospodinjstva svoje pridelke in proizvode uporabljajo kot vložke lastnim dopolnilnim dejavnostim, predvsem turizmu na kmetiji ali drugim oblikam podeželskega turizma, kot so vinske ceste, turistične poti, različne rekreacijske dejavnosti ter zabavne in kulturne prireditve na podeželju.

Teoretski model celovitega pristopa k varovanju virov in trajnostnemu gospodarskemu razvoju (slika 3) konkretne podeželske skupnosti temelji na identifikaciji in analizi lokalnih virov (naravni viri, kulturna dediščina, človeški viri) ter na obstoječih in možnih oz. primernih gospodarskih dejavnostih. Te so med seboj soodvisne in povezane v celovit gospodarski proizvod konkretne podeželske skupnosti.

Kot primer konkretizacije teoretskih modelov celovitega pristopa k razvoju podeželskih skupnosti predstavljamo Delovni model projekta »Šmarje – Vrata v osrčje Slovenske Istre« (slika 4).

NAČELA VZDRŽNEGA RAZVOJA

Med načeli celovitega pristopa k razvoju podeželskih skupnosti izpostavljamo naslednje:

- **vzdržnost/trajnostnost**
- **podjetništvo**
- **sodelovanje/partnerstva**

Vzdržnost/trajnostnost. Paradigma razvoja, ki temelji na ohranjanju virov, od katerih je odvisen obstoj človeštva, ni nova. Spoštovale so jo že prvotne družbe, ki so temeljile na usklajenosti človeka in zadovoljevanja njegovih potreb na eni strani ter naravo in njenimi proizvodnimi potenciali na drugi strani. Ljudje so tedaj vedeli, kako ohraniti sebe, medsebojne odnose, skupnost in naravno okolje (Burkhardt, 1992). V obdobju industrijske revolucije pa je ravnotežje med človekom in naravo izgubilo pomen in postopoma izginjalo iz razvojnega načrtovanja. Načelo trajnostnosti se je nekoliko ohranilo v kmetijski pridelavi, vendar se je njegovo upoštevanje tudi na tem področju zmanjševalo zaradi agresivnega in radikalnega neoliberalizma (Bonanno, 1993).

Zavedanje, da nenadzorovan industrijski razvoj ogroža vire, in tudi vse bolj številna znanstvena spoznanja o škodljivih posledicah nenadzorovanega industrijskega razvoja so prispevala k temu, da je koncept trajnostnega/vzdržnega razvoja postal pomembna filozofska paradigma konca 20. stoletja. Odnos do okolja in njegovo učinkovito varovanje je v sodobnem svetu eno od pomembnih, če že ne najpomembnejše merilo razvitosti konkretne družbe/države (Kim, 1991). Torej ni na-

ključje, da tako najbolj razvite kot manj razvite države dajejo prednost varovanju okolja pred gospodarsko rastjo ali ju obravnavajo vsaj kot enakovredna razvojna cilja.

Sodobna paradigma trajnostnega razvoja zadeva predvsem varovanje okolja, zanemarljivo pa varovanje človeka kot nasprotnega pola ravnotežja med človekom in naravo. Če je katerakoli od obeh sestavin trajnostnosti (narava ali človek) zapostavljena, obstaja nevarnost, da bo zapostavljena sestavina tako degradirana, da si morda ne bo nikoli več v celoti opomogla, čeprav bi bile pozneje v ta namen uporabljene posebne strategije. Pestrost gospodarskih dejavnosti na podeželju lahko pomaga zmanjšati nevarnost prekomerne izrabe narave. Toda pestrost gospodarskih dejavnosti bo trajnostna samo v primeru, če bo dopuščala naravnim procesom samoobnavljanje in omogočala lokalnemu prebivalstvu zadovoljevati njegove potrebe v skladu s tradicijami in pričakovanji »ne da bi bile ogrožene možnosti prihodnjih generacij zadovoljevati njihove potrebe« (De la Court, 1990).

Izpostavljen konflikt med ekonomijo in ekologijo v kmetijstvu se lahko zdi navidezen ali začasen iz dveh razlogov. Prvič, trajnostna kmetijska pridelava se kaj lahko izkaže kot dobičkonosna. Pričakovati je, da bo kot posledica večanja ekološke in zdravstvene ozaveščenosti sodobnega človeka povpraševanje po ekološkem živežu naraščalo. Drugič, ekonomske dejavnosti, vključno s kmetijstvom, v poindustrijskih družbah niso več ovrednotene samo z vidika absolutnega dobička, temveč tudi z vidika njihovega prispevka h kakovosti življenja ljudi. Vsaka dejavnost bodisi ogroža bodisi bogati to kakovost in jo kratkoročno zagotavlja sodobnikom, dolgoročno pa prihodnjim generacijam.

Zavest o nujnosti varovanja narave kot osnove človekovega obstoja se v zadnjih desetletjih vsaj do neke mere večja tudi kot posledica delovanja nevladnih organizacij in civilnodružbenih skupin, kot so Greenpeace in društva za varovanje narave. Vendar se kljub naraščajoči ekološki ozaveščenosti o onesnaževanju planeta nadaljuje izvajanje neustreznih razvojnih projektov in razvijanje okolju škodljivih tehnologij, ker ni mehanizmov ustreznega nadzora nad onesnaževalci in razvojniki, pa tudi znanstveniki in strokovnjaki zaradi svoje monodisciplinarnosti določenosti kaj lahko spregledajo potrebo po varovanju naravnega in socialnega okolja kakor tudi dejstvo, da sta obe okolji med seboj soodvisni. Skratka, nujen je interdisciplinarni pristop k varovanju podeželskih virov ob hkratnem razvoju podeželskih skupnosti. Na eni strani sta potrebna povezovanje naravoslovnih in družboslovnih znanosti ter njihova ekologizacija (Kirn, 2004), na drugi strani pa dosledno vključevanje prostorskih strok, ki se ukvarjajo z urejanjem podeželskega prostora, v razvojne projekte na podeželju (Magel, 2004).

Naj nujnost interdisciplinarnega pristopa v razvijanju gospodarskih dejavnosti na podeželju ponazorimo s primerom turizma na podeželju. A. Verbole (1995) na primeru proučevanja in razvoja turizma na

podeželju prikaže in ovrednoti pristope različnih strok ter izpostavi komplementarnost narave in človeka oz. lokalne skupnosti v razvijanju turistične dejavnosti. Teoretiki in preučevalci turizma v prvi vrsti izpostavljajo spoznanje, da je kakovostno okolje sicer dejavnik turističnega povpraševanja in torej element turistične ponudbe, vendar se mu hkrati pridružuje spoznanje, da predvsem množični turizem okolje tudi uničuje. Tako po mnenju T. Mihalič »obstaja med turizmom in okoljem paradoksalna povratna zveza: turizem potrebuje kakovostno okolje in ga obenem uničuje. Turizem istočasno uporablja in izrablja naravne, kulturne in socialne značilnosti destinacij« (Mihalič, 1995: 2).

Ob hkratnem zagotavljanju razvoja je vire očitno možno ohranjati le s celovitim pristopom k razvoju podeželskih lokalnih skupnosti, s pristopom, ki povezuje in usklajuje naravne vire in kulturno dediščino ter potencialne lokalnih prebivalcev z možnimi gospodarskimi dejavnostmi s ciljem dolgoročno prispevati k izboljšanju kakovosti življenja v konkretni podeželski skupnosti. Takšen pristop pa v nobenem primeru ne pomeni izolacije posamezne lokalne skupnosti v smislu njene samozadostnosti, temveč prej njeno povezovanje s širšim okoljem in vključevanje v prostorsko in vsebinsko obsežnejša in raznovrstna razvojna snovanja.

Podjetništvo. Čeprav podjetništvo kot načelo (uspešnega) izvajanja gospodarskih dejavnosti velja tako za posameznika kot za večje ali manjše podjetje, ima družinska kmetija kot podjetje svoje posebnosti, ki so izpostavljene v elementih, s katerimi R. Gasson in A. Errington opredeljujeta družinsko kmetijo kot kmetijsko družinsko podjetje (farm family business). »Idealni tip« ima po mnenju avtorjev naslednje elemente (Gasson, Errington, 1993: 18):

- lastništvo kmetije je povezano z njenim vodenjem, ki ga izvajajo gospodarji,
- gospodarji so v sorodstvenih vezeh ali med seboj poročeni,
- člani družine (vključno z gospodarji) zagotavljajo kapital,
- delo opravljajo člani družine skupaj z gospodarji,
- lastništvo kmetije in njeno vodenje se v določenem časovnem presledku prenaša med generacijami,
- družina živi na kmetiji.

Družinsko kmetijsko podjetje se ukvarja zgolj s tržno kmetijsko proizvodnjo, lahko pa kombinira kmetijstvo z eno ali več dopolnilnimi dejavnostmi. Tiste družinske kmetije, ki v celoti pridobivajo dohodek od dejavnosti zunaj kmečkega gospodinjstva, je treba posebej opredeliti bodisi kot nekmetije bodisi kot zgolj samooskrbno usmerjene kmetije oz. (kmečka) gospodinjstva. Izločitev ali posebna opredelitev takšnih kmetij je odvisna od koncepta in/ali namena vsake konkretne raziskave ali razprave.

Predstavljena opredelitev sestavin družinske kmetije kot podjetja nesporno velja za primere, da se »podjetje« ukvarja samo s kmetijstvom.

Če se kmečko gospodinjstvo ukvarja poleg kmetijstva še s kakšno drugo pridobitniško dejavnostjo, je smiselno dodati vsaj še tri elemente:

- vodenje dveh ali več dejavnosti je skupno ali ločeno,
- vlaganja v posamezne dejavnosti so skupna ali ločena,
- delitev/trošenje ustvarjenega dohodka je dogovorjena.

»Idealno« sožitje dveh ali več dejavnosti na kmetiji predstavlja ločeno vodenje posameznih dejavnosti in skupna vlaganja, vendar mora biti delež iz različnih dejavnosti evidentiran, dogovorjena delitev dobička med nosilci dejavnosti ter dogovorjen zaslužek članov gospodinjstva, ki pri posameznih dejavnostih sodelujejo, ter dogovorjena tudi raba dela dobička za skupne potrebe in skupna vlaganja (širjenje proizvodnih zmogljivosti, šolanje otrok, prispevki za zdravstveno in pokojninsko-invalidsko varstvo). Ob tem pa se zastavlja vprašanje, ali je takšno gospodinjstvo sploh še kmetijsko družinsko podjetje. Odgovor je nedvomno pritrdilen tudi v primeru, da se kmetijski pridelki in proizvodi uporabljajo zgolj ali pretežno kot vložki v druge dejavnosti gospodinjstva, npr. v kmečki turizem.

Če kmečko gospodinjstvo samo ne zmore vlaganj v širitev kmetijske in/ali uvedbo obkmetijske dejavnosti, se lahko odloči za delničarsko kmetijo. To stori tako, da povabi k delničarstvu bodisi odseljene družinske člane ali druge sorodnike, bodisi povabi (prek javnih objav) k sodelovanju zunanje delničarje, ki so pripravljeni v kmetijo vložiti kapital in ustrezno vložku sodelovati pri dobičku. Takšni delničarji seveda po dogovoru lahko sodelujejo pri vodenju kmetijske ali obkmetijske dejavnosti ter tudi pri delu ali opravljajo kakšna druga opravila za dejavnost, v katero so vložili lastna sredstva. Za zdaj pri pregledu literature nismo zasledili poročil o številčnosti, delovanju in uspešnosti takšnih kmetij, pač pa so nam znani oglasi, s katerimi kmetje vabijo potencialne delničarje k sodelovanju (država Madison, ZDA).

Pri iskanju novih virov dohodkov zaradi strukturnih sprememb v kmetijski politiki (zmanjševanje državne podpore kmetijstvu in zmanjševanje socialnih podpor kmečkemu prebivalstvu) so se kot posebno inovativni izkazali norveški kmetje. Da bi si zagotovili dodaten dohodek, so začeli ustanavljati skupna podjetja, imenovana kmetijska podjetja storitev (farmers' services). Tovrstna podjetja so po mnenju M. Haugen in B. Vartdal (1994: 3) novost in »modernost« v smislu, da se kmetje sami prilagajajo spremembam v družbi ter so v povpraševanju po storitvah našli nišo za novo dejavnost, ki jim zagotavlja dodatni dohodek. Kmetijska podjetja storitev pomenijo novo obliko sodelovanja znotraj kmetijskega sektorja. Nastajajo tako, da se več kmetov združi in ustanovi podjetje, ki organizira prodajo njihovih kvalifikacij in opreme. Vsi člani takšnih podjetij so samozaposleni kmetje. Samo ena oseba, vodja ali koordinator, je dejansko zaposlena v takšnem podjetju. Sprejema naročila in jih razporeja med člane. Administrativni stroški so minimalni. Vodja mesečno dobi skromno plačilo za svoje delo, ki je

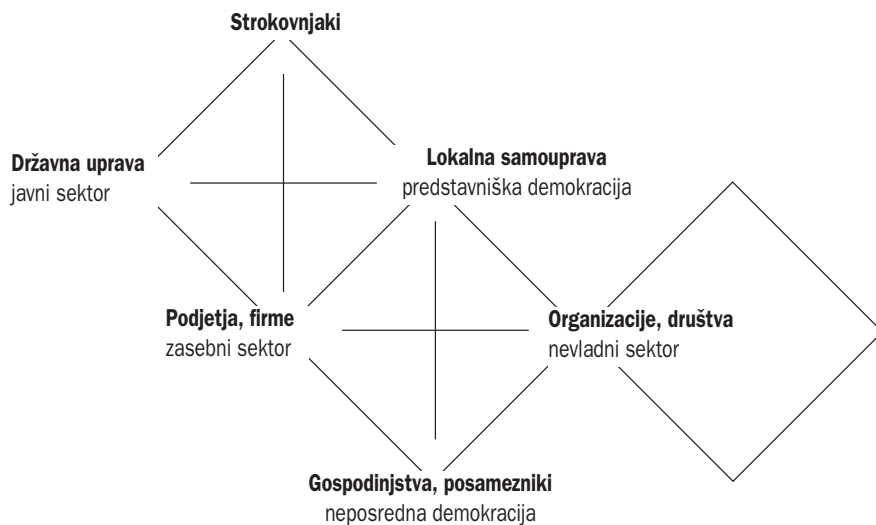
predvsem to, da sprejema naročila 24 ur na dan. Seveda pa je dodatno plačan za ure dejansko opravljenega dela. Tudi člani so plačani na uro v skladu z dogovorjeno ceno med podjetjem in naročnikom za določeno opravilo. Del cene se odvaja za administrativne stroške. Naročniki storitev so občine, podjetja in posamezniki. Storitve, ki jih takšna podjetja kmetov največkrat opravljajo, so strojno čiščenje snega, tesarska dela, vzdrževalna dela in vrtna opravila (Haugen in Vartdal, 1994: 3).

Predstavljene tri oblike podjetništva kmetov in kmetij zadevajo posamezne kmetijske obrate oz. posamezna kmečka gospodinjstva, ki pa med seboj lahko sodelujejo in se povezujejo v skupna podjetja.

Sodelovanje/partnerstva. Različne oblike sodelovanja oz. partnerstev terjajo tako načelo trajnostnosti in podjetništva kot načelo inovativnosti. Kot samostojno načelo izpostavljamo partnerstva vsaj iz dveh razlogov. Prvi je v tem, da tako opozorimo na njihovo pomembnost in vlogo v sodobnih, predvsem v varovanje okolja in virov naravnanih gospodarskih dejavnosti. Drugi razlog za posebno obravnavo partnerstev pa je njihova kompleksnost tako v številu in ravneh sodelujočih kot v vrstah povezav med njimi ter v konfliktih, do katerih nujno prihaja v zapletenem omrežju partnerskih odnosov.

Kot partnerji na ravni lokalne skupnosti nastopajo na eni strani nevladne skupine in posamezniki, na drugi pa lokalna samouprava kot formalizirana ustanova upravljanja in vodenja lokalnih zadev. Na nadlokalni ravni pa kot partnerji vstopajo v lokalna razmerja v prvi vrsti državna uprava in strokovnjaki, ki kot nepristranski ali vsaj manj pristranski »partnerji« pripravlajo analize in predlagajo razvojne usmeritve na lokalni ravni (slika 5). Verjetno ni treba posebej poudariti, da gre takšna vloga vsem strokovnjakom, tudi tistim, ki delujejo na območju, za katero se pripravlja in pozneje izvaja projekt celovitega razvoja ali kakršenkoli drug razvojni projekt. Prav zaradi obvezne poklicne distance so strokovnjaki vsaj do neke mere zunaj oz. nad konkretnimi partnerskimi povezavami.

Takšna opredelitev vloge strokovnjakov bi sicer lahko izzvenela kot pristop »od zgoraj navzdol«, ki se je že zdavnaj izkazal kot slabo učinkovit oz. učinkovit le na krajši rok. Hkrati pa se kot idealen opredeljuje pristop »od spodaj navzgor«, ki temelji na lokalnih pobudah, lokalni iniciativnosti in, če hočete, tudi na lokalnih virih. Sodeč po konkretnih izkušnjah niti pristop »od zgoraj navzdol« niti pristop »od spodaj navzgor« tako rekoč v nobenem socialnem okolju nista optimalna. Optimalna je le povezava obeh pristopov, kar posredno nakazuje tudi M. Mešl (1995), ko v utemeljevanju celovitega podjetniškega pristopa izpostavlja sestavine, ki jih ni moč uresničiti z lokalnimi pobudami, temveč morajo biti najprej sistemsko opredeljene na višjih ravneh. V mislih imamo njena opozorila na potrebo po organizaciji podpornega okolja in na nujnost začetnih finančnih spodbud za izvajanje dejavnosti.

Slika 5: Partnerstva za razvoj varovanih območij (Barbič, 1997 a: 99)

Partnerstva so še posebej pomembna za zaznavo in razreševanje konfliktov tako znotraj lokalne ravni kot med lokalno in državno ravni. Odpiranje in povezovanje, odprtost za nove ideje in spoznanja ter interakcije in komunikacije med posamezniki, skupinami in lokalnimi skupnostmi spodbujajo nove ideje in zamisli.

KMETIJSTVO, PODEŽELJSKE SKUPNOSTI IN DRŽAVA V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI*

»Prehod s socialističnega na tržno gospodarstvo kot spremljevalec političnih in ideoloških sprememb se je začel z iluzijo, da bodo tržni mehanizmi samodejno spremenili nekdanje komunistične države v države blagostanja. To je imelo za posledico nevprašljivo vero v kapitalistične tržne mehanizme« (Mencinger, 1993: 22). Zato ni presenečalo napovedovanje dramatičnih sprememb v državah srednje in vzhodne Evrope ob koncu 20. stoletja (Repassy, Symes, 1993: 81).

Glavne značilnosti napovedanih sprememb ne zadevajo le zmotnih pričakovanj, da bodo politične spremembe takoj pripeljale do gospodarske blaginje (Kovacz, 1994: 9), temveč tudi pričakovanje političnih in gospodarskih neznank. Politično stanje kaže na očitno tendenco k ekstremom. V nekaterih postsocialističnih državah (Poljska, Litva) se je večina volivcev na drugih demokratičnih volitvah odločila za stranke, ki so se razvile iz nekdanjih komunističnih strank; v drugih državah so nacionalistično usmerjene stranke dobile največ glasov (Rusija) ali so jih obdržale (Srbija, Črna gora). V prvem primeru gre morda za stanje, ki preprosto izraža neučinkovitost neizkušenih in v nekaterih primerih vaze zazrtih političnih vodstev v zagotavljanju notranjepolitične in gospodarske stabilnosti ter v pospeševanju procesov vključevanja v Evropsko unijo; v drugem primeru pa gre za nevarnost gospodarske katastrofe in ogrožanja stabilnosti celotne Evrope.

Pokazalo se je, da je uvajanje tržnega gospodarstva mnogo težja naloga kot prehod iz enostrankarskega v večstrankarski politični sistem. Negativna gospodarska rast in visoka stopnja brezposelnosti sta le dva kazalca te težave. Od leta 1992 je večini nekdanjih socialističnih držav uspelo obrniti smer obeh težav (Kovacz, 1994: 10), posebej še po spoznanju, da je gospodarska pomoč zahodnih evropskih držav mnogo manjša kot njihova navdušenost nad političnimi spremembami v postsocialističnih državah. Te so sprejele številne zakone, povezane s privatizacijo, vendar brez jasne predstave o poteh njihove dejanske uveljavitve. V splošnem so težave pri oblikovanju novih institucionalnih okvirov in poti njihove uveljavitve upočasnile prehod iz socialistične preteklosti v kapitalistični družbeni sistem. Visoko stopnjo brezposelnosti gre delno pripisati prikriti brezposelnosti znotraj socialističnih gospodarstev, v večji meri pa manjši gospodarski uspešnosti kot posledici nizke ravni produktivnosti, podedovane od prejšnjega sistema,

* Besedilo je bilo pod naslovom *Agricultural Change, Rural society and the State in Central and Eastern Europe* objavljeno v: Symes, David and Anton Jansen (ur.) (1994): *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*. Wageningen: Agricultural University, str. 296–310.

na eni strani ter izgubi nekdanjih tržišč in omejenih možnosti priti do novih na drugi strani. Številni delavci, ki so izgubili zaposlitev, so se vrnili na podeželje, od koder so izhajali, v pričakovanju pomoči družine in sorodnikov ter priložnosti, da bodo svoje kvalifikacije lahko uporabili za nova opravila ali delovna mesta na podeželju.

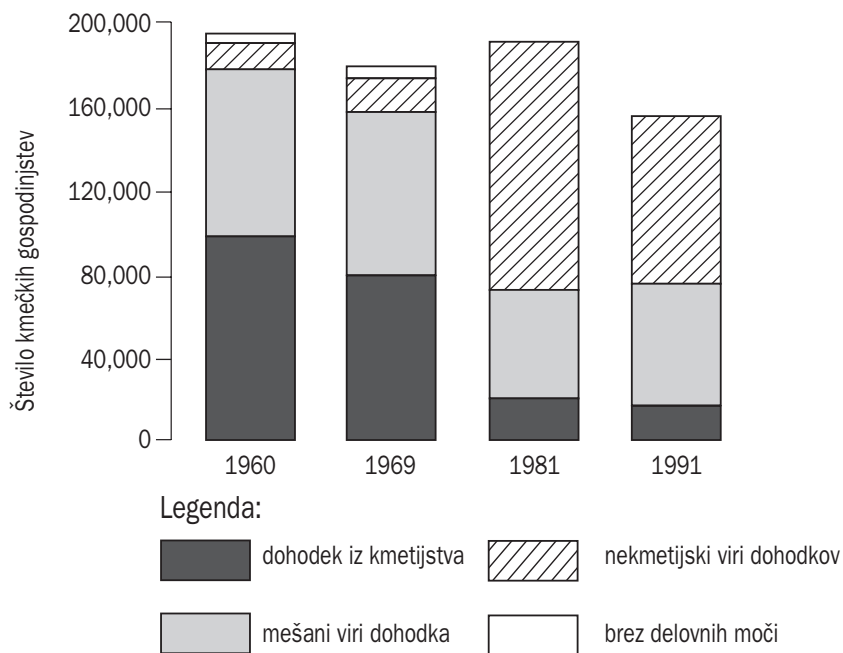
Preoblikovanje kmetijstva v postsocialističnih državah zadeva bodisi preobrazbo državnih ali zadružnih kmetijskih obratov v družinske kmetije (na Madžarskem, Češkem, Slovaškem, v Bolgariji, Romuniji, v baltskih državah in Rusiji) bodisi preusmeritev državno podpiranih ali vsaj deloma tržno usmerjenih družinskih kmetij v tržno usmerjene kmetije (v Sloveniji, Hrvaški, Poljski). Oba procesa preobrazbe kmetijstva pa terjata zmanjšanje števila delovnih moči, da bi družinske kmetije postale tržno uspešne.

Kmetijstvo, podeželske skupnosti in državo je v postsocialističnih državah možno v celoti razumeti samo v okviru splošnih političnih, gospodarskih in socialnih sprememb. V skladu s tem so cilji tega prispevka naslednji: prvič, prikazati nekaj glavnih značilnosti držav srednje in vzhodne Evrope; drugič, zastaviti vprašanja, ki se nanašajo na takojšen ali postopen prehod na tržno gospodarstvo; in tretjič, opredeliti, do katere mere je spodbujanje raznovrstnosti dohodkov kmetij in podeželskih skupnosti primerna strategija razvoja podeželja v postsocialističnih državah. Prvi temi sta osvetljeni predvsem s prikazom stanja v Sloveniji, tretja pa zadeva širša in bolj splošna razmišljanja.

GLAVNE ZNAČILNOSTI TRANZICIJSKIH DRŽAV SREDNJE IN VZHODNE EVROPE

Družbena situacija v nekdanjih socialističnih državah se močno razlikuje od razmer v državah zahodne Evrope. Gospodarski razvoj, ki je temeljil na centralnem planiranju, je zaviral razvoj tržnega gospodarstva. Zakonodaja, posebej tista, ki se je nanašala na gospodarske zadeve, je bolj omejevala kot spodbujala uveljavitev zasebne iniciativnosti in samozaupanje. Na srečo pa te omejitve niso mogle povsem preprečiti oblikovanja razmeroma učinkovitih trgov niti ne zatreti osebnih pobud. Slovensko kmetijstvo je primerna ilustracija navedene trditve. Slovenija je skupaj z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije imela več prednosti pred drugimi nekdanjimi socialističnimi državami. Boljše notranje razmere so bile posledica plansko-tržnega gospodarstva, svobodnega potovanja v druge, tudi zahodne države, prostega pretoka informacij in boljših mednarodnih povezav z Zahodom kot rezultat prekinitve s Stalinovo Sovjetsko zvezo leta 1948.

Socialna struktura Slovenije je imela v času socializma piramidalno obliko s politično elito na vrhu, delavskim razredom na dnu in praz-

Slika 1: Struktura virov dohodkov kmetijskih gospodarstev v Sloveniji

nim prostorom med obema. Zunaj piramide socialne strukture so bili intelektualci (znanstveniki, pisatelji, umetniki) v opoziciji z vladajočo elito. Zasebni kmetje so bili prav tako bolj ali manj zunaj piramidalne družbene strukturiranosti. Nekako so se nehote sami izločili, da so si lahko oblikovali lastne strategije preživetja. Kot pripadniki obrobne družbene skupine, ki je bila bolj ali manj izločena iz uradne politike, so imeli kmetje na voljo dve možnosti: lahko so se postavili v pasivni položaj in čakali boljše čase, lahko pa so ravnali po svoje, išoč niše za ohranitev svojih kmetij in zagotovitev ekonomske in socialne varnosti zase in za svoje družine.

Manjše število slovenskih kmetov je izbralo pasivnost, večina pa si je poiskala ustrezno strategijo preživetja tako, da so minimalne količine pridelkov prodajali prek kmetijske zadruge in si s tem zagotovili prednosti članstva v zadrugi, večji del pridelkov pa so prodajali na prostem trgu in hkrati razvijali dopolnilne dejavnosti na kmetiji, kot so kmečki turizem, domača obrt, čebelarstvo (slika 1).

Naglo zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva v Sloveniji že v obdobju socializma gre pripisati dejstvu, da so bili slovenski kmetje že tedaj izpostavljeni zakonitostim trga ter odvisni od lastne iniciativnosti. Omejitve, ki izvirajo iz nizke povprečne izobrazbe kmetov,

majhnega obsega kmetijskih zemljišč v uporabi, pa tudi iz razmeroma nizkega ugleda kmečkega poklica, vsaj nekaterim kmetijam otežujejo tekmovalnost na svobodnem trgu kljub izkušnjam z družinskim kmetovanjem, ki so si jih kmetje pridobili v prejšnjem političnem sistemu.

Do zamenjave enostrankarskega komunističnega političnega sistema z večstrankarskim sistemom parlamentarne demokracije je prišlo nena doma kot izraz neposredne volje državljanov držav srednje in vzhodne Evrope. Spremembi političnega sistema je nemudoma sledilo oblikovanje političnih institucij kot podpora politični tranziciji, ki naj bi ji po predvidevanjih sledilo prav tako naglo preoblikovanje socialističnega centralnoplanskega gospodarstva v kapitalistično tržno gospodarstvo. To pa se ni zgodilo, kajti gospodarskega sistema ni mogoče spremeniti čez noč. Odprava starih gospodarskih institucij in instrumentov brez vzpostavitve novih je povzročila vse večjo gospodarsko krizo.

Trije procesi se zdijo bistvenega pomena za uspešno preoblikovanje kmetijstva v Sloveniji in v drugih državah srednje in vzhodne Evrope: privatizacija družbenega kmetijskega sektorja, zmanjšanje državne podpore kmetijstvu in prilagoditev kmetijstva trendom zahodne Evrope in globalnim trendom.

Privatizacijo zemljišč in kmetijskih obratov v družbeni oz. državni lasti je možno izvesti na več načinov, odvisno od konkretnih okoliščin in v posamezni tranzicijski državi. V Sloveniji se vsa lastnina, odvzeta po drugi svetovni vojni, lastnikom vrača v naravi, živilskopredelovana podjetja v družbeni lasti pa so olastninjena. Kmetijske zadruge, ki so s temi podjetji sodelovale, imajo v skladu z Zakonom o zadrugah (1992) pravico do 45-odstotnega lastninskega deleža teh podjetij. Ker je bilo v prejšnjem sistemu v Sloveniji samo 10 odstotkov kmetijskih zemljišč v družbeni lasti (Statistični letopis Republike Slovenije, 1991: 214,215), njena privatizacija ni (bila) problematična.

Nova opredelitev vloge države v kmetijstvu ne pomeni popolne odprave državne podpore kmetijstvu, temveč le njeno preoblikovanje od zaščitne k podporni kmetijski politiki. Kot je zapisal Marsden (1992: 213), »aplikacija tehnologij«, povečevanje pestrosti proizvodnje in 'nišni' trgi terjajo neprekinjeno in dinamično institucionalno in socialno regulativo tako na ravni lokalne kot na ravni državne in meddržavne ekonomije«.

Prilagoditev kmetijske politike držav srednje in vzhodne Evrope globalnemu stanju in globalnim trendom je najbolj zahteven podvig. Pomanjkanje izkušenj v prostem trgovanju s kmetijskimi proizvodi na eni strani ter odvisnost kmetijstva od državne pomoči na drugi strani so problemi, ki zahtevajo takojšnje rešitve ob sočasnem uvajanju do okolja prijaznega kmetovanja. Učinkovitost držav srednje in vzhodne Evrope v reševanju teh problemov bo odvisna predvsem od njihovega položaja v odnosu do Evropske unije ter tudi od njihove sposobnosti medsebojnega povezovanja in sodelovanja.

Morda bodo največja ovira v uresničevanju procesov prestrukturiranja kmetijstva na novo vzpostavljeni kmetijski lobiji, spodbujeni od političnih strank ali oblikovani s pomočjo tistih političnih strank, ki vidijo v kmečkem prebivalstvu potencialne volivce. V Sloveniji potencialnih volivcev ne predstavlja le 7,6 odstotka kmečkega prebivalstva (Popis prebivalstva, 1991), temveč 25 odstotkov prebivalstva, ki se ukvarja s kmetovanjem, ali celo 49,3 odstotka prebivalstva, ki živi na podeželju. Kmetijskim lobijem ni težko manipulirati s kmeti, ki v socialističnem sistemu niso imeli neposrednih kanalov za sodelovanje v procesih odločanja, in jih pridobiti za svoje zveste podpornike. Zato v nasprotju s skromnim vplivom kmetov na politiko v socialističnih sistemih (Buttel, 1993) lahko kmetijski lobiji igrajo pomembno vlogo v kmetijski politiki postsocialističnih držav srednje in vzhodne Evrope. Ker je potreba po raznovrstnosti virov dohodkov kmečkega prebivalstva v teh državah večja kot v razvitih državah zahodne Evrope, je zanje oblikovanje ustrezne strategije razvoja podeželja vitalnega pomena.

PESTROST VIROV DOHODKOV KMETIJ IN PODEŽELSKIH SKUPNOSTI

Kakšne možnosti imajo nekdanje socialistične države za zagotavljanje različnih virov dohodkov kmetij in podeželskih skupnosti? Odgovore na to vprašanje je treba iskati v okviru splošnih gospodarskih razvojnih strategij ob upoštevanju skupnih posebnosti prehodnega obdobja, v katerem so nekdanje socialistične države, pa tudi ob upoštevanju specifičnosti znotraj vsake od njih. Pomeni, da so strategije večanja dohodkov v glavnem vezane na specifične pogoje in možnosti posameznih družinskih kmetij na eni strani, ter pogoje in možnosti konkretne podeželske skupnosti vsake države na drugi strani.

Posameznikom, (kmečkim) gospodinjstvom in podeželskim lokalnim skupnostim so na voljo številne dejavnosti, v katerih se lahko zaposlujejo oz. iz katerih lahko pridobivajo dohodek. V nadaljevanju bomo nanizali nekatere najbolj pogoste, pa tudi takšne, ki predstavljajo nove možnosti (samo)zaposlovanja tako v razvitih industrijskih oz. poindustrijskih državah kot v državah v tranziciji. Čeprav so razlogi za iskanje alternativnih virov dohodkov kmečkega prebivalstva v razvitih evropskih državah (kmetijska hiperprodukcija, visoka stopnja kmetijske onesnaženosti) precej drugačni kot v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope, so (bile) nekmetijske okoliščine, katerim so (bili) kmetijski pridelovalci izpostavljeni, z izjemo političnih okoliščin, podobne. Zato so tudi že uveljavljene in nove možnosti pridobivanja dohodka na podeželju precej podobne, da ne rečem kar enake.

Še v nedavni preteklosti najbolj razširjena oblika dopolnjevanja dohodka iz kmetijstva je bilo **zaposlovanje članov kmečkih gospodinjstev zunaj kmetijstva**, kar je imelo za posledico večdesetletno naraščanje števila mešanih in dopolnilnih kmetij. Razlike med državami zahodne Evrope in nekdanjimi socialističnimi državami v prehajanju čistih kmetij v mešane in teh v dopolnilne so bile predvsem v razlogih za takšno prehajanje. Medtem ko so ti razlogi v zahodnih evropskih državah tičali v dejstvu, da so morale biti kmetije tržno konkurenčne, so bili v nekdanjih socialističnih državah ti razlogi vezani predvsem na ponudbo delovnih mest, bodisi v industriji bodisi v družbenem kmetijskem sektorju, kot tudi na dejstvo, da je imel poklic kmeta nizek ugled. Seveda pa tržna konkurenčnost ni v celoti obšla družinskih kmetij v nekdanjih socialističnih državah. V socialističnih državah s pretežno družbenim oz. državnim kmetijskim sektorjem se je prej ali slej razvil neformalen trg kmetijskih pridelkov. Najbolj izrazit tovrsten primer je bila zasebna pridelava na ohišnicah na Madžarskem. V tistih socialističnih državah, v katerih so se družinske kmetije ohranile, pa je bila država prisiljena subvencionirati (v nekaterih primerih celo izdatno) kmetijsko pridelavo na družinskih kmetijah, kadar se je soočala s pomanjkanjem živeža ali vsaj s pomanjkanjem določenih pridelkov, najpogosteje vrtnin. Mnoge družinske kmetije v teh državah so se vključevale v državno vodeno tržno proizvodnjo le v obsegu, ki jim je zagotavljal pravico do državnih subvencij, preostanek pridelkov pa so prodajali na prostem trgu po konkurenčnih cenah.

V državah Evropske skupnosti so bile spodbude ali omejitve za kmetijsko pridelavo, in s tem povezano bolj ali manj intenzivno iskanje zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih, odvisne predvsem od skupne kmetijske politike (Common Agricultural Policy). Pobude za nekmetijske vire dohodkov znotraj svojega območja pa so bile prepuščene samim lokalnim skupnostim, čeprav dostikrat ob pomoči nacionalnih vlad.

V nekdanjih socialističnih državah srednje in vzhodne Evrope so podeželske skupnosti praviloma pomenile le vir delovnih moči za državne oz. zadružne kmetijske obrate, v še večjem obsegu pa za naglo razvijajočo se industrijo v urbanih središčih ali ob njih, izjemoma tudi za novo nastajajoče industrijske obrate na podeželju.

Pritegnitev **majhnih in srednje velikih podjetij** na podeželje je prinašala tako prednosti kot pomanjkljivosti. Med slednjimi je treba omeniti prevladovanje ponudbe delovnih mest le za en spol in predstavitev ekološko oporečnih podjetij na podeželje. Podjetja, ki so zaposlovala bodisi pretežno moške bodisi pretežno ženske, so povzročila neenakost v možnostih za zaposlitev (Petersen, 1986) z vrsto socialnih posledic: feminizacijo ali maskulinizacijo podeželskega delavstva, odseljevanje bodisi žensk bodisi moških, izšolanih za nekmetijske poklice v druga območja, težave mladih, ki so na območju ostali, najti partnerja/partnerico. Večina podjetij, ki so pokazala interes odpreti svoj obrat

na podežlju, je bilo pripravljenih to storiti le s prenosom tehnološko manj razvitih ali okolju škodljivih tehnologij. Čeprav so takšna podjetja z zagotovitvijo novih delovnih mest za lokalno prebivalstvo vsaj začasno pomagala lokalni skupnosti (Mlinar, 1980), pa je več kot jasno, da takšne rešitve ne morejo pomeniti dolgoročne razvojne usmeritve podeželskih lokalnih skupnosti.

Pasivni viri dohodkov družinskih kmetij in podeželskih skupnosti. Dohodki od storitev in institucionalne oskrbe skupin prebivalstva, ki niso ekonomsko aktivne bodisi zaradi starosti bodisi zaradi prizadetosti, so manj razviti v Evropi kot npr. v ZDA (Hirschl and Summers, 1985). Podeželje, ki je idealna lokacija za takšne skupine, lahko lokalnim prebivalcem ponudi različna delovna mesta in morda celo pritegne prebivalce mest, kar bi prispevalo k povečanju stalnega prebivalstva podeželskih skupnosti kot tudi k njegovi poklicni pestrosti in spodbudilo kakovostnejšo ponudbo storitev. Seveda pa takšne usmeritve ne gre podpirati brez opozorila, da je treba pred tem skrbno preučiti zmožnosti podeželskega prostora, da ne bi bile žrtvovane prav tiste prednosti, zaradi katerih je (bil) tak razvoj sploh možen. Svarila zadevajo zlasti nevarnost prenaseljenosti, pretirane izrabe lokalnih virov in degradacije okolja.

Ekološka kmetijska pridelava in predelava kmetijskih pridelkov ponujata nove priložnosti kmečkim gospodinjstvom, ki hkrati pomenijo nove možnosti za zaposlovanje družinskih delovnih moči. Ekološke proizvode urbani prebivalci večinoma prihajajo kupovat kar na dvorišče kmetije. Pogosto pa kmečka gospodinjstva svoje pridelke in proizvode uporabljajo pri lastnih dopolnilnih dejavnostih, predvsem turizmu na kmetiji ali drugih oblikah podeželskega turizma.

Tako kot ekološki živež je možno lokalno tržiti tudi različne izdelke (**domačih**) obrti, bodisi kot spominke in embalažo za družinske proizvode, bodisi kot dekorativne ali kot uporabne predmete, izdelane ročno in iz naravnih materialov. Njihovo izdelovanje temelji na lokalnih surovinah in družinskih delovnih močeh. Posebna prednost tovrstnih dopolnilnih dejavnosti pa je v tem, da se je z njimi moč ukvarjati takrat, ko ni kmetijskih/turističnih delovnih konic. Prav tako pa je izdelovanje izdelkov domače obrti mogoče ponuditi kot del turistične ponudbe kmetije, če se ta ukvarja s turizmom, ali pa kot del turistične ponudbe lokalne skupnosti. Ta vsaj v Sloveniji še ni izčrpala vseh možnosti. Raznim slikarskim kolonijam, kmečkim porokam in maškaradam bi bilo nedvomno umestno dodati učenje različnih domačih obrti kot zabavno in hkrati koristno opravilo in različne rekreacijske aktivnosti.

Vključevanje lokalnih značilnosti pomembno bogati vsako od omenjenih gospodarskih dejavnosti na podežlju. Naravne privlačnosti (gore, jezera, jame, toplice, rastlinstvo, živalstvo) in kulturne značilnosti (stavbe posebnih estetskih vrednot, zgodovinski spomeniki, lokalna praznovanja, šege in običaji) so lahko dodatni razvojni potencial.

Vsakega od omenjenih virov dohodkov kmetij in podeželskih skupnosti je mogoče uvesti v katerikoli zahodni ali postsocialistični državi, v kateri je sistem kmetijske proizvodnje učinkovit in uspešen tako za pridelovalce kot za porabnike. Prav v učinkovitosti in uspešnosti kmetijske proizvodnje pa se obe skupini držav bistveno razlikujeta. Preoblikovanje kmetijstva v postsocialističnih državah ne stremi le k (re)privatizaciji kmetijskih zemljišč in k vzpostavitvi neodvisnega kmetijstva, temveč tudi k oblikovanju prostega trga kmetijskih proizvodov brez nadzora države nad odkupnimi in prodajnimi cenami (Repassy; Symes, 1993). Iz strateških razlogov, vključno s strategijo samooskrbe z osnovnim živežem in strategijo ohranjanja poseljenosti podeželja, tako rekoč ni države, ki bi kmete v celoti prepustila tržnim zakonitostim, temveč jih država tako ali drugače podpira. Ne glede na probleme, s katerimi se zaradi kmetijskih subvencij srečujejo države EU (Gasson, 1991; Symes, 1992), kmetijstvo v državah srednje in vzhodne Evrope ne sme biti popolnoma prepuščeno trgu. Brez državne podpore domačemu kmetijstvu bi uvoženi poceni živež ogrozil podeželska gospodarstva teh držav in jih preplaval z živili nizke kakovosti. Zato je naloga tranzicijskih držav usklajevati domačo pridelavo živeža in uvoženih živil v dobro svojih državljanov.

Ovire pri uvajanju raznovrstnosti virov dohodkov na posameznih kmetijah in v podeželskih skupnostih v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope

Uvajanje raznovrstnih dohodkov kmečkih gospodinjstev in podeželskih skupnosti v postsocialističnih državah otežuje kar nekaj ovir. Na prvem mestu je pomanjkanje kapitala in poklicno usposobljenih menedžerjev. Med drugimi ovirami pa je najtežje obvladljiva nepripravljenost kmečkih oz. podeželskih prebivalcev na tveganja, predvsem med tistimi posamezniki oz. gospodinjstvi, ki so to že poskusila, pa niso uspela. Prenos odgovornosti z družbe na posameznika je dolg in boleč proces, v katerem državljani postsocialističnih držav še ne sodelujejo povsem. Seveda pa v teh državah niso niti še oblikovane institucionalne rešitve niti ni uveljavljen sistem podjetniških vrednot.

Lokalna samouprava, ki je najbolj ustrezna institucija za spodbujanje razvoja podeželja, v novih družbenih sistemih še ni vzpostavljena. Decentralizacija nekdanjega centralističnega sistema ne terja zgolj administrativne reorganizacije, temveč tudi opredelitev strategij njene implementacije, ki bi zagotovila delovanje lokalne samouprave na novih temeljih (Barbič, 1993 b). Izkušnje zahodnih držav (OECD, 1990) opozarjajo, da morajo biti za uspešna partnerstva med lokalno samoupravo, gospodarstvom, nevladnim sektorjem in domačim prebivalstvom izpolnjeni nekateri politični, menedžerski in administrativni

pogoji. Mednje sodijo identifikacija večine domačega prebivalstva s skupnimi cilji, enakopravnost udeležencev v uresničevanju skupnih ciljev ter učinkovita lokalna samouprava tako v vodenju lokalnih zadev kot v komuniciranju z višjimi ravni politične strukture predvsem pri zagotavljanju finančne podpore lokalnim razvojnim programom.

V vseh postsocialističnih državah bo oblikovanje učinkovitih lokalnih skupnosti dolgotrajen proces. V državah, kjer je treba izpeljati (re) privatizacijo zemljišč in ponovno vzpostaviti družinske kmetije, bo ta proces celo boleč (Hudečkova in Lostak, 1992; Bergman, 1992) ter brez vladne podpore in strokovnega svetovanja težko uresničljiv.

Človek in okolje: temelja uvajanja pestrosti dohodkov podeželskih skupnosti

Izpostavljeni konflikt med ekonomijo in ekologijo v podeželskih gospodarstvih je mogoče prikazati tudi kot navidezen ali začasen z dveh argumentoma. Prvič, trajnostno/vzdržno naravnano kmetijstvo se prav lahko izkaže kot dobičkonosno, kajti pričakovati je, da bo ob vse večji ekološki in zdravstveni ozaveščenosti potrošnikov raslo tudi povpraševanje po organskem/ekološkem živežu. Spremembe v povpraševanju tako pridobivajo pomen v primerjavi s kvantitativno lažje opredeljivimi ekonomskimi dejavniki (Tracy, 1993). Drugič, kmetijstvo in druge gospodarske dejavnosti v postsocialističnih državah se ne bodo vrednotile zgolj z vidika absolutnega dobička, ki ga bodo prinašale, temveč tudi z vidika njihovega prispevka h kakovosti človekovega življenja. Vsaka gospodarska dejavnost lahko bodisi ogrozi bodisi obogati to kakovost tako sedanjim kot prihodnjim generacijam.

Ozaveščenost o nujnosti ohranjanja narave kot temelja človekovega obstoja je v zadnjih desetletjih porasla predvsem po zaslugi poklicnih skupin in nevladnih organizacij, kot so Greenpeace, društva za varovanje okolja, društva za ohranjanje divjih živali, ter postala svetovni fenomen s konferenco v Riu leta 1992. Seveda pa se ne glede na vse večjo okoljsko ozaveščenost še vedno pojavlja onesnaževanje okolja, izvajajo se okoljsko neustrezni razvojni projekti in uporabljajo za okolje neprimerne tehnologije. Za to sta vsaj dva razloga. Prvi razlog je pomanjkanje ustreznih mehanizmov nadzora nad onesnaževalci in razvojniki, drugi razlog pa so ozki interesi znanstvenikov, strokovnjakov in proizvajalcev. Tako ozka ekonomska usmerjenost prvih kot enostranski interesi drugih vodijo v zapostavljanje naravnega in družbenega okolja. Države srednje in vzhodne Evrope bodo morale v pridelavi živeža upoštevati okoljske ukrepe, če bodo hotele tekmovati na svetovnih trgih (Matičič, 1993).

Uvajanje različnih virov dohodkov kmetij in podeželskih skupnosti je lahko dvorezno in konfliktno tako z vidika globalnih družb kot z vidika lokalnih skupnosti (Kousis, 1993), kajti uvajanje pestrosti virov dohodkov in z njo povezana prerazporeditev moči brez hkratne spremembe družbenih odnosov ima lahko nevarne posledice (Sachs, 1992: 6). Prerazporeditev moči zaradi uvajanja novih gospodarskih dejavnosti med različne družbene skupine lahko pomeni izključitev kmetov iz organov lokalnega odločanja zaradi uveljavljanja interesov posameznikov in skupin, ki predstavljajo prišleke v lokalno podeželsko skupnost.

Med prednostmi uvajanja različnih dohodkov je treba omeniti vsaj njihov potencialni prispevek k spolni uravnoteženosti prebivalstva lokalne skupnosti, kajti pestrost virov dohodkov, ki prinaša delovna mesta tudi ženskam, lahko prispeva k spolni uravnoteženosti lokalnega prebivalstva, kar zavre, če že ne zaustavi odseljavanja deklet in s tem prispeva k zagotovitvi možnosti, da si mladi kmetje ustvarijo družino.

Decentralizacija oblasti kot pogoj za trajnostni/vzdržen razvoj podeželskih skupnosti

Strategija trajnostnega/vzdržnega razvoja je večdimenzionalna, ker obsega pravne, gospodarske in socialno-kulturne sestavine, katerih vsaka mora biti zastavljena tako, da omogoča uresničitev osrednjega cilja trajnostnega razvoja, tj. uvajanje in razvijanje takšnih gospodarskih dejavnosti, ki hkrati prispevajo h kakovosti življenja domačinov in zagotavljajo obnavljanje lokalnih virov.

Decentralizacija oblastne strukture mora na organe lokalne samouprave prenesti tri skupine odgovornosti:

- Lokalne naloge opredeli občina in jih tudi uresničuje. Gre predvsem za področja gradenj, lokalne infrastrukture, storitev in spodbujanja gospodarskih in drugih dejavnosti na svojem območju.
- Občina uresničuje naloge, ki so določene v zakonu o lokalni samoupravi.
- Občina pod nadzorom države opravlja naloge državne uprave, za katere je pooblaščen (Rus, 1993).

Trajnostni/vzdržen razvoj je mogoče uresničevati le na lokalni ravni, kar pa pomeni, da je v veliki meri odvisen od lokalnih vodstev kot tudi od lokalnih gospodarskih in kulturnih elit. Te so v tradicionalnih demokratičnih državah, posebej še na podeželju, razmeroma stabilne, v tranzicijskih državah pa se morajo šele oblikovati. V predtranzicijskem obdobju so namreč v teh državah lokalno elito predstavljali sekretar komunistične partije, predsednik sveta lokalne skupnosti in drugi od države imenovani lokalni voditelji, med katerimi je večina

prišla od drugod in so se zelo slabo ali pa se sploh niso identificirali z lokalno skupnostjo. Tudi zato sta bila na prvih demokratičnih volitvah dva dejavnika bistvenega pomena za uspešnost kandidatov: da je kandidat živel v lokalni skupnosti in da je bil ljudem znan (Tall, 1993).

Decentralizacija nekdanj centraliziranih političnih struktur bo v tranzicijskih državah najgloblje vplivala na lokalne skupnosti. Na normativni ravni bo omogočila podeželskim prebivalcem, da se organizirajo v lokalne skupnosti in jim tudi formalno zagotovila pravice, da sami upravljajo lokalne zadeve. Na praktični ravni pa bo prehod s centralizirane politične moči na lokalno avtonomijo izpostavil številne probleme, ki jih bo med drugim povzročila neučakanost prebivalcev vzpostaviti lokalno samoupravo in jo v praksi uveljaviti ter rešiti probleme, povezane s pasivnostjo lokalnega prebivalstva. Rešitev tovrstnih problemov bo med drugim terjala občutno finančno podporo, ki pa jo bo večina osiromašenih tranzicijskih vlad težko zagotovila.

Sposobnost lokalnih prebivalcev, da opredelijo in tudi izpeljejo projekte trajnostnega razvoja, je odvisna od demografske strukture prebivalstva (po spolu, starosti, izobrazbi), od razpoložljivosti in usposobljenosti delovnih moči, sistemov vrednot ter motiviranosti za sodelovanje. Uresničevanje razvojnega projekta lokalne skupnosti namreč terja tudi povezovanje in sodelovanje. Gospodarske dejavnosti in želje posameznikov/gospodinjev je v večini primerov treba prilagoditi dolgoročnemu skupnemu cilju trajnostnosti. Prav kmetje se največkrat znajdejo v konfliktnem položaju. Kot pridelovalci živeža ravnaajo kot poslovneži, tj. želijo pridelati čim več ob čim nižjih stroških. Da bi to dosegli, morajo uporabljati sodobne tehnologije (težke kmetijske stroje, rudninska gnojila in kemična sredstva za varstvo rastlin/živali pred boleznimi in škodljivci), kar vse je z vidika varovanja okolja in ohranjanja naravnih virov močno vprašljivo. Kot prebivalci podeželja pa kmetje tudi sami želijo živeti v neonesnaženem, estetsko privlačnem okolju in tudi ohranjati lokalno naravno in kulturno dediščino. Predstavljen konflikt je možno zmanjšati, če že ne odpraviti samo v primeru, da se v razvojnem programu opredelijo kratkoročne in dolgoročne prioritete lokalne skupnosti.

Lokalni prebivalci so hkrati cilj in glavni izvajalci razvojnih projektov podeželskih skupnosti. Sami morajo opredeliti cilje in poti, po katerih jih bodo dosegli. V razvojnem projektu sodelujejo kot posamezniki in kot člani številnih neformalnih (družina, prijatelji) in/ali formalnih skupin (lokalne politične stranke, religijska, športna, kulturna in druga društva). Pristop od zgoraj navzdol, ki se je uveljavil v zahodnih državah v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja, je v številnih primerih razvojnih snovanj »spregledal« obsežna podeželska območja in v zelo skromni meri, če sploh, upošteval tiste, ki so jih tovrstni programi zadevali (The Secret of Success, 1992). Pristop od spodaj navzgor ne more uspešno

nadomestiti pristopa od zgoraj navzdol. V večini primerov samo kombinacija obeh pristopov k razvojnemu projektu lahko zagotovi želene rezultate, kajti aktiviranje idej in energije na lokalni ravni je praviloma možno zagotoviti z maksimalno izrabo znanj in spretnosti visoko motiviranih posameznikov ob vsebinsko in časovno optimalno razporejeni pomoči višjih ravni (Chassagne, 1992).

Strokovnjaki, predstavniki državnih organov in razvojnih agencij ne smejo spregledati ali podcenjevati potencialov lokalnih prebivalcev, ki jih predstavljajo njihove izkušnje, vrednote in pričakovanja, povezani z razvojnimi projektom, kot tudi ne lokalnih komunikacijskih omrežij, temveč z njimi sodelovati in se učiti iz lokalnih izkušenj.

Sklep

Ne glede na pretekle in sedanje razlike med državami zahodne Evrope ter srednje- in vzhodnoevropskimi državami mora biti kmetijska politika oblikovana v skladu z dvema ciljema: uveljavitev trajnostno naravnane kmetijske proizvodnje ter zagotavljanje varovanja fizičnih in sociokulturnih značilnosti podeželskega prostora. Uresničevanje teh ciljev pa ni odvisno zgolj od posamezne države, temveč je umeščeno v procese vse bolj prisotne in močne globalizacije proizvodnje živeža in kmetijskih trgov (Bonanno, 1990; Symes, 1992) na eni strani, na drugi strani pa omejevano s potrebo posameznih držav po zagotovitvi določene ravni samooskrbe z doma pridelanim živežem zaradi tega, ker ni zagotovila za dolgoročno mirno prihodnost sveta.

Poleg razlik pa med državami zahodne ter srednje in vzhodne Evrope obstaja tudi nekaj podobnosti, na katerih lahko temelji njihova sedanja in prihodnja kmetijska politika. Omenimo naj le potrebo po prehodu s produkcioniistične in protekcionistične kmetijske politike na politiko tekmovanja in prostega trga (Symes, 1992) ter na naraščajočo vlogo potrošnikov in vse večjega interesa javnosti za ekološke kmetijske pridelke.

Politika razvoja kmetijstva v postsocialističnih državah srednje in vzhodne Evrope je v veliki meri odvisna od njihovega vključevanja v Evropsko unijo. Ta se bo širila na enega od dveh načinov. Prvi možni način je postopna širitev z včlanjevanjem posameznih držav ali skupin držav, ko bodo uresničile zahteve, ki jim jih postavlja EU ne glede na to, da nekaterih od njih niti vse članice ne upoštevajo. Drugi možni način širitve pa je oblikovanje »evropske hiše«, ki bi povezala vse evropske države na podlagi njihove enakopravnosti ne glede na razlike v njihovi gospodarski razvitosti.

Kompromisna strategija bi povezala oziroma kombinirala obe možnosti tako, da bi se od držav kandidat pred vstopom v EU zahtevalo

spoštovanje temeljnih demokratičnih načel, stopnja njihove gospodarske razvitosti pa ne bi bila omejitveni dejavnik. Koncept trajnostnega/vzdržnega razvoja Evrope namreč lahko zagotovijo le vse evropske države skupaj. Ne biti članica EU za države srednje in vzhodne Evrope pomeni imeti številne probleme pri spodbujanju gospodarskega razvoja, čeprav so nerealna pričakovanja, da bo članstvo v EU samodejno rešilo gospodarske probleme postsocialističnih držav, ki morajo svoj prihodnji razvoj snovati na realistični oceni stanja v lastni državi, v EU in v svetu. Nedvomno so možnosti trajnostnega razvoja podeželskih območij držav srednje in vzhodne Evrope mnogo večje znotraj varnega in podpornega okvira Evropske unije kot zunaj njega.

Kljub odvisnosti evropske integracije od nekaterih splošnih okoliščin so za širitev EU posebej relevantne nekatere značilnosti zahodnega kmetijstva. EU namreč ščiti svoje kmetijstvo ne le z velikodušnimi podporami kmetijski pridelavi, temveč tudi z visoko obdavčitvijo uvoza kmetijskih proizvodov. Zaradi lastne kmetijske hiperprodukcije ni pričakovati, da bo EU pripravljena na široko odpreti vrata kmetijskim proizvodom držav srednje in vzhodne Evrope. Te lahko prodrejo na trge EU predvsem z visoko kakovostnimi kmetijskimi proizvodi organske pridelave in zapolnijo morebitne niše oziroma zadovoljijo naraščajoče povpraševanje po organskem živežu. Težko pa je predvideti, kako bo nekdanjim socialističnim državam uspelo takšno pridelavo in prodor na zahodne trge uresničiti glede na aktualne probleme privatizacije in v varovanje okolja usmerjena gibanja (Buttel, 1993).

POVEZOVANJE, SODELOVANJE IN SOLIDARNOST ZA USTVARJALNO PRIHODNOST PODEŽELSKIH OBMOČIJ V RAZŠIRJENI EVROPI*

Proces pridruževanja držav kandidatk Evropski uniji, ki je bil s sprejemom 10 novih članic v EU končan 1. maja 2004, je bil omejen skoraj izključno na pristop stroškov in koristi, v okviru katerega so Evropska komisija in države članice EU v glavnem razpravljale o stroških širitve, države kandidatke pa so zanimale predvsem koristi, ki jim jih bo prineslo članstvo v EU. Podeželje in še posebej kmetijstvo sta bili glavni temi pogajalskih razprav. EU in države članice so skušale zniževati stroške širitve z omejevanjem obsega predlaganega kmetijskega proračuna ter zmanjševanja obsega sredstev strukturnih in kohezijskih skladov, namenjenih bodočim članicam. Z usmerjenostjo na stroške širitve je upadalo navdušenje državljanov držav članic EU za sprejem novih držav (referendum na Irskem 2001), hkrati pa je predvidena »finančna« podpora prihodnjim članicam razširjene Evrope zmanjševala njihovo začetno neustavljivo željo po vključitvi v EU. Po podatkih Evrobarometra 2001 o nameravani udeležbi na referendumu o vstopu države v EU je na primer v Sloveniji 72 odstotkov tistih, ki so se nameravali referendumu udeležiti, podpiralo članstvo Slovenije v EU. Po podatkih istega merjenja pa je le 57 odstotkov vprašanih državljanov Slovenije izjavilo, da so dobro seznanjeni s procesom pridruževanja. Več kot polovica vprašanih (55 %) od članstva Slovenije v EU ni pričakovala osebnih koristi, pač pa so menili, da bo članstvo koristilo državi (Mašanović, 2002 a: 24). Z vsako novo zahtevo EU do Slovenije v procesu pridruževanja, kot so zahteva po ukinitvi prostocarinskih trgovin, sprememba ustave, ki bi omogočila tujcem nakup zemljišč v Sloveniji, in privolitev v prehodno obdobje, v katerem se državljani Slovenije ne bi mogli svobodno zaposlovati v državah EU 15, pa je bilo zaznati tudi upadanje števila državljanov, ki so podpirali članstvo Slovenije v EU. Kljub temu je bil predsednik slovenske pogajalske skupine in hkrati minister za evropske zadeve prepričan, da bodo državljani Slovenije na referendumu večinsko podprli njen vstop v EU (Mašanović, 2002 b: 1). To se je tudi zgodilo!

Ta sestavek išče odgovore na naslednja vprašanja: Kaj je bilo v procesu evropske integracije izpuščeno oz. zanemarjeno? Ali se je poskušalo gledati na širitev kot na dvosmeren proces, v katerem lahko obe strani

* Besedilo je prevod referata, ki sta ga Ana Barbič in Hilka Vihinen, MTT Agri-food Reseach Finland, Economic Research (MTTL), pripravili za napovedano mednarodno konferenco o ruralnem razvoju v Egru na Madžarskem od 9. do 12. junija 2002. Besedilo je prevedeno in objavljeno z odobritvijo soavtorice.

pridobita ob majhnih stroških? Katera načela bi bilo treba upoštevati, da bi spodbudili proces integracije? Iskanje odgovorov na zastavljena in druga vprašanja temelji na dokumentih Skupine Bruge (The Bruges Group),** na osebnih izkušnjah avtoric z več mednarodnih konferenc, na intelektualnih dogodkih in raziskovalnih projektih, vezanih na širitev EU, ter na nekaterih konkretnih izkušnjah Slovenije in Finske.

PRISTOPNA POGAJANJA MORAJO BITI DVOSMEREN PROCES

Na proces vključevanja držav srednje in vzhodne Evrope v Evropsko unijo je mogoče gledati z več vidikov. Ta proces lahko razumemo kot priznanje/nagrado državam vzhodne in srednje Evrope za njihov izstop iz nekdanjega komunističnega političnega bloka. S tega vidika se zdi tudi utemeljeno izpostaviti razlike med dvema deloma Evrope in državam kandidatkam za vstop postaviti sprejetje 'dosežkov Skupnosti' kot prvi pogoj evropskega projekta.

Na proces širitve pa je mogoče gledati tudi kot na obojestransko želeno združitev dveh enakopravnih delov Evrope, ki je bila pol stoletja razdeljena. Oba dela danes namreč povezuje skupni interes za miren razvoj. Takšen pogled na širitev podpira tudi Skupina Bruge, prek katere se države članice EU in države kandidatke dopolnjujejo v opredeljevanju novih meril (političnih, gospodarskih, institucionalnih) za delovanje razširjene Evrope.

V procesu širitve je nujno upoštevati regionalne specifičnosti (geografske, gospodarske, socialne, kulturne) ter tudi razvojne potenciale in probleme posameznih regij oz. držav. Regionalna povezanost, trajnostno naravnano kmetijstvo, varovanje okolja in ohranjanje biotske pestrosti so nosilni stebri graditve gospodarsko uspešne in politično stabilne Evrope.

V širitvenem procesu so izkušnje Irske in sredozemskih držav izredno relevantne za države kandidatke. Prav tako pa je treba upoštevati tudi izkušnje iz združitve Nemčij, da bi se izognili ponavljanju napak, kot sta bili slabo in pomanjkljivo obveščanje ter premalo aktivno vključevanje državljanov obeh držav v proces združevanja (The Bruges Group, 2001).

** Skupina Bruge (The Bruges Group) je nevladna organizacija, ki združuje okoli 30 strokovnjakov, pretežno (agrarnih) ekonomistov in (ruralnih) sociologov, ki jo je leta 1995 ustanovil Edgar Pisani, nekdanji francoski minister za kmetijstvo in nekdanji evropski kmetijski komisar, od konca leta 2004 pa skupini predseduje Arie van den Brand iz Nizozemske.

PRIČAKOVANE KORISTI IN STROŠKI OBEH SKUPIN RAZŠIRJENE EVROPE

Pričakovane skupne prednosti razširitve: zagotavljanje miru in izboljšanje varnosti na celini; odprava formalnih meja med evropskimi državami, kar bo olajšalo medsebojne stike in zaposlovanje; intenzivno gospodarsko, politično, znanstveno in kulturno sodelovanje, ki bo prispevalo k večji blaginji ter zmanjšalo prepad med 'starimi' in 'novimi' članicami EU; pospešeno oblikovanje evropske identitete; spodbuda solidarnosti ter oblikovanje večjega in stabilnejšega trga, zagotovitev novih trgov za kmetijske proizvode ter nove možnosti za trgovanje, investiranje in ustanavljanje novih podjetij kot tudi odgovornejše ravnanje z viri. Skupna kmetijska in okoljska politika bo dobra priložnost za zagotavljanje naravne in kulturne pestrosti Evrope. Razširitev bo prispevala tudi k širitvi intelektualnih in kulturnih obzorij po vsej Evropi.

'Starim' članicam naj bi širitev EU nudila priložnost za cenejše in varnejše gospodarske dejavnosti na novih območjih in močnejši položaj EU v svetu. Države kandidatke pa so od vključitve v EU pričakovale hitrejšo gospodarsko rast, visokokakovostne proizvode kot posledico večje konkurence, pa tudi prestrukturiranje industrije in kmetijstva, približevanje merilom evropske monetarne unije ter povečanje lastne politične in gospodarske stabilnosti. Dostopnost kmetijskih in razvojnih fondov EU bo za nove članice priložnost za pridobivanje finančnih podpor. Politično pa širitev za države srednje in vzhodne Evrope pomeni njihovo formalno umestitev v Evropo, priložnost sodelovati pri razvijanju skupne razvojne politike, sodelovati v procesih odločanja na evropski ravni ter nova orodja, ki bodo na voljo državljanov za demokratični nadzor političnih predstavnikov vključno s pravico voliti in biti izvoljen(a) v evropski parlament.

'Stare' članice se bojijo, da bodo z razširitvijo izgubile po nekaj svojih predstavnikov v organih EU in s tem je povezan tudi strah pred izgubo pomembnih položajev. Med zaposlenimi se pojavlja strah pred izgubo delovnih mest zaradi vdora poceni delavcev iz držav novih članic. Tisti, ki so doslej imeli koristi od nelegalnega zaposlovanja delavcev iz teh držav, pa se bojijo, da bodo ob lahko pridobljen dobiček. Omeniti je treba še bojazen nekaterih revnejših 'starih' članic EU pred zmanjšanjem sredstev, ki so jih doslej dobivale iz skupnih fondov, med bogatejšimi pa strah pred višjimi prispevki v proračun EU zaradi povečanega števila manj razvitih regij.

Državljeni držav pristopnic se bojijo izgube vsaj dela pred kratkim pridobljene suverenosti, povečanja birokracije in s tem povezanega povečanja stroškov države ter potencialno večje nepreglednosti njenega dela. Obstaja tudi potencialna nevarnost, da bodo politiki posameznih držav po članstvu v EU izgubili interes za graditev nacionalnih gospo-

darstev. S članstvom v EU se bodo zelo verjetno povečale cene nekaterih dobrin in storitev, povečale se bodo uvozne takse in proizvodni stroški deloma tudi na račun višjih proizvodnih standardov. Pričakovati je trše proizvodne okoliščine in pogoje, kar bo posledično povečalo tveganje pred bankrotom. Članstvo v EU bo povečalo tudi nevarnost izgube visoko izobraženega kadra, ki se bo selil iz manj razvitih/siromašnejših novih članic v bolj razvite/bogatejše stare članice EU. V nekaterih državah pristopnicah je čutiti bojazen pred prosto trgovino z zemljišči.

Kmetijske in zemljiške teme. Kmetijstvo, zemljišča in podeželje so med seboj tesno povezane teme razširjene EU. Vprašanja rabe zemljišč in prostora, populacijska gibanja ter ruralno-urbane povezave so bistvenega pomena za prihodnost Evrope. Nekatera področja, med njimi je na prvem mestu kmetijska pridelava na majhnih kmetijah, so še posebej občutljiva v iskanju odgovora na številna vprašanja, kajti od gospodarskega položaja in razvojnih možnosti majhnih kmetij v razširjeni Evropi je odvisna usoda obsežnih območij in milijonov ljudi.

Kmetijski proračun EU in pogoji, ki zagotavljajo podporo kmetijstvu, so osrednja tema razprav o širitvi. Prav osredotočenost na to temo pa zamegljuje drugo izredno relevantno temo širitve, to je upravljanje kmetijskega in podeželskega prostora, ki se bo z razširitvijo EU povečal za tretjino, kar bo odprlo številna nova vprašanja, kot so vprašanje solidarnosti med regijami, nadzor nad migracijskimi tokovi, ruralno-urbane povezave in povpraševanje po novih dejavnostih na podeželju, ki že doživlja dramatične posledice tranzicije.

V procesu širitve in po njej je treba s podeželjem ravnati tako, kot se je v preteklosti ravnalo s kmetijstvom. Samo skupno upravljanje evropskih zemljišč in oblikovanje skupne politike razvoja podeželja namreč lahko prispeva k opredelitvi evropskega projekta razvoja kmetijstva in podeželja. Medtem ko države srednje in vzhodne Evrope zaostajajo za zahodnimi članicami EU po stopnji kmetijske produktivnosti, pa nekateri načini njihove kmetijske pridelave zagotavljajo minimalen negativen vpliv na okolje. Pri graditvi skupne Evrope bi bilo treba upoštevati pestrost znanj in izkušenj trajnostne rabe zemljišč, večfunkcionalnost kmetijstva, pridelavo varnega živeža ter funkcionalnost podeželskih hiš in življenjskih slogov, ki dopolnjujejo razvoj v urbanih območjih in ki lahko preprečijo socialne probleme, povzročene z urbanizacijo.

Znano je, da zgolj skupni trg ne bo dal odgovorov na vprašanja, povezana z zemljišči. Odgovori morajo temeljiti na dolgoročni politiki varovanja okolja in ohranjanja narave kot tudi na vzdržnem in usklajenem regionalnem razvoju. Glede na to, da je EU, v kateri prevladuje intenzivno kmetovanje, glavni trgovinski partner držav srednje in vzhodne Evrope, je kmetijstvo v teh državah izpostavljeno pritiskom preusmeritve na intenzivno kmetijsko pridelavo, da bi postalo konkurenčno, kar že negativno vpliva na njihovo kmetijstvo in okolje. Da bi

zagotovili lokalne spodbude za trajnostni razvoj podeželja in za takšen tehnični razvoj na področju kmetijstva, ki bo zagotavljal v varovanje okolja naravnana kmetijska območja različnih delov Evrope, je treba reformirati tako obstoječo skupno kmetijsko politiko kot kmetijsko politiko tranzicijskih držav (The Bruges Group, 2001).

NEKAJ PREDLOGOV ZA POSPEŠITEV PROCESA ŠIRITVE EU

Glavna ovira za graditev skupne Evrope sta pomanjkanje solidarnosti in slabo sodelovanje med dvema skupinama držav: med članicami EU in kandidatkami za članstvo. Med državami članicami EU kot tudi med njihovimi državljani prevladuje vtis, da je med obema skupinama držav več razlik kot podobnosti. Tak vtis temelji na omejenem številu kazalcev, predvsem kazalcev ekonomske narave, in na različnosti političnih sistemov v preteklosti. Geografske, naravne, kulturne, okoljske in zgodovinske podobnosti pa so praviloma zapostavljene. Ob večjem upoštevanju naštetih podobnosti, ob opredelitvi združene Evrope kot skupnega cilja in z uveljavitvijo načel solidarnosti in sodelovanja bo proces širitve osvobojen strahu, da bi takoj po združitvi tako sedanje kot nove članice EU več izgubile kot pridobile.

Največ problemov in nesporazumov med politiki in med državljani obeh skupin držav gre med drugim pripisati pomanjkanju ustreznih strategij za njihovo preseganje. Naj jih nekaj predlagamo:

- **Pospeševanje obveščanja in komuniciranja.** Državljeni članic EU kot tudi državljani držav kandidatk so slabo obveščeni o koristih in tveganjih širitve. Zato bi bilo nujno povečati prizadevanja za širitev relevantnih informacij ter omogočiti srečanja, delavnice, konference in druge oblike neposrednega komuniciranja med državljani iz obeh skupin držav.
- **Podpora izobraževanju in usposabljanju.** V državah kandidatkah ni dovolj programov za prekvalifikacijo tistih, ki so izgubili delo, posebej še na podeželskih območjih in tam še posebej v kmetijstvu. Izobraževanje odraslih in usposabljanje mladih odraslih, ki so zunaj formalnega sistema izobraževanja, je treba institucionalizirati.
- **Spodbujanje partnerskega pristopa.** Pristopa od zgoraj navzdol in od spodaj navzgor je treba združiti v partnerski pristop in ga uporabiti zlasti v programih in projektih razvoja podeželja.
- **Omogočanje mednarodnega sodelovanja.** Sodelovanje med državami članicami EU in državami pristopnicami na vseh področjih javnega delovanja in na vseh ravneh družbene organiziranosti ne bo le odpravljalo predsodkov, ampak bo prispevalo tudi k spoznanju o medsebojni soodvisnosti in skupnih interesih. Omogočanje sodelovanja med nevladnimi organizacijami (NVO) znotraj posamez-

nih držav in med njimi bo spodbudilo graditev socialnih mrež in ustanavljanje skladov za relevantne programe in projekte. Projekti, ki bodo temeljili na partnerskem pristopu in v katerih bodo med partnerji tudi NVO, bodo morali biti podprti tudi finančno, ne zgolj moralno. Pri tem gre pomembna vloga evropskemu parlamentu, kajti marsikatera njegova odločitev bo imela dolgoročne posledice za države članice. Zato ni naključje, da želijo države kandidatke sodelovati vsaj pri nekaterih odločitvah že pred članstvom v EU.

Rečeno drugače, v razpravah o graditvi skupne Evrope morajo enakopravno sodelovati sedanje in prihodnje članice EU ne le s tem, da kandidatke za članstvo brezpogojno prevzamejo politiko (zakone in predpise) EU, temveč da v skladu s svojimi polpreteklimi zgodovinskimi izkušnjami in aktualnimi prioritetami prispevajo lastne zamisli o dinamiki prostora, rabi zemljišč, kmetijstvu in podeželskem razvoju. Prehod od tekmovalnega za delež v omejenem evropskem proračunu na partnerstvo v sodelovanju v skupnih projektih je prvi korak v procesu graditve skupne Evrope (The Bruges Group, 2001).

Kmetijstvo in razvoj podeželja je ena najbolj občutljivih tem procesa širitve EU in bo zadnja tema, ki bo končana v pristopnih pogajanjih. Pogajalska izhodišča za področje kmetijstva, ki jih je Evropska komisija objavila januarja 2002, so izzvala burne reakcije držav kandidat, ki so izpostavile vsaj tri vidike/vprašanja, ki jih je treba v procesu pogajanj skrbno preučiti:

- Prvič, načelo solidarnosti skorajda ni bilo upoštevano. Na primer, skupni stroški širitve, ki so bili v Berlinu marca 1999 ocenjeni na 42,59 milijarde evrov za 6 držav kandidat, so ocenjeni na 40,16 milijarde evrov za 10 držav kandidat. Države članice, ki največ prispevajo v proračun EU (Nemčija, Francija, Švedska, Nizozemska, Velika Britanija), pa terjajo še zmanjšanje te vsote na 32,5 milijarde evrov. Ob upoštevanju prispevka novih članic k proračunu bodo celotni stroški širitve pomenili le 1,09 odstotka bruto domačega proizvoda (BDP) EU, kar je daleč pod zgornjo določeno mejo 1,27 odstotka (Mašanović, 2002 b: 1).
- Drugič, neposredna plačila kmetom (25 % plačil v letu 2004, pozneje pa dodatne 4 % letno do skupaj 35 %) bodo zadržala kmete in kmetijstvo v novih članicah v podrejenem položaju vse do leta 2013, ko bodo upravičeni do vseh ugodnosti »zelene politike« EU (Mašanović, 2002 c: 3).
- Tretjič, v pristopnih pogajanjih je nujno upoštevati specifičnosti stanja kmetijstva in kmetijske politike vsake države kandidatke. To potrebo ponazarja primer Slovenije, čeprav ima vsaka država kandidatka svoje posebnosti, ki jih je treba v pogajalskem procesu upoštevati.

Tradicionalni koncept kmetijstva, katerega vodilo je čim večja kmetijska proizvodnja ob čim manjših stroških, je že zamenjal koncept večfunkcionalnosti kmetijstva ne le v državah članicah EU, temveč tudi v državah kandidatkah. Večfunkcionalnost in podpora kmetijstvu sta

najbolj pomembni načeli prihodnje reforme skupne kmetijske politike. Po širitvi bi morala Skupna kmetijska politika (CAP) enako veljati za vse države članice.

POSTATI VIDNI – PREOBRAZ V ODNOSU DRŽAV SREDNJE IN VZHODNE EVROPE DO EU

Ker imajo administracije držav kandidatke težave s takojšnjim odzivanjem na vedno nove zahteve EU, prihaja do občutka neučinkovitosti in frustracij tako med politiki in državnimi uradniki kot med državljanji. Da bi odpravili tovrstne občutke in frustracije, morajo države kandidatke **oblikovati vizijo lastnega prihodnjega razvoja** tako, da poiščejo odgovor na vprašanja »Kdo smo?« in »Kam gremo?«.

V opredeljevanju svoje identitete morajo države srednje in vzhodne Evrope ovrednotiti svojo preteklost ne kot »beg od nečesa«, temveč kot identificiranje pozitivnih vidikov preteklega razvoja (zaposlenost, socialna varnost, sodelovanje v procesih odločanja) ter primerjalnih prednosti svoje države (naravni viri, krajina, biotska pestrost, kulturna dediščina, človeški viri). Upoštevanje pozitivnih strani nekdanjega sistema in primerjalnih prednosti države je poleg opredelitve ciljev razvoja temeljnih družbenih podsistemov (političnega, gospodarskega – vključno s kmetijstvom, socialnega in kulturnega) bistvenega pomena za oblikovanje vizije prihodnjega razvoja.

Države kandidatke, katerim je na primer jasno, kakšno obliko kmetijstva želijo v prihodnje imeti oziroma razvijati, bodo z veliko verjetnostjo upoštevane kot enakopravne partnerice v pristopnih pogajanjih z EU. Čeprav je najbrž malo časa za opredelitev lastne razvojne vizije in njeno upoštevanje v pogajanjih za članstvo, bodo države, ki bodo oz. so to storile, nedvomno okrepile svoj pogajalski položaj.

Pristopno politiko za članstvo v EU s poudarkom na kmetijstvu in podeželju ponazarjata Finska, ki je uspešna novejša članica EU, in Slovenija kot najbolj uspešna tranzicijska država.

FINSKE IZKUŠNJE

Finska je na podlagi rezultata referendumu ob 56,9-odstotni podpori volivcev skupaj z dvema drugima članicama EFTE, Avstrijo in Švedsko, januarja 1995 postala članica EU, norveški volivci pa so se že drugič odločili ostati zunaj evropske integracije. S to razširitvijo je po opredelitvi OECD Evropska unija postala bolj ruralna. Finska je bila pred širitvijo leta 2004 najbolj ruralna članica EU, katere 57 odstotkov

prebivalstva in 98,5 odstotka površine je možno opredeliti kot ruralno. Po istih merilih ji sledijo Irska, Švedska in Avstrija (OECD, 1995: 17). Trenutno, to je pred naslednjo širitvijo, Finska ni le najbolj severna, temveč tudi najbolj vzhodna članica Unije s prek 2000 kilometrov dolgo mejo z Rusijo.

Pogosto je slišati, da se je Finska pridružila EU iz varnostnih razlogov in da bo ceno za to plačalo kmetijstvo. Kakorkoli že, v začetku leta 1995 so se stroški kmetijske proizvodnje zmanjšali za 45 odstotkov, hkrati pa so se tržne cene znižale za 12 odstotkov (Kettunen, 1997: 23; Laurila, 2000: 227). Šok, ki ga je doživljalo kmetijstvo, so vsaj do neke mere blažila neposredna plačila in tranzicijski ukrepi, katerih stroške pa je v glavnem nosila država. Skupna podpora kmetijstvu je na Finskem v letu 2001 znašala 1,680.000 evrov, od tega je EU prispevala 683.000 evrov (MTTL, 2002: 7) ali 41 odstotkov.

V pristopnih pogajanjih je bilo dogovorjeno petletno prehodno obdobje, v katerem je bilo dovoljeno, da Finska sama krije prehodne stroške, h katerim pa bo nekaj sredstev prispevala tudi EU. Večina državne podpore, posebej podpore severnim predelom države, je bila opredeljena kot dolgoročna. Specifične podpore, ki jih je država smela nameniti reševanju težav v južnih delih države – za živinorejo in poljedelstvo kot tudi za podporo investicijam – so bile najprej dovoljene le za čas prehodnega obdobja, v letu 1999 pa so morale biti podaljšane.

Dovoljena podpora države kmetijstvu južne Finske do konca leta 2003 se mora postopoma zmanjševati in bo ponovno preverjena v letu 2003 (Kettunen, 1997: 36–38; MTTL, 2001: 5). V pristopnih pogajanjih je bilo dogovorjeno, da bo 85 odstotkov obdelovalnih zemljišč Finske opredeljenih kot območja s slabšimi možnostmi za kmetovanje, maja 2000 pa je Komisija EU odobrila predlog, po katerem so kot za kmetijstvo manj ugodna opredeljena vsa obdelovalna zemljišča v državi. Vendar se je pokazalo, da je odobravanje pomoči kmetijam južne Finske najtežji posamični primer Skupne kmetijske politike. Finska je morala znova in znova prepričevati Komisijo EU, da je podpora kmetom tega območja nujna, toda Komisija je Finski vsakokrat odobrila le manjši znesek dovoljene podpore kmetijam.

V celoti gledano je bilo finsko gospodarstvo v šestih letih članstva države v EU zelo uspešno in je kljub letnim nihanjem obdržalo obseg proizvodnje. Pač pa se je dramatično zmanjšalo število kmetij in upadel dohodek iz kmetijske dejavnosti kljub občutni (državni) podpori (preglednica 1). V letih 1995–2001 se je obseg kmetijskih zemljišč kmetij, ki so dobivale državno podporo, povečal za 29 odstotkov (MTTL, 2002: 6). Težko je določiti delež vpliva Skupne kmetijske politike na te strukturne spremembe v kmetijstvu, možno pa je trditi, da je članstvo Finske v EU te spremembe pospešilo. Finski politiki so razumeli večanje obsega kmetij kot nekaj samoumevnega, niso pa razmišljali o negativnih posledicah zmanjševanja števila kmetij na obsežnih podeželskih območjih.

Preglednica 1: Število aktivnih kmetij in kmetijski dohodek na Finskem (MTTL, 2004)

Leto	Število kmetij	Spremembe od 1994 v %	Kmetijski dohodek – Indeks 1994–2003
2003	72,000	-30	91
2002	73,386	-29	89
2001	75,384	-27	88
2000	77,896	-24	80
1999	82,142	-20	73
1998	85,690	-17	69
1997	88,370	-14	82
1996	91,281	-11	85
1995	95,562	-7	96
1994	103,000		109

Ko je Finska postala članica EU, so bili celo njeni najrevnejši predeli preveč bogati, da bi imeli pravico do podpore »Cilja 1«. Seveda pa se severnoevropske države razlikujejo od drugih članic EU po geografskih in klimatskih razmerah. Finska in Švedska skupaj tvorita obsežno severno območje EU, ki ga označujejo redka naselja, velike razdalje in sezonska tržna nihanja. Zato je bilo v pogajanjih za članstvo v EU dogovorjeno, da bodo razmere na severu upoštevane v regionalni in strukturni politiki unije. Postavljena je bila nova kategorija »Cilj 6«, ki se je nanašal na zelo redko poseljena območja Finske in Švedske. Komisija je po hitrem postopku odobrila finske razvojne programe in jih z državno podporo začela uresničevati že spomladi 1995. EU te programe financira v 46-odstotnem deležu, ostala sredstva pa prispevata država in zasebni sektor.

V prvem obdobju Programa strukturnih skladov (1995–1999) so se regionalne razlike poglobile, razmere v severnih in vzhodnih predelih Finske pa tako poslabšale, da so območja »Cilja 6« padla pod 75 odstotkov povprečja bruto domačega proizvoda EU. Posledica tega je predstavitev teh območij v območja »Cilja 1« za obdobje 2000–2006. V tem primeru EU prispeva polovico deleža javnih sredstev, ki jih zagotavlja država, in le okoli 32 odstotkov celotne podpore tem območjem. Dodatno se na območju celotne države izvajajo programi oz. projekti LEADER, ki jih v nekaterih regijah v celoti financira država.

Finske izkušnje lahko strnemo v nekaj glavnih ugotovitev. Medtem ko je članstvo v EU za finsko gospodarstvo v celoti gledano priložnost, pa sta kmetijstvo in podeželje doživljala težke čase. Najtežje je prepričati EU o tem, da upošteva specifične okoliščine države. Če bi se hkrati s Finsko vključila v EU tudi Norveška, bi bili obe državi skupaj močnejši v uveljavljanju svojih specifičnosti, kot so redka poseljenost in severne razmere. Švedska že dalj časa vodi bolj centralizirano politiko s

koncentracijo kmetijstva na jugu in prepuščanja svojih severnih predelov izumiranju. Evropska komisija bi težko predvidela, da bo prišlo do kakšnega večjega problema po vključitvi Finske v EU, kajti na Finsko se je gledalo kot na bogato državo z dobro delujočo administracijo, ki bo sposobna do podrobnosti uveljaviti politiko EU.

Za Finsko bi bilo izredno pomembno vključiti dodatne elemente v Skupno kmetijsko politiko tako, da bi podpora kmetijstvu in podeželju učinkovito zmanjšala razlike, ki jih povzročajo naravne okoliščine. Prav tako bi bilo treba postopno spremeniti Skupno kmetijsko politiko tako, da bi ob politiki podpore območjem, najbolj ugodnim za kmetijstvo, upoštevala tudi najbolj severna območja unije. Podobno bi močnejši ukrepi na področju razvoja podeželja in multifunkcionalnosti kmetijstva povečali vpliv politike EU na kmetijsko podeželje.

PRIDRUŽITVENA POLITIKA SLOVENIJE

Vključitev v EU je bil glavni cilj države vse od začetka njene samostojnosti leta 1991. Slovenija je vlogo za članstvo vložila junija 1996, uradno pa se je proces pridruževanja začel 30. marca 1998 na podlagi pridružitvenega dokumenta (Assesion Partnership Document), ki je vseboval tudi določilo o pomoči državi kandidatki v njenih pripravah za polnopravno članstvo.

Nacionalni program sprejetja *Acquis* (NPAA – National Programme of the Adoption of the *Acquis*) je opredelil kratkoročna prednostna področja ter tudi časovni načrt, ustanove, odgovorne za njegovo izvajanje, in finančne vire. Po uresnitvi zastavljenega Programa je Vlada Republike Slovenije v letu 1999 opredelila nov program za obdobje 1999–2002, ki je izpostavil prednostne naloge, ki morajo biti opravljene do polnopravnega članstva države v EU. Program je bil usklajen s koopenhavnskimi in drugimi merili, po katerih je bilo nujno vzpostaviti tudi ustrezne administrativne zmogljivosti. NPAA je imel dvojni namen: prvič, opredeliti razvojne in strateške cilje države, in drugič, opredeliti politike, mehanizme in institucije, potrebne za uresničitev zastavljenih ciljev v času vključevanja Slovenije v EU (NPAA, 1999: 1–3).

Dejstvo, da državi v obdobju pridruževanja ni uspelo »opredeliti razvojnih in strateških ciljev«, je spodbudilo nekatere intelektualce ter različne nevladne organizacije k spraševanju o sprejemljivosti izključno v članstvo v EU usmerjene slovenske politike (Mastnak et al., 2001; Mrak, 2002). Strinjali pa so se v tem, da ne bi bilo racionalno razmišljati o preložitvi včlanitve Slovenije v EU, čeprav za članstvo morda gospodarsko še ni optimalno pripravljena. Hkrati pa so čimhitrejši včlanitvi ugovarjali, češ da v pridružitvenem procesu Slovenija ne izpostavlja

nacionalnih interesov, ker še nima oblikovane celovite strategije nacionalnega razvoja (Mastnak, 2001: 12).

Slovenski kmetijsko-okoljski program 2001–2004 (SKOP, 2001) je sestavni del državne kmetijske politike in v veliki meri upošteva izkušnje članic EU, posebej še sosednje Avstrije, ki ima podobne naravne danosti za kmetijstvo kot Slovenija. Predvideni ukrepi za uresničevanje zastavljenega kmetijsko-okoljskega programa naj bi zagotavljali zmanjšanje negativnih posledic kmetijstva na okolje, prispevali k ohranjanju kulturne krajine in podpirali razvoj zavarovanih območij (Barbič, Udovč, Medved, 2002).

Slovenija se je odločila, da bo prevzela kmetijsko politiko EU ob pogoju, da bodo države kandidatke po vstopu v EU obravnavane enako kot »stare« članice. Zato je opredelila reformo kmetijstva v skladu s kmetijsko politiko EU, sprejela ustrezne zakone, povečala delež za kmetijstvo v državnem proračunu, ustanovila Agencijo za kmetijske trge in razvoj podeželja, itd. Vse to je imelo za posledico, da je bila med vsemi državami kandidatkami za članstvo Slovenija edina država s primerljivo kmetijsko politiko in primerljivo ravnijo zaščite kmetijstva (Šoštarič, 2002: 3). Sprejem kvot za proizvodnjo žit, sladkorja, mleka itd., ki jih je predlagal Bruselj, zato ne bi pomenil le zmanjšanja obstoječe ravni kmetijske proizvodnje, temveč kot stranski proizvod tudi pospešitev procesa že sicer naglega zaraščanja kmetijskih zemljišč. To pa bi za Slovenijo pomenilo zmanjševanje že tako ali tako majhnega obsega obdelovalnih zemljišč (0,13 hektarja) na prebivalca.

Ker so kmetije v Sloveniji majhne (slovenska kmetija v povprečju obsega 4,5 ha kmetijskih zemljišč), država že več desetletij podpira večstransko aktivnost kmečkih družin, kot so kmečki turizem, domača obrt, čebelarstvo. Tem, na neki način že uveljavljenim dopolnilnim dejavnostim se v zadnjem času pridružujejo nekateri novi, od države podprti viri dohodkov kmečkih družin kot npr. ročna košnja travnikov v zavarovanih območjih, finančna podpora kmečkim družinam, ki živijo na območjih zveri (rjavi medved, volk).

Če omenjene in druge posebnosti slovenskega kmetijstva v pristopnih pogajanjih ne bodo upoštevane oz. če Slovenija in druge države kandidatke ne bodo imele priložnosti predstaviti stanja in posebnosti kmetijstva svojih držav, bo morda prav pomanjkanje časa, da bi to storile, lahko služilo kot izgovor za preložitev datuma širitve. Na srečo se slednje ni zgodilo, na nesrečo pa niso bile dovolj upoštevane posebnosti kmetijstva v državah kandidatkah, sedaj že članicah EU.

Kot ugotavlja Tinca S. Vovk (2004: x), je slovenska »kmetijska politika v obdobju tranzicije zagotavljala sorazmerno ugodne in stabilne razmere za razvoj kmetijstva ter se tako izognila zniževanju obsega pridelave, značilnemu za večino drugih tranzicijskih držav. Uspešna je bila pri uresničevanju ciljev na področju zagotavljanja paritetnega dohodka in povečevanja storilnosti v slovenskem kmetijstvu. Tudi po

pristopu k EU pa ostaja največji problem slovenskega kmetijstva njegova nizka konkurenčnost v primerjavi z dosedanjimi članicami«.

Upati je le, da bo novim članicam EU posamično ali v skupinah uspelo opozoriti in v kmetijski politiki in politiki razvoja podeželja uveljaviti svoje specifičnosti, kot je to uspelo Finski in Švedski.

Sklep

Nesporno gre za konflikt med politiko širitve, kakršno zastopa Evropska unija, ki narekuje državam kandidatkam pogoje širitve ob tako rekoč izključnem zagovarjanju interesov sedanjih (»starih«) članic na eni strani, in med razvojnimi interesi držav kandidat, čeprav ti še niso v vseh primerih formalno opredeljeni, posebej ne na področju kmetijstva in razvoja podeželja, na drugi strani. Nesporno pa so partnerstvo, sodelovanje in solidarnost bistvene sestavine strategije reševanja tega konflikta.

Skupna kmetijska politika bi morala biti dobesedno »skupna« za sedanje (»stare«) in prihodnje (»nove«) članice EU. Tako imenovano prehodno obdobje bi moralo novim članicam omogočiti opredelitev in uresničevanje kmetijske politike in politike razvoja podeželja, ki bi bila deloma skupna vsem državam članicam EU, deloma pa specifična za vsako državo članico v skladu z njeno vizijo oz. modelom razvoja kmetijstva in podeželja, ki bi temeljila na specifičnosti naravnih danosti in človeških virov.

Avtorici, članici skupine Bruge, v celoti podpirata naslednji predlog te skupine: »Kmetijska politika mora dati svoj prispevek k oblikovanju Evropskega projekta. S posluhom za pričakovanja družbe, z večjim upoštevanjem načela finančne solidarnosti med državami članicami in s tem, da EU pokaže svojim zunanjim partnerjem pripravljenost za sodelovanje na mednarodni ravni, lahko kmetijska politika prispeva k stabilnosti unije in si ponovno zagotovi svoje mesto v svetu« (The Bruges Group, 2001: 34).

Ker proces širitve EU s 1. majem 2004 ni bil končan, bodo predstavljeni pogledi in izkušnje morda koristili novim kandidatkam za članstvo.

JAVNA DELA V KMETIJSTVU IN NA PODEŽELJU V SAMOSTOJNI SLOVENIJI*

Javna dela so inštrument države za blažitev socialnih problemov odkrite brezposelnosti. Po njih država praviloma poseže takrat, kadar stopnja brezposelnosti doseže kritično mejo. Ta je na eni strani opredeljena z naglim porastom števila brezposelnih zaradi gospodarske krize ali zaradi spremembe gospodarskega sistema, na drugi strani pa z visokim deležem iskalcev zaposlitve med aktivnim prebivalstvom. Začetki javnih del v Sloveniji segajo v leto 1990. Organizirano, to je na podlagi razpisov Republiškega zavoda za zaposlovanje, pa so se programi javnih del (PJD) začeli izvajati leta 1991. Republiški zavod za zaposlovanje (RZZ) je javna dela v Sloveniji v letu 1996 predstavil v dveh publikacijah (Pavliha, 1996 a; Pavliha, 1996 b), od katerih je prva objavljena tudi v angleščini (Pavliha, 1996 c).

Vključitev v PJD pomaga dolgotrajno brezposelni osebi prebroditi »krizo odvečnosti in izključenosti« oziroma ji pomaga ohranjati njene poklicne sposobnosti in njeno samozavest (Kolarič, 1995: 627). Hkrati pa morajo biti programi javnih del tudi javno koristni in ne smejo biti konkurenčni obstoječim podjetjem in ustanovam, ki opravljajo določene dejavnosti. Pomeni, da mora vsak PJD opredeliti posameznike, družine, gospodinjstva ali skupnosti, ki bodo imele od njega neposredno ali posredno, kratkoročno ali dolgoročno korist.

Eno najbolj spornih vprašanj v razvitih državah je vprašanje razmerja med javnimi deli in ekonomsko politiko. Ali se za javnimi deli ne skriva namera države, da posega tja, kamor v tržnem gospodarstvu ne sme? Ali ne gre pri tem za načrtno oblikovanje delovnih mest? Ali se s tem ne ustvarja nelojalna konkurenca zasebnemu in javnemu sektorju?

Odgovori razvitih držav na ta vprašanja so dokaj jasni. Javna dela imajo v prvi vrsti socialno funkcijo in ne nekih vnaprej določenih ekonomskih ciljev. Njihov osnovni namen je blažiti probleme brezposelnih, brezposelnim zagotavljati socialno vključenost oziroma smiselno dejavnost ter s tem preprečevati njihovo apatijo, izgubo delovnih navad in marginalizacijo. Dodatne funkcije javnih del, kot so proizvodnja koristnih dobrin in storitev, so po pomenu na drugem mestu. Zaradi navedenih razlogov so javna dela namenjena samo brezposelnim,

* Besedilo je sestavljeno iz naslednjih objav: Barbič, A. (1996): Evalvacija javnih del v kmetijstvu in na podeželju. *Research Reports*. Biotechnical Faculty of the University of Ljubljana, št. 67: 209–224; Barbič, A. (1996): Udeleženci javnih del v kmetijstvu in na podeželju. *Ib-revija* 30 (7): 27–36; Barbič, A. (1997). Programi javnih del kot blažilci kmečke/podeželske revščine. *Sodobno kmetijstvo* 30 (11): 464–469.

ukrepi ekonomske politike za pospeševanje zaposlovanja pa so usmerjeni v odpiranje delovnih mest tudi za druge delavce. Zato so javna dela začasne narave. Kljub temu pa izkušnje opozarjajo na inovativno vlogo javnih del, saj številni programi javnih del prerastejo v trajne oblike proizvodnje dobrin in zagotavljanja storitev.

Nevarnosti, da bi javna dela pomenila nelojalno konkurenco podjetjem in ustanovam v zasebnem ali javnem sektorju, se v razvitih državah izogibajo tako, da k odobravanju projektov javnih del pritegnejo predstavnike delodajalcev, sindikatov in javnih služb. Pri tem velja načelo, da noben projekt javnih del ne sme posegati na področje proizvodnje dobrin in storitev, ki jih po normalni poti že zagotavljajo druga podjetja ali ustanove na določenem področju.

Cilj oz. pogoj, da morajo biti PJD tudi družbeno koristni, usmerja akterje javnih del tudi k tistim, ki imajo od PJD korist. To so tako imenovani ciljni posamezniki in skupine, lokalne skupnosti in širša prostorsko-upravna območja. Uspešen PJD tako pomeni tudi splošno družbeno koristno delo.

Z osamosvojitvijo Slovenije in s prehodom na tržno gospodarstvo je začelo število brezposelnih naglo naraščati. Njihov status kot tudi možnost vključevanja v PJD je država leta 1991 opredelila v Zakonu o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Uradni list Republike Slovenije, 1991, št. 5). V 52. in 53. členu tega zakona so opredeljeni: razpis javnih del, nosilci ter status in nagrajevanje iskalcev za poslitve, vključenih v PJD.

Republiški zavod za zaposlovanje razpiše na začetku koledarskega leta program javnih del, v katerem kot naročniki javnih del nastopajo občine (v največjem številu primerov), zveze, društva, javni zavodi oziroma druge neprofitne organizacije in ustanove. Pri organizaciji in izvajanju javnih del usklajeno sodelujejo Republiški zavod za zaposlovanje, naročniki javnih del in izvajalske organizacije.

Prijava za razpis mora vsebovati opredelitev programa javnega dela, izvajalske organizacije, natančno opredelitev potrebnih iskalcev zaposlitve (število, izobrazba, dodatna znanja), čas trajanja, program usposabljanja in vire financiranja. Programe javnih del za koledarsko leto potrdi Upravni odbor Republiškega zavoda za zaposlovanje oziroma Odbor za izbor javnih del. Javna dela se lahko začnejo po formalnem podpisu pogodb s strani naročnika javnih del, izvajalske organizacije in Republiškega zavoda za zaposlovanje.

Pri motiviranju za vključitev v javno delo in v predhodno usposabljanje za javno delo sodelujejo v neposrednem osebnem stiku svetovalci zaposlitve na uradih za delo. Izbor brezposelnih oseb, vključenih v javna dela, opravi območna enota Republiškega zavoda za zaposlovanje. Njena vloga je še, da v tesnem sodelovanju z naročniki javnih del spodbuja in izbira ter izdeluje programe javnih del, prilagojene strukturi brezposelnih, sodeluje z drugimi sponzorji, nadzoruje vstop v pro-

grame javnih del in njihov potek skladno s sprejetimi merili ter poroča upravnemu odboru o rezultatih posameznega programa.

Republiški proračun oziroma Republiški zavod za zaposlovanje zagotavlja brezposelni osebi med vključitvijo v javno delo denarno pomoč v višini 80 odstotkov zjamčene plače, krije stroške prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje, stroške zdravniškega pregleda, usposabljanja, prehrane in prevoza. Stimulativni del nagrade v višini razlike do 70 odstotkov plače, ki bi jo delavec prejemal, če bi podobna dela opravljal redno, prispeva brezposelnemu udeležencu naročnik javnih del. Ta tudi zagotovi materialna sredstva in potrebna soglasja. Izvajalska organizacija vodi javna dela ter skrbi za mentorstvo, strokovni nadzor in strokovno usposabljanje, pa tudi za varstvo pri delu, zavarovanje za primer nesreče pri delu ali poklicne bolezni in dodatno nezgodno zavarovanje.

Republiški zavod za zaposlovanje razvršča programe javnih del v naslednje štiri skupine: socialnovarstveni programi; programi v javni upravi, izobraževanju, kulturi in turizmu; ekološki, kmetijski in gozdarski programi in programi za komunalno infrastrukturo.

Pobudo za raziskovalno-razvojni projekt Evalvacija javnih del v kmetijstvu in na podeželju je dal Republiški zavod za zaposlovanje konec leta 1992 in k sofinanciranju pritegnil Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ter Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

PROGRAMI JAVNIH DEL KOT BLAŽILCI KMEČKE/PODEŽELSKÉ REVŠČINE

Najprej moramo ugotoviti, da se slovenska kmetijska politika sploh ne ukvarja z revščino kmetov kot svoje ciljne populacije niti ne z revščino podeželskih skupnosti kot svojih ciljnih območij. Res je, da bi nanjo morali najprej opozoriti sociologi in ekonomisti, vendar tudi kmetijske službe, v prvi vrsti kmetijska svetovalna služba, ne bi smele spregledati problemov revščine, temveč nanje opozarjati politično in strokovno javnost.

Opredeljevanju revščine namenja pozornost predvsem ekonomska literatura, ki razlikuje med relativno in absolutno revščino. Kot relativno revščino običajno opredeljuje pomanjkanje dohodka, ki povzroči zmanjšanje trga in blaginje v primerjavi s preostalim delom družbe. Ta opredelitev temelji na distribuciji dohodka celotnega prebivalstva v določeni državi v danem trenutku. Absolutna revščina pa zadeva stanja, v katerih človekove »osnovne potrebe« niso zadovoljene (Brangeon, Jegouzo, 1995). S tem ne mislimo le hrane, obleke in stanovanja, temveč tudi potrebo po ekonomski in socialni varnosti, po izobraževanju in kulturi, po participaciji v konkretnem družbenem sistemu. Pomeni,

da se kmetje zgledujejo po drugih družbenih skupinah, ko ocenjujejo svoj gmotni in socialni položaj. Absolutna revščina je nedvomno najbolj razširjena v državah v razvoju, vendar je prisotna tudi v razvitih družbah. Postavlja pa se vprašanje, ali se revščina kmetov razlikuje od revščine drugih družbenih slojev konkretne družbe. Brangeon in Jegouzo (1995) razliko med obema – povzemata jo po številnih avtorjih – utemeljujeta z dejstvom, da vse kmečke družine pridelajo živež za lastne potrebe in jih večina ima tudi lasten dom. Seveda pa je kljub temu dohodek kmetije lahko negativen. Ekonomsko revščino kmetov pogosto spremlja bolezen ali osamljenost. Slednja ne velja le za starejše kmete in kmetice, ki so ostali sami na kmetiji, temveč tudi za otroke, ki nimajo družbe vrstnikov in dostopnih dobrin, ki so na voljo mladim z bolj razvitih območij.

Pri preučevanju revščine kmetov in nekmetov je treba upoštevati dva kazalnika. Eden je celoten dohodek kot kazalnik ekonomske revščine, drugi pa poraba denarja. Kmetje so namreč nagnjeni k varčevanju denarja in ne k njegovemu trošenju. Zato je revščina nekaterih, gledano zgolj z ekonomskega vidika, lahko samo navidezna. Preveriti jo je mogoče z opremljenostjo gospodinjstva s predmeti trajne porabe in z opremljenostjo kmečkega gospodarstva s kmetijskimi stroji. Precej težje je ugotavljati druge vrste porabe, najtežje pa dohodek od kmetijstva, kar nedvomno velja za Slovenijo.

V Sloveniji se s preučevanjem revščine do nedavna nismo posebej ukvarjali, razen v primerih določenih marginalnih skupin (Romi). Posredno so nanjo opozarjale raziskave družbene slojevitosti (Tomc in Pešec, 1988; Hafner Fink, 1989) na vzorcih celotne odrasle populacije Slovenije ter raziskava o položaju kmetov v slojevski strukturi slovenske družbe in o njihovi znotrajslojevski strukturiranosti (Tomšič Lušin, 1993).

Danica Hafner Fink je za osnovno klasifikacijo odrasle populacije prebivalcev Slovenije najprej uporabila le profesionalni status in dobila osem skupin, med katerimi je bila skupina kmetov na samem dnu stratifikacijske lestvice. Kmetje delavci so bili skupaj z nekvalificiranimi in polkvalificiranimi delavci uvrščeni v drugo skupino, poimenovano nižji delavski sloj. Poleg te tako imenovane apriorne klasifikacije pa je D. Hafner Fink opravila še sintetično klasifikacijo ob upoštevanju večjega števila kazalnikov, ki predstavljajo naslednje dimenzije družbene slojevitosti: materialni status, izobrazbeno-profesionalni status in politično moč. Analiza je pokazala, da se med desetimi skupinami kmetje uvrščajo povečini v prvo skupino (v njej imajo kar 46,5-odstotni delež), manjši delež pa imajo v drugi skupini (8,9 %) ter tretji in četrti (5,7 %). Podobno se uvrščajo kmetje delavci. Njihov delež v prvi skupini je 11,5 odstotka, v drugi 11,2 odstotka, v tretji pa 14,2 odstotka (Tomšič Lušin, 1993).

Pripadnost najnižjemu družbenemu sloju še ne pomeni biti reven, obstaja pa večja možnost, da se posamezniki ali poklicne skupine iz tega družbenega sloja znajdejo v revščini.

Na probleme revščine je v Sloveniji prvič eksplicitno opozorila raziskava o kakovosti življenja (začela se je leta 1984), s katero je širšo javnost seznanila Mojca Novak s knjigo *Dober dan, revščina*, ki je izšla leta 1994. Ugotovila je, da je v slovenskem primeru ogroženi del populacije manj strogo določen kot v razvitih zahodnih državah. Predvsem ni določen po dohodku, temveč po kazalniku, s katerim se meri subjektivna ocena razpoložljivosti potrebščin za vsakdanje življenje. V analizi revščine je M. Novak uporabila naslednje sklope kazalnikov:

- demografske značilnosti: spol, starost, družinski vzorec (samski, ne samski), izobrazba, velikost kraja bivanja, migracijski status, delovni status (nezaposlen, zaposlen, menedžer);
- materialni standard: stanovanjski status (lastnik, najemnik stanovanja), standard opremljenosti stanovanja (podstandarden v primeru, ko je površina na osebo manjša od 15 m² in je stanovanje poleg tega še brez kopalnice ali stranišča na splakovanje ali pa je vlažno);
- finančne zmožnosti (ali je vprašani v času anketiranja zmožen v tednu dni zbrati vsoto denarja v višini petih povprečnih plač);
- pomanjkanje denarja za nakup vsakdanjih življenjskih potrebščin;
- zdravstveno stanje: psihosomatske težave (utrujenost, nespečnost, depresivnost) (Novak, 1994).

Primerjava strukturnih značilnosti revnega prebivalstva v letih 1984 in 1991 po izbranih kazalnikih, med katerimi je specifičen za kmečko populacijo le velikost kraja bivanja (podeželje : mesto) kaže, da se obe opazovani populaciji ne razlikujeta po družinskem vzorcu, bivanju na podeželju, po stanovanjskem statusu in opremljenosti stanovanja (Novak, 1994). Pomeni, da se položaj prebivalcev podeželja s kmečkim prebivalstvom vred v sedmih letih (1984–1991) ni spremenil. Domnevamo, da gre za stalne dejavnike revščine na podeželju. Da bi jih bilo mogoče odstraniti, pa jih je treba najprej spoznati in preučiti.

Opravljen analiza kakovosti življenja in revščine posebej ne izpostavlja kmetov (identificirati jih je mogoče le po kraju bivanja), kar pa ne pomeni, da zbrani podatki ne omogočajo takšne analize. Iz že zbranih podatkov bi bilo mogoče opredeliti kakovost življenja in raven revščine kmečkega prebivalstva v primerjavi z drugimi poklicnimi skupinami. Za preučitev revščine znotraj kmečkega sloja pa bi bilo treba opraviti posebno raziskavo vsaj iz dveh razlogov: prvič, v vzorcu slovenske populacije je delež kmetov izredno majhen in ne omogoča znotrajslojevske analize, in drugič, revščino kmetov in (marginalnih) podeželskih skupnosti je treba meriti z dodatnimi kazalniki, ki so specifični za kmečko prebivalstvo in podeželske skupnosti.

Iz številnih raziskav s področja ruralne sociologije, predvsem še iz raziskave o kmečki družini (Barbič, 1993 c), ki kaže na izrazito samobnavljanje kmečkega sloja, izhaja, da ljudje iz drugih slojev le izjemoma vstopijo v kmečki sloj, pa tudi iz evalvacije PJD v kmetijstvu in na

podeželju je mogoče izluščiti kar nekaj specifičnih kazalnikov kmečke oz. podeželske revščine. Med njimi so tako kazalniki materialne kot socialne revščine kmečkega prebivalstva in (odmaknjenih) podeželskih skupnosti. Naj opozorimo vsaj na nekatere:

- Poraba denarja in vlaganja v nematerialni standard (izobraževanje, kultura, šport, počitnice in razvedrilo) so kljub morebitnim prihrankom majhni.
- Kmetije, na katerih živijo le starejši ljudje in so brez naslednika, so kot gospodarske enote neperspektivne, zato je pričakovati zniževanje življenjske ravni tistih, ki na njih živijo.
- Neperspektivne so tudi kmetije, katerih nasledniki/naslednice ne dobijo partnerice/partnerja, da bi si ustvarili družino, ki je bistvenega pomena za obstoj in napredek kmetije. Osamljenost, alkoholizem, depresivnost so neogibni spremljevalci samskih kmetov/kmetic.
- Bolezen oz. odsotnost nege starejših bolnih kmetov in kmetic te neredko odrine na samo družbeno obrobje, celo na sam prag preživetja.
- Težka dostopnost do naselij in/ali posameznih kmetij se kaže v slabi prometni in komunalni infrastrukturi.
- Pomanjkljiva zdravstvena, vzgojno-izobraževalna in kulturna infrastruktura sama po sebi postavlja kmete in druge prebivalce podeželja vseh generacij v podrejen položaj v primerjavi s prebivalci urbanih in pol urbanih naselij.
- Odsotnost ali omejene možnosti za družabno življenje posebej marginalizirajo mlade s podeželja, ki nimajo možnosti za srečevanja z vrstniki/vrstnicami, in kmečke ženske, ki so po tradiciji zaprte v družinski krog.

Med PJD, ki so predmet te evalvacije, sta z vidika ciljnih enot (kmetov in vaških/podeželskih skupnosti) le dva programa (CRPOV Mali vrh v občini Ljubljana Moste - Polje ter Krožna vinska cesta in kolesarska pot v občini Pesnica) namenjena izboljšanju oziroma povečanju gospodarskih zmogljivosti in uspešnosti trženja pridelkov kmečkih gospodinjstev, vsi ostali pa so namenjeni bodisi preprečevanju ali izognitvi revščine bodisi blaženju njenih posledic.

V izognitev revščine so usmerjeni štirje programi, ki zadevajo razvoj primarnih in dopolnilnih dejavnosti (Projektiranje novih delovnih mest – gojenje in trženje vrtnin v občinah celjske regije, Razvoj primarnih in dodatnih dejavnosti na vasi v občini Celje, Razvoj primarnih in dodatnih dejavnosti v občini Laško, Gojenje in trženje vrtnin v KS Mala Nedelja v občini Ljutomer). Prav tako naj bi preprečil revščino ostarelih kmetov program Revitalizacija propadajočih kmetij v KS Mala Nedelja, katerega namen je bil pritegniti mlade družine, da bi se priselile na kmetijo, skrbele za ostarele lastnike, po njihovi smrti pa podedovale kmetijo. Blaženju materialne revščine je namenjen program Delovna pomoč ostarelim kmetom v občini Pesnica, z blaženjem socialne revščine pa se ukvarjajo trije programi, in sicer:

- pomoč ostarelim na domu v občini Pesnica obsega pomoč pri gospodinskih opravilih ter nego starejših in bolnih kmetov /kmetic;
- ure ustvarjalnosti in igre za predšolske otroke so namenjene tistim predšolskim otrokom, ki niso vključeni v vrtec;
- pomoč osnovnošolcem pri učenju v šoli pa je namenjena kmečkim /podeželskim otrokom, ki imajo v šoli težave s slovenščino, angleščino in matematiko.

Pri načrtovanju raziskovalnega projekta z naslovom Evalvacija javnih del v kmetijstvu in na podeželju nismo izhajali iz koncepta revščine kmetov in podeželskih skupnosti. Nanjo so na eni strani opozorili sami programi javnih del, predlagani za evalvacijo, na drugi strani pa opažanja ob obiskih terena in nekateri rezultati evalvacije, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

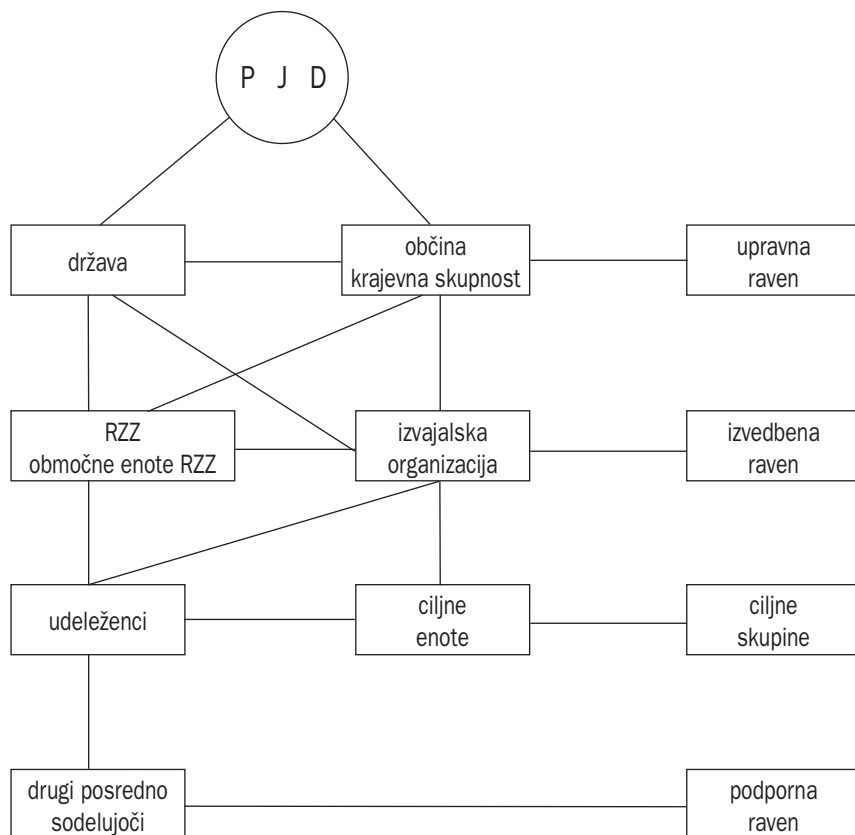
METODOLOŠKI PRISTOP

Metodološki postopek vključuje naslednje korake: izdelavo delovnega modela in opredelitev skupin, sodelujočih v programih javnih del, izbor PJD za evalvacijo, oblikovanje in preskus merskih inštrumentov, zbiranje podatkov na terenu, ureditev zbranih podatkov, njihov vnos v računalnik in računalniško obdelavo ter na koncu analizo podatkov in njihovo javno predstavitev.

Delovni model (slika 1) projekta identificira vse skupine sodelujočih v PJD ter povezave med njimi, kar na eni strani omogoča primerjavo

Slika 1: Delovni model projekta »Evalvacija PJD v kmetijstvu in na podeželju«

Slika 2: Partnerji programov javnih del v kmetijstvu in na podeželju

mnenj in stališč do javnih del različnih skupin sodelujočih ter njihovo percepcijo učinkovitosti in uspešnosti posameznih programov, na drugi strani pa dovoljuje preučitev specifičnosti, ki zadevajo zgolj določene skupine sodelujočih.

Med sodelujoče se na eni strani uvrščajo tisti, ki jih PJD neposredno zadevajo (iskalci zaposlitve in ciljne enote), na drugi strani pa tisti, ki zagotavljajo izvedbo posameznih PJD (naročniki, financerji, izvajalci) ter posredno sodelujoči (centri za socialno delo in območne enote kmetijske svetovalne službe – KSS).

Izbor PJD za evalvacijo. Osnovno merilo za izbor PJD za evalvacijo je bilo vključiti čim bolj raznolike vrste programov, da bi si bilo mogoče ustvariti celovito podobo o PJD v kmetijstvu in na podeželju. Dodatno merilo izbora pa je bila kooperativnost izvršnih svetov občin, v katerih se je konkreten PJD izvajal. V dogovoru z Republiškim zavodom za zaposlovanje je bilo za evalvacijo izbranih 11 PJD z naslednjih področij: kmetijska pridelava in trženje (4 PJD), delovna in socialna pomoč

kmetom (2 PJD), programi, vključeni v projekte celovitega razvoja podeželja in obnovo vasi (3 PJD), ter programi za predšolske in šolske otroke (2 PJD).

Partnerski pristop. Že samo dejstvo, da je v vsak program javnih del vključenih več skupin sodelujočih, terja vzpostavitev partnerskih odnosov med njimi. Pomeni, da je za vsak PJD poleg opredelitve ciljev, organizacije in izvedbenih obveznosti vsake skupine sodelujočih treba vzpostaviti tudi povezave med njimi ter določiti točke oz. stičišča nujnega sodelovanja in usklajevanja (slika 2).

Partnerstva niso vnaprej hierarhično urejena, temveč se hierarhični odnosi oblikujejo sproti po dveh načelih: po fazi dela (pobuda, sklenitev pogodbe o financiranju, pogodbe o izvajanju itd.) in po vsebini dela (organizacija, usposabljanje, izvajanje, nadzor, evalvacija).

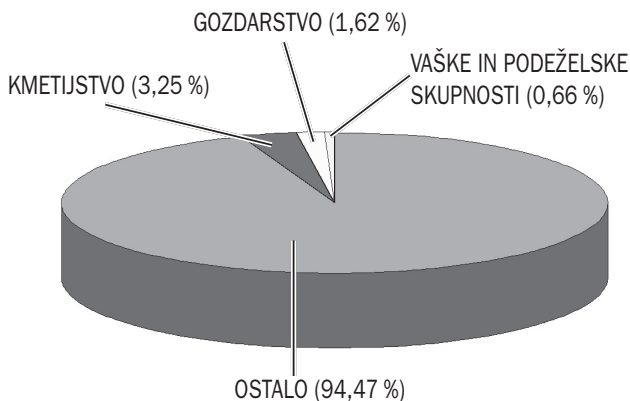
Ceprav se na prvi pogled zdi, da ima najvišji položaj v shemi partnerskih odnosov država, ki razpiše poziv za prijavo PJD in prijavljene PJD po lastni presoji sprejme ali zavrne, gre v enaki meri najvišji položaj v hierarhični strukturi partnerjev občini ali kakemu drugemu naročniku PJD. Ker PJD ni moč izvajati brez udeležencev in brez ciljnih enot, bi tudi te lahko postavili na vrh hierarhične strukture partnerstev. Z drugimi besedami, hierarhičnost partnerskih odnosov je odvisna od zornega kota, iz katerega se partnerstva ocenjujejo. Zato je za učinkovitost in uspešnost konkretnega PJD bistvenega pomena vzpostavitev partnerstev, ne pa njihova hierarhična strukturiranost.

REZULTATI

Delež programov javnih del v kmetijstvu/na podeželju

Programi javnih del (PJD) v kmetijstvu in na podeželju z vidika ciljnih skupin, to je tistih, ki naj bi od njih imeli koristi, na eni strani zadevajo programe socialne in delovne pomoči kmetom/kmetijam ter za varstvene in izobraževalne programe, namenjene predšolskim in šolskim otrokom s kmetij/podeželja, na drugi strani pa programe, ki naj bi povečali gospodarsko učinkovitost posameznih kmetij ali prispevali k razvoju vaše oz. podeželske skupnosti z bolj učinkovitimi in tržno uspešnimi kmetijskimi pridelavami in turističnimi programi kmečkih gospodinjstev. Z izjemo programov, izrazito usmerjenih v povečanje proizvodnih in turističnih zmogljivosti posameznih kmečkih gospodinjstev, so vsi PJD usmerjeni v izboljšanje kakovosti življenja najrevnejšega kmečkega prebivalstva, ki praviloma živi v oddaljenih – ali kot jih imenujemo v Sloveniji – na demografsko ogroženih območjih.

Za potrebe razvojno-raziskovalnega projekta Evalvacija javnih del v kmetijstvu in na podeželju je bila opravljena posebna analiza PJD za

Slika 3: Delež PJD v kmetijstvu, gozdarstvu in vaških/podeželskih skupnostih v obdobju 1991–1995

obdobje 1991–1995, v kateri so bili identificirani PJD v kmetijstvu, v gozdarstvu in v vaških oz. podeželskih skupnostih. V petletnem obdobju je od skupaj 3020 PJD odpadlo na PJD v kmetijstvu 98 (3,2 %), na PJD v gozdarstvu 49 (1,6 %) in na PJD v vaških/podeželskih skupnostih 20 (0,7 %), skupaj 167 (5,5%) vseh izvedenih PJD (Poljanec, 1996: 9). Podatek, ki nedvomno utemeljuje poglobljeno preučitev programov javnih del v kmetijstvu in na podeželju!

Analiza strukture programov javnih del v kmetijstvu, gozdarstvu in vaških/podeželskih skupnostih kaže, da je bil delež tovrstnih programov že v prvem letu izvajanja PJD v Sloveniji razmeroma majhen (10 %) in se je v naslednjih petih letih še zmanjševal ter leta 1995 dosegel komaj 2,5 odstotka vseh PJD (preglednica 1, slika 3).

Preglednica 1: Delež PJD v kmetijstvu, gozdarstvu in vaških/podeželskih skupnostih

leto	kmetijstvo		gozdarstvo		vaš./podež. skupnosti		skupaj PJD v kmet./na podeželju		skupaj vseh PJD	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1991	10	4,0	15	6,0	0	0,0	25	10,0	250	100
1992	18	4,0	14	3,1	1	0,2	33	7,1	445	100
1993	28	3,6	12	1,6	8	1,0	48	6,2	775	100
1994	23	3,4	6	0,9	10	1,5	39	5,7	681	100
1995	19	2,2	2	0,2	1	0,1	22	2,5	869	100
Skupaj	98	3,2	49	1,6	20	0,7	167	5,5	3020	100

Med kmetijskimi PJD jih je bilo v obdobju 1991–1995 največ (39 ali 39,8 %) namenjenih urejanju pašnikov, 29 ali 29,6 odstotka delovni pomoči na kmetiji, 12 ali 12,2 odstotka agromelioracijam in melioracijam, ostali pa svetovanju in pomoči pri razvoju kmetij (4,1 %), urejanju sadovnjakov (3,1 %), organizaciji mreže pridelovalcev vrtnin (2 %), urejanju vinogradov (2 %), sanaciji zemljišč v zaraščanju (1 %) in ekološkemu kmetovanju (1 %). Med PJD v gozdarstvu jih je bilo največ (29 ali 59,2 %) namenjenih pogozdovanju, 10 (20,4 %) urejanju gozdnih cest in vlak, 5 (10,2 %) čiščenju in odpravljanju posledic vetra, ostali pa so se ukvarjali s sanacijo obolelih gozdnih sestojev (2 ali 4,1 %), varstvom gozdov (2 ali 4,1 %) ter merjenjem dreves (1 ali 2 %). Med PJD, namenjenimi vaškim/podeželskim skupnostim, jih je več kot polovica (11 ali 55 %) potekala v okviru programov CRPOV, ostali pa so zadevali uvajanje dopolnilnih dejavnosti na podeželju (3 ali 15 %), revitalizacijo območja (2 ali 10 %), izdelavo strategije razvoja turizma (2 ali 10 %), komunalno ureditev vaškega jedra (1 ali 5 %) in vrednotenje potencialov podeželja (1 ali 5 %) (Poljanec, 1996). Vzroke za majhno število PJD v kmetijstvu, gozdarstvu in vaških/podeželskih skupnostih je treba iskati predvsem v majhnem interesu kmetijskega sektorja (od občin do države) za evidentiranje relevantnih problemov in za iskanje njihovih rešitev tudi ob pomoči PJD.

V pionirskem letu 1991 so opravljali PJD v 52 (84 %) od 62 takratnih občin, v letu 1994 pa v vseh občinah. Po reformi lokalne samouprave so leta 1995 potekali PJD v 112 (76 %) od 147 novih občin. Od teh pa jih je le 46 občinam (41 %) uspelo izvesti kak PJD v kmetijstvu, gozdarstvu ali podeželski skupnosti (Poljanec, 1996).

V 167 PJD s področja kmetijstva, gozdarstva in vaških/podeželskih skupnosti je v obdobju 1991–1995 sodelovalo 1257 iskalcev zaposlitve (Poljanec, 1996), kar pomeni, da so področja kmetijskih, gozdarskih in vaških/podeželskih skupnosti primerna za izvajanje PJD. O številu kmečkih gospodinjstev in vaških/podeželskih skupnosti ter delovnih pomoči prek PJD pa Zavod za zaposlovanje ne zbira in ne objavlja podatkov.

Udeleženci programov javnih del

Področja, primerna za programe javnih del

Iskalci zaposlitve oz. udeleženci so najprej ocenili osemnajst področij dejavnosti glede na njihovo primernost za PJD z oceno od 1 (popolnoma neprimerno) do 5 (zelo primerno). Po povprečni oceni primernosti za javna dela se upoštevana področja združujejo v naslednje skupine:

- a) Kot najbolj primerna za javna dela so udeleženci ocenili urejanje okolja ($\bar{x} = 3,7$), izobraževanje, znanost in kulturo ($\bar{x} = 3,6$), urejanje cestnih in komunalnih površin ($\bar{x} = 3,5$), gostinstvo in turizem ($\bar{x} = 3,4$) ter zdravstveno in socialno varstvo ($\bar{x} = 3,4$).
- b) Na drugo mesto se po primernosti za javna dela uvrščajo kmetijstvo in ribištvo ($\bar{x} = 3,3$), obrt in poslovne storitve ($\bar{x} = 3,2$), odpravljanje posledic naravnih nesreč ($\bar{x} = 3,2$) ter gozdarstvo ($\bar{x} = 3,1$).
- c) Kot povprečno primerna ($\bar{x} = 3,0$) za javna dela udeleženci ocenjujejo področja prometa in zvez, trgovine, stanovanjsko-komunalne dejavnosti in vodnega gospodarstva.
- č) Kot najmanj primerna za javna dela udeleženci navajajo področja družbenopolitičnih skupnosti ($\bar{x} = 2,8$), javne uprave ($\bar{x} = 2,8$), finančnih, tehničnih in poslovnih storitev ($\bar{x} = 2,8$) ter industrijo in rudarstvo ($\bar{x} = 2,6$).

Znotraj kmetijskih/podeželskih programov udeleženci dajejo prednost socialnim programom, kot so: varstvo in vzgoja predšolskih otrok ($\bar{x} = 4,0$), pomoč šolarjem pri učenju na domu ($\bar{x} = 3,9$) ter oskrba/nega bolnih kmetov ($\bar{x} = 3,9$) ali oskrba/nega invalidnih starejših kmetov ($\bar{x} = 3,8$) pa tudi družabništvo starejšim osamljenim kmetom ($\bar{x} = 3,8$).

Kot nadpovprečno primerna za PJD v kmetijstvu/na podeželju ($\bar{x} = 3,4-3,1$) so udeleženci ocenili še naslednja področja: ureditev odlagališča za odpadke, gradnjo/razširitev telefonskega omrežja, zgraditev/obnovo gospodarskih poslopij, zgraditev/obnovo hiše, gradnjo/adaptiranje/vzdrževanje lokalnih cest, gradnjo/popravilo vodovodne napeljave, gradnjo/vzdrževanje gozdnih cest in ureditev kanalizacije.

Kot povprečno primerna ($\bar{x} = 3,1-3,0$) področja za PJD so udeleženci ocenili ureditev pašnikov v individualni lasti, zagotovitev/izboljšanje oskrbe z električno energijo, uvedbo/razširitev tržne pridelave, delovno pomoč na kmetijah, zložbo zemljišč ter ureditev naselja po ureditvenem načrtu.

Kot najmanj primerni kmetijski področji za javna dela pa so udeleženci ovrednotili urejanje skupnih pašnikov ($\bar{x} = 2,9$) ter gradnjo oz. urejanje poljskih poti ($\bar{x} = 2,8$).

Iskalci zaposlitve očitno nimajo pomislekov do PJD v kmetijstvu/na podeželju, čeprav dajejo prednost strokovno bolj zahtevnim, predvsem socialno-pedagoškim programom pred programi, ki so fizično bolj zahtevni. Takšnih preferenc iskalcev zaposlitve ni mogoče pripisati strukturi ocenjevanih PJD,* saj so med 11 ocenjevanimi programi le trije s

* Evalvacija je zajela vzorec 75 udeležencev iz enajstih PJD, ki se združujejo v naslednje skupine:

a) PJD s področja kmetijske pridelave in trženja

V to skupino spadajo štirje programi javnih del. To so:

- projektiranje novih delovnih mest – gojenje in trženje vrtnin v občini Celje,
- razvoj primarnih in dodatnih dejavnosti na vasi v občini Laško,
- razvoj primarnih in dodatnih dejavnosti v občini Celje,
- gojenje in trženje vrtnin v KS Mala Nedelja v občini Ljutomer.

področja socialno-vzgojnega dela, temveč prej kvalifikacijski strukturi iskalcev zaposlitve, med katerimi ni zanemarljiv delež višje/visoko izobraženih s pedagoških in drugih družboslovnih področij.

Viri informacij in nagibi udeležencev za vključitev v PJD

Viri informacij. Kot je bilo pričakovati, se je največ (44 %) udeležencev seznanilo z možnostjo vključitve v PJD na območni enoti Republiškega zavoda za zaposlovanje (RZZ), kjer so bili prijavljeni kot iskalci zaposlitve. Praviloma (v 40,1 % primerov) so ustrezne informacije dobili na območni enoti RZZ, izjemoma (v 3,9 % primerov) pa jih je predstavnik območne enote RZZ obiskal na domu, kjer je iskalca zaposlitve seznanil z možnostjo vključitve v PJD. V nasprotju s pričakovanji je bila z možnostjo, da se vključijo v PJD, četrtnina (26 %) udeležencev seznanjena na občini, kamor so se obrnili kot iskalci zaposlitve (19,5 %), ali pa na domu, kjer jih je obiskal predstavnik občine (6,5 %). Domnevamo, da med njimi prevladujejo udeleženci iz občine Pesnica, ki je na eni strani dobro sodelovala z območno enoto RZZ v Mariboru, na drugi strani pa sama spodbudila in izvajala številne PJD prav zaradi dobrega poznavanja razmer tako med iskalci zaposlitve kot med potencialnimi ciljnimi enotami. Na občinskem centru za socialno delo (14,3 %) ali od socialne delavke med obiskom na domu (1,3 %) je informacijo o možnosti vključitve v PJD dobilo 15,6 odstotka udeležencev. Kot razmeroma pogost vir informacij o PJD pa so udeleženci omenili nekdanje sodelavce in/ali druge iskalce zaposlitve (13 %). Eden (1,3 %) pa je za PJD izvedel od predstavnika izvajalskega podjetja.

Niti v enem primeru se kot vir informacij o PJD niso pojavila sredstva javnega obveščanja (časopis, radio, TV) niti ne ustanove, ki delujejo na podeželju (kmetijska svetovalna služba, kmetijska zadruga ali sodelavec/sodelavka zavodov za gozdove).

b) PJD kot delovna in socialna pomoč kmetom

V to skupino sodita dva programa:

- delovna pomoč na kmetijah,
- pomoč ostarelim kmetom na domu.

c) Programi javnih del, vključeni v projekt CRPOV

V to skupino sodijo trije PJD:

- revitalizacija odmirajočih kmetij v KS Mala Nedelja, občina Ljutomer,
- CRPOV Mali Vrh v občini Ljubljana Moste - Polje,
- krožna vinska cesta in kolesarska pot v občini Pesnica.

č) Programi javnih del za predšolske in šolske otroke

V to skupino programov se uvrščata dva programa:

- ure ustvarjalnosti in igre za predšolske otroke in
- pomoč osnovnošolcem pri učenju.

V splošnem iskalci zaposlitve niso pohvalili seznanjanja z možnostmi za vključitev v PJD (povprečna ocena 2,8). Slaba petina (18,2 %) udeležencev sploh ni bila prej seznanjena s takšno možnostjo in so v PJD padli bolj po naključju oziroma na osebni poziv ter so ob tej priložnosti tudi prvič slišali za javna dela, 14,3 odstotka jih ugotavlja, da so bili zelo slabo ali slabo seznanjeni, 35,1 odstotka udeležencev je bila seznanjena srednje dobro, 27,2 odstotka pa je bila dobro ali zelo dobro seznanjena z možnostjo vključitve v PJD. Ker gre za subjektivno oceno, to še ne pomeni, da ni bilo na voljo informacij o PJD, zlasti ne zato, ker je v vsaki območni enoti ena oseba zadolžena samo ali tudi za PJD in ker vse območne enote na internih oglasnih deskah in s posebnimi zloženkami in/ali brošurami obveščajo iskalce zaposlitve o možnostih za vključitev v PJD. Seveda pa delavci enot RZZ iskalca zaposlitve osebno obvestijo o takšni možnosti le v primeru, ko iščejo primerne delavca/delavko za konkreten PJD.

Ugotavljamo, da poleg območnih enot RZZ, ki nastopajo kot sfinancerji PJD, v katere usmerjajo ustrezne in zainteresirane iskalce zaposlitve, igrajo pomembno vlogo pri obveščanju in spodbujanju udeležencev predvsem izvršni sveti občin kot naročniki PJD in centri za socialno delo, ki poznajo tako probleme iskalcev zaposlitve kot probleme tistih, ki bi imeli koristi od javnega dela.

Nagibi za vključitev v PJD so raznovrstni. Kateri pa odločajo o tem, ali se bo iskalec zaposlitve odločil za vključitev v PJD ali ne, je odvisno od izkušenj, ki jih ima posameznik kot iskalec zaposlitve, od njegovih osebnostnih lastnosti, pa tudi od zunanjih okoliščin, ki ga silijo ali pritegnejo v PJD.

Nagibe, ki so jih za vključitev v PJD navajali udeleženci, lahko razvrstimo v tri skupine:

- a) V prvo skupino nagibov sodi potreba po socialni varnosti (navaja jo 68,8 % udeležencev) ali preprosto nuja, da se prekine stanje brezposelnosti (68,9 % udeležencev).
- b) V drugi skupini so nagibi, vezani na zadovoljstva, ki izhajajo iz dela (veselje do predlaganega dela – 33,8 %, stiki z ljudmi – 32,5 %) ter ohranitev delovnih navad (31,2%).
- c) V tretjo skupino pa se uvrščajo nagibi, ki povečujejo možnosti za ponovno zaposlitev (pričakovanje, da bo pozneje lažje našel zaposlitev – 42,9 %, pridobitev novih znanj, usposobitev za novo dejavnost – 26 %, usposobitev za samozaposlitev – 11,7 %).

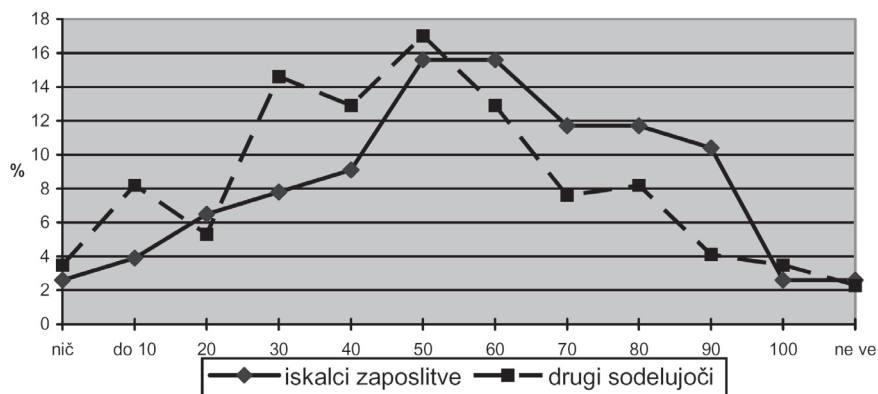
Samo zadnji nagib je vezan na namen nekaterih preučevanih PJD (s področja kmetijske pridelave in trženja). Vsi ostali nagibi pa so splošni in veljajo za vse PJD. Sklepamo, da imajo PJD v kmetijstvu in na podeželju z vidika udeležencev veliko skupnega s PJD na drugih področjih, kar pomeni, da iskalci zaposlitve v njih dosežejo enake cilje kot v PJD na drugih področjih.

Interes brezposelnih za sodelovanje v PJD in odnos udeležencev do kmetov

Interes brezposelnih za sodelovanje v PJD po mnenju vseh sodelujočih skupaj ni posebno velik (povprečna ocena interesa na lestvici od 1 do 5 je 2,9) oz. nekako srednji. Seveda pa se skupine sodelujočih glede na oceno interesa precej razlikujejo. Interes brezposelnih za PJD v kmetijstvu/na podeželju je v splošnem ocenjen precej nižje ($\bar{x} = 2,5$) kot interes za sodelovanje v PJD nasploh ($\bar{x} = 2,9$). Relativno najvišje so interes brezposelnih za PJD v kmetijstvu in na podeželju ocenili sodelavci območnih enot RZZ ($\bar{x} = 3,5$) in sodelavci centrov za socialno delo ($\bar{x} = 3,0$), najnižje pa ciljne enote ($\bar{x} = 2,4$) in sodelavci enot kmetijske svetovalne službe ($\bar{x} = 2,0$), torej kmetje in tisti, ki z njimi delajo. Domnevamo, da gre bodisi za slabši pregled obeh skupin sodelujočih nad interesom brezposelnih za PJD bodisi za vnaprejšnje podcenjevanje takšnega interesa zaradi samopodcenjevanja oz. zaradi podcenjevanja lastnega dela.

Razmeroma nizka stimulativna nagrada udeležencem PJD, predvsem pa nizko denarno nadomestilo za čas brezposelnosti **silita iskalce zaposlitve v občasno delo na črno**. Po mnenju anketiranih si tako izboljšuje materialni položaj od 20 do 60 odstotkov iskalcev zaposlitve. Spet domnevamo, da dejansko stanje najbolj poznajo udeleženci, zato posebej prikazujemo njihove ocene v primerjavi z ocenami vseh drugih anketiranih skupaj (brez udeležencev) (slika 4).

Po mnenju udeležencev je delež iskalcev zaposlitve, ki si ob nadomestilu, ki ga dobivajo za brezposelnost, izboljšujejo materialni položaj z občasnim delom pri zasebnikih, precej višji, kot ga ocenjujejo ostale skupine sodelujočih v PJD (slika 4). Nesporen dokaz sive ekonomije, ki ima poleg negativnih (izogibanje plačilu davkov in prispevkov, pre-

Slika 4: Ocena deleža iskalcev zaposlitve, ki občasno delajo pri zasebnikih

laganje bremen javne porabe na registrirane dejavnosti) po mnenju S. Kukar (1995: 17) tudi pozitivne posledice v gospodarstvu in družbi, ker aktivira delovne in druge potencialne, ki bi sicer ostali neizrabljeni, in pokriva potrebe, ki bi sicer ostale nepokrite. S. Kukar posebej poudarja, da siva ekonomija močno olajša socialne napetosti in jo država in družba zato do neke mere tolerirata (ali celo računata z njenimi učinki), čeprav jo pravno in moralno obsojata in tudi preganjata (Kukar, 1995: 17).

Odnos udeležencev do kmetov je po mnenju sodelujočih približno enak v primeru socialne in v primeru delovne pomoči kmetom. Čeprav najmanj sodelujočih v obeh vrstah pomoči ocenjuje, da imajo udeleženci do kmetov slab odnos, pa je takšnih še vedno skoraj petina – preveč, da bi bili s stanjem lahko zadovoljni!

Preglednica 2: Povprečne ocene odnosa udeležencev do kmetov po skupinah sodelujočih na lestvici 1–5

	v primeru socialne pomoči	v primeru delovne pomoči
udeleženci	2,9	3,1
ciljne skupine	2,9	2,9
naročniki	3,0	3,7
izvajalci	3,8	3,5
območne enote RZZ	4,0	1,3
centri za socialno delo	2,5	2,3
enote KSS	2,9	3,1
skupaj	2,9	3,0

Povprečne ocene, ki so jih odnosu do udeležencev pripisale posamezne skupine sodelujočih na lestvici od 1 (najnižja) do 5 (najvišja možna ocena) (preglednica 2), opozarjajo na subjektivnost takšnega ocenjevanja. Nekatere skupine sodelujočih (območne enote RZZ, izvajalci) menijo, da imajo udeleženci mnogo boljši odnos do kmetov v programih socialne kot v programih delovne pomoči, druge skupine (naročniki, udeleženci, enote KSS) pa menijo prav nasprotno. Samo ciljne enote, to so kmetje, ki jim je (bila) izkazana pomoč, odnos udeležencev do njih ocenjujejo enako v socialnih in delovnih programih.

Kmetje/kmečka gospodinjstva kot ciljne skupine programov javnih del

Viri informacij o PJD in status prejemnikov pomoči. Kmetje oz. kmečka gospodinjstva so bila v več kot polovici (55 %) primerov seznanjena z možnostjo dobiti pomoč v okviru PJD bodisi na občini, kamor so se kmetje obrnili po pomoč (27,1 %), bodisi od občinskega

predstavnika, ki se je s tem namenom oglasil na kmetiji (27,9 %), kar je pomenilo prvi oz. najpogostejši vir informacij. Po pogostosti drugi vir informacij je bila televizija (14,3 %), tretji (12,1 %) območna enota RZZ, četrty vir informacij pa so bili območni zavodi za socialno delo, kjer je dobilo ustrezno informacijo 5 odstotkov ciljnih enot. Od so-vaščanov so bile o možnosti pomoči prek PJD obveščene 4 ciljne enote (2,9 %), od kmetijske svetovalne službe 1 in na kmetijski zadrugi 1, torej sta bili o takšnih možnostih obveščeni 2 ciljni enoti (1,4 %). Predvsem kmetijska svetovalna služba bi pri seznanjanju kmetov z možnostjo dobiti pomoč prek PJD lahko odigrala bistveno pomembnejšo vlogo, kot jo ima sedaj. Seveda bi jo bilo zato treba vključiti v omrežje partnerstev za javna dela v Sloveniji. Njihov nosilec je sicer res Republiški zavod za zaposlovanje (RZZ) in njegove območne enote, vendar bi prav kmetijska svetovalna služba lahko igrala pomembno vlogo v PJD na področju kmetijstva in podeželja.

Večina kmetov/kmečkih gospodinjstev (129 ali 92 %) je v PJD imela samo status prejemnika pomoči, 5 ali 3,6 odstotka ciljnih enot pa je bilo hkrati iskalcev zaposlitve/udeležencev. To so bili posamezniki iz programov s področja kmetijske pridelave in trženja.

Pomen pomoči v okviru PJD za ciljne enote – kmete/kmečka gospodinjstva. Po deležu ciljnih enot, ki so prejemale posamezne vrste pomoči v okviru preučevanih PJD, se vrste pomoči razvrščajo po naslednjem zaporedju:

	N	%
• varstvo/vzgoja predšolskih otrok	42	30,0
• pomoč pri učenju v šoli	27	19,3
• pospeševanje kmetijske pridelave	21	15,0
• socialnovzgojna pomoč šolarjem (na domu)	14	10,0
• delovna pomoč v gospodinjstvu (turizem na kmetiji)	11	7,9
• delovna pomoč pri kmetijskih opravilih	10	7,1
• čiščenje gozda, zaraslih zemljišč	7	5,0
• graditev/posodobitev gospodarskih poslopij	2	1,4
• usposobitev/izboljšanje kmetijskih zemljišč	1	0,7
• brez odgovora	5	3,6
Skupaj	140	100,1

Različne pomene oz. pridobitve iz PJD so ciljne enote ocenjevale na lestvici od 1 (najmanjši pomen) do 5 (največji pomen). Seveda so posamezne pomene oz. pridobitve ocenjevali le tisti posamezniki/posameznice, ki so bili ciljne enote PJD, ali osebe, ki so lahko ocenjevale pomene PJD za ciljne enote. V primeru PJD ure ustvarjalnosti in igre za predšolske otroke so bili to njihovi starši, v primeru PJD pomoč osnovnošolcem pri učenju v šoli pa ravnatelj/ravnateljica osnovne šole ter

učitelji/ učiteljice slovenščine, angleščine in matematike, katerih učenci so v okviru PJD prejeli pomoč pri učenju.

Najvišjo oceno oz. največji pomen so ciljne enote pripisale dejstvu, da so bili predšolski otroci deležni nekaj predšolske vzgoje, šolarji pa so izpopolnili svoje znanje (povprečna ocena 4,2), ter dejstvu, da so bila dela na kmetiji pravočasno opravljena (povprečna ocena 3,7). Ugotavljamo, da so bili socialni vidiki PJD v povprečju višje ocenjeni kot gospodarski, čeprav tudi pozitivna ocena slednjih ni zanemarljiva. Čeprav so ciljne enote vse našteje vidike v povprečju ocenile (zelo) pozitivno, se zdi, da so jim vidiki neposredne usposobitve kmetije za povečanje pridelave (gospodarska poslopja, nove/razširjene pridelave) v povprečju nekoliko pomembnejši od drugih vidikov PJD. Med vidiki, ki zadevajo nova znanja, so kmetje pripisovali večji pomen praktičnim izkušnjam iz pridelovanja in trženja kot teoretičnim znanjem. Posebej relevantna pa se zdi ugotovitev kmetov, da so se kot ciljne enote PJD seznanili z možnostjo dobiti strokovno pomoč pri kmetijski svetovalni službi.

V naslednjo skupino se uvrščajo pomeni, ki so prejeli sicer nekoliko nižjo, vendar še vedno nadpovprečno oceno:

	N	Povprečna ocena
• kmetija je dobila potrebno delovno pomoč	25	3,4
• novi človek je prinesel boljše razpoloženje	30	3,3
• na kmetiji so uvedli nove pridelovalne programe	23	3,3
• kmet/kmetica se je z nekom lahko pogovarjal, mu zaupal	31	3,2

Tudi dejstvoma, da je bila v okviru PJD vas urbanistično urejena in da so uredili skupne pašnike, ciljne enote pripisujejo pozitiven, čeprav malo podpovprečen pomen. Podpovprečen pomen pripisujejo tudi možnosti rešiti svoje probleme. Še največ pa jih meni, da je bilo zanje pomembno spoznati ljudi z enakimi problemi, kot jih imajo sami. Povprečna ocena pomena tega vidika PJD je 3,5. Poznati osebe/gospodinjstva, ki imajo enake probleme, je prav gotovo prvi korak k ukrepanju, da se problemi rešijo – morda celo v medsebojnem sodelovanju.

Najnižjo, vendar še vedno pozitivno povprečno oceno pa so ciljne enote pripisale naslednjim pomenom PJD:

	N	Povprečna ocena
• odnosi med člani družine so se izboljšali	23	2,8
• povečali so se pridelki na kmetiji	35	2,7
• izboljšali so tehnologije pridelovanja	34	2,6
• kmet/kmetica se je počutil(a) varnejši(a), ker je zanj/zanjo nekdo skrbel	28	2,5
• povečal se je dohodek kmetije	34	2,4

Izkušnje z udeleženci in načrti po končanem programu javnih del. Kmetje/kmetice so imeli z udeleženci javnih del praviloma dobre izkušnje in le izjemoma kakšno slabo. Osem (5,7 %) jih je omenilo katero od naslednjih slabih izkušenj: udeleženci so se izogibali delu, dela niso obvladali, poslabšali so se odnosi v družini in zlorabili so zaupanje. Domnevamo, da gre pri vseh štirih slabih izkušnjah za iste ciljne enote. Tri ciljne enote (2,1 %) niso bile zadovoljne z dejstvom, da je udeleženec delo zapustil pred dogovorjenim rokom, dve (1,4 %) sta se pritožili nad pijančevanjem ciljnih enot, eni (0,7 %) pa je udeleženka razbila šipo. Naštete slabe izkušnje so zanemarljive, saj bi se jim bilo mogoče izogniti, če bi bili vsi udeleženci primerno nadzorovani.

Iz naslova PJD bi želeli ponovno pomoč tisti, ki sami ne morejo opravljati del, ki so bila predmet PJD (programi za predšolske in šolske otroke, socialna in delovna pomoč na kmetijah). Takšnih je dve tretjini ciljnih enot (65,7 %). Večina tistih, ki so bili vključeni v programe kmetijske pridelave in trženja, pa pričakuje, da si bodo z razvitimi kmetijskimi dejavnostmi sami zagotavljali dohodek (17 ali 12,1 %) ali se redno zaposlili in se hkrati ukvarjali s kmetijsko pridelavo (15 ali 10,7 %). Le 2 ciljni enoti (1,4 %) bosta po končanem PJD odstopili od širjenja/uvajanja kmetijske pridelave, ki je bila predmet PJD. Nedvomno gre za velik uspeh ocenjenih PJD z vidika tistih, ki naj bi od njih imeli koristi!

Načrti ciljnih enot po končanem PJD. O uspešnosti preučevanih PJD pričajo izjave kmetov/kmetice o tem, kaj bodo storili po končanem PJD:

	N	%
• ponovno bodo zaprosili za vključitev v javna dela	92	65,7
• si z razvitimi kmetijskimi dejavnostmi sami zagotavljali potreben dohodek	17	12,1
• se redno zaposlili v drugi dejavnosti in hkrati razvijali kmetijsko pridelavo	15	10,7
• se redno zaposlili in odstopili od širjenja/uvajanja kmetijske pridelave	2	1,4
• brez odgovora	6	4,3
Skupaj	140	100,1

Nekateri kmetje/kmetice bodo PJD nedvomno močno pogrešali, na kar opozarja večkrat izražena želja kmetice, ki je dobivala prek PJD socialno pomoč: »Vrnite mi Suzano!« Po drugi strani pa si vsaj nekatere ciljne enote, vključene v kmetijske PJD, s pridobljenimi izkušnjami v širjenju oz. uvajanju kmetijskih pridelav, ne bodo mogle kaj prida pomagati, ker pridelkov zaradi težke dostopnosti do kmetije ali naselja preprosto ne bodo mogle tržiti. Izvajalec, ki je anketiral ciljne enote v občini Laško, je na primer izjavil, da za anketiranje potrebuje džip, ker mu stroškov obrabe lastnega avtomobila prav gotovo ne bomo mogli plačati iz sredstev projekta. Pa še res je bilo tako! Za uporabo svojega avtomobila je izvajalec dobil le običajno kilometrino.

Vpliv PJD na medsebojne odnose. Dobra tretjina (38,3 % v primeru socialne in 41,9 % v primeru delovne pomoči) sodelujočih meni, da sovaščani sprejemanje pomoči odobravajo, prav tako dobra tretjina (35,9 % v primeru socialne in 39,1 % v primeru delovne pomoči) udeležencev meni, da sovaščani na prejemnike pomoči gledajo enako kot prej. Samo desetina (11,3 % v primeru socialne in 10,5 % v primeru delovne pomoči) sodelujočih je izjavila, da sovaščani prejemnike pomoči preko PJD pomilujejo.

Primerjava ocen odnosa sovaščanov do kmetov, ki prejemajo pomoč prek PJD, udeležencev in ciljnih enot kaže, da je med ciljnimi enotami, to je kmeti, ki prejemajo pomoč prek PJD, pomembno več (44,8 % oz. 48,3 %) takšnih, ki so izjavili, da sovaščani prejemanje pomoči odobravajo, kot med udeleženci, to je tistimi, ki so opravljali socialno ali delovno pomoč na kmetijah (24,7 % v primeru socialne in 36,4 % v primeru delovne pomoči). Dodaten dokaz, da kmetje javna dela ugodno sprejemajo!

Prikazani optimizem nekoliko zmanjšujejo podatki o vplivu izvajanja PJD na odnose med vaščani. Največ (40,7 %) sodelujočih sicer meni, da se zaradi izvajanja PJD odnosi niso v ničemer spremenili, četrtnina (24,2 %) sodelujočih je prepričanih, da so se zaradi PJD odnosi med vaščani celo izboljšali, dobra desetina (12,5 %) sodelujočih pa je izjavila, da je izvajanje PJD povzročilo poslabšanje odnosov med vaščani. Najbrž gre za običajno zavist tistih vaščanov, ki se niso vključili oz. niso bili vključeni v PJD. Poslabšane odnose je opazilo več udeležencev (15,6 %) kot ciljnih enot (11,2 %).

Še bolj kot ocene vpliva PJD na odnose med vaščani pa začetni optimizem o pozitivnih učinkih PJD v kmetijstvu in na podeželju zmanjšujejo podatki o odnosu kmetov, ki prejemajo delovno pomoč prek PJD, do udeležencev, ki jim to pomoč nudijo. Res je sicer, da tretjina (33,5) vseh sodelujočih meni, da kmetje v večini primerov obravnavajo udeležence kot enakopravne člane gospodinjstva, res pa je tudi to, da jih je le nekoliko manj (29,4 %) mnenja, da udeležence večina kmetov obravnava kot podrejene.

Ker gre za ocene odnosa kmetov do udeležencev, ki jim pomagajo pri delovnih opravilih, je spodbuden podatek o 8,1 odstotka sodelujočih (7,8 % udeležencev in 9,8 % ciljnih enot), ki so izjavili, da ima večina kmetov do udeležencev spoštljiv odnos in da si celo prizadevajo, da bi jih po poteku PJD zaposlili na kmetiji. Možnosti za zaposlitev delavca/delavke na kmetiji, ki potrebuje delovno pomoč, torej obstajajo in se bodo v prihodnje verjetno celo povečale, zlasti v primeru, da bi bili kmetje s takšnimi možnostmi kot tudi konkretnimi pogoji zaposlitve delavca/delavke seznanjeni. Stalna delovna moč bi vsaj v nekaterih primerih lahko rešila tudi kak drug, predvsem socialni problem kmečkega gospodinjstva (nega bolnih in invalidov, družabništvo osamljenim kmetom/kmeticam, zagotovitev nasledstva, poroka s samskim kmetom/kmetico).

Država in programi javnih del

Primerjava uspešnosti izvršnega sveta občine na področju PJD v kmetijstvu/na podeželju z njegovo uspešnostjo na drugih področjih javnih del. Tretjina (33,5 %) sodelujočih ni mogla ali ni želela ocenjevati uspešnosti izvršnega sveta občine na področju javnih del. Med tistimi, ki so njegovo uspešnost ocenili, pa jih največ (42,4 %) ne vidi razlike v uspešnosti izvršnega sveta občine v PJD v kmetijstvu/na podeželju s PJD na drugih področjih. Tretjina (36,4 %) jih meni, da so izvršni sveti občin na nekmetijskih področjih javnih del bolj uspešni kot v kmetijskih, slaba petina (17,6 %) pa je prepričanih, da so izvršni sveti občin uspešnejši v kmetijskih kot v nekmetijskih programih javnih del. Ocene uspešnosti so nedvomno odvisne od tega, kako (dobro) so vprašani poznali področja javnih del v občini. Zato vidimo vrednost pridobljenih ocen predvsem v tem, da nakazujejo rahlo zapostavljanje PJD v kmetijstvu/na podeželju, čeprav so prav tam izredno potrebni.

Prispevek PJD k blažitvi posledic odkrite brezposelnosti je po skupni oceni vseh sodelujočih srednji (3,1). Visoko nadpovprečno oceno so javnim delom kot blažilcem problemov odkrite brezposelnosti pripisali naročniki (4,5), območne enote RZZ (4,0) in izvajalci (3,8), torej tisti, ki v PJD sodelujejo kot organi odločanja in/ali strokovnjaki za posamezna področja. Povprečno oceno pa je PJD kot blažilcem problemov odkrite brezposelnosti pripisala večina sodelavcev centrov za socialno delo (3,2), ciljnih enot (3,0) in udeležencev (3,0). Samo sodelavci območnih enot KSS ne verjamejo, da PJD prispevajo k blažitvi problemov odkrite brezposelnosti (povprečna ocena 2,0). Sklepamo, da so po mnenju sodelujočih PJD srednje pomembni kot blažilci brezposelnosti, s čimer so PJD kot ukrep države v očeh večine sodelujočih nedvomno upravičeni in potrebni. Da PJD ne morejo imeti višje kot povprečne vloge v tem okviru, pa je več kot razumljivo že v luči dejstva, da ne zagotavljajo trajnih delovnih mest, temveč je njihov osnovni cilj pomagati iskalcem zaposlitve reševati probleme, s katerimi se srečujejo zaradi brezposelnosti.

S **pomisleki/negativnimi stališči do PJD** se pogosto srečujejo tako iskalci zaposlitve kot tudi tisti, ki naj bi imeli od PJD korist, najpogosteje pa tisti, ki so odgovorni za to področje dejavnosti v državni upravi in lokalni samoupravi. Da bi preverili obstoj nekaterih pomislekov, smo v raziskavo o evalvaciji PJD vključili nekaj najbolj razširjenih pomislekov in sodelujoče naprosili, da na lestvico od 1 do 5 uvrstijo svoje sodbe o njih. O vseh trditvah je izrekla mnenje velika večina sodelujočih in upravičeno sklepamo, da so ocene visoko veljavne. Preden jih predstavimo, naj opozorimo na to, da je že dejstvo, da so bili udeleženci seznanjeni s posameznimi negativnimi trditvami o PJD, vplivalo na to, da so njihovo resničnost v večji ali manjši meri sprejeli kot dejstvo. Na odprto vprašanje o tem, ali imajo kakšne pomisleke o PJD, večina sodelujočih

najbrž ne bi našla nobenega. Zato je predstavljene ocene veljavnosti posameznih negativnih trditev o PJD treba jemati z določeno rezervo in jih upoštevati predvsem za primerjanje posameznih skupin sodelujočih.

Z izjemo trditve, da »imajo od PJD korist predvsem ciljne enote« (skupna povprečna ocena je 3), so sodelujoči vsem ostalim sedmim trditvam pripisali podpovprečno oceno njihove veljavnosti. Še najbližje povprečni oceni, ki bi jo lahko izrazili kot »trditev deloma drži, deloma pa ne drži«, so tri trditve, ki zadevajo vlogo države v PJD. To so:

- PJD samo na videz rešujejo probleme nezaposlenih (2,8)
- s PJD skuša država ohraniti ugled (v očeh delavcev) (2,8)
- prek PJD država izkorišča brezposelne delavce s tem, da jih slabše plačuje kot zaposlene (2,8)

S trditvijo, da imajo od PJD korist predvsem ciljne skupine, se najbolj strinjajo same ciljne enote (3,1), za njimi pa udeleženci (3,0) in centri za socialno delo (3,0). Najnižjo veljavnost so tej trditvi pripisali izvajalci (2,0), ki so očitno najbolj prepričani, da ima od PJD poleg udeležencev korist še kakšna skupina sodelujočih.

Najnižje so sodelujoči v povprečju pripisali utemeljenosti naslednjim trditvam:

- PJD so oblika prisiljevanja brezposelnih delavcev, da sodelujejo v nižjih/slabših delih od tistih, za katera so usposobljeni (2,5)
- PJD širijo predvsem državno administracijo (2,4)
- PJD predstavljajo konkurenco podjetjem, ki sicer opravljajo določeno dejavnost (2,3)
- PJD so praviloma dražji kot delo ustreznega podjetja (2,1)

Tudi tem štirim trditvam so pripisale najnižjo oceno tiste skupine sodelujočih, ki so se že pri ocenjevanju prejšnjih trditev pokazale kot najbolj lojalne do države. Poleg tega pa tudi objektivno gledano držijo v najmanjši meri ali pa sploh ne, če se v PJD upošteva relevantni zakon. Hkrati pa so PJD eno od redkih področij dejavnosti države, ki so v izjemno skromnem obsegu povečali število zaposlenih v državni upravi (1 oseba na Republiškem zavodu za zaposlovanje in po 1 oseba na vsaki od območnih enot Zavoda). Število zaposlenih na področju PJD je z obsegom in učinkovitostjo dela tako rekoč zanemarljivo.

Predlogi sodelujočih vladi za dopolnitev in/ali izboljšanje PJD na sploh ter v kmetijstvu/na podeželju posebej. Sodelujoči, predvsem tisti, ki se ukvarjajo s prijavo, organizacijo in izvedbo PJD, so navajali različne predloge, kako dopolniti in/ali izboljšati PJD v Sloveniji nasploh in v kmetijstvu/na podeželju posebej. Konkreten predlog za javna dela nasploh je dalo 30,6 odstotka, za področje PJD v kmetijstvu in na podeželju pa 22,2 odstotka vprašanih.

Med predlogi ukrepov slovenski vladi za izboljšanje in/ali dopolnitev PJD v Sloveniji so najbolj številni tisti, ki zadevajo povečanje finančnih sredstev za PJD in večjo pestrost programov (11 predlogov) ter predlogi za ureditev statusa udeležencev (sodelovanje v PJD opredeliti

kot delo za določen čas, neobdavčenje denarne nagrade za delo v PJD, udeležencem zagotoviti enake socialne pravice, kot jih imajo zaposleni – 11 predlogov).

Med predlogi za dopolnitev in/ali izboljšanje PJD v kmetijstvu/na podeželju pa omenjamo le nekaj najbolj specifičnih, to so: večja pestrost PJD v kmetijstvu/na podeželju po vsebini in obsegu (7 predlogov); spodbuditev (bogatejših) kmetov, da iskalce zaposlitve redno zaposlijo (4 predlogi); večja podpora/posluh Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano za tovrstna javna dela (3 predlogi); večja usklajenost PJD z delom KSS, kateri PJD niso konkurenčni, temveč njeno delo dopolnjujejo (3 predlogi); boljša predstavitev PJD kmetom (3 predlogi); boljši odnos kmetov do udeležencev (3 predlogi) in oblikovanje servisa storitev za kmete (pri OE RZZ), kjer bi kmetje po potrebi dobili pomoč od iskalcev zaposlitve (2 predloga).

GLAVNE UGOTOVITVE IN PREDLOGI

Glavne ugotovitve. Rezultati evalvacije kažejo, da so bili z vidika udeležencev ocenjevani PJD učinkoviti predvsem v reševanju problemov neekonomske narave (vključenost v delovni proces, stiki z drugimi iskalci zaposlitve ipd.), manj pa v reševanju problema brezposelnosti, to je v začasni ali trajni (samo)zaposlitvi kot posledici sodelovanja v PJD. Udeleženci imajo sicer pozitiven odnos do PJD, hkrati pa so previdni v ocenjevanju njihovega prispevka k reševanju osebnega problema brezposelnosti. Udeleženci niso kazali pomislekov do sodelovanja v PJD v kmetijstvu/na podeželju, čeprav jih je večina pred izgubo zaposlitve delala v večjih ali manjših industrijskih obratih. Pač pa večina tistih, ki so se pripravljali ponovno vključiti v PJD, želi opravljati kvalifikacijsko zahtevnejša dela. S sodelovanjem v PJD so bili bolj zadovoljni udeleženci, ki so opravljali višje kvalificirana/strokovna dela, kot tisti, katerih delo je bilo fizične narave.

Nasprotno pa so bile ciljne enote (kmetje/kmetice, ki so prejeli delovno ali socialno pomoč; starši otrok, ki so bili deležni predšolske vzgoje; učitelji učencev, ki so dobivali pomoč pri učenju; predstavniki vaških/krajevnih skupnosti, na območju katerih so se izvajali infrastrukturni programi) s PJD izredno zadovoljne. Kmetje/kmetice, ki so prejemale delovno ali socialno pomoč, preprosto niso mogli sprejeti dejstva, da je bila pomoč samo začasna. Šolarji, ki so prek PJD dobivali inštrukcije iz slovenskega jezika, matematike in angleščine, so svojo hvaležnost izrazili v ganljivih pismih inštruktoricam/inštruktorjem; predšolski otroci in njihovi starši si želijo nadaljevanja »cicibanovih uric«.

Ocenjevani PJD v kmetijstvu/na podeželju nesporno opozarjajo na revščino številnih kmečkih družin in vaških skupnosti. Ta je v večji

meri socialne (osamljenost, pomanjkanje delovnih moči) kot ekonomske narave (opremljenost kmečkega gospodinjstva in gospodarstva). K eni in drugi revščini prispeva pomemben delež slaba infrastruktura, predvsem slabo vzdrževane ceste, po katerih se zaposleni vozijo na delo, vsi prebivalci podeželja pa v kraje z osnovnimi centralnimi dejavnostmi (šola, zdravstveni dom, pošta, banka), da kulturnih ustanov niti ne omenjamo.

Kot glavno izpostavljamo ugotovitev, da prevladujejo zelo ugodna in ugodna mnenja in izkušnje sodelujočih o PJD, manj je srednje ugodnih in/ali nevtrálnih, medtem ko neugodnih izkušenj tako rekoč ni.

Predlogi. Na podlagi predstavljenih ugotovitev ter neposrednih izkušenj z dela na terenu in osebnih stikov s posamezniki iz vseh skupin sodelujočih je mogoče oblikovati kar nekaj predlogov za konkretno ukrepanje. Najbolj relevantni in tudi kratkoročno izvedljivi se zdijo naslednji:

- PJD v kmetijstvu/na podeželju lahko pomagajo državi oz. ustreznim ministrstvom (v prvi vrsti Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve) odkrivati probleme, ki jih je sicer treba reševati dolgoročno in sistemsko, hkrati pa možno omiliti z ustreznimi programi javnih del.
- Sodeč po pomenu, ki ga kmetje/kmetice pripisujejo programom javnih del, se nekatere oblike (državne) pomoči, posebno še tiste, ki so namenjene večjemu številu kmetij (urejanje skupnih pašnikov) ali vsej vaški skupnosti (ureditev vasi), slovenskim kmetom/kmeticam zdijo še vedno samoumevne.
- Ugodna odmevnost PJD v kmetijstvu/na podeželju pri kmetih in kmeticah govori neposredno v prid povečanju števila PJD v kmetijstvu/na podeželju, vendar ne zgolj na podlagi naključno identificiranih problemov, temveč na podlagi predhodnega identificiranja problemov ciljnih enot in ovrednotenja njihove primernosti za PJD ter njihove razvrstitve glede na nujnost reševanja. Ob ustreznih strokovni zasnovi bi takšne probleme lahko evidentirali sodelavci javnih zavodov in služb, ki pokrivajo tudi podeželje oz. delujejo na podeželju. Poleg območnih enot RZZ so to še centri za socialno delo, kmetijska svetovalna služba, veterinarski zavodi in zavodi za gozdove. Ti bi lahko tudi sodelovali pri izboru PJD ter v njihovem izvajanju kot neposredno sodelujoči ali kot neke vrste (so)nadzorovalci. Sistematičen in strokoven pristop k PJD v kmetijstvu/na podeželju bi nedvomno pomagal pri reševanju številnih socialnih in ekonomskih problemov v kmetijstvu oz. na podeželju.
- Potreba po racionalizaciji sredstev, ki jih morajo za PJD prispevati občine, lahko spodbudi sosednje občine k medsebojnemu sodelovanju, saj so občine po reformi lokalne samouprave leta 1994 postale razmeroma majhne in imajo že zaradi sosednje geografske lege in naravnih in socioekonomskih značilnosti številne enake ali podobne probleme.

- Razviti je treba sponzorstvo PJD, ki ga je za zdaj še premalo, ter ga spodbuditi z ustreznimi ukrepi davčne politike. Če so sponzorji PJD podjetja z območja konkretnega PJD, ta s svojo finančno in strokovno podporo posredno pomagajo reševati tudi probleme svojih delavcev, ki živijo na območju PJD.
- Ker bi k racionalizaciji prispevali tudi ustrezno (menedžersko) usposobljeni naročniki in izvajalci, bi bilo dobro razmisliti o pripravi ustreznega strokovnega programa takšnega usposabljanja in o načinu njegovega izvajanja. Takšno nalogo bi lahko prevzel kar Republiški zavod za zaposlovanje.
- Da bi spodbudili programe javnih del in odpravili (morebitne) predsodke do njih, bi bilo treba slovensko javnost sistematično obveščati in ozaveščati o tem področju dejavnosti države prek sredstev javnega obveščanja s posredovanjem ustreznih informacij, z javnimi predstavitvami posameznih PJD, z okroglimi mizami, soočenji ipd. Predvsem pa bi moral ustrezno informacijo o petletnem izvajanju PJD obravnavati državni zbor in sprejeti priporočila za to področje državne dejavnosti.

Pričujoča evalvacija PJD je seveda samo ena od opravljenih evalvacij. Končno presojo učinkovitosti in uspešnosti PJD bo zato lahko dala le sintetična presoja rezultatov opravljenega raziskovalnega dela in njena objava, ki bo hkrati pomembno dopolnila publikacijo Republiškega zavoda za zaposlovanje z naslovom Javna dela v Sloveniji (Pavliha, 1996 b).

II

KULTURNA IN NARAVNA DEDIŠČINA – RAZVOJNI POTENCIAL SLOVENSKEGA PODEŽELJA

KULTURNA IDENTITETA SLOVENSKEGA PODEŽELJA: PROSTORSKA SORODNOST IN KULTURNA RAZLIČNOST PODEŽELSKIH SKUPNOSTI*

Sodobni globalizacijski procesi povezujejo posameznike in skupine tako, da jih vključujejo v soodvisno globalno skupnost, hkrati pa ti isti procesi razosebljajo posameznike, ker prenašajo odgovornost s posameznika in lokalnih ravni na globalno raven (preglednica 1). Prebivalci lokalne skupnosti nimajo oziroma imajo slabe možnosti vplivati tako na svoje lastno življenje in delovanje kot na svojo lokalno skupnost. Posledična izguba samozaupanja in samospoštovanja povzroča množičen občutek pomanjkanja varnosti.

Preglednica 1: Globalizacijski procesi in njihovi lokalni učinki

GLOBALIZACIJSKI PROCESI	LOKALNI UČINKI
Svetovno kapitalistično gospodarstvo • prost pretok kapitala • mednarodna delitev dela	Prenos odgovornosti od posameznika/ z lokalne ravni na državno/globalno raven Prostor izgublja varovalno vlogo in ne terja odgovornosti lokalnih prebivalcev zanj
Sodobne transportne in komunikacijske tehnologije • skrajšujejo fizične in časovne razdalje • odpravljajo informacijsko samozadostnost držav, regij, lokalnih skupnosti	Umik tradicij kot določevalcev lokalnih identitet Odtujenost posameznikov/lokalnih skupnosti rahljanje posameznikove lokalne identitete nemoč v reševanju lokalnih problemov in v upravljanju lokalnega prostora
Centralizacija (političnega) odločanja • državne in naddržavne ustanove • naraščajoča moč transnacionalnih korporacij	

Prostorske meje ne izgubljajo le svoje varovalne vloge, ampak tudi ne označujejo več območij osebne odgovornosti. S tem pa prebivalce odvezujejo odgovornosti za njihovo lastno ozemlje. Na primer kmet, ki izlije ostanke škropiv na polje, travnik ali v bližnji potok, se ne zaveda, da s takšnim ravnanjem ne ogroža le drugih, temveč tudi sebe. Sodobni globalizacijski procesi terjajo takšno prostorsko povezovanje, ki spodbuja podobnosti ter zanemarja oz. omejuje posebnosti lokalnih življenjskih slogov in lokalnih kulturnih identitet. Izraz »lokalen« lah-

* Besedilo je sestavljeno iz dveh objav avtorice: Barbič, Ana (1996): Kulturna identiteta slovenskega podeželja. *Anthropos* 28 (3–4):109–125; Barbič, Ana (1998): Cultural identity of the Slovenian countryside: Territorial integrity and cultural diversity from the perspective of rural communities. *Agriculture and human Values* 15 (3):253–265. V objavah so upoštevani prispevki F. Benedik, J. Bogataja in M. Makarovič v okviru projekta Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno poročilo (1995). Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za agronomijo.

ko uporabimo za lokalno skupnost, regijo, državo ali celo za celino, odvisno od referenčnega okvira razprave. Seveda pa mora biti odnos med globalnimi in lokalnimi potrebami analiziran v skladu s hierarhično strukturo obeh ravni.

Globalni in lokalni procesi bodisi zanemarjajo, omejujejo ali nadomeščajo bodisi dopolnjujejo in bogatijo drug drugega. Samo povezovanje obeh pomeni bistvo razvojne dinamike in hkrati temelj razumevanja družbeno-prostorskih sprememb v Sloveniji, v Evropi in v Svetu (Mlinar, 1995: 1).

»Modernost«, ki predstavlja oblike družbenega življenja, kakršne so se v Evropi razvijale od 17. stoletja dalje in postopoma zajele ves svet (Giddens, 1990: 1), označuje prelom s tradicijami predmodernih obdobj. Celó več, modernost je opredeljena kot nasprotje tradicionalnih načinov življenja.

Individualizacijo kot reakcijo na globalizacijo (Strassoldo, 1990) opredeljujejo »novi lokalizmi« postmodernih družb, za katere je značilno:

- naraščajoča ekološka ozaveščenost lokalnih prebivalcev in vse večje spoštovanje naravnega okolja,
- raba lokalnih virov za lokalne gospodarske dejavnosti,
- vse večja vloga lokalne samouprave v reševanju lokalnih problemov in uveljavljanje neposrednega sodelovanja v procesih odločanja ter
- ponovno »odkritje« tradicij (vrednot, običajev, navad) in njihovo vključevanje v vsakdanje življenje.

Tradicionalno se prostorske povezave obravnavajo tako rekoč izključno kot povezave mest in podeželja (spomnimo se na paradigmo urbano-ruralnega kontinuuma). Šele v zadnjem desetletju ali nekaj več se prostorske analize usmerjajo na lokalne skupnosti, katerih prostorske značilnosti so ostale ali postale pomembna sestavina lokalne identitete in značilnost življenja skupnosti.

Ogroženost proizvodnih in življenjskih virov skupnosti, povzročena s kapitalističnim gospodarstvom, usmerjenim v dobiček, med podeželskim prebivalstvom vzbuja interes za tradicionalne gospodarske dejavnosti (sonaravno kmetovanje, domače obrti), tradicionalne vrednote in tradicionalne načine življenja. Življenje na podeželju pa postaja vse bolj privlačno tudi za mestno prebivalstvo, ker mu med drugim omogoča vsaj začasen pobeg od odtujenega življenja v gosto naseljenih in v številnih primerih precej onesnaženih mestih.

Decentralizacija zveznih držav, uveljavljanje lokalne samouprave (Bennet, 1993) in sodelovanje obmejnih lokalnih skupnosti zagotavljajo institucionalne okvire za sodelovanje državljanov v procesih odločanja na lokalni ravni. Individualizacija je tista, ki odkriva in uveljavlja lokalne potenciale in spodbuja ustvarjalnost lokalnih samouprav ob podpori lokalnih prebivalcev ter prinaša nove rešitve starih problemov. Avstrijska občina Železna Kapla, ki je nadomestila tovarno celuloze (ta je bila njena glavna gospodarska naložba) z zdravstvenim turizmom,

ni osamljen primer uspešne lokalne iniciative v Evropi (Herzog; Wastl-Walter, 1995).

Sestavek je razdeljen na dva dela. V prvem delu opredeljujemo dva temeljna koncepta obravnavane teme: koncept kulturne identitete in koncept lokalne skupnosti. V drugem delu pa je predstavljen pristop k preučevanju kulturne identitete slovenskega podeželja ter obravnavani nekateri njeni vidiki.

OPREDELITEV OSNOVNIH KONCEPTOV

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1975: 526) opredeljuje **kulturo** kot »skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja«. Bogataj (1995 a) opredeljevanje kulture razmeji od narave, ko pravi, »da je kultura vse, kar je človek ustvaril in ustvarja mimo ali ob naravi. Skratka, gre za vse oblike in zvrsti človekovega poizvedovanja na gmotnem, družbenem in duhovnem področju« v določenem prostoru. Bogataj v svojo opredelitev kulture vključuje tudi časovno dimenzijo s trditvijo, da h kulturi prispeva vse, kar je človek ustvaril in ustvarja. Skupek preteklih in sedanjih dosežkov je sicer res celotna kultura človeštva, vendar se posameznik ali družbena skupina ne istoveti z vsemi dosežki človeštva, niti ne z izborom enakih dosežkov v daljšem časovnem obdobju. Tudi kulturna identiteta in njene sestavine se v času spreminjajo, čeprav se del njih, poimenovan kot tradicije, ohranja tudi daljši čas. Tradicije si namreč nadevajo sodobne forme in prevzemajo sodobne dosežke. To velja celo za pravljice, ki so jih »kljub mednarodnemu značaju pravljič, ki se med drugim kaže v enakih ali podobnih shemah in pripovednih obrazcih (...), pravljicarji vedno znova preoblikovali in spreminjali, jih umeščali v svoj čas in prostor ter v čas in prostor poslušalcev« (Makarovič, M., 1995 a: 9). Opredelitev »kot celovite kombinacije materialnih, intelektualnih in emocionalnih značilnosti, ki opredeljujejo konkretno družbo ali družbeno skupino«, ki je bila predstavljena na Svetovnem kongresu o kulturni politiki leta 1982 v Mexico Cityju (Bernik, 1997), kulturi dodaja dimenzijo družbene identitete.

Kot soopredeljevalec kulturne identitete posameznikov, družbenih skupin in globalnih družb ima **prostor** dvojno vlogo. Prvič, prostor s svojimi značilnostmi sodoloča življenjski slog prebivalcev, ki živijo npr. v gorskih območjih, v dolinah ali na planotah; in drugič, pogojuje stike med domačini znotraj določenega prostorskega območja in z domačini sosednjih, pa tudi bolj oddaljenih prostorskih enot. Komunikacijski vzorci na lokalni ravni še vedno temeljijo na osebnih stikih (pri delu, v prostem času, ob posebnih priložnostih), medtem ko je komuniciranje

z nadlokalnimi ravni v veliki meri vezano na sodobne komunikacijske tehnike (elektronski mediji).

Kulturna identiteta podeželja torej ne pomeni nič drugega kot umeščenost človeških stvaritev v prostor, opredeljen kot podeželje, ki to identiteto hkrati sodoloča. Očitno je prav prostorska dimenzija kulturne identitete podeželja tisto, na kar se nanaša v literaturi pogosto uporabljan izraz ruralna identiteta (Fichen, 1991: 250–258), ki preprosto izpusti besedo »kulturna«.

Čeprav v sodobnem času ni neposredne vzporednice med tradicijo in naravo, kakršna je obstajala v predsodobnem času (Giddens, 1994: 76), je naravno okolje še vedno pomemben določevalec podeželskega življenja in podeželske kulture. Pomembne gospodarske dejavnosti podeželskih skupnosti namreč temeljijo na lokalnih naravnih virih (kmetijstvo, gozdarstvo, podeželski turizem), prav tako pa so številni družabni dogodki še vedno povezani s sezonskim spreminjanjem narave (praznik pomladi, pustovanje).

Vloga kulturne identitete podeželja kot sestavine nacionalne identitete se je v zgodovini spreminjala predvsem v povezavi s prevladujočim produkcijskim načinom in človeškimi proizvodi. Kulturne identitete predmodernih družb so bile ruralne identitete, kajti kmetijstvo, gozdarstvo in lov so bile glavne gospodarske dejavnosti teh družb. Celo nastajajoča mesta z razvijajočo se obrtjo in trgovino so bila tesno povezana s kmetijsko proizvodnjo tedanjega časa.

Sodoben čas, ki spodbuja industrijsko proizvodnjo in urbano kulturo, tako potiska podeželje in njegovo kulturno dediščino na obrobje, da jo je skorajda že »uničil«. Vendar nekateri prebivalci mest, posebej tisti, ki niso integrirani v neposredno urbano okolje, cenijo kulturo podeželja zaradi njene celovitosti in zaradi načina življenja na podeželju, v katerem se spoštujeta naravna in kulturna dediščina. To pa ni uspelo zaustaviti marginalizacije podeželske kulture. Da bi se ta zaustavila, je nujno priznati globalni pomen vrednot podeželja in na tem spoznanju graditi strategijo ohranjanja in oživljanja naravne in kulturne dediščine podeželskega prostora in podeželskega prebivalstva.

Nasprotje kulturne identitete podeželja je mestna kulturna identiteta, ki je del drugačnega naravno-družbenega prostora in kot taka tudi vsebinsko drugačna. Seveda pa obstajajo številne različice in stopnje prepletanja dveh ekstremnih tipov kulturnih identitet. Te lahko celo prevladujejo, posebej še v najbolj razvitih državah Evrope in Japonske, kjer se razlike med ruralnim in urbanim vse bolj brišejo v prvi vrsti zaradi pomanjkanja prostora znotraj urbanih območij, pa tudi zaradi majhnih površin samih držav.

V tem sestavku kulturno identiteto posameznika ali družbene skupine opredeljujemo s tradicijami/dediščino in s sodobnimi človeškimi dosežki, s katerimi se posameznik/družbena skupina istoveti, pomeni, jih pojmuje kot del lastne kulture, ki je tudi prostorsko umeščena.

KULTURNA IDENTITETA SLOVENSKEGA PODEŽELJA

Slovensko podeželje v času

Čeprav približno polovica prebivalcev Slovenije živi v mestih, jih ima velika večina korenine na podeželju in v kmečki družini, iz katere so izšli pred generacijo ali dvema. Večina med njimi je še vedno v stiku z vasjo/lokalno skupnostjo svojega izvora, ker tam še živijo njihovi sorodniki ali pa se tja vračajo kot lastniki počitniških domov v adaptiranih podedovanih stavbah. Kljub tej, nekako še vedno prevladujoči podeželski kulturni identiteti, pa se razvijajo nove ruralno-urbane povezave, kar je verjetno eden od razlogov, zaradi katerih je v zadnjih 50 letih slovensko podeželje ohranilo status »neproblematičnosti«. Množični mediji podeželju namenjajo malo pozornosti. Priložnostni kot tudi stalni radijski in televizijski programi o kmetijstvu in podeželju dosegajo le ciljna občinstva, splošno občinstvo pa jih praviloma ne spremlja. Isto velja za tiskane medije. Malo prispevkov je namenjenih kmetijstvu in podeželju, izjemoma na regionalnih straneh. Po edinem tedniku, namenjenem kmetom, posegajo le redki meščani.

Slovenski kmetje in slovensko podeželje pa se tiho, toda nepretrgoma spreminjajo. Kmetje in drugi prebivalci podeželja sprejemajo izzive mestnega življenja. Majhnost kmetijskih gospodarstev in možnosti za zaposlitev zunaj kmetijstva – praviloma v bližnjih mestih – so povzročili preoblikovanje čistih kmetij v mešane in dopolnilne kmetije. Velik delež podeželskega prebivalstva pa je prešel iz kmetijskega v nekmetijske družbene sloje. Prebivalci podeželja, ki so zaposleni v mestih, prinašajo v družino elemente urbanega življenjskega sloga in urbane vrednote, ki počasi izpodrivajo tradicijo podeželja. Dodatno pa kombiniranje zaposlitve in kmetovanja ob uvajanju sodobnih tehnoloških dosežkov v kmetijstvu vodi v individualizacijo, to je samozadostnost posameznih kmetijskih gospodarstev. To pa ima za posledico opuščanje ali vsaj omejevanje sodelovanja med vaščani, ki je vse bolj omejeno zgolj na posebne družabne dogodke in izjemoma na določena delovna opravila. Prostočasne aktivnosti, tradicionalni običaji in vrednote vse bolj izginjajo ali se spreminjajo. Zelo redke so se ohranile v tradicionalni obliki (Barbič, 1990: 184–1929). Vključitev Slovenije v Evropsko unijo bo te procese še pospešila, kar bo dodatno ogrozilo tradicionalno kulturno identiteto podeželja. Ta proces pa je moč zaustaviti ali celo preusmeriti z vključevanjem naravnih virov in kulturne dediščine v programe lokalnega razvoja ter z njihovo sočasno vključitvijo v lokalni življenjski slog.

Sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja

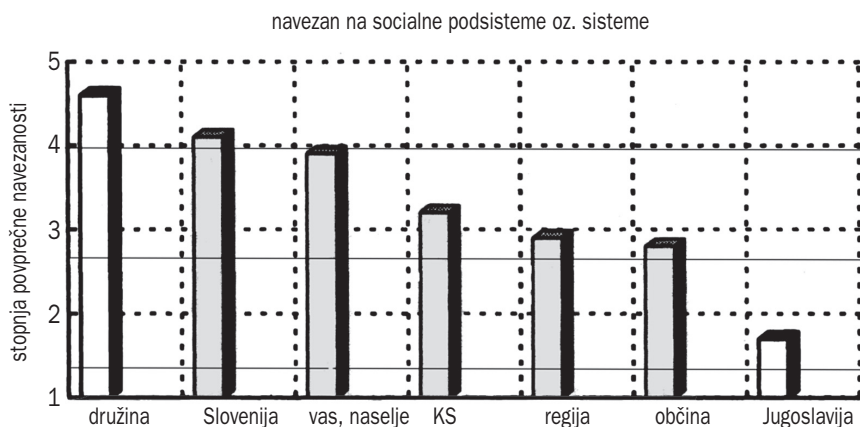
V grobem je kulturna identiteta določena z zemljišči kot prostorsko in z lokalno skupnostjo kot socialno/simbolno podlago kulturne identitete posameznika/družbene skupine na podeželju (Fitchen, 1991: 250–255). Do konca druge svetovne vojne ter v prvem desetletju po njej so bili glavni nosilci kulturne identitete slovenskega podeželja kmetje, kar utemeljujeta vsaj dva razloga. Prvi je v tem, da so bili kmetje večina prebivalcev podeželskih lokalnih skupnosti, drugi pa v tem, da so bile podeželske skupnosti razmeroma ostro ločene od mest in redko v stikih z njimi. Zaradi prednostne usmeritve SFR Jugoslavije v razvoj industrije so številni kmetje dobili delo v industrijskih obratih v mestih in mnogi med njimi so se dnevno vozili tja na delo. Tam so bili izpostavljeni ne le novim informacijam, temveč tudi mestnemu življenjskemu slogu (Barbič, 1983). V povezavi s podeželskim življenjskim slogom ter ob podpori sodobnih kmetijskih in gospodinj-skih tehnologij se zvišuje tudi kakovost življenja prebivalcev podeželja. Ob tem pa ne gre spregledati dejstva, da so vozači razpeti med mestom in podeželjem ter da jih neredko zapostavljajo oz. odklanjajo tako meščani kot podeželani.

Rahlo navezanost slovenskih kmetov na lokalno oz. vaško skupnost ponazarjajo podatki o njihovi navezanosti na posamezne socialne prostore. Povprečne ocene navezanosti (na lestvici od 1 – najmanjša, do 5 – največja navezanost) kažejo, da so slovenski kmetje najbolj navezani na družino oz. gospodinjstvo (povprečna ocena je 4,6), takoj za njo pa na Slovenijo (takrat še republiko znotraj Jugoslavije) s povprečno oceno 4,1. S povprečno oceno 3,9 Sloveniji sledi vas/naselje, precej manjša je navezanost kmečkega prebivalstva na krajevno skupnost (3,2), regijo (2,9), na občino (2,8) in daleč najmanjša na Jugoslavijo (1,7) (Barbič, Hribernik, 1991).

Za spoznavanje identifikacijske zavesti slovenskega kmečkega prebivalstva je zaporedje upoštevanih socialnih prostorov glede na povprečno navezanost kmetov/kmetic nanje izredno relevantno. Največja navezanost na družino/gospodinjstvo najbrž velja za člane družinskih kmetij v večini evropskih držav, v Sloveniji pa verjetno tudi za nekmečko prebivalstvo. Dejstvo, da družini po stopnji navezanosti sledi država in šele njej vas, lahko razumemo tako, da so slovenski kmetje/kmetice najprej Slovenci in šele nato člani vaške skupnosti. Z drugimi besedami, slovenski kmetje in kmetice niso prvenstveno lokalisti, temveč so globalisti, če tako interpretiramo podatek, da se močneje identificirajo s Slovenijo kot z vasio, v kateri živijo (slika 1).

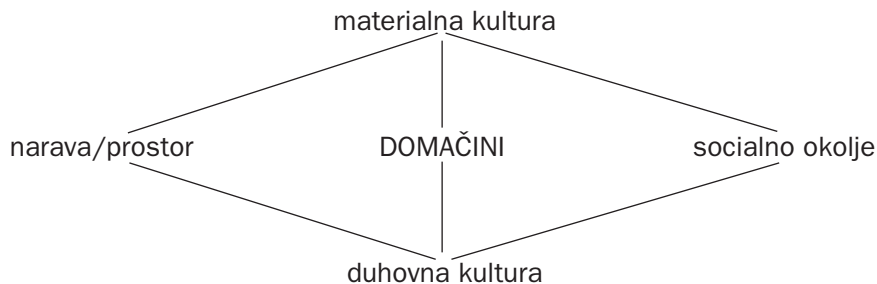
Čeprav se delež kmečkega prebivalstva konstantno zmanjšuje (od 41,1 % v letu 1953 do 7,6 % v letu 1991), je v letu 1993 kmetijstvo z gozdarstvom in lovom prispevalo 4,9 % (samo zasebni kmetijski sektor 3,3 %) k bruto domačemu proizvodu (Fink Hafner, 1995: 113). Z raz-

vojem transportne in komunikacijske infrastrukture so se na podežlju postopoma ustanovljali tudi industrijski obrati in razvijale storitvene dejavnosti, kar ni spodbudilo le razvoja kmetijstva, temveč tudi ponovno odkrivanje pozabljenih ter oživljanje še obstoječih tradicij. Predpostavljamo lahko, da so prav nove gospodarske dejavnosti pomembno prispevale k »novi« identiteti podeželskih skupnosti, ki temelji predvsem na izpostavljanju lokalnega in enkratnega.

Slika 1: Navezanost slovenskega kmečkega prebivalstva na ožje in širše socialno okolje (Barbič, Hribnik, 1991: 4)

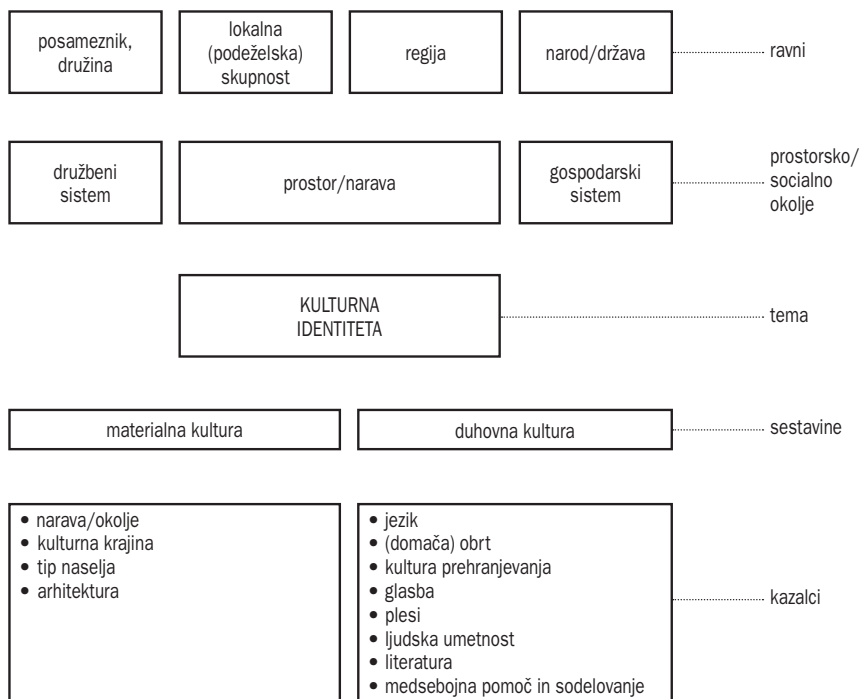
Kulturno identiteto podežlja, ki jo opredeljujeta materialna in duhovna kultura prebivalcev podeželskih skupnosti, sodoločata naravno in socialno okolje (slika 2), v okviru katerega domačini živijo in se povezujejo.

Slika 2: Naravno in socialno okolje sodoločata materialno in duhovno kulturo lokalne skupnosti in njenih prebivalcev

Danes tako materialna kot duhovna kultura nekega območja ali neke skupnosti ni izolirana stvaritev, temveč v večini primerov lokalno prirejena in uporabljena stvaritev oseb, skupin ali skupnosti, s katerimi so domačini prišli v stik in so novo izkušnjo/izdelek dodali svojim lokalnim tradicijam ter jih priredili ter vključili v svoj življenjski slog.

V raziskovalnem projektu Strategija in metodološke osnove za celovit razvoj podeželja v Sloveniji, na katerega se to besedilo naslanja in ki sta ga financirala Ministrstvo za znanost in tehnologijo ter Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano v letu 1995, so bile opredeljene ravni in sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja (slika 3).

Slika 3: Ravni in sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja

V omenjenem raziskovalnem projektu smo se omejili le na humanistične, etnološke in sociološke sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja, ki so jih obdelali posamezni strokovnjaki/strokovnjakinje za posamezna področja oziroma so že obdelani v ustrezni literaturi. Na tej osnovi smo za podrobnejšo predstavitev sestavin kulturne identitete slovenskega podeželja izbrali jezik, (domače) obrti, prehrambeno in kulinarično kulturo, medsebojno pomoč, oblike sodelovanja in povezovanja na podeželju ter likovno umetnost na kmetijah. Slednja pravzaprav zadeva številne sestavine kulturne identitete slovenskega

podeželja in je nekakšen povezovalc dediščine več področij. Hkrati pa se zavedamo, da je v tem zapisu pomanjkljivo obdelano področje šeg in navad ter tako rekoč v celoti izpuščena literarna, glasbena in plesna dediščina.

Jezik podeželskih območij – izraz slovenske samobitnosti

Francka Benedik (1995) najprej opozori na razliko med knjižnim jezikom, ki je enoten za celotno območje Slovenije, in govorjenim jezikom, ki je drugačen skoraj v vsaki slovenski vasi. Celo več, prebivalci določenega kraja lahko sogovornika po govorici točno umestijo v kraj, iz katerega prihaja, če gre za kraj iz bližnje okolice, katere različne govorce prebivalci razločujejo.

Razčlenjenost slovenskega jezika na sedem narečnih skupin in šestinštirideset narečij izvira iz davne preteklosti (Ramovš, 1935) in je tudi novejši čas ni odpravil. Novejše raziskave slovenskih narečij so prvotno Ramovševo delitev le malenkostno spremenile. Izločila so se še nekatera narečja, ki so bila prej obravnavana kot eno samo, ali pa so bile meje postavljene napačno. Tako ima po Karti slovenskih narečij iz osemdesetih let slovenski jezik petdeset narečij (Benedik, 1995).

Ob narečni razvejenosti slovenskega jezika se je v novejšem času dodatno uveljavila nekakšna »dvojezičnost«, to je raba pogovornega jezika kraja, kadar je sogovornik/sogovornica iz istega kraja, in kombinacija narečnega govora z jezikovnimi prvinami, ki jih govorec pozna. Te so največkrat knjižne, ni pa nujno: lahko so tudi iz drugega narečja (Benedik, 1995).

Za opredelitev pomena (narečnega) jezika v opredeljevanju kulturne identitete slovenskega podeželja se zdijo še posebej relevantne tri ugotovitve, ki jih izpostavlja F. Benedik. Prva ugotovitev zadeva dejstvo, da se slovenska narečja govorijo povsod, v mestih in na podeželju. Ker pa v mestih zaradi številnejših in različnih govornih položajev bolj izstopajo pogovorni jeziki, ki imajo več prvin knjižnega jezika, na podeželju pa iz istega vzroka narečje, nastane vtis, da so narečja vezana le na podeželje (Benedik, 1995).

Druga, za identiteto slovenskega podeželja izredno relevantna ugotovitev, je praktična ponazoritev razlik v besedju za isto stvar (primer besede za poljščino koruza *Zea mais* in za odstranjevanje listov s koruznega storža). Poleg razlik v besedju F. Benedik opozori tudi na različnost glasov v istih besedah in tudi na različnost pomenov, ki jih ima ista beseda v različnih narečjih.

Tretja ugotovitev pa zadeva časovno spreminjanje narečij na glasovni, naglasni, besedni in pomenski ravni (Benedik, 1995). Poleg znotrajjezikovnih razlogov vplivajo na spreminjanje narečij v času številni zu-

najjezikovni dejavniki, kot na primer priseljevanje iz oddaljenih krajev in tehnološki razvoj, kar terja poenotenje besed in njihovih pomenov.

V zaključku F. Benedik ugotavlja, da je »še do nedavnega veljalo skotaj za manj vredno, če si govoril v narečju. Tako je bilo kot manj vredno označeno vse podeželsko, najsi bodo to obleka, predmeti in stavbe ali navade« (Benedik, 1995). Seveda pa Benedikova izrecno oporeka negativnemu vrednotenju narečnosti, saj po njenem prav na podlagi jezikovnih in narečnih značilnosti lahko dokazujemo svojo samobitnost. Kljub temu pa je negativno vrednotenje podeželskega v Sloveniji še vedno prisotno. Tako npr. Slovar slovenskega knjižnega jezika (1979: 674) geslo podeželska miselnost označuje kot ozko, omejeno.

(Domače) obrti

Kot navaja Bogataj (1989: 3), se je »pojem domače obrti izoblikoval in ustalil šele v drugi polovici 19. stoletja, torej v času, ko so tej gospodarski panogi pripisovali velik pomen«. Po istem avtorju domača obrt danes pomeni celo vrsto delovnih opravil in izdelkov, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih ali v domačih delavnicah za lastno rabo ali za prodajo.

Domače obrti, ki so bile v preteklosti značilne za podeželje kot dodatni zaslužek njegovih prebivalcev, predvsem kmetov, so danes vse bolj pogosta oblika dodatnega dohodka tudi mestnega prebivalstva (Bogataj, 1995 a). Vendar ti izdelki, čeprav v številnih primerih posodobljeni in prilagojeni potrebam in življenjskim slogom sodobnih ljudi, temeljijo na obrtni dediščini, ki so jo ustvarjali podeželski prebivalci. Kot domače imajo podeželski izvor tudi številne umetne obrti (kovaški izdelki iz Kroke). Od domačih so se umetne obrti razlikovale predvsem po dveh stvareh: prvič, delo je potekalo v posebnih delavnicah, katerih tehnična oprema se je neprestano izpopolnjevala s ciljem racionalizirati proizvodnjo in popestriti ponudbo. In drugič, v izdelovanje izdelkov umetne obrti je bilo vselej vložena več znanja in spretnosti, pa tudi talentov kot v izdelke domače obrti.

Domača obrt je na slovenskem podeželju z izjemo suhorobarstva vse od konca druge svetovne vojne izgubljala pomen kot dopolnilni vir dohodka kmečkih gospodinjestev. Zaradi možnosti kombiniranja dohodka z dohodkom iz redne zaposlitve nekaterih članov so kmečka gospodinjstva v vse večjem številu opuščala domačo izdelavo obrtnih proizvodov, ki so jih sicer potrebovala, vendar jih je bilo bolj preprosto kupiti – v številnih primerih narejenih iz umetnih materialov (plastike), kot pa izdelati doma. Poleg tega pa je ukvarjanje z domačo obrtjo veljalo, v nekaterih okoljih velja še danes, za nekaj zastarelega in nemodernega. Zato ne preseneča ugotovitev, po kateri si prebivalci manj

razvitih podeželskih območij želijo predvsem industrijski obrat, ki bi zagotovil potrebna delovna mesta, šele nato bi bili pripravljeni razmišljati o domači obrti kot o dopolnilni dejavnosti.

Med izdelki domačih obrti se je na nekaterih podeželskih območjih (Velike Lašče, Ribnica) ohranilo predvsem izdelovanje suhorobarskih izdelkov, ki je v mnogih kmečkih gospodinjstvih postalo pomemben vir dohodkov. Raziskava J. Tomšič (1987) je pokazala, da se v Krajevni skupnosti Velike Lašče ukvarja s suho robo skoraj polovica (46,7 %) od 208 preučevanih kmečkih gospodinjstev. Veliki večini teh (83,3 %) je suhorobarstvo predvsem zimska dejavnost in dejavnost zunaj kmetijskih delovnih konic.

V splošnem pa ugotavljamo, da razvoj slovenskega kmetijstva in podeželja po drugi svetovni vojni ni bil naklonjen ohranjanju domačih obrti, saj se je z eno ali drugo od njenih oblik po podatkih iz leta 1982 in 1983 ukvarjalo le 1,2 odstotka od 2052 preučevanih kmetij (Barbič, 1990: 138). Težko bi trdili, da je bila v tem obdobju domača obrt sestavina kulturne identitete slovenskega podeželja. To pa še ne pomeni, da je ne bi veljalo in je ne bi bilo možno spodbuditi ali celo na novo uvesti.

Ukvarjanje z domačo obrtjo kmetom še vedno prinaša del dohodka, za nekatere pa je tudi oblika pritočasne dejavnosti (slikanje, ročna dela, rezbarjenje), ki krepi samozavest posameznikov in družin, ki živijo na podeželju (Bogataj, 1995 a). Čeprav so še vedno prav žive domače obrti ena od temeljnih razlik med Slovenijo in zahodnim svetom, pa Bogataj (1995 a) ugotavlja, da je skoraj nemogoče zagotoviti izdelavo nekoliko večjega števila izdelkov domače obrti, in navaja pogost izgovor kmetov: »Zakaj bi pletel košare, saj z mlekom dovolj zaslužim.« To Bogatajevo ugotovitev potrjujejo tudi slovenski podjetniki, ki trgujejo s suhorobarskimi izdelki. Ti ugotavljajo, da ponudba tovrstnih izdelkov zaostaja za povpraševanjem, in kot razlog navajajo predvsem zakonodajo, ki tovrstno dejavnost opredeljuje kot obrt in ne kot dopolnilno dejavnost.

Čeprav je o domačih obrteh na Slovenskem zbranega in objavljenega veliko gradiva, na tem mestu predstavljamo le zvrsti domačih obrti, kot jih navaja Bogataj (1989). V pregledu in opisu posameznih obrti Bogataj namenja več pozornosti triindvajsetim, ki jih prikazuje po nosilcih. Ti so: lončarji, suhorobarji, pletarji, tkalci, suknarji, sitarji, mlinarji, oljarji, medicarji in svečarji, usnarji, sedlarji in jermenarji, čevljarji, coklarji, oglarji, kovači, žagarji, tesarji, mizarji, sodarji, kolarji, čipkarice, piparji in slamnikarji. V posebni skupini omenja druge domače obrti, v kateri jih našteje nič manj kot dvaindvajset, in sicer: predilce, nogavičarje, barvarje, krojače in šivilje, klobučarje, glavnikarje, vezilje, izdelovalce papirnatih rož, (poklicne) perice, studenčarje, domače mesarje in klavce, krušarice, jajčarice, prestarje, kotlarje, zidarje, kamnoseke, krovce slamnatih streh, skriljarje in opekarje, apneničarje, vrvarje, slivarje (lupljenje sliv in predelovanje v prunele), izdelovalce orglic iz trstike. Seznamu tradicionalnih obrti Bogataj dodaja tudi tako imenovane nove domače

obrta, ki so se razvile po 1. svetovni vojni v turistične namene (izdelovanje lutk ali maskot v t. i. narodni noši ali lutk Ribničana s krošnjo na hrbtu). Po drugi svetovni vojni pa se je po Bogataju v seznam domačih obrti vključilo tudi izdelovanje kopij naše dediščine, katere originale hranijo nekateri muzeji in zasebne zbirke. V zvezi s tovrstno dejavnostjo se zdi posebej relevantna Bogatajeva ugotovitev, da gre v bistvu za ponarejanje zgodovine, glavne zvrsti pa predstavljajo poslikavanje panjskih končnic, izdelovanje kopij kmečkih skrinj, slik na steklo, rezljanje lesenih predmetov in podobno (Bogataj, 1989: 200).

Za ohranjanje in oživljanje domačih (in umetnih) obrti bi bilo po Bogatajevem mnenju treba ustanoviti študijsko dokumentacijski in razvojni center (Inštitut za domačo in umetno obrt), ki bi kategoriziral tovrstno dediščino, skrbel za njeno promocijo in razvoj.

Prehrambena in kulinarična kultura

Po prepričanju J. Bogataja struktura prehrabene in kulinarične kulture sodobnega slovenskega podeželja ne more biti sestavina kulture, s katero bi opredeljevali njegovo istovetnost (Bogataj, 1995 a). To svojo trditev avtor utemeljuje z naslednjim: »V posameznih primerih še zasledimo posebne načine prehranjevanja in tudi sestavo jedil, ki so značilnost kmečkega prebivalstva npr. v nekaterih nerazvitih območjih, pri revnejših slojih kmečkega prebivalstva. Sicer pa je nosilec informacij o kmečki prehrani, torej o najbolj množični prehrani našega naroda, postala gostilna in nekatere vzporedne gostinske dejavnosti, zlasti še v navezi s turizmom na vasi in na kmetijah odprtih vrat. Samo v teh okoljih prehrabeno dediščino spoznavamo kot 'živi muzej' kmečke kulinarike. Podobno kot pri domači obrti tudi na področju kulinarične dediščine po drugi svetovni vojni ni prišlo do odkrivanja bogastev na eni in nato do iskanja novih sodobnih rešitev na drugi strani. Za to so še najmanj krivi kmetje. Nesmiselno bi bilo namreč od njih zahtevati, da se morajo še vedno prehranjevati na tako imenovan tradicionalen način. Po drugi strani je tudi odnos gostov, ki so prihajali in še prihajajo s prehranjevalno kulinaričnimi motivi na podeželje, skrajno vprašljiv. 'Na kmečki turizem gremo na dunajce, ker imajo domače meso!' pogosto slišimo komentarje. Pri nas se še nismo navadili, da pomeni spoznavanje podeželja spoznavanje njegovih specifičnih vsebin in oblik, tudi prehranjevalnih. To potegne za seboj seveda tudi način strežbe, pogrinjke, izbiri jedi ipd.«

Seveda pa Bogatajeva razmišljanja nikakor ne pomenijo, da Slovenija nima kulinarične (prehrabene) dediščine. Nasprotno, bogastvo njenih oblik odkriva sam Bogataj (1992), pa tudi nekateri drugi avtorji (Renčelj, Prajner, Bogataj, 1993; Pavlin, 1993; Renčelj, 1999). Glede na

to, da je bila Slovenija vse do konca 2. svetovne vojne, tj. do nekako srede 20. stoletja, pretežno kmetijska dežela, je prehrambena dediščina vezana predvsem na prehrambeno kulturo kmečkega prebivalstva, med katerim se je tudi ohranjala in razvijala skoraj do današnjih dni.

Kulinarično dediščino slovenskega kmečkega podeželja Bogataj (1992) deli na: kruhe in močnate jedi, pogače in pecivo, mlečne jedi, koline, zelenjavne jedi in pijače. Ob tem pa poudarja, da je dediščina prehrane v mestih (pri nekmečkih slojih prebivalstva) in na gradovih še zelo skromno poznana. Njeno spoznanje bi omogočilo ugotavljanje podrobnosti in razlik v prehrambeni in kulinarični kulturi posameznih slojev slovenskega prebivalstva v času, hkrati pa, kot svoja razmišljanja o dediščini kulinarične (prehrambene) kulture zaključuje Bogataj (1992: 178), omogočilo iskanje novih rešitev na tem področju ustvarjalnosti in s tem bogatilo pojem »slovenske kuhinje«.

K Bogatajevimi ugotovitvam je treba dodati vsaj še dejstvo, da je kulinarična dediščina le del prehrambene kulture nekega naroda ali določenega družbenega sloja. Število in sestav posameznih obrokov, čas in način njihovega serviranja in vedenje pri mizi vključno z rituali in pogovori lahko veliko pove o družini/ljudeh, ki sedijo za isto mizo. Predvidevamo, da je prav ta sestavina prehrambene kulture še najbolj izdelana/ohranjena med kmečkim prebivalstvom vsaj na čistih kmetijah, če že ne na mešanih in dopolnilnih.

Medsebojna pomoč, oblike sodelovanja in povezovanja na podeželju

Neposredni stiki med prebivalci, medsebojna pomoč in druge oblike medsebojnega sodelovanja tako pri delu kot za razvedrilo so nedvomno bolj tipični za podeželske/vaške kot za mestne skupnosti in kot taki ena od sestavin identitete slovenskega podeželja.

Marija Makarovič (1995 b) obravnava medsebojne stike in povezovanja na slovenskem podeželju s posebnim poudarkom na družini in vaški skupnosti ter opozarja na raznolikost nagibov za rojevanje in ohranjanje oblik pomoči in povezovanja. Posredno opozarja tudi na nagibe za njihovo opuščanje in ugotavlja vse bolj očitno zapiranje kmečkih in mešanih gospodinjstev v družinski krog zaradi samozadostnosti sodobnih kmečkih družin. To zapiranje se po mnenju Makarovičeve v novejšem času dogaja predvsem v strnjenih vaških naseljih, kajti v raztresenih so posamezna gospodinjstva morala biti že v preteklosti veliko bolj socialno samozadostna.

M. Makarovič razlikuje tri skupine oblik sodelovanja in povezovanja. To so: medsebojna pomoč, vezana na kmečka opravila; sodelovanja v okviru posameznih družbenih skupin (sosedstvo, sorodstvo, vaška

skupnost); medsebojni stiki ob delovnih in prazničnih priložnostih ter povezovanja v različna društva. Izhaja iz predpostavke, da na slovenskem podeželju prevladujejo kmečke in kmečko-delavske družine, kar dokazujejo tudi podatki statističnega popisa gospodinjstev iz leta 1991. Med vsemi gospodinjstvi v Sloveniji je takih, ki imajo tudi kmečko gospodarstvo, 24,5 odstotka, v njih pa živi približno 30 odstotkov (29,4 %) vseh prebivalcev Slovenije (Statistične informacije, 1992, št. 195).

Ko govori o oblikah medsebojne pomoči, ima M. Makarovič v mislih vsa gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom ne glede na vire, iz katerih pridobivajo dohodek, saj zemljišča v vsakem primeru obdelujejo.

Medsebojna pomoč pri kmetijskih opravilih ima med slovenskim kmetstvom dolgo tradicijo. Izrazite znake upadanja oblik in intenzivnosti medsebojnega sodelovanja je zaznati nekako od srede 20. stoletja zaradi pospešenega uvajanja kmetijske mehanizacije in kemičnih pripravkov za zatiranje plevelov. Med oblikami medsebojne pomoči se je v posameznih območjih Slovenije ohranila predvsem pomoč med kmeticami pri ročni pletvi, ročnem okopavanju in zasipavanju krompirja, ob tresenju in pobiranju sliv in še pri čem. Med novejša vzajemna dela pa sodi siliranje krme (Makarovič, M., 1995 b).

Po drugi svetovni vojni pa se je zelo razmahnila sicer tradicionalna pomoč pri obnavljanju in gradnji stanovanjskih in gospodarskih poslopij (Makarovič, 1995 b), ki je še danes v navadi. Izposojanja živine je precej manj kot v preteklosti, prav tako je skoraj zamrlo izposojanje boljših oblek in dodatkov, z izjemo žalnih oblek ob nenadni smrti in belih poročnih oblek za enkratno rabo (Makarovič, M., 1995 b).

Pomoč v sili (požar, poplava) je na slovenskem podeželju še prisotna, občutno zmanjšan pa je obseg človekoljubnih pomoči med vaščani, češ da dandanes nihče nima časa, da bi sočloveku priskočil na pomoč. Zato so predvsem starejši vaščani in vaščanke, ki so ostali sami, kljub gmotni in zdravstveni varnosti velikokrat zelo osamljeni in veseli vsake prijazne besede sovaščanov (Makarovič, M., 1995 b).

Sosedsko in sorodniško sodelovanje in pomoč sta na eni strani vezana na pomoč pri delu, na drugi strani pa na sodelovanje pri nekaterih družinskih praznikih in slavnostnih dogodkih. Po Makarovičevi (1995 b) se pomoč vaške skupnosti največkrat izkazuje po načelu daljnosežne recipročnosti, temelji pa na dobrih sosedskih in sorodniških odnosih. Največ sodelovanja je v vaških skupnostih, v katerih si je večina družin v bližnjem ali daljnem sorodstvu.

Med medsebojnimi stiki in povezovanji Makarovičeva (1995 b) posebej omenja vsakdanje stike, stike ob delovnih in prazničnih priložnostih in povezovanja v raznih društvih. Opaziti je porast ustanavljanja raznih kulturno-prosvetnih in vzajemnih društev vse od druge polovice 19. stoletja z največjim porastom števila folklornih in v zadnjih letih (ponovni porast) gledaliških skupin (Makarovič, M., 1995 b). Glavni nagib za sodelovanje v ljubiteljski dejavnosti je osebno zadovoljstvo.

Hkrati z občutkom pripadnosti skupini pa se utrjuje tudi občutek za delo v skupini.

Različna društva sodijo med tradicionalne prostočasne dejavnosti na podeželju. Bogataj (1992: 354) celo ugotavlja, da je združevanje v društvih ena od temeljnih značilnosti življenja na Slovenskem. Čeprav to obliko druženja nesporno izpodrivajo tako imenovane urbane oblike preživljanja prostega časa (Barbič, 1990: 189–191), ki podeželskemu prebivalstvu, v marsikaterem oziru še vkljenjenem v konzervativne tradicionalne vrednote, pomenijo znak napredka in sodobnosti, pa podatki o včlanjenosti najbolj vitalnega dela kmečke populacije v različna društva opozarjajo na oživljanje ali vsaj na zanesljivo preživetje društev kot tradicionalnih podeželskih oblik prostočasnega združevanja.

Iz dejstva, da sta medsebojna pomoč in povezovanje še vedno pomembni sestavini skupinske identitetne zavesti tudi pri mlajših vaščanih, M. Makarovič (1995 b) sklepa, da bo ta obstajala tudi v prihodnje. Vendar je treba temu predvidevanju dodati pomislek, po katerem bo obdobje politične in gospodarske tranzicije Slovenije nedvomno vplivalo tudi na odnose na vasi oziroma na oblike in intenzivnost medsebojne pomoči in sodelovanja. Zato bi bilo treba že v bližnji prihodnosti opraviti teoretsko-empirično raziskavo, ki bi preučila stanje in nakazala smeri medsebojnih odnosov in (ne)sodelovanja na slovenskem podeželju ter jih ovrednotila z vidika zelenega stanja.

Likovna umetnost na kmetijah

Izraz za to zvrst kulturne dediščine povzemamo po G. Makaroviču (1981), ki je delo, v katerem izčrpno predstavlja dediščino likovne umetnosti slovenskega kmečkega prebivalstva, sicer naslovil s *Slovenska ljudska umetnost*, vendar se je že v uvodnih razmišljanjih od tega naslova distanciral. Po njem ima pojem ljudska umetnost »smisel le v razmerju med umetnostjo spodnjih in umetnostjo višjih družbenih plasti. Za ljudsko umetnost niso značilne nikakršne stalne oblikovne in vsebinske prvine in zasnove. Vendar je ljudska umetnost samo del manj kakovostne kulture spodnjih družbenih plasti, ki je izraz njihovih manjših možnosti. Za ljudsko umetnost so le razmeroma značilne cenenost gradiv in izvedb, skromne razsežnosti in slaba usposobljenost umetnikov oziroma obrtnikov; te prvine pa so pogoste tudi v provincialni umetnosti ter v nekaterih družbah tudi v umetnosti družbenih elit. V vsakdanji rabi označuje naziv ljudska umetnost največkrat preprosto, manj kakovostno ali kar kmečko umetnost« (Makarovič, G., 1981: 5).

S tem ko G. Makarovič knjigo *Slovenska ljudska umetnost* podnaslovi z *Zgodovino likovne umetnosti na kmetijah*, umetnostne stvaritve kme-

tov kot posameznikov in kot družbene skupine opredeli kot izražanje, vzpostavljanje in preseganje njihovega razmerja do sveta z ustvarjanjem »nove narave«, v likovni umetnosti z ustvarjanjem novih likovno estetskih struktur, vendar vseskozi kot del življenja na kmetijah (Makarovič, G., 1981: 5). G. Makarovič likovno umetnost na kmetijah razvršča v pet skupin:

- a) **Likovno oblikovanje na zunanjščinah.** Z njim so se kmetije obračale k okolju. Med likovno oblikovane zunanjščine G. Makarovič uvršča dvoriščne in hišne portale, vrata (hišna in notranja, vratno okovje), okenske okvire in železne okenske mreže, polknice, prezračevalne line na gospodarskih poslopih ali gospodarskem delu hiše, dimnike in razne likovno oblikovane stavbne člene (konzole zunanjih nadstropnih hodnikov, ograje zunanjih nadstropnih hodnikov in stopnišč idr.), figuralne slikarije na fasadah, ornamentalne fasadne poslikave, poslikane panjske končnice, figuralne čebelje panje, lesene plastike v pročelnih nišah in na pročeljih, kamnito plastiko na zunanjščinah stavb, peteline in druge slemenske nastavke, samostojna znamenja, vodnjake, votivne slike, votivne figurice in nagrobnike.
- b) **Likovno oblikovanje na bivalnih notranjščinah.** Vezano je na eni strani na arhitekturno razporeditev prostorov, na drugi strani pa na njihovo rabo. Obe sta sicer tesno povezani in soodvisni, nista pa istovetni. Medtem ko je prvo na osnovi ohranjene dediščine razmeroma enostavno identificirati, pa je opredelitev življenjskega sloga določene družbene skupine in njegovo spreminjanje v času mnogo bolj zahtevna naloga. Predvsem je na voljo manj ohranjenih virov, dodatno pa ugotavljanje življenjskega sloga posameznih družbenih skupin v različnih časovnih obdobjih terja interdisciplinarni pristop.

G. Makarovič analizo likovnega oblikovanja v bivalnih notranjščinah v kar največji možni meri veže na tlorise razporeditev hišne opreme in rabe posameznih prostorov, predvsem »prve hiše«, ki je bila glavni bivalni prostor (Makarovič, G., 1981: 135). Likovna umetnost bivalnih notranjščin zadeva stropne, ognjišča in ognjiščno opremo, peči in pečnice, svetila, laterne iz perforirane pločevine, tesarske skrinje, rezljane skrinje, intarzirane skrinje, poslikane skrinje, okovje in ključke za skrinje, obodne škatle, skrinjice in puščice, sklednike, žličnike, omare, omarice, mize, stole in klopi, posteljnjake, zibelke, ure, leseno posodje, pleteno posodje, keramično posodje, kamnito posodje, kositrno posodje, bakreno posodje, stekleno posodje, razpela, duha v podobi goloba, hišne oltarčke, slike na steklo, slike na les in platno, kolorirane litografske in kromolitografske slike.

- c) **Likovno oblikovanje pri delu.** Dejstvo, da so bila delovna orodja in naprave na kmetijah le redko likovno oblikovane, G. Makarovič (1981: 264) utemeljuje z ugotovitvijo, da je kmetijsko delo večini kmečkenga prebivalstva pomenilo le nujnost, ne pa tudi način osebnega uresničevanja. Medtem ko je do leta 1848 odnos kmeta do

dela oblikovalo podložniško razmerje do fevdalne gospode (Makarovič, G., 1981: 264), se je kmet po razpadu tlačanstva, sicer svoboden, otepal z visokimi državnimi davki in odplačevanjem posojil, ki jih je moral najeti, da bi preživel na majhni posesti. Kljub takšnemu gospodarskemu položaju so kmetje vendarle nekatera orodja tudi likovno oblikovali, in to predvsem tista, ki so bila povezana s prazničnimi priložnostmi in družabnim življenjem (Makarovič, G., 1981: 264). Likovno oblikovana orodja G. Makarovič razvršča v naslednje skupine: orodja in delovne naprave, oselniki, kolovrati in preslice, preše, sodi, jarmi in jarmički, komatni glavniki in drugo okrasje konjske vprege.

č) Likovno oblikovanje za osebno rabo, predvsem nekateri deli ženske in moške noše, kot so zlate avbe, razni okrasni pasovi, dražji nakit, so bili zunanji znaki stanu, položaja in premožnosti in kot takšni tudi zunanji izraz raznolike sestave kmečkega prebivalstva, njihov pomen pa je bil tudi v potrjevanju in vzdrževanju trajnosti obstoječih razmerij in vrednot v vaškem družbenem okolju (Makarovič, G., 1981: 284). Med likovno oblikovanimi izdelki za osebno rabo G. Makarovič predstavlja peče, avbe, kožuhe, modno tiskane in druge vezene tkanine, sklepace in druge okrasne pasove, uhane, ogrlice in obeske, zaponke, prstane, srajčne gumbe, moške verižice za ure, frizure, okrasne ženske glavnike, pipe, kresila, jedilni pribor, čutare, palice in sablje, motke, podobice, molitvenike, pratike in igrače.

d) Likovno oblikovanje za praznične in posebne priložnosti zadeva pomembne dogodke letnega in življenjskega cikla (cerkvenega leta, letnih časov in življenja posameznikov od rojstva do smrti). »Pomen in veljavnost posamičnih dogajanj sta v precejšnji meri določala pomen likovno oblikovanih predmetov, ki so sodili k praznovanju. Pa tudi nasprotno: prisotnost likovno oblikovanih predmetov je sodila k predstavi o ustrezno izvedenem praznovanju« (Makarovič, G., 1981: 354). G. Makarovič prikazuje likovno oblikovanje rjuh, prevlek za zglavnike, brisač, namiznih prtov, velikonočnih prtčkov, pisanic, jaslic, okrasnih obesil, poročnih sani, prostoročno oblikovanje peciva, mali kruhek, modele za surovo maslo, trniče, maske s trdno obliko in glasbila.

Predstavljena dediščina likovne umetnosti je v celoti povzeta po G. Makaroviču, katerega delo Slovenska ljudska umetnost (1981) upošteva vsa do tedaj objavljena dela z obravnavanega področja. Glede na to, da se izrazitejša obdobja v razvoju likovne umetnosti na kmetijah (16. in prva polovica 17. stoletja; druga polovica 17. in prva polovica 18. in 19. stoletja in prva polovica 20. stoletja) končajo s 50. leti dvajsetega stoletja, je avtor (Makarovič, G., 1981: 405) očitno pokrtil vsa izrazitejša obdobja kmečke likovne ustvarjalnosti na kmetijah. Nedvomno bi bilo dobro odkriti, kaj se je in kaj se še dogaja s kmečko likovno dediščino, predvsem pa preučiti prisotnost ali odsotnost

likovne kulture sodobnega kmečkega/podeželskega prebivalstva in preveriti podmeno, po kateri kič zamenjuje umetniške izdelke.

Sklep

Spoštovanje njegove preteklosti naj za vselej ne ohranja vrta takšnega, kakršen je bil ob njegovi stvaritvi (Tait, 1996).

Prostor kot določevalec prostorskih meja izgublja pomen, pridobiva pa kot opredeljevalec vzorcev naravnih in kulturnih lastnosti, ki v medsebojnem prepletanju določajo kulturno identiteto lokalne skupnosti ali širšega območja. Odprte meje prostorsko zamejenega območja in vedno boljša komunikacijska infrastruktura pa omogočajo in spodbujajo stike prebivalcev podeželja z zunanjim svetom ter jim omogočajo izmenjavo informacij, izkušenj in vrednot. Lokalne kulturne identitete so zato vse manj trdne in vse bolj ohlapno opredeljene. Ruralne identitete so vse bolj dovzetne za spremembe, kajti podeželsko prebivalstvo po Ehrentantu (1996: 21), ki se navezuje na Mormonta (1987) in Pongratza (1990), »ni pasivna žrtev urbanega zavzetja in zavrača vlogo 'vrtnarja podeželja'. Aktivno se prilagaja spremenjenim okoliščinam in razvija nove oblike ruralnosti, ki jih ni moč reducirati na vzdrževanje nekih zamrznjenih tradicij«. Kot primer takšnega delovanja naj navedemo razraščanje rock skupin na slovenskem podeželju v 70. in 80. letih. Podeželske glasbene skupine, posebej popularne v severovzhodni Sloveniji, lahko opredelimo kot izvajalce sodobne popularne glasbe (Makarovič, M., 1996: 16).

Romantično pojmovanje ruralnih tradicij (Bogataj, 1995 b) v sodobnem času podpira razvoj podeželskega turizma. Oživiljene tradicije, ki že dolgo niso bile sestavni del življenja domačinov in tako tudi ne sestavni del njihove kulturne identitete, pogosto pomenijo zgolj »gledališko predstavo«, s katero domačini zabavajo turiste in morda celo sami sebe. V slednjem primeru se tradicije lahko celo spet vključijo v sodobno kulturno identiteto podeželske skupnosti. Samo tradicije, ki živijo in ki so sestavni del delovnih in pristočasnih dejavnosti podeželskih prebivalcev, se lahko ohranjajo in uspešno predstavljajo obiskovalcem.

Močna kulturna identiteta podeželske skupnosti podpira tudi samozavest njenih prebivalcev, bogastvo njenih sestavin pa je pomemben vir njihove ustvarjalnosti pri delu in v prostem času. Pomeni, da kulturna identiteta podeželske skupnosti ni statična, temveč se neprekinjeno spreminja tako, da se nekatere njene sestavine opuščajo, druge pa na novo oblikujejo. Opuščanje tradicij ne pomeni njihovega nespoštovanja. Pomeni le to, da prebivalci podeželja prilagajajo svoj življenjski slog novim razmeram in tako ustvarjajo prihodnje »tradicije«.

Sodobno slovensko podeželje oz. njegovo kulturno identiteto označujeta dva nasprotujoča si procesa:

Prvič, prebivalci podeželja, zavedajoč se izboljšanja svoje življenjske ravni, ki jo podpira vse boljša komunikacijska infrastruktura, ki povezuje podeželje z mesti na eni strani, ter vse večji interes prebivalcev mest za naravno in kulturno dediščino podeželja na drugi strani, začenjajo ceniti svoje tradicije in naravno okolje. S tem, ko postaja »predmet potrošnje«, se podeželje naglo razvija zahvaljujoč novim delovnim mestom v storitvah, povezanih s turizmom in počitnikovanjem (Urry, 1995: 129). Domačini ponovno odkrivajo podeželske tradicije s ciljem njihovega trženja. Da bi povečali dobiček od turizma, gradijo »originalne vasi«, organizirajo »tradicionalna slavlja« in razkazujejo ter seveda tudi prodajajo »tradicionalne izdelke«. Tovrstna komercializacija podeželskega življenja pa lahko kaj hitro pripelje do nepristne zgodovine in nepristne kulture podeželskih območij (Verbole, 1995).

Drugič, ustanavljanje krajskih, regijskih, biosfernih in drugih parkov kot ukrep lokalne skupnosti ali države za ohranjanje naravne in kulturne dediščine prispeva k temu, da lokalni prebivalci ponovno ali vse bolj spoštujejo tradicije in podpirajo vzdržen razvoj. Turisti kot potencialni porabniki narave in tradicij podeželskih območij so zlasti v okviru varovanja naravne dediščine skorajda moteč element. Ker pa prav oni prinašajo pomemben del dohodka prebivalcem zavarovanih območij, se jim ti ne želijo oz. nočejo odpovedati in nočejo sami nositi stroškov za varovanje narave. Vsaj nekateri naravovarstveniki, ki zagovarjajo zgolj varovanje naravne dediščine, pozabljajo pa na potrebe lokalnega prebivalstva, običajno delajo v udobnih uradih državnih ustanov v mestih in malo ali nič ne vedo o resničnem življenju v odmaknjenih podeželskih območjih, o življenju ljudi, ki se vsak dan boriyo z resničnimi problemi. Zanje je preživetje vsaj toliko pomembno kot varovanje naravne in kulturne dediščine.

Kot kaže, je le ena možnost ohraniti kulturno identiteto podeželja, to je uporabiti naravno in kulturno dediščino kot motor lokalnega razvoja (Kayser, 1994: 5–9). Seveda pa morajo tradicije v prvi vrsti predstavljati sestavino lokalnega življenjskega sloga, v katerem so domačini »igralci in gledalci«. Samo v takem primeru je lokalna kultura avtentična in jo je moč uspešno tržiti v turizmu. Za trženje turizma pa ne zadošča obstoj dediščine oz. dediščina, ki bi jo bilo moč oživiti. Potrebne so strategije in ljudje, ki bodo vodili in izvajali posamezne aktivnosti za obiskovalce (Petrin, 1995; Barbič, 1995 a).

Seveda pa ni niti potrebe niti možnosti za to, da bi se prebivalci podeželja povsem poistovetili s tradicionalno lokalno kulturo. Kulturna dediščina namreč izgublja svojo ekskluzivnost in postaja samo potencial, ki je na voljo. Možnosti, da se kdo z njo povsem identificira, so vse manjše, hkrati pa so vse boljše obeti za selektivno in ustvarjalno kombiniranje tradicionalnih in sodobnih elementov kulturne identitete

podeželja. Večanje pestrosti kulturnih identitet podeželja gre v veliki meri pripisati spreminjanju vloge in pomena podeželskega prostora, ki ga po Mlinarju (1995: 356–360) označujeta dva razvojna procesa: unifikacija in emancipacija, procesa, ki se medsebojno dopolnjujeta v smislu spodbujanja pestrosti razvojnih usmeritev ter možnosti izbora kulturnih identitet, ki so na voljo prebivalcem podeželskih skupnosti. Giddens (1994: 76) celo trdi, da »v postmodernem obdobju nimamo druge izbire kot izbrati med kaj biti in kako delovati«.

LOKALNE POBUDE ZA KULTURNI DOGODEK NA DRŽAVNI RAVNI*

V prispevku so predstavljene pobude in akcije Turističnega društva Pišce za pripravo in izvedbo državne proslave 100. obletnice izida prvega slovensko-nemškega slovarja, ki ga je napisal pišeški rojak Maks Pleteršnik, v njegovem rojstnem kraju Pišce. Pišce so majhen kraj na jugovzhodnem delu Slovenije s 399 prebivalci (Rus, 1994).

V zgodovini smo se Slovenci kot narod ohranili prav zaradi razvite narodne in kulturne identitete. Prvi slovenski knjigi sta bili tiskani leta 1550 v Tübingenu (Primož Trubar: *Catechismus in der Windishen Sprach in Abecedarium*) (Leksikon, 1988: 1075), leta 1584 pa je bilo v slovenščini objavljeno celotno besedilo Svetega pisma (Jurij Dalmatin: *Biblia*, tu je vse svetu pismu stariga in noviga testamenta).

Obsežna kulturna ustvarjalnost in visoka kulturna zavest sta dva od prepoznavnih znakov tudi mlade države Slovenije, ki obletnico smrti svojega največjega pesnika dr. Franceta Prešerna obeležuje kot državni praznik, osrednja slovenska kulturna ustanova pa je poimenovana po Ivanu Cankarju (1876–1918), največjem slovenskem pripovedniku in dramatik, ki sodi med najpomembnejše evropske pisatelje na prelomu 19. in 20. stoletja (Enciklopedija Slovenije, 1987: 413).

Prav tako kot na nacionalni ravni je kultura pomembna sestavina identitete na lokalni ravni. Posamezne slovenske regije in naselja izkazujejo posebno pozornost kulturnim ustvarjalcem, ki so se rodili in/ali ustvarjali na njihovem območju, ter organizirajo številne aktivnosti in predstavitve sodobnih kulturnih ustvarjalcev (slikarske in kiparske šole, muzejske zbirke, likovne razstave), ki soustvarjajo kulturno tradicijo prihodnosti.

Izkazalo se je, da je organizacija in izvedba proslave 100-letnice Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah spodbudila tudi prizadevanja za gospodarski razvoj kraja in celotne krajevne skupnosti, v katerih so glavno vlogo prevzeli mladi, hkrati pa je območje po zaslugi uspešno izpeljane proslave kulturnega dogodka vstopilo v »uradni« kulturni, gospodarski in politični prostor matične občine Brežice, posavske regije in države Slovenije.

* Besedilo je bilo objavljeno v reviji *Rast* 1995, 6 (5/6): 437-451.

Proslava 100-letnice Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah

Predmet proslave: Pleteršnik in njegovo delo

Maks Pleteršnik se je rodil 3. decembra 1840 v Pišecah, kamor se je kot upokojen profesor na ljubljanski gimnaziji tudi vrnil. Umril je 15. septembra 1923, star 83 let. V mladosti je prehodil takrat običajno pot mladega Slovenca, ki ga je notranji nagon gнал za višjo izobrazbo. Po končani gimnaziji v Celju je študiral klasično filologijo in slavistiko na Dunaju, nato pa služboval v različnih krajih (Maribor, Celje, Gorica, Trst), od leta 1871 do upokojitve pa je poučeval na edini ljubljanski gimnaziji. Kot jezikoslovcu in domoljubu mu je bila leta 1893 zaupana sestava slovensko-nemškega slovarja. Po skoraj desetletnem delu je bil slovar v letih 1892 in 1895 natisnjen v dveh zvezkih na približno 2000 straneh. »S Pleteršnikovim slovarjem je postala slovenska knjiga pravzaprav šele dostopna tujejezičnemu svetu, šele z njim je postala slovenščina integralni del študija za vsakega znanstvenika, ki se peča s študijem skupine indoevropskih jezikov,« je v svojem nagovoru ob Pleteršnikovem grobu poudaril njegov sodobnik, jezikoslovec dr. Joža Glonar (Ornik, 1993: 501–503).

Pomen in uporabnost Pleteršnikovega dela dokazuje več priznanj, ki jih je ta jezikoslovec dobil že za svojega življenja. Bil je vitez Francjožefovega reda, 7. maja 1912 pa sta mu župan in občinski svet podelila »častno meščanstvo deželnega stolnega mesta Ljubljane« kot »priznanje nevenljivih zaslug, ki jih je pridobil za slovensko književnost, za razvitje slovenskega jezika in za uspešno odgojo obilne slovenske mladine« (Iz župnijske kronike, 1993: 504).

V župnijski kroniki je zabeležena komemoracija na grobu ob deseti obletnici Pleteršnikove smrti, vzdana spominska plošča na njegovo rojstno hišo, osnovna šola v Pišecah pa je ob tej priložnosti dobila uradni naziv »Državna šola Pleteršnika Maksa, srez Brežice, Dravska banovina, Pišece« (Iz župnijske kronike, 1993: 506).

Obeležje 70. obletnice Pleteršnikove smrti (11. septembra 1993) na Pleteršnikovi domačiji s slavnostnim govornikom prof. dr. Francetom Bernikom, takrat predsednikom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa lahko opredelimo kot predhodnico prireditve, povezanih s proslavo stote obletnice izida prvega slovensko-nemškega slovarja, ki je potekala v Pišecah od 15. do 17. septembra 1994.

Lokalne spodbude za obeležitev spomina slavnemu rojaku

Čeprav je od smrti jezikoslovca Maksa Pleteršnika preteklo več kot 70 let, je njegov lik še vedno nepogrešljiva sestavina identitete Pišečanov.

Ponosni so na svojega sovaščana in na njegov slovensko-nemški slovar in ne dopuščajo, da bi spomin in delo Maksa Pleteršnika utonila v pozabo.

Prvi poskus. Pišečanka Marjanca Ogorevec, predsednica Turističnega društva Pišece, in Franc Filipič, dipl. inž. arh. in lokalni kustos Posavskega muzeja v Brežicah, sta že leta 1978 naprosila lastnika Pleteršnikove domačije, dr. Marijana Hočevarja iz Ljubljane, da kot prostor v spomin na življenje in delo Maksa Pleteršnika odstopi eno sobo v njegovi rojstni hiši. Prošnja je bila zavrnjena (Ogorevc, 1995).

Drugi poskus. Tri leta pozneje (1981) je Turistično društvo Pišece ponovno dalo pobudo za spominsko sobo Maksa Pleteršnika v praznem prostoru krajevnega urada Pišece. Predlog za to lokacijo je društvo utemeljilo z njeno prostorsko ustreznostjo (izvir potoka Gabrnica, mlin, točka načrtovane vinske ceste) in z željo krajanov, da pokažejo kulturno in naravno dediščino kraja, ki se ga industrija ni dotaknila (Ogorevc, 1995). V akcijo je lokalno turistično društvo skušalo pritegniti tudi krajevno skupnost in osnovno šolo, vendar sta akciji nasprotovala tako takratni predsednik KS kot ravnateljica osnovne šole (Ogorevc, 1995).

Tretji poskus. Turistično društvo (TD) Pišece je na opozorilo ravnatelja osnovne šole Martina Dušiča o bližajoči se stoletnici izida prvega zvezka Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja 22. novembra 1992 povabilo na sestanek več uglednih krajanov in krajanek, da bi se dogovorili o akcijah za državno proslavo tega kulturnega dogodka 1993 v Pišecah. Sestanka se je udeležilo 7 od 12 povabljenih, ki so sprejeli sklep o tem, da se TD Pišece loti akcije za obnovo Pleteršnikove hiše in okolice ter za postavitev spominskih prostorov o delu uglednega rojaka. Od sedmih udeležencev, ki so sprejeli omenjeni sklep, so se dela lotili le trije, in sicer Marjanca Ogorevc, predsednica TD Pišece, Martin Dušič, ravnatelj Osnovne šole Maksa Pleteršnika v Pišecah, in župnik Franc Ornik. Iz praktičnih razlogov so se poimenovali kot Odbor Maksa Pleteršnika Pišece (Odbor), ki je zastavljeno nalogo do 17. septembra 1994, ko je bila v Pišecah državna proslava 100. obletnice izida prvega slovensko-nemškega slovarja v Pišecah, uspešno opravil in še vedno deluje.

Akcije za obnovo Pleteršnikove domačije in ureditev okolice ter za izvedbo državne proslave

Čeprav so bile vse akcije med seboj povezane in soodvisne, jih zaradi večje preglednosti prikazujemo po posameznih temah, in sicer:

- zbiranje denarja ter animiranje lokalne, državne in zdomske slovenske javnosti;

- obnova Pleteršnikove domačije in ureditev okolice, postavitve spominskih prostorov in vinske kleti ter oblikovanje priložnostnih spominkov;
- projektna naloga Maks Pleteršnik;
- spominska poštna znamka PTT Slovenije;
- izvedba proslave in pogostitev udeležencev.

Vse našteje akcije je začel in izpeljal Odbor s prostovoljnim delom vseh treh članov. Največ dela je opravila Marjanca Ogorevc, ki je kot upokojenka vse od novembra 1992 pa do izvedbe proslave po lastni oceni (Barbič, 1995 a) za to delo porabila 15 dni v mesecu po 8 ur na dan, kar je skupaj 2540 delovnih ur. Nešteto krat je na svojem domu tudi pogostila posameznike in skupine, s katerimi se je dogovarjala za sodelovanje ali izvajala posamezne akcije. Ostala dva člana Odbora, Martin Dušič in Franc Ornik, sta opravila toliko ur prostovoljnega dela, kolikor jima je dopuščal čas ob rednem delu. Oba pa sta opravila tudi večino prevozov, povezanih z delom Odbora, z lastnima avtomobiloma in na lastne stroške. Nekaj prostovoljnega dela so opravili tudi drugi posamezniki. Tako je. Bogdan Ogorevc, dipl. arh., izdelal načrt obnove objektov in predračun, predstavniki občine Brežice Teodor Oršanič (predsednik občinske skupščine), Darko Bukovinski, Anton Podgoršek in drugi pa so prevzeli del obveznosti pri pripravi na proslavo.

Zbiranje denarja ter animiranje lokalne, državne in zdomske slovenske javnosti. Za uresničitev obnove Pleteršnikove domačije po načrtu arhitekta Ogorevca in za ureditev okolice je bil potreben predvsem denar. Odbor je zbiral denar po treh kanalih: prek prostovoljnih prispevkov, na občini Brežice in ustreznih ministrstvih, s prodajo 20 m³ drv slabše kakovosti, ki so jih odkrili po odstranitvi trnja, ki je pokrivalo hišo in gospodarske objekte, ter s prodajo lesa iz treh porušenih gospodarskih poslopij in porušenega čebelnjaka. Prodaja drv in odpadnega lesa je Odboru zagotovila prva finančna sredstva, s katerimi so plačali okoliške delavce, ki so očistili s trnjem obraščeno Pleteršnikovo hišo in pripadajoče gospodarske objekte.

Na samem začetku svojega delovanja se je Odbor odločil za zbiranje prostovoljnih prispevkov. Najprej se je s pismom obrnil na pišeške rojake v Sloveniji. Seznam je Odbor sestavil iz različnih virov ob domnevi, da je vanj vključil 90 odstotkov Slovencev, ki imajo korenine v Pišecah. V pismu, poslanem 27. januarja 1993 na približno 150 naslovov, je Odbor med drugim zapisal:

»Naše pismo je prijazna prošnja! V ta namen Vam pošiljamo položnico z željo po denarnem prispevku. Vemo, da so težki časi za preživetje, vendar nikar ne mislite, da je majhen znesek zanemarljiv. Vsak tolar nam bo zelo dobrodošel.«

Po izjavi M. Ogorevc (Barbič, 1995 b) je bilo veliko rojakov veselih, da niso pozabljeni. Zato so mnogi nakazali finančno pomoč, vendar večinoma v majhnih zneskih.

Junija 1993 je Odbor naslovil podobno prošnjo za prostovoljni prispevek na približno tisoč naslovov odvetnikov v Sloveniji (naslove je posredovala Odvetniška zbornica Slovenije). Prošnji se je odzvalo okoli 30 odstotkov naslovnikov. Najnižji prispevek je bil 1000 SIT, najvišji pa 35.000 SIT, ki ga je poslal odvetnik, ki stanuje v Pleteršnikovi ulici v Ljubljani.

Po volitvah v državni zbor decembra 1993 je Odbor poslal pismo s prošnjo za prostovoljno finančno podporo vsem novoizvoljenim poslancem, najvišjim predstavnikom političnih strank in članom državnega sveta (skupaj 120 naslovov) s priloženo položnico. Prošnji se je odzvala približno petina naslovnikov s povprečnim prispevkom 3000 SIT (najmanjši prispevek je bil 1000, največji pa 30.000 SIT).

Prizadevni Odbor iz kroga potencialnih donatorjev ni izpustil gospodarskih podjetij in zasebnih obrtnikov. Tudi njim je 25. februarja 1993 poslal prošnjo za finančno podporo, vendar je bil odziv zelo skromen. Nekaj največjih slovenskih podjetij (Smelt, Lek, Pivovarna Union, Krka) je sporočilo, da zaradi finančnih težav akcije ne morejo podpreti.

Odbor se je obrnil tudi na Slovensko matico, da mu pošlje naslove vseh slovenskih društev v tujini. Ko jih je dobil, je poslal prošnjo za finančno podporo na približno 150 naslovov, vendar je dobil le štiri odgovore (iz Stuttgarta, Betlehema, Chicaga in iz Švice). Pomen te akcije pa je v tem, da je bila o njem obveščena izseljenska javnost prek članka, objavljenega v Rodni grudi, glasilu za Slovence po svetu (Ogorevc, 1993: 14, 15). Predstavljena objava zasluži posebno pozornost zaradi vsebinske in oblikovne sestave, katere odlika sta vsestranska informacija in jasno predstavljeno sporočilo.

Poleg prostovoljnih prispevkov sta za obnovo Pleteršnikove domačije in gospodarskih poslopij ter za ureditev in opremo spominskih oz. muzejskih prostorov denar prispevali občina Brežice in država, predvsem Ministrstvo za kulturo, v manjših deležih pa tudi Ministrstvo za znanost in tehnologijo ter Ministrstvo za šolstvo (Barbič, 1995 b).

Animiranje slovenske javnosti je potekalo predvsem prek sredstev javnega obveščanja. Na vse pomembnejše sestanke je Odbor vabil novinarje regijskih in centralnih časopisov ter radijskih postaj, pripravljal zanje gradiva in jih obveščal o posameznih akcijah. Prvo novinarsko konferenco je organiziral 17. marca 1993 v Pišecah. Vabljeni so bili vsi javni mediji v Sloveniji ter slovenski mediji v Avstriji in Italiji. Nekaj strokovnih člankov pa sta napisala dva člana Odbora (župnik Franc Ornik in ravnatelj osnovne šole v Pišecah Martin Dušič).

Med medijsko najbolj odmevnimi pripravi na proslavo pa je bilo nedvomno predsednikovanje predsednika države Milana Kučana častnemu odboru za proslavo. Marca 1993 je Odbor Maksa Pleteršnika namreč naprosil predsednika države, da sprejme »funkcijo predsednika častnega odbora ob pripravah in praznovanjih 70. obletnice smrti, 100. obletnice izida slovensko-nemškega slovarja kakor tudi ob otvorit-

vi spominske sobe v rojstni hiši prof. Maksa Pleteršnika v Pišecah« s predlogi članov častnega odbora (Ogorevc, 1995). Prošnjo predsedniku države so člani Odbora napisali na enakem papirju, z istim ročnim pisalnim strojem v isti kuhinji predsednice Turističnega društva, kot so napisali številne prošnje potencialnim sponzorjem. Z drugimi besedami, predsednik države je bil članom Odbora sicer najvišja avtoriteta, vendar je v njih vzbujal zaupanje in ne bojazni.

Predsednik Kučan je po besedah predsednice Turističnega društva Pišce in predsednice Odbora z veseljem in ponosom sprejel predsednikovanje častnemu odboru za proslavo. Junija 1993 je s soprogo Štefko tudi osebno obiskal Pišce in se sestal s člani Odbora ter bil slavnostni govornik na proslavi 17. septembra 1994 v Pišecah.

Obnova Pleteršnikove domačije in ureditev okolice ter postavitev spominskih prostorov in vinske kleti ter oblikovanje spominkov. Odbor je najprej ponovno stopil v stik z edinim lastnikom in potomcem Pleteršnikove domačije, dr. Marjanom Hočevarjem, saj brez njegove privolitve hiše ni bilo mogoče začeti obnavljati. Po telefonskih pogovorih gospe M. Ogorevc in pismu, ki mu ga je poslala 12. novembra 1992, je gospod Hočevar pobudo Turističnega društva Pišce za obnovo hiše tokrat z veseljem sprejel in v pisnem odgovoru Turističnemu društvu oz. njegovi predsednici sporočil, da je »pripravljen del hiše prepustiti v upravljanje Turističnemu društvu Pišce izključno v cilju počastitve dela g. Pleteršnika« (Ogorevc, 1995). V zelo kratkem času je bila med lastnikom in TD Pišce sklenjena ustrezna pogodba, Pleteršnikova rojstna hiša pa razglašena za kulturni spomenik. Ko je bilo to doseženo, se je lahko začela obnova hiše.

Najprej je bilo treba očistiti hišo trnja, ki je stavbo skoraj povsem zakrivalo. Začetna dela pri obnovi hiše so pokazala, da je ta v zelo slabem stanju. Rušili so se stropi, streha je bila v celoti potrebna obnove, skratka, na hiši je bilo več slabega kot dobrega. Hitro se je pokazalo, da predražunska sredstva ne bodo zadoščala za obnovo. Turistično društvo se je obrnilo na številna podjetja – tako na izvajalce posameznih del kot na druga podjetja s prošnjo za pomoč v denarju, delu in materialu. Odziv podjetij je bil izjemno ugoden. Z naštevanjem tistih, ki so tako ali drugače prispevali k obnovi hiše in gospodarskih poslopij, se sicer izpostavljamo nevarnosti, da mnogih ne bomo uspeli omeniti, vendar naj kljub temu omenimo vsaj nekatere. Komunalno podjetje Brežice je prispevalo WC-školjke, Elektro Krško je brezplačno opravilo priključitev hiše na električno omrežje, PTT je enako storilo s telefonskim priključkom, IMP Ljubljana, Podružnica Novo mesto, je poleg finančne podpore dal tudi delavce, Lovsko društvo Pišce je asfaltiralo približno 700 m ceste od Pleteršnikove hiše do lovskega doma in še bi lahko naštevali. Kako je prišlo do tovrstne pomoči? Preprosto! Člani Odbora so neformalno naprosili svoje prijatelje in znance, ti spet svoje prijatelje in znance v različnih podjetjih in ustanovah, da priskočijo na pomoč.

V mnogih primerih je bilo podjetja treba le spomniti na pismo, s katerim je Turistično društvo Pišce že davnega novembra 1992, torej na samem začetku razmišljanj o proslavi kulturnega dogodka, seznanilo približno 150 podjetij o svojih namerah s pripisom: »Prosimo, vzemite naš program v vednost in nam v tistem trenutku, ko vas bomo nujno potrebovali, pomagajte« (Ogorevc, 1995).

Pohišstvo iz obdobja Pleteršnikovega življenja za opremo spominskih prostorov je Turistično društvo Pišce zbiralo že dalj časa. Za potrebe proslave ga je bilo treba predvsem restavrirati.

Kletne prostore je uredilo in opremilo podjetje Vino Brežice in s svojim vinom nazdravilo udeležencem slavnostne proslave 17. septembra 1994. Z letom 1995 je to podjetje dalo na trg tudi Pleteršnikovo vino z nalepko, ki so jo v več skicah izdelali oblikovalci podjetja, med katerimi so eno izbrali člani Odbora Maksa Pleteršnika.

Poleg obnove hiše in ureditve spominskih prostorov je bil na Pleteršnikovem posestvu obnovljen čebelnjak (v okviru projektne naloge osnovne šole v Pišecah), hlev pa je bil predelan v prostor za prodajo spominkov. Mednje sodijo razglednice s Pleteršnikovim portretom in Pleteršnikovo hišo, značka, brošura o Pleteršniku, spominska majica, spominski kozarci in Pleteršnikovo vino. Spominke kupujejo predvsem šolarji in planinci.

Projektna naloga Osnovne šole Maksa Pleteršnika. Učenci in učitelji osnovne šole v Pišecah, ki nosi ime Maksa Pleteršnika, so v okviru učno-vzgojnega dela v letih 1992–1994 izdelali projektno nalogo z namenom spoznati življenje in delo Maksa Pleteršnika ter spodbuditi okolje za obnovo njegove rojstne domačije in tako počastiti pomembni obletnici. Publikacija o projektni nalogi obsega 52 strani. Izdelana in natisnjena je bila ob podpori Skupščine občine Brežice in je na voljo v prodajalni spominkov o Pleteršniku.

Na podlagi projektne naloge je osnovna šola izdelala tudi zloženko o Maksu Pleteršniku, ki so jo skupaj z vabilom prejeli udeleženci proslave.

Šola je na temelju zbranega in obdelanega arhivskega gradiva o Maksu Pleteršniku ter opravljene projektne naloge že dala pobudo za tako imenovano Pleteršnikovo uro, ki jo tudi izvaja.

Celodnevni program Predstavitev Maksa Pleteršnika v besedi, sliki in pesmi obsega:

- sprejem šolarjev in pogostitev s kruhom in medom iz šolskega čebelnjaka,
- ogled razstave Projektne naloge o Maksu Pleteršniku v prostorih hodnika osnovne šole,
- kulturni program v dvorani Kulturnega doma v Pišecah: ogled videa o Pišecah in okolici, učenci pišeške osnovne šole predstavljajo kraj v narečju, pripovedujejo o svojem delu pri projektni nalogi, prikaz videa o obnovi Pleteršnikove domačije in proslavi, ki sta se je udeležila tudi predsednik države Milan Kučan in soproga Štefka,

- skupaj zapojejo pišeško narodno Vse mine ...,
- ogled domačije in spominskih prostorov Maksa Pleteršnika.

Odbor je na predlog ravnatelja osnovne šole Martina Dušiča dal tudi pobudo za zborovanje slavistov Slavističnega društva Slovenije, ki ga je v Krškem in Pišecah organiziralo Slavistično društvo Dolenjske in Posavja (6.–8. oktober, 1994).

Osnovna šola je poleg projektne naloge izpeljala še naslednje akcije:

- ustanovila je čebelarški krožek in sodelovala pri obnovi čebelnjaka;
- učenci – člani fotografskega krožka – so beležili vse stopnje obnove Pleteršnikove domačije, njihove fotografije so del dokumentacijskega gradiva celotne akcije;
- izvedla je kviz o Maksu Pleteršniku za učence osnovnih šol občine Brežice.

Po mnenju ravnatelja šole Martina Dušiča bo Odbor Maksa Pleteršnika v prihodnje predvsem bdel nad rezultati opravljenega dela in z doseženim vestno gospodaril.

Priložnostna poštna znamka PTT Slovenije. Odbor Maksa Pleteršnika je na PTT podjetje Slovenije 4. februarja 1993 naslovil pobudo za izdajo priložnostne poštne znamke ob 100. obletnici Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja. V dobrem letu dni je bila pobuda uresničena. Znamka z motivom dela skupinske slike profsorskega zbora ljubljanske gimnazije realke s konca 19. stoletja z Maksom Pleteršnikom v prvi vrsti, detajlom iz Slovarja in faksimilom Pleteršnikove lastnoročno napisane opombe znamkar, je bila natisnjena v 150.000 izvodih v nazivni vrednosti 70 SIT na znamko in predstavljena v Pišecah 22. julija 1994. Motiv za znamko (izsek fotografije profesorjev realne gimnazije v Ljubljani s prof. Maksom Pleteršnikom v ospredju) je izbrala SAZU, spremno besedilo za predstavitev znamke z zapisom o Maksu Pleteršniku in njegovem slovensko-nemškem slovarju je pripravil pišeški župnik Franc Ornik.

Osrednja slovenska proslava 100. obletnice izida prve knjige Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja od 15. do 17. septembra 1994 v Pišecah. Prireditve ob stoti obletnici izida prve knjige Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja pomenijo vrhunec obeležja spomina na velikega pišeškega rojaka in njegovo klasično delo. Začele so se 15. septembra 1994 s kvizom osnovnošolcev občine Brežice na temo Življenje in delo Maksa Pleteršnika v Kulturnem domu Pišce, nadaljevale 16. septembra 1994 s predstavitvijo projektne naloge Osnovne šole Pišce o Maksu Pleteršniku v Kulturnem domu, z odprtjem in ogledom razstave o Maksu Pleteršniku v osnovni šoli ter nastopom sekcij Kulturnega društva Orlica iz Pišec (ženski zbor KD Orlica, folklorna skupina Duplo, oktet Orlica) ter končale 17. septembra 1994 s slovesnostjo ob 100. obletnici izdaje Pleteršnikovega slovarja pri njegovi rojstni hiši, kjer je bil slavnostni govornik predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, z otvoritvijo prenovljene Pleteršnikove hiše in

spominskih prostorov ter z družabnim srečanjem nastopajočih, gostov, obiskovalcev in domačinov v Kulturnem domu Pišce.

Slavnostno vzdušje in medijska odmevnost sta bila resnična nagrada članom Odbora Maksa Pleteršnika, občini Brežice – predvsem njenemu takratnemu predsedniku Teodorju Oršaniču – ter vsem, ki so kakorkoli prispevali k uresničitvi spontane pobude Turističnega društva Pišce, da obeležijo spomin na svojega rojaka, velikega slovenskega jeziko-slovca Maksa Pleteršnika.

OD PROSLAVE DO RAZVOJNIH SNOVANJ

Sodelovanje prebivalcev. Če si podrobneje ogledamo odnos prebivalcev in njihovo vključevanje v akcije, povezane z omenjeno proslavo, ugotavljamo, da jih je večina stala ob strani, čeprav so se mnogi takrat, kadar je bilo potrebno, vključili v delo (priprave in pogostitve ob predstavitvi priložnostne znamke, pogostitev udeležencev osrednje proslave). Kaj se je dogajalo?

Kot že omenjeno, so krajanji z nezaupanjem sprejeli odločitev TD Pišce za pripravo proslavitve 100. obletnice za Slovence in Slovenijo izredno pomembnega kulturnega dogodka in z nezaupanjem spremljali prve akcije Odbora za pripravo proslave. Ko pa so krajanji videli, da dela napredujejo, niso odklanjali pomoči. Tako so domači krovci zastoj pokrili kapelico, razni obrtniki pa opravili druga obnovitvena dela.

Avgusta 1993 je Odbor povabil vsa gospodinjstva k sodelovanju pri polepšanju kraja (ureditvi okolja in dvorišč), da bi bil dostojen obiska »visokih državnikov in verskih dostojanstvenikov ter mnogih drugih gostov« (Ogorevc, 1995) ob počastitvi 70. obletnice smrti rojaka Pleteršnika in ob proslavitvi 100. obletnice izida njegovega slovarja. Pišečani so bili že leta 1985 izbrani za najlepši kraj v občini Brežice, za kar je turistično društvo prejelo tudi denarno nagrado. Prav tako so Pišce istega leta zasedle prvo mesto v skupini podeželskih krajev (Ogorevc, 1995). Turistično društvo je ta veliki uspeh pripisalo vsem krajanom in ga opredelilo kot skupni uspeh. Zato so se krajanji Pišec tudi tokrat poskrbeli za lep videz kraja.

Sicer pa je bilo prostovoljnega dela krajanov bolj malo, ker so bili za posamezna dela potrebni poklicni in pooblašeni izvajalci. Pač pa je junija 1994, le dva meseca pred veliko proslavo, Turistično društvo naprosilo krajanje za prostovoljne finančne prispevke. Odzvala se je približno polovica gospodinjstev. Čeprav so bile vsote prispevkov majhne, so Odboru pomagale pravočasno izpeljati vse akcije, kajti državna sredstva so v blagajno Turističnega društva pritekala zelo počasi in z velikimi zamudami. Z delom je še največ pomagalo Društvo kmečkih

žensk, ki je skupaj s številnimi drugimi krajani, predvsem z mladimi, pripravilo pogostitev udeležencev proslave.

Hkrati pa je Odbor ob vidnih uspehih svojih akcij postal samozavesten in se je odločil, da bo akcijo sam izpeljal do konca in da se ne bo širil z novimi člani, ki bi bili morda pripravljeni sodelovati. Skupno delo, predvsem premagovanje skoraj nepremagljivih ovir, je trojico članov Odbora še bolj povezalo in Odbor ohranilo tudi po uspešno opravljeni proslavi septembra 1994. Dela se nadaljujejo tudi pri sanaciji hiše (talna voda je odnesla zemljo ob hiši in poškodovala škarpo, treba je narediti stopnice do toaletnih prostorov, obogatiti izbor spominkov o Pleteršniku) kot pri drugih akcijah Turističnega društva (program vinske ceste na območju KS Pišece, kolesarska tekma po vinski cesti od Sremiča do Pišec, zagotovitev ugodnih sredstev za obnovo fasad pišeških hiš po priporočilih regionalnega Zavoda za spomeniško varstvo in še bi se kaj našlo).

Aprila 1995 so si trije člani Odbora za proslavo nazdravili s Pleteršnikovim vinom, si čestitali za opravljeno delo in sklenili sodelovati tudi v prihodnje – v slavo Pleteršniku in v dobro kraja. Za opravljeno delo in za načrte v prihodnje jim gre nedvomno vse priznanje. Odprto ostaja le vprašanje njegovega povezovanja z drugimi posamezniki in skupinami, ki so se medtem organizirale ter oblikovale svoje vizije o razvoju kraja.

Mednarodna delavnica

Mladi Pišečani so že v času priprav na proslavo prevzeli pobudo za akcije, ki naj bi spodbudile razvoj kraja, ter k sodelovanju povabili vse, ki so se že izkazali kot nesebični pobudniki za razvoj Pišec in okolice, si v uspešnih akcijah nabrali zavidljive izkušnje, ki so jih bili pripravljene deliti s sokrajani. Na njihovo pobudo sta Univerza v Ljubljani in Univerza v Celovcu, ki sta leta 1994 v okviru meduniverzitetnega sodelovanja izvedli mednarodno delavnico Človek – upravljanje – obstojen razvoj (Atomske toplice, 25.–30. junij 1994), za terensko delo izbrali prav Pišece z okolico, na delavnico povabili zainteresirane mlade domačine ter jih seznanili s teoretskimi vidiki vzdržnega razvoja podeželske skupnosti (International Workshop, 1994). Krajanje Pišec in okoliških naselij pa so udeležencem delavnice pripravili celodnevni program v Pišecah z ogledom kraja in okolice, predstavitev dela 14 lokalnih društev in organizacij ter s pogostitvijo.

Teoretične razprave in seznaničev z območjem KS Pišece (z njenimi naravnimi, kulturnimi in človeškimi potenciali) so udeleženci delavnice (strokovnjaki in mladi Pišečani) dopolnili z obiskom in spoznavanjem izkušenj občine Železna Kapla v Avstriji, ki ji je ob

finančni podpori države uspelo industrijsko območje (tovarna celuloze) v nekaj letih intenzivnega dela občinske uprave in prebivalcev spremeniti v območje podeželskega zdravstveno-rekreacijskega turizma.

Zamisel razvojnega projekta

Energija, ki so jo izžarevali krajan Pišec, in odločnost, da območje potegnejo iz družbenega obrobja, sta spodbudili skupino slovenskih strokovnjakov, ki so sodelovali na mednarodni delavnici (dr. Ana Barbič, mag. Stane Vlaj, mag. Alenka Verbole, dr. Milan Naprudnik, Angelca Rus, dipl. geogr.,. Ivan Stanič, dipl. inž. arh., mag. Lidija Globevnik in mag. Andrej Lukšič), da so pripravili predlog raziskovalno-razvojnega projekta Ekološki turizem v KS Pišce. Osnovni cilj projektne zamisli je bil oblikovati turistični proizvod, ki bi temeljil na lokalnih virih (naravni in kulturni dediščini ter aktivnostih in potencialih lokalnega prebivalstva) ob zagotavljanju njihovega ohranjanja in obnavljanja (načelo obstojnosti).

Sodobne potrebe po varovanju okolja (ekološko načelo), po ohranjanju naravnih vrednot in kulturne dediščine (načelo lokalne podeželske identitete) in po zagotavljanju kakovostnega življenja kmečkega/podeželskega prebivalstva (socialno načelo) terjajo namreč premišljen pristop k razvoju posameznih podeželskih skupnosti na podlagi upoštevanja teoretskih spoznanj različnih strok in izkušenj držav, ki že nekaj desetletij namenjajo celovitemu razvoju podeželja posebno pozornost. Svetovni presežki kmetijskih pridelkov, nizki dohodki iz kmetijstva, obremenjenost okolja in majhne možnosti za zaposlovanje so le nekateri od problemov, ki tarejo podeželsko prebivalstvo. Glede na to, da kmetijstvo samo ne more zagotoviti ekonomske in socialne varnosti ljudem, ki živijo na podeželju, je treba poiskati nove možnosti, razmere in poti, ki bodo omogočili celovit in obstojen razvoj podeželskih skupnosti.

Danes podeželje ni več le prostor, kjer se prideluje živež, pač pa vse bolj okolje, namenjeno tudi nekmetskim aktivnostim, še posebej turizmu in drugim pristočnim dejavnostim. Zato je podeželski prostor prisiljen združiti več funkcij. Biti mora prostor, ki odpira nova in ohranja obstoječa delovna mesta, hkrati pa mora zagotoviti varovanje okolja ter naravne in kulturne dediščine kot pomembnega razvojnega vira. Multifunkcionalnost pa je neredko povod za številne lokalne konflikte, posebej še v primeru razvijanja podeželskega turizma. Ta namreč prinaša v podeželski prostor številne spremembe – od prostorskih in ekonomskih do socialnih in ekoloških v pozitivnem in negativnem smislu.

Zamišljeni razvojni projekt je bil sestavljen iz osnovnega projekta in petih podprojektov, ki v medsebojni povezanosti in soodvisnosti izhajajo iz osnovnega projekta in ga hkrati soopredeljujejo.

Vsebinske sestavine osnovnega projekta:

- izbor ustreznih teoretičnih pristopov ter opredelitev projektnega problema,
- izdelava metodološke zasnove (postavitve hipotez, opredelitev indikatorjev, oblikovanje merskih instrumentov v skladu z izbranimi metodami dela),
- terensko zbiranje podatkov in analiza,
- opredelitev potencialov lokalnega prebivalstva (sociodemografska struktura, sistemi vrednot in motiviranost),
- izdelava študij o potencialih in nosljivosti posameznih območij,
- opredelitev območij za turistične ter druge gospodarske in dopolnilne dejavnosti,
- trženje turističnega proizvoda.

Med predvidenimi podprojekti je najbolj obsežen prvi, to je oblikovanje turističnega proizvoda, za katerega je že v fazi priprav možno predvideti naslednje vsebine:

- vodna pot in Jovski park,
- kulturno-etnološka turistična ponudba (vključuje že oblikovan program Pleteršnikove ure),
- vinska cesta in rekreacijske aktivnosti ob njej (načrt ceste je že izdelan),
- turistična kolesarska pot,
- obnovljeni grad in urejen grajski park,
- gozdarska učna pot (že obstaja, vendar jo bo treba očistiti in ustrezno opremiti),
- ureditev naselij in zgradb.

V okviru podprojekta »oblikovanje tržne znamke Pišec« naj bi bila oblikovana lokalna tržna znamka za promocijo lokalnega turističnega proizvoda, če le mogoče v povezavi s turistično znamko širšega območja.

Podprojekt drobnega gospodarstva naj bi bil usmerjen predvsem v odpiranje novih delovnih mest z ustreznimi investicijskimi programi za razvoj dejavnosti, ki bi zaposlile lokalne delovne moči, na drugi strani pa pritegnile investitorje in podjetnike, ki bi želeli živeti in delati v ekološko ohranjenem in estetsko privlačnem naravnem okolju.

Podprojekt »biosadjarstvo in biozelenjadarstvo« naj bi bil zastavljen tako, da bo spodbudil oz. ponovno oživil pridelavo pišeških marelic in biovrtnin, ki imajo poleg pridelave grozdja najboljše možnosti za trženje tako v regiji kot v sosednji Hrvaški, predvsem v Zagrebu.

Podprojekt lokalne samouprave terja opredelitev vloge krajevne skupnosti v okviru nove občine Brežice in zagotovitev njenega delovanja kot inštitucije predstavniške demokracije na lokalni ravni.

Sklep

Predstavljene akcije za pripravo in izvedbo kulturnega dogodka na državni ravni kot tudi akcije za spodbuditev celovitega razvoja KS Pišece so primer lokalnih neformalnih pobud. Označujejo jih spontanost, odločnost in požrtvovalnost glavnih akterjev (treh članov Odбора, skupine mladih Pišečanov) in neobremenjenost s formalnimi avtoritetami.

Analiza nadaljnjih dogajanj v KS Pišece pa je pokazala, da se je oblikovalo več različnih neformalnih skupin, ki ne delujejo usklajeno zaradi prestižne naravnosti nekaterih njihovih vodij. Pokazalo se je tudi, da so bile nekatere skupine krajanov iz teh dogajanj izključene (podjetniki, mlade ženske), kar se bo nedvomno prej ali slej izkazalo kot ovira pri izvajanju načrtovanega razvojnega programa.

Uspešno izpeljane priprave za državno proslavo kulturnega dogodka, mednarodna delavnica, srečanje Slovenskega slavističnega društva ter nekateri drugi dogodki, organizirani v Pišecah, so območje potegnili iz anonimnosti. Mnogi Slovenci pred tem za Pišece niso še nikoli slišali, kaj šele, da bi kraj obiskali. Dejstva, da so »vstopili« v slovenski javni prostor, se Pišečani seveda zavedajo. Obstaja pa nevarnost, da zaradi pretirane samozavesti ne bodo zmogli kritično ovrednotiti lastnih zmožnosti in si pridobiti oziroma tudi vnaprej zagotavljati ustrezne strokovne podpore.

SOCIALNA TIPOLOGIJA (KMEČKIH) GOSPODINJSTEV KOT SESTAVINA STROKOVNIH PODLAG PROSTORSKEGA IN GOSPODARSKEGA NAČRTOVANJA RAZVOJA PODEŽELJA*

Celovit pristop k razvoju podeželskih skupnosti

Usmeritev pozornosti načrtovalcev razvoja podeželja ne širi le območja njihovega dela, temveč prinaša tudi nov, celovit in interdisciplinarni pristop k razvojnemu načrtovanju. Ta zamenjuje t. i. monodisciplinarne pristope, ki temeljijo na načrtovanju razvoja znotraj posameznih sektorjev. Čeprav je tudi sektorske načrte treba v določeni fazi med seboj uskladiti, se celovit pristop k razvojnemu načrtovanju od sektorskega pristopa razlikuje že v samem izhodišču, ki je v tem, da izhaja iz celote, to je iz obstoječih danosti kot osnove razvojnega načrtovanja. Posamezna področja tako že od samega začetka vsaj v grobem upoštevajo stanje na drugih področjih, zaradi česar je poznejša medsebojna uskladitev področnih načrtov razmeroma preprosta.

Celovit, interdisciplinarni pristop pa se od sektorskega, monodisciplinarnega razlikuje tudi po ciljih, ki so opredeljeni celovito tako na ravni posameznika/gospodinjstva kot na ravni območja. Na ravni posameznika/gospodinjstva gre za zagotavljanje kakovosti življenja, ki ni in ne more biti opredeljena (zgolj) z normativi, ki jih je oblikovala določena družba, temveč se kot cilj celovitega razvoja postavlja želena kakovost življenja, to pa je kakovost, kakršno si želijo prebivalci določenega območja. Prednost tako opredeljenih ciljev ni le v tem, da so uresničljivi, temveč predvsem v tem, da, njihovo uresničitev prebivalci doživijo kot uresničitev svojih želja. Ko so te uresničene, se tako rekoč samodejno pojavijo novi cilji, ki so zaradi spremenjenih razmer in nove motiviranosti prebivalcev spet uresničljivi. Razvojni proces tako vse bolj uravnava konkretna podeželska skupnost sama, ne da bi se pri tem izolirala od okolja, ki jo obdaja, temveč se z njim vedno bolj intenzivno povezuje na temelju enakovrednega partnerstva.

Seveda pa interdisciplinarnost, ki zadeva horizontalno povezovanje različnih strok in strokovnjakov na ravni projektnega območja, ne more nadomestiti vertikalnih monodisciplinarnih povezav posameznih strokovnih področij z višjimi in nižjimi ravnmi družbene organiziranosti. Interdisciplinarno usklajevanje na posameznih ravneh v prvi vrsti pomeni strategijo povezovanja konkretnega projektnega območja z njegovim okoljem. Takšno povezovanje, ki temelji na enotnem informacij-

* Besedilo je bilo objavljeno v *Urbanem izzivu*, 1992 (21–22): 40–60.

skem sistemu, omogoča integriranje podatkov nižjih ravni oz. manjših enot na višjih ravneh oz. obsežnejših enotah, kar je hkrati prvi pogoj interdisciplinarnih strokovnih povezav na različnih ravneh.

Celovit pristop k razvoju konkretne podeželske skupnosti utemeljujejo vsaj tri skupine dejavnikov:

Prvič, specifičnost oz. enkratnost neke podeželske skupnosti (Štambuk 1991: 113), ki se od drugih razlikuje tako po notranjih družbeno-gospodarskih dogajanjih kot po stopnji svoje povezanosti/izoliranosti s sosednjimi, predvsem urbanimi skupnostmi kot posledica intenzivnosti procesov deagrarizacije in heterogenizacije podeželja, terja pristop, ki na tej specifičnosti gradi razvojni projekt.

Drugič, celovito je možno obravnavati le manjšo prostorsko enoto zaradi njene naravne in socialne homogenosti, zaradi katere je mogoče pri oblikovanju razvojnega projekta kar najbolj upoštevati tako naravno kot družbenogospodarsko pestrost znotraj konkretne podeželske skupnosti ter doseči najvišjo možno usklajenost posameznih sestavin.

Tretjič, nepogrešljivo načelo celovitih razvojnih projektov, po katerem prebivalci niso le cilj, temveč tudi dejanski (so)izvajalci razvojnih programov (Cernea, 1991), je možno upoštevati le v okviru manjše skupnosti, katere prebivalci se z njo identificirajo in so za njen razvoj tudi neposredno zainteresirani.

Raziskovalni problem in cilji

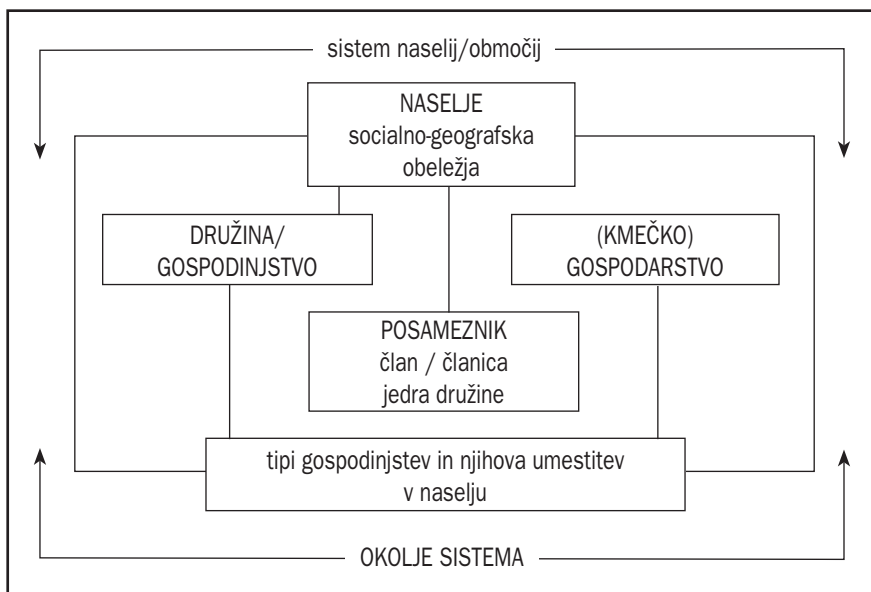
Pobuda za raziskovalno-razvojni projekt Tipi (kmečkih) gospodinjstev kot sestavina strokovnih osnov prostorskega in gospodarskega načrtovanja razvoja podeželskih skupnosti je skupna ugotovitev strokovnjakov, zbranih na javni predstavitvi raziskav tematskega sklopa Prostor in varstvo okolja kot dejavnika razvoja Slovenije v Cankarjevem domu, dne 9. 4. 1990, po kateri človek ni le enota statističnih kategorij, temveč tudi član različnih družbenih skupin, na prvem mestu družine/gospodinjstva ter primarne prostorske skupnosti (naselja, lokalne skupnosti), v okviru katere zadovoljuje večji del svojih eksistenčnih in nadeksistenčnih potreb.

Podatki o socialni tipologiji družin/gospodinjstev tako bistveno dopolnjujejo statistične podatke o prebivalcih, predvsem z opredelitvijo potreb in razvojnih možnosti posameznih gospodinjstev v določenem naselju/območju ter omogočajo prilagoditev prostorskega načrtovanja in načrtovanja gospodarskih naložb dejanskim potrebam in možnostim družin/gospodinjstev, ki na določenem območju živijo. Podatke o številčnosti in razpršenosti posameznih tipov družin/gospodinjstev znotraj posameznih območij pa je mogoče uporabiti tudi kot eno od sestavin zasnove poselitvenega razvoja Slovenije.

Izmed sestavin modela celovitega razvoja se omejujemo na sociološko sestavino, ki po eni strani zadeva prebivalstvo določenega območja, po drugi strani pa naselje in njegovo zmožnost, da prebivalcem omogoča zadovoljevanje tistih potreb, ki jih ne morejo zadovoljevati v okviru družine oz. gospodinjstva (slika 1).

Temeljna enota podeželske skupnosti je torej družina/gospodinjstvo, zlasti kmečko in mešano, ki je hkrati proizvodna in potrošniška skupnost, v nasprotju z drugimi gospodinjstvi, ki od obeh opravljajo le potrošniško funkcijo za svoje člane, tj. živijo od dohodka, ustvarjenega zunaj gospodinjstva. Kmečkim in mešanim so sorodna tudi gospodinjstva, ki se v svojem okviru ukvarjajo s kakšno drugo gospodarsko dejavnostjo (obrt, storitve). Teh je bilo še do nedavna na slovenskem podeželju zanemarljivo malo. Z vstopom Slovenije v tržno gospodarstvo pa lahko že v bližnji prihodnosti pričakujemo razmah družinskega podjetništva oz. dejavnosti drobnega gospodarstva, s katerimi si bodo posamezniki ali več družinskih članov oblikovali in vzdrževali delovna mesta.

Poudarjanje družine/gospodinjstva kot temeljne enote podeželske skupnosti pa v nobenem primeru ne pomeni zanemarjanja posameznika, ki ima, čeprav član družine/gospodinjstva in prebivalec določenega naselja, tudi svoje povsem individualne potrebe ter pravico do zasebnosti, ki mu omogoča ohranjanje in razvoj lastne osebnosti in lastne identitete.

Slika 1: Sociološka sestavina modela celovitega pristopa k načrtovanju razvoja podeželske skupnosti

Raziskovalno-razvojna naloga zasleduje naslednja cilja:

- izdelati socialno tipologijo družin/gospodinjestev in jih prostorsko umestiti v karte naselij;
- ovrednotiti prispevek posameznih lastnosti družin/gospodinjestev oz. njihovih indikatorjev ter na tej podlagi določiti tiste, ki so za izdelavo socialne tipologije najbolj relevantni.

Območje in populacija raziskave

Območje raziskave je 16 naselij v Triglavskem narodnem parku (TNP). V raziskavo so bila vključena vsa gospodinjstva, znotraj njih pa še dodatno gospodar/mož ali gospodarica/žena. Podatki so bili zbrani konec leta 1991, v letu 1992 pa je bila opravljena ustrezna računalniška obdelava.

Območje raziskave je nedvomno specifično, saj gre z izjemo enega naselja (Podjelje) v celoti za demografsko ogroženo območje. Poleg tega pa sta naravna in kulturna dediščina območja pod posebno skrbjo države. Ta je doslej odgovornost za varovanje prepuščala občinam, v okvir katerih sodijo posamezna območja TNP (Radovljica, Jesenice, Tolmin). Zato je bilo oz. je še za vsako akcijo potrebno medobčinsko usklajevanje, ki se je pogosto končalo brez skupno sprejetih dogovorov. Uprava Triglavskega narodnega parka je bila pri tem skorajda brez moči in je svoje delo opredeljevala bolj ali manj po lastni presoji.

Zaradi specifičnosti območja je metodološki pristop k oblikovanju tipologije (kmečkih) gospodinjestev posebej uporaben za razvojne projekte v demografsko ogroženih območjih, hkrati pa ga je moč uporabiti tudi v drugih, bolj razvitih območjih.

SOCIALNA TIPOLOGIJA DRUŽIN/GOSPODINJSTEV IN KMEČKIH GOSPODARSTEV

Delovni model in indikatorji njegovih sestavin

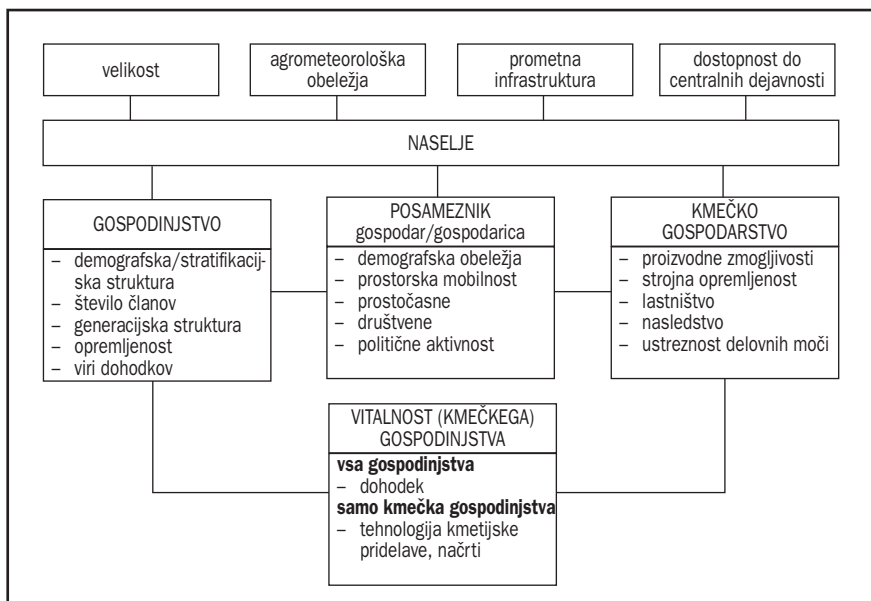
Sociološka sestavina modela celovitega pristopa k načrtovanju razvoja podeželske skupnosti poleg socioloških vključuje tudi vsebine, ki sodijo v področja preučevanja drugih, vendar v vsakem primeru družboslovnih strok. Gre za vsebine, ki so ali pa mejijo na strokovna področja geografije, socialne geografije, ekonomije, agrarne ekonomike ter socialne psihologije. Razlog za tak pristop je v preprostem dejstvu, da življenje in življenjski problemi niso monodisciplinarni, temveč multidisciplinarni, zato jih ni mogoče niti preučevati, še manj

pa reševati zgolj z vidika posamičnih strok, temveč le v medsebojni povezavi vseh strok, ki so za določen problem relevantne. Zato moramo izraz »sociološka sestavina« razumeti v njegovem širšem pomenu, to je v povezavi z vsebinami drugih družboslovnih strok.

Indikatorji, ki so bili izbrani kot relevantni za izdelavo socialne tipologije gospodinjstev konkretnega naselja, podeželske skupnosti ali večjega območja, zadevajo naselje, gospodinjstvo, kmečko gospodarstvo, člane jedra (kmečke) družine (gospodarja/moža, gospodarico/ženo, naslednika/naslednico) in posameznika/posameznico, v preučevanem primeru gospodarja/moža ali gospodarico/ženo kot glavnega člana/članico (kmekega) gospodinjstva ter vitalnost (kmekega) gospodinjstva (slika 2).

Kot neposredni indikatorji perspektivnosti konkretnega gospodinjstva so upoštevani: skupni dohodek vseh članov oz. povprečni (mesečni, letni) dohodek na člana gospodinjstva ter možnosti in želje po uvedbi posameznih dopolnilnih dejavnosti. Vitalnost kmečkih gospodinjstev pa se dodatno opredeljuje z uporabljenno tehnologijo kmetijske pridelave in z načrti glede kmetovanja v prihodnosti.

Posredno je stopnja perspektivnosti gospodinjstva določena z njegovo generacijsko strukturo, z viri dohodkov, vključno z dohodkom iz dopolnilnih dejavnosti ter z opremljenostjo gospodinjstva. Kmečko gospodarstvo oz. njegova vitalna sposobnost pa je dodatno določena

Slika 2: Indikatorji sociološke sestavine modela celovitega pristopa k načrtovanju razvoja podeželskih skupnosti

s proizvodnimi zmogljivostmi, strojno opremljenostjo, ustreznostjo delovnih moči ter z lastništvom in nasledstvom. Stratifikacijska obeležja gospodarja/gospodarice (kmečke) družine neposredno ali posredno določajo vitalnost gospodinjstva. Tudi zunaj delovne aktivnosti gospodarja ali gospodarice v okviru družine/gospodinjstva in zunaj njega (prostočasne dejavnosti, s katerimi se ukvarja, društva, v katera je vključen, politične aktivnosti) posredno opozarja na vitalnost gospodinjstva, ki mu načeluje.

Ker posamezno gospodinjstvo v nobenem primeru ni samozadostno, saj vrsto potreb zadovoljuje v okviru naselja ali širšega omrežja naselij s centralnimi dejavnostmi, boljše ali slabše možnosti zadovoljevanja takšnih potreb spodbujajo ali zavirajo vitalno sposobnost posameznega gospodinjstva. Gre za dostopnost do centralnih dejavnosti, razvitost prometne infrastrukture, agro-meteorološke razmere in velikost naselja kot dejavnike vitalnosti zunaj konkretnega gospodinjstva.

Med izbranimi skupinami indikatorjev vitalnosti konkretnega gospodinjstva (slika 2) ni vzročno-posledičnih odnosov ali jih vsaj ni možno določiti. Pač pa med posameznimi skupinami indikatorjev in med indikatorji znotraj posameznih skupin obstajajo bolj ali manj tesne povezave v smislu njihove medsebojne soodvisnosti.

Metodološki postopek

Izbor metode. Za identificiranje tipov kmečkih družin je bila izbrana metoda voditeljev, ki je primerna za analizo večjega števila enot. To je iteracijska metoda, ki začne z dano množico predstavnikov enot voditeljev, priredi enote najbližjim voditeljem, poišče centroide (težišča) tako dobljenih skupin, izpostavi nove voditelje, spet priredi enote najbližjim voditeljem itd. Postopek se konča, ko se nova množica voditeljev ne razlikuje od množice voditeljev, dobljene korak pred njo (Ferligoj, 1983: 107). Gre za metodo, ki jo je izdelal Diday (1980), uporabljeni računalniški program CLUSE pa Batagelj (1982).

Prednost metode voditeljev pred drugimi iteracijskimi metodami (faktorska analiza) je v tem, da hkrati identificira lastnosti in njihove nosilce. Upoštewane lastnosti so opredeljene z izbranimi indikatorji, njihovi nosilci pa so posamezne družine/gospodinjstva, Družine/gospodinjstva z enakimi oz. podobnimi lastnostmi se po tej metodi združujejo v skupine, ki jih je možno pojasnjevati z lastnostmi zunanjega okolja, v obravnavanem primeru upoštevanih naselij in štirih gravitacijsko-funkcijskih območij, ki jim konkretna naselja pripadajo.

Izbor podatkov za posamezne indikatorje socialne tipologije gospodinjstev in tipologije kmetij. Za vsak izbran indikator vsake od obeh tipologij so bili pregledani empirični podatki in ocenjena njihova

ustreznost za nadaljnjo računalniško obdelavo oz. za aplikacijo metode voditeljev. V več primerih so bile posamezne spremenljivke oblikovane iz večjega števila konkretnih podatkov (npr. opremljenost gospodinjstva), ki jih je bilo za potrebe izdelave tipologije treba prirediti.

Preglednica 1: Gospodarji/možje in gospodarice/žene glede na to, od kdaj živijo v kraju sedanjega prebivališča

	gospodar/mož	gospodarica/žena
od rojstva	79,7	50,7
se je priselil do leta 1945	1,5	3,3
se je priselil med letoma 1946 in 1970	9,0	27,7
se je priselil leta 1971 ali pozneje	9,8	18,3
%	100,0	100,0
N	(266)	(300)

Samo v enem primeru je bil indikator, ki je sicer opredeljen kot sociološka sestavina modela celovitega pristopa k načrtovanju razvoja podeželskih skupnosti (slika 2), iz nadaljnje analize izpuščen zaradi nizke diskriminativne vrednosti za preučevano populacijo. Gre za indikator mobilnosti, po katerem 79,9 odstotka gospodarjev/mož in 50,7 odstotka gospodaric/žena živi v kraju sedanjega bivališča od rojstva (preglednica 1). Med tistimi, ki so se v kraj sedanjega bivališča priselili, pa gre v večini primerov za notranje migracije v okviru Slovenije, od tega v večini primerov za priselitve iz drugega kraja iste občine (preglednica 2).

Preglednica 2: Priseljeni gospodarji/možje in gospodarice/žene glede na to, od kdaj živijo v kraju sedanjega prebivališča

	gospodar/mož	gospodarica/žena
priselil(a) iz drugega kraja iste občine	58,9 (33)	58,9 (89)
priselil(a) iz sosednje občine	1,8 (1)	8,6 (13)
priselil(a) iz druge slovenske občine	28,6 (16)	25,8 (39)
priselil(a) iz druge nekdanje jugo. rep.	1,8 (1)	4,0 (6)
priselil(a) iz tujine	8,9 (5)	2,6 (4)
%	100,0	99,9
N	(56)	(151)

Očitno torej ne gre za velike migracijske tokove, temveč predvsem za priselitve zaradi poroke. Ob tem pa bi bilo treba upoštevanje imigracij nujno povezati z emigracijskimi procesi, o katerih pa ni na voljo podatkov, vezanih na posamezna gospodinjstva. Opravljena sta bila dva ločena postopka razvrščanja gospodinjstev v skupine. V prvem postopku so bila v skupine razvrščena vsa preučevana gospodinjstva (N = 349) glede na izbrane sociološke značilnosti, v drugem pa samo

kmečka gospodinjstva (N = 220) ob upoštevanju njihovih specifičnih socioloških in agrarno-ekonomskih lastnosti.

Rezultati

Skupine gospodinjstev glede na izbrane sociološke značilnosti in njihova (potencialna) vloga v razvoju območja TNP

Upoštevanih 15 socioloških spremenljivk zadeva na eni strani lastnosti gospodinjstva (število članov, generacijski sestav, aktivne vire dohodka, skupni letni dohodek vseh članov in povprečni letni dohodek na člana gospodinjstva, dopolnilne dejavnosti v okviru gospodinjstva, stanje, možnosti, želje in opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje), na drugi strani pa lastnosti gospodarja/moža oz. gospodarice/žene kot enega od nosilnih članov gospodinjstva (starost, zakonski stan, glavni vir dohodka, prostočasne dejavnosti, članstvo v društvih, članstvo v političnih strankah). Med lastnostmi gospodarja/gospodarice pri oblikovanju skupin (metoda voditeljev) ni bil upoštevan spol, ker te lastnosti ni mogoče preprosto urediti (ni argumentov, na podlagi katerih bi enemu spolu pripisali nižjo, drugemu pa višjo vrednost), niti ne izobrazba, ker ima v preučevani populaciji razmeroma nizko razločevalno vlogo (81,4 % gospodarjev/gospodaric je končalo največ 8 let šolanja). Seveda pa sta obe spremenljivki skupaj z drugimi upoštevani v diskriminacijski analizi, s katero analiziramo prispevek obeh lastnosti gospodarja/gospodarice skupaj z izbranimi značilnostmi naselja in njegove oddaljenosti od centralnih funkcij.

Anketirana gospodinjstva (N = 349) se po metodi voditeljev razvrščajo v štiri skupine, med katerimi ni hierarhičnega odnosa, temveč le odnos podobnosti oz. različnosti (preglednica 3).

Voditelj skupine 1 je gospodinjstvo z visokimi letnimi dohodki in hkrati z visokim povprečnim dohodkom na člana gospodinjstva.

Na vodilno gospodinjstvo se veže še 29 gospodinjstev, ki skupaj z voditeljem predstavljajo 8,6 odstotka anketiranih gospodinjstev. Najbolj verjetno gre za priseljeno populacijo gospodarsko premožnih upokojencev in/ali še uslužbencev, ki imajo na območju TNP začasno ali že stalno bivališče. Skupina je dokaj homogena ($r = 5208$). Z nekoliko tveganja smo ta gospodinjstva opredelili kot skupino povratnikov oz. doseljencev. Najbolj verjetno gre za ljudi, ki so se poklicno udeleževali ali se še udeležujejo zunaj območja kraja sedanjega bivanja in so se po upokojitvi vrnili ali se nameravajo vrniti. V ta namen si obnovijo domačo hišo ali si zgradijo novo. Podobno se obnašajo tudi doseljenci, ki so si območje TNP izbrali za postavitev počitniške ali stanovanjske hiše, v kateri prebijejo znaten del svojega prostega časa z možnostjo, da

obseg tega časa po upokojitvi še povečajo ali se na območje celo za stalno doselijo. Od te skupine sicer ni pričakovati gospodarske dejavnosti, lahko pa v kraju in njegovi okolici porabljajo svoj denar in s tem prispevajo k tako imenovanim pasivnim virom dohodkov lokalne skupnosti. Člani te skupine lahko posredno spodbujajo razvoj območja tudi prek informacij in vrednot, ki jih prinašajo lokalnim prebivalcem, pa tudi z aktivnim delom v različnih negospodarskih dejavnosti (izobraževalnih, kulturnih, društvenih). Seveda pa povratniki in novi doseljenci lahko pomenijo vir konfliktov v podeželski skupnosti že zaradi tega, ker se od lokalnih prebivalcev razlikujejo (po dohodkih, življenjskem slogu, vrednotah) in zato pogosto zbujajo zavist. Če ob tem skušajo agresivno prevzemati še vodilne vloge v skupnosti, se kaj lahko zgodi, da jih domačini odklonijo. Čeprav je skupina majhna, se ji prav zaradi opisanih potencialnih pozitivnih in negativnih vplivov na lokalno skupnost v razvojnih snovanjih ne smemo izogniti.

Preglednica 3: Skupine gospodinjstev glede na izbrane sociološke značilnosti (metoda voditeljev)

SPREMENLJIVKE	VODITELJI			
	1	2	3	4
	povratniki in dose-ljenci	perspektiv-na gospo-dinjstva	pogojno perspektiv-na gospo-dinjstva	neperspe-ktivna gospo-dinjstva
število članov gospodinjstva	0,08	0,81	0,83	0,54
generacijski sestav gospodinjstva	0,19	0,88	0,96	0,65
aktivni viri dohodkov gospodinjstva	0,52	0,55	0,76	0,52
skupni letni dohodek gospodinjstva	2,34	0,08	0,32	0,32
povprečni letni dohodek na člana gospodinjstva	2,31	0,25	0,02	0,49
ukvarjanje z dopolnilnimi dejavnostmi	0,35	0,25	0,11	0,07
možnosti/pogoji za dopolnilne dejavnosti	0,04	0,42	0,17	0,00
želja ukvarjati se z dopolnilnimi dejavnostmi	0,21	0,49	0,31	0,11
opremljenost gospodinjstva	0,12	0,71	0,38	0,06
starost gospodarja/gospodarice	0,03	1,15	0,65	0,12
zakonski stan gospodarja/gospodarice	0,25	0,28	0,49	0,43
glavni vir dohodka gospodarja/gospodarice	0,01	1,38	0,45	0,49
prostočasne aktivnosti gospodarja/gospodarice	0,02	0,81	0,43	0,02
članstvo v društvih (gospodarja/gospodarica)	0,21	0,56	0,36	0,00
članstvo v političnih strankah (gospodarja/gospodarice)	0,18	0,43	0,11	0,13
(N = 349)	(30)	(80)	(144)	(95)
100,0 %	8,6	22,9	41,3	27,2
Radius	5.208	9.546	10.819	5.177
$r_{\max} = 10.81942$; P_c (kriterijska funkcija) = 2599,4; 15 iteracij				

Voditelj skupine 2 je gospodinjstvo, katerega gospodar/gospodarica je redno zaposlen zunaj kmetijstva, je starejši (med vsemi anketiranimi gospodinjstvi je 46,4 odstotka takšnih, katerih gospodar/gospodarica je star/stara 61 let ali več) in razmeroma dejaven v prostem času. Gospodinjstvo ima precej članov, tudi mlajših od 20 let, gospodinjstvo ima manjše število virov dohodkov (glavni vir je očitno zaposlitev gospodarja/gospodarice) in je dobro opremljeno s predmeti trajne potrošnje. Dodatno k temu pa ima gospodinjstvo možnosti za uvedbo oz. razširitev dopolnilnih dejavnosti ali vsaj željo, da bi se z njimi ukvarjalo, čeprav za zdaj še nima možnosti. Vodilnemu gospodinjstvu te skupine je podobnih še 79 gospodinjstev, kar skupaj pomeni slabo četrtino (22,9 %) vseh anketiranih gospodinjstev. Skupina je precej heterogena ($r = 9546$), na kar opozarjata vsaj dve izključujoči se lastnosti, to sta možnost za takojšnjo uvedbo oz. razširitev dopolnilnih dejavnosti na eni strani, na drugi strani pa zgolj pripravljenost oz. želja po uvedbi dopolnilnih dejavnosti, čeprav gospodinjstvo trenutno nima za to nobenih možnosti.

Zaradi prikazanih lastnosti skupino 2 lahko poimenujemo kot skupino perspektivnih gospodinjstev. To so trenutno tudi najbolj vitalna gospodinjstva na preučevanem območju. Čeprav so za zdaj odvisna predvsem od dohodkov iz redne zaposlitve posameznih družinskih članov, izkazujejo tudi možnosti ali vsaj pripravljenost za razvijanje dopolnilnih dejavnosti, v katerih bo mogoče ali celo nujno zaposlovati mlajše člane teh gospodinjstev. Vsekakor gre za gospodinjstva, ki naj imajo prednost pri dodeljevanju državne pomoči za razvoj. To bo v primeru, da so to hkrati tudi kmečka gospodinjstva, razmeroma preprosto usmerjati na podlagi podatkov o njihovi vitalnosti.

Voditelj skupine 3, ki je hkrati najštevilnejša (vključuje 144 ali 41,3 % vseh gospodinjstev) in vsaj deloma tudi zato najbolj heterogena ($r = 10.819$), je gospodinjstvo z večjim številom članov različnih generacij, tudi najmlajše (do 20 let starosti), z več viri dohodkov, ki so najbolj pogosto kombinacija kmetijstva, gozdarstva in dopolnilnih dejavnosti, redkeje tudi redne zaposlitve nekaterih članov gospodinjstva.

Gospodar/gospodarica je starejši, lahko že vdovec/vdova. Po skupnem letnem dohodku je gospodinjstvo le malo nad povprečjem vseh gospodinjstev v TNP, po povprečnem dohodku na člana gospodinjstva pa v samem povprečju.

Pogojno perspektivna, kot lahko poimenujemo gospodinjstva te skupine, so tipična gospodinjstva na območju TNP. Njihova prihodnost je odvisna tako od notranjih kot od zunanjih dejavnikov. Šele potem, ko bodo zagotovljeni slednji, bodo ta gospodinjstva morda razvila lastno iniciativnost v zagotavljanju notranjih pogojev razvoja. Zaradi večjega tveganja vlaganj v gospodinjstva te skupine bo vsako gospodinjstvo te skupine treba še dodatno preučiti in vložek tudi bolje zavarovati kot v primeru perspektivnih gospodinjstev. Glede na to, da gre za največjo

skupino gospodinjstev na območju TNP, ta skupina nedvomno terja posebno pozornost načrtovalcev razvoja tako na lokalni kot na državni ravni.

Voditelj skupine 4 je gospodinjstvo z manjšim številom članov starejše generacijske strukture in z manj donosnimi viri dohodkov gospodinjstva, zaradi česar je letni dohodek na člana gospodinjstva pod povprečjem vseh gospodinjstev z območja TNP. Skupina je po številčnosti na drugem mestu, saj vključuje 95 (ali 27,2 %) vseh anketiranih gospodinjstev in je tudi najbolj homogena ($r = 5177$).

Tudi neperspektivna gospodinjstva, kot smo opredelili gospodinjstva te skupine, imajo legitimnost obstoja na območju TNP. Res se zdi, da so zapisana postopnemu propadu, vendar vsaj za zdaj prispevajo k ohranjanju poseljenosti podeželja. Naloga socialne politike je poskrbeti za dostojno preživetje članov teh gospodinjstev, naloga gospodarske politike pa je skupaj s socialno politiko v tem, da prispevata k revitalizaciji območja s strategijami, ki bodo vključevale tudi lastnino neperspektivnih gospodinjstev.

Skupine kmetij na območju TNP in njihova vitalnost

Vsa gospodinjstva, opredeljena kot kmečka (v lasti imajo najmanj 1 hektar kmetijskih zemljišč), so bila z metodo voditeljev razvrščena v skupine glede na naslednja obeležja:

- kmetijska zemljišča (v lasti, v najemu, oddana v najem, neobdelana) in gozd;
- opremljenost kmetije (stanje hleva, urejenost hleva, opremljenost s kmetijskimi stroji);
- tehnologija kmetovanja (način konzerviranja krme, uporaba potrjenega semena za krompir);
- dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov in lesa;
- socialna obeležja kmetije kot gospodarskega obrata (ustreznost delovnih moči, lastništvo, nasledstvo, načrti kmetije).

Preučevane kmetije se glede na upoštevana obeležja razvrščajo v štiri skupine (preglednica 4).

Voditelj prve skupine je kmetija z (razmeroma) visokim dohodkom od prodaje kmetijskih pridelkov in lesa, je dobro opremljena s kmetijskimi stroji, ima nov ali adaptiran in sodobno urejen hlev ter spodbudne načrte za kmetovanje v prihodnje. Označimo jo lahko kot vitalno kmetijo. Vodilni kmetiji je podobnih še 35 drugih kmetij, kar skupaj pomeni 16,4 odstotka vseh kmetij z območja TNP.

Gre torej za kmetije, ki so lahko vzor drugim v določenem naselju in kot take nosilke razvojnih snovanj in uresničevanja razvojnih načrtov. To pa v nobenem primeru ne pomeni, da naj država najprej podpre

te kmetije in iz njih napravi t. i. vzorčne primerke s predpostavko, da bodo najbolj uspešni kmetiji potem samodejno sledile tudi druge. Ne gre le za to, da druge kmetije najpogosteje nimajo potrebnih sredstev za najbolj potrebne vložke v svoj gospodarski obrat, država pa jim ne more pomagati ali vsaj ne toliko, kot je pomagala vzorčnim kmetijam, temveč gre tudi za dejstvo, da je vzor drugim lahko le kmetija, ki jo druge želijo posnemati tudi zaradi njenih socialnih lastnosti (pripravljenost sodelovati in pomagati, notranja organizacija dela, enakopravnost med člani gospodinjstva, znanje ipd.). Morda bi v posameznem naselju kazalo vse vitalne kmetije povezati v razvojno jedro in ga postopoma širiti s pritegnitvijo drugih kmetij, ki imajo vsaj minimalne možnosti za razvoj.

Preglednica 4: Skupine kmetij glede na izbrane socioekonomske značilnosti (metoda voditeljev)

SPREMENLJIVKE	VODITELJI			
	A	B	C	D
	vitalna kmetija	neizrazita kmetija	potencialno propadajoča kmetija	propadajoča kmetija
kmetijska zemljišča v lasti	1,22	0,39	0,19	0,41
kmetijska zemljišča v najemu	0,28	0,20	0,13	0,40
kmetijska zemljišča, oddana v najem	0,25	0,18	0,24	3,21
neobdelana kmetijska zemljišča	0,46	0,02	0,23	0,43
gozd v lasti	1,00	0,40	0,02	0,03
stanje hleva	1,05	0,17	0,13	0,87
urejenost hleva	1,28	0,24	0,20	0,60
opremljenost kmetije s stroji	1,45	0,49	0,01	0,90
uporaba potrjenega semena za krompir	0,28	0,03	0,02	0,99
način konzerviranja krme	0,08	1,03	0,96	0,03
dohodek od prodaje kmet. izdelkov in lesa	1,49	0,48	0,09	0,42
načrti za kmetovanje	1,25	0,38	0,04	1,20
ustreznost delovnih moči	0,24	0,03	0,07	1,25
lastništvo kmetije	0,26	0,01	0,11	0,11
nasledstvo	0,45	0,14	0,08	0,81
radius	8,140	5,391	6,240	6,496
(N = 220)	(36)	(83)	(87)	(14)
%	16,4	37,3	39,5	6,4
$r_{\max} = 8,14057$; P_c (kriterijska funkcija) = 2341,2; 15 iteracij				

Voditelj druge skupine je neizrazita kmetija, ki jo odlikuje predvsem sodoben način konzerviranja krme (krmo tudi silira), je pa hkrati razmeroma slabo opremljena s kmetijskimi stroji ter ima zelo skromne dohodke (če jih sploh ima) od prodaje kmetijskih pridelkov in lesa. Pri-

hodnost kmetij te razmeroma obsežne skupine (37,7 % vseh kmetij) je odvisna tako od notranjih sprememb gospodinjstva/gospodarstva in tudi od zunanjih razvojnih spodbud. Brez teh bo večji del kmetij te skupine drsel po stopnji vitalnosti oz. zmožnosti revitalizacije navzdol.

Voditelj tretje skupine je kmetija, ki jo označuje predvsem klasična tehnologija konzerviranja krme (sušenje sena v kozolcu oz. na sušilih). Ker ni opaziti nikakršnih spodbud za oživitve kmetovanja, smo skupino 86 kmetij, ki pripadajo temu voditelju, poimenovali kot potencialno propadajoče kmetije. Skupina vključuje kar 39,5 odstotka vseh kmetij in je tako kot skupine neizrazitih kmetij (37,3 %) ne smemo izpustiti iz razvojnih snovanj, saj skupaj vključujeta dobre tri četrtine (77,2 %) vseh kmetij na območju TNP. Seveda pa strategij za obstoj in razvoj kmečkih gospodinjstev obeh skupin ne gre iskati le v kmetijstvu, temveč tudi, če ne celo predvsem, v dopolnilnih ter neproizvodnih dejavnostih območja (turizem, storitve) v okviru celovite razvojne usmeritve območja TNP oz. njegovih posameznih družbeno-prostorskih območij.

Preglednica 5: Delež kmečkih gospodinjstev v preučevanih naseljih

NASELJE	število anketiranih gospodinjstev	delež kmečkih gospodinjstev	
		N	%
Soča	62	34	54,8
Koprivnik	60	40	66,7
Gorjuše	48	36	75,0
Log pod Mangartom	40	13	32,5
Trenta	37	30	81,8
Podjelje	20	16	80,0
Zgornja Radovna	16	6	37,5
Lepena	15	8	53,3
Zadlaz Čadrg	13	5	38,5
Zadlaz Žabče	10	7	70,0
Bauščica	6	5	83,3
Tolminske Ravne	6	5	83,3
Čadrg	5	5	100,0
Radovna	4	3	75,0
Strmec	4	1	25,0
Perniki	3	3	100,0
N	349	220	63,0

Voditelj četrte skupine je propadajoča kmetija, ki praktično nima več možnosti za revitalizacijo. Velik delež zemljišč oddaja v najem, predvsem zato, ker ima mnogo premalo lastnih delovnih moči, nima naslednika in namerava opustiti kmetovanje. Kmetija že sedaj ne upošteva sodobnih tehnologij pridelave (ne uporablja potrjenega semena za krompir), je izredno slabo opremljena s kmetijskimi stroji, s starim,

dotrajanim hlevom in njegovo staro ureditvijo (jasli ob steni in ročno spravilo gnoja). Glede na to, da gre za najmanjšo skupino kmetij (6,4 %), kaže rešitve za stanovanjska in gospodarska poslopja iskati predvsem kot ohranjanje stavbne dediščine, ki bi jo bilo mogoče uporabiti ali prirediti za nekmetijske dejavnosti, za kmetijska zemljišča pa bi bilo vredno iskati rešitve v smeri njihove prodaje sosednjim kmetijam.

Delež kmečkih gospodinjstev (spomnimo se, da so v obravnavani raziskavi kot kmečka opredeljena vsa gospodinjstva, ki imajo v lasti najmanj 1 hektar kmetijskih zemljišč) v preučevanih naseljih (preglednica 5) na območju TNP je vse prej kot zanemarljiv.

Prav tako pa ni zanemarljiv delež nekmečkih gospodinjstev, med katera ne sodijo le gospodinjstva lastnikov počitniških hišic – ta so z izjemo počitniško najbolj privlačnih naselij zelo verjetno v manjšini, temveč so med nekmečka uvrščena tudi, verjetno celo predvsem, gospodinjstva, ki so se izločila iz matičnih kmečkih gospodinjstev. Gre za otroke kmetov, ki niso mogli ostati na kmetiji (podedoval jo je eden izmed bratov ali sester), niso pa želeli ali niso zaradi objektivnih okoliščin mogli zapustiti rojstnega kraja. Ostali so v njem, si zgradili hišo ali adaptirali stanovanje v hiši staršev. Število dveh gospodinjstev v isti hiši nikakor ni zanemarljivo (40 ali 11,5 % vseh gospodinjstev)! Poleg tega pa so zelo verjetno tudi nekateri dediči/dedinje oz. nasledniki/naslednice opustili kmetovanje, ker so se že ali pa se še bodo odločili, da bodo pridobivali dohodek iz drugih dejavnosti. Če so kmetijska zemljišča obdržali, s kmetovanjem pa se ukvarjajo zgolj za samooskrbo ali/in vsaj del kmetijskih zemljišč ne obdelujejo ali jih oddajajo v najem, so njihova gospodinjstva lahko perspektivna, njihovo kmetijsko gospodarstvo pa neizrazito ali propadajoče (preglednica 6).

Povezanost tipov kmetij s socialnimi tipi njihovih gospodinjstev

Iz opravljene analize skupin gospodinjstev in skupin kmetij tako rekoč neizogibno sledi hipoteza, da obstaja pozitivna povezanost obeh: čim bolj vitalna je določena kmetija, tem bolj perspektivno je njeno gospodinjstvo, in obratno; čim bolj je kmetija propadajoča, tem manj perspektivno je njeno gospodinjstvo z vidika njegove socialne strukture.

Podatki o povezanosti tipa kmetije s socialnim tipom njenega gospodinjstva (preglednica 6) takšno hipotezo dodatno osvetljujejo z ugotovitvijo, da je socialna vitalnost preučevanih kmečkih gospodinjstev nižja kot vitalnost njihovega kmečkega gospodarstva. Tako je med vitalnimi kmetijami kar 58,3 odstotka takih, katerih gospodinjstva so neperspektivna (50 %) ali pogojno perspektivna (8,3 %). Delež tovrstnih gospodinjstev je v drugih tipih/skupinah kmetij seveda znatno višji:

med potencialno propadajočimi kmetijami se povzpne na 66,7 odstotka, med neizrazitimi (73,2 %) in propadajočimi kmetijami (78,5 %) pa se približa ali preseže tri četrtine vseh gospodinjstev, ki so opredeljena kot pogojno perspektivna ali kot neperspektivna.

Preglednica 6: Povezanost tipov kmetij s socialnimi tipi njihovih gospodinjstev (N = 220)

Socialni tipi kmečkih gospodinjstev	A		B		C		D		SKUPAJ	
	vitalna kmetija		neizrazita kmetija		potencialno propadajoča kmetija		propadajoča kmetija			
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
1 povratniki in doseljenci	8,3	(3)	10,4	(9)	10,7	(9)	14,3	(2)	10,4	(23)
2 perspektivna gospodinjstva	33,3	(12)	16,3	(14)	22,6	(19)	7,1	d)	20,9	(46)
3 pogojno perspek- tivna gospodinjstva	8,3	(3)	43,0	(37)	29,8	(25)	71,4	(10)	34,1	(75)
4 neperspektivna gospodinjstva	50,0	(18)	30,2	(26)	36,9	(31)	7,1	(1)	34,5	(76)
skupaj N	99,9	(36)	99,9	(86)	100,0	(84)	99,9	(14)	99,9	(220)
%	14,6		37,7		39,5		6,4		100,0	

Ugotavljamo, da obstoj in razvoj družinskih kmetij na območju TNP ni ogrožen zgolj zaradi socioekonomskih značilnosti samih kmečkih gospodarstev, temveč dodatno ali celo v večji meri zaradi socioloških (demografskih) lastnosti kmečkih gospodinjstev. Lahko celo rečemo, da je marsikatera kmetija zapisana propadu predvsem zaradi neperspektivnosti njenega gospodinjstva.

Tovrstnim splošnim ugotovitvam pa je treba dodati spoznanje o izjemah, ki kaj lahko postanejo pravilo. Gre za podatke, po katerih je na primer med potencialno propadajočimi kmetijami kar 22,6 odstotka takih, katerih gospodinjstva so opredeljena kot perspektivna, ali za podatek, po katerem je med neizrazitimi kmetijami 43 odstotka takih, katerih gospodinjstva so pogojno perspektivna. V prvem primeru gre najbolj verjetno za gospodinjstva, ki dohodek pridobivajo iz nekmetijskih virov in zato kmetovanje opuščajo, v drugem primeru pa gre za nekakšno stanje nedoločenosti oz. nihanja med oživitvijo kmetovanja in njegovim opuščanjem. Za kakšno gospodarsko usmeritev se bodo ta gospodinjstva odločila, pa ni odvisno zgolj od njih samih, temveč tudi, če ne predvsem, od državne kmetijske politike ter od strategij regionalnega in lokalnega razvoja.

Večina (78,2 %) od desetine preučevanih kmetij, katerih gospodinjstva sodijo v skupino povratnikov in doseljencev, je opredeljenih bodisi kot neizrazite bodisi kot potencialno propadajoče kmetije. Njihovim

Slika 4: Prostorska umestitev socialnih tipov gospodinjstev in tipov kmečkih gospodarstev*

* Karto naselja Podjelje je za potrebe predstavljene analize priredila Majda Čuček - Kumelj, univ. dipl. inž. geod., ki je vanjo vnesla tudi podatke o pripadnosti posameznih gospodinjstev določenemu socialnemu tipu in tipu kmetije ter dala prostorsko interpretacijo njihove razporejenosti v naselju.

lastnikom je kmetovanje najverjetneje le konjiček, ne pa resna gospodarska dejavnost. Ker gre za majhno skupino kmetij, njihova kmetijska usoda ne more bistveno vplivati na stanje in razvoj kmetijstva v preučevanem območju, lahko pa lastniki takih kmetij prispevajo k ohranjanju kulturne krajine.

Prostorska umestitev socialnih skupin in skupin kmečkih gospodinjstev v primeru naselja Podjelje

Z umestitvijo posameznih socialnih skupin gospodinjstev in skupin kmetij v karte naselij (1 : 5000) dobimo dodatne, to je prostorske informacije o posameznih tipih gospodinjstev in kmetij. Kot primer predstavljamo naselje Podjelje (slika 4).

Naselje Podjelje leži na nadmorski višini od 675 do 1050 m, kar ga uvršča v tip razloženega naselja. Gospodinjstva so locirana v treh zaselkih s štiri do šest gospodinjstev (manjše skupnosti), pet gospodinjstev (od skupnega števila 20 gospodinjstev) pa je na samostojnih lokacijah.

Šest gospodinjstev je opredeljenih kot perspektivnih, tri gospodinjstva so opredeljena kot pogojno perspektivna, 10 gospodinjstev pa je opredeljenih kot neperspektivnih. Med 16 kmetijami so tri vitalne, 13 pa propadajočih. Med vitalnimi kmetijami ima ena perspektivno gospodinjstvo, dve pa neperspektivno. Med ostalimi 13 kmetijami imata dve perspektivno, tri pogojno perspektivno in osem neperspektivno gospodinjstvo. Prav teh osem, to je polovica vseh kmetij v naselju, terja posebno pozornost. Kot posamezna gospodinjstva in posamezni kmetijski obrati nimajo obetavne prihodnosti, nedvomno pa vsaj nekatera med njimi lahko pomenijo razvojni potencial sosednjih gospodinjstev / kmetij oz. celotnega naselja. To pa ima glede na južno, čeprav strmo lego in bližino večjega turističnega središča Bohinjske Bistrice ob asfaltni cestni povezavi dobre možnosti za usmeritev v (kmečki) turizem. Gospodinjstva, ki se bodo odločila za kmečki turizem, pa bodo ob odkupu/najemu zemljišč in stavb propadajočih kmetij z neperspektivno socialno strukturo lažje uvedla/razširila to dejavnost, hkrati pa bodo ob razvitem turizmu dobile nove razvojne možnosti tudi ostale kmetije, katerih osnovni vir pridobivanja dohodka bo (ostalo) kmetijstvo.

Povezava socialnega tipa gospodinjstva in tipa kmečkega gospodarstva z naravnimi in antropogenimi danostmi območja je torej nujno izhodišče za opredelitev razvojnega programa za določeno območje.

Sklep

Glede na to, da raziskava zadeva območje, ki je v celoti demografsko ogroženo in hkrati posebnega nacionalnega pomena kot zavarovano območje naravne in kulturne dediščine, so za prostorske in gospodarske posege vanj posebej relevantni kmetje, ki na območju živijo, saj so tradicionalne kmetijske dejavnosti od nekdaj preživljale lokalno prebivalstvo ter zagotavljale tako poseljenost območja kot ohranjanje kulturne krajine. Zato so empirične ugotovitve o skupinah/tipih kmetij in o njihovem obsegu še posebej relevantne za celovito razvojno politiko območja TNP, posebej pa še za kmetijsko politiko, kajti v preučevanem območju gre kmetijstvu nesporno pomembna vloga. Dejstvo, da je na območju le 16 odstotkov vitalnih kmetij, terja poglobljen razmislek o ostalih 84 odstotkih, za katere se bodo bodisi pokazale nove razvojne možnosti in spodbude, bodisi se bo vsaj del neizrazitih in potencialno propadajočih kmetij prej ali slej pridružil tistim, ki so že sedaj označene kot propadajoče.

Posamezno preučevano gospodinjstvo opredeljujejo njegove notranje lastnosti (sociološke in ekonomske) kot tudi značilnosti fizičnega in socialnega okolja, v katero je umeščeno. Dostopnost do oz. oddaljenost od krajev s centralnimi dejavnostmi in prostorska umestitev vsakega gospodinjstva v okviru naselja dodatno osvetlujeta dejavnike, ki določajo pripadnost posameznega gospodinjstva in do neke mere celo vseh gospodinjstev v določenem naselju določeni skupini oz. tipu.

Umestitev vsakega tipa gospodinjstva in tipa kmetije v konkretno naselje posamezno gospodinjstvo/kmetijo dodatno osvetli s podatki o prostoru (lega, nagib, cestne povezave).

Med dejavniki, ki najbolj razločujejo ugotovljene socialne skupine/tipe gospodinjstev in skupine/tipe kmetij med seboj, posebej izstopa dejstvo, da dostopnost gospodinjstva tako vseh kot zgolj kmečkih gospodinjstev do krajev s kulturnimi ustanovami (javna knjižnica, kinodvorana) nima nikakršne razločevalne vloge. Iz tega je mogoče sklepati, da je območje z njimi bodisi zelo slabo opremljeno bodisi da prebivalci najprej potrebujejo zagotovljene možnosti zadovoljevanja vsakodnevnih potreb družine/gospodinjstva, šele nato si bodo želeli kaj več kot le trgovino, šolo in cerkev.

Podatki o pripadnosti vsakega gospodinjstva v določenem naselju konkretnemu socialnemu tipu gospodinjstva in tipu kmetije skupaj s podatki o fizičnih in socialnih lastnostih širšega območja, ki mu naselje pripada, dajejo načrtovalcem rabe prostora in gospodarskega razvoja možnost hkratnega upoštevanja socioekonomskih lastnosti posameznega in vseh gospodinjstev v določenem naselju ali širšem območju v načrtovanju rabe prostora in gospodarskih dejavnosti posameznega gospodinjstva, naselja, skupine naselij, občine in regije. Seveda pa mora vsako mikro načrtovanje poleg konkretnega stanja na terenu upošteva-

ti tudi splošne razvojne usmeritve države, ki na podlagi poznavanja konkretnega stanja, v obravnavanem primeru tipov gospodinjstev in tipov kmetij, predvidi in predpiše okvirno prostorsko rabo in možne gospodarske dejavnosti v posameznih območjih države.

Uporabnost v obravnavani raziskavi dobljenih informacij je možno preveriti samo v konkretnem razvojnem projektu v okviru območja TNP kot eno strokovnih sestavin razvojnega načrtovanja. O tem, da so informacije o socioloških lastnostih gospodinjstev in informacije o socioekonomskih lastnostih posameznih kmetij kot tudi o številčni zastopanosti ter prostorski umeščenosti posameznih tipov gospodinjstev in kmetij v določenem območju relevantne za prostorsko in gospodarsko načrtovanje, najbrž ne more biti nobenega dvoma. Pričakovati pa je, da bodo konkretne izkušnje o uporabnosti tovrstnih informacij za celovito razvojno načrtovanje izpostavile nove dejavnike, probleme in vprašanja, ki bodo terjali dograditev uporabljene metodologije. Ta pa bo možna le, če se bo predstavljena metodologija uporabljala kot način pridobivanja socioloških informacij kot sestavine strokovnih osnov prostorskega in gospodarskega načrtovanja v konkretnih razvojnih projektih na različnih območjih Slovenije. Ko bo metodološki postopek tako praktično preverjen kot teoretično izpopolnjen, ga bo možno tudi uradno priporočiti kot način pridobivanja ustreznih socioloških osnov razvojnega načrtovanja.

REGIJSKI PARK ŠKOCJANSKE JAME: ZGODBA O TREH VASEH

Raziskovalno-razvojno delo študentov Biotehniške fakultete (dodiplomskega in podiplomskega študija krajinske arhitekture ter kmetijstva – smer agronomija) je pod mentorstvom prof. dr. Ane Barbič (v prvem letu ob somentorstvu prof. dr. Ivana Marušiča) potekalo neprekinjeno štiri leta (1995–1998). Rezultati vsakoletnega dela so bili sproti objavljeni v šestih zvezkih publikacije »Regijski park Škocjanske jame« in tudi javno predstavljeni domačinom ter upravni in strokovni javnosti.

Pobudo za vključitev strokovnjakov v razvojna snovanja leta 1995 še ne z zakonom ustanovljenega Regijskega parka Škocjanske jame, je dal Urad slovenske komisije za Unesco, vendar te pobude brez moralne in materialne podpore Uprave RS Slovenije za varstvo narave, sodelovanja strokovnjakov in študentov v času ustanavljanja in v prvih letih obstoja Parka ne bi mogli uresničiti. Nesebičnemu sodelovanju domačinov in Turističnega društva Škocjan v vseh fazah dela pa gre zasluga za to, da je bil večji del ugotovitev in predlogov upoštevanih v razvojnih strategijah območja, v katerih igra pomembno vlogo leta 1997 ustanovljen Javni zavod Park Škocjanske jame.

Del rezultatov opravljenega dela, ki jih predstavljamo v tem zapisu, smo razdelili v tri sklope. V prvem sklopu predstavljamo podatke o socioekonomski strukturi domačega prebivalstva, identificiranem omrežju partnerskih povezav ter razvojnih možnosti. Drugi del zadeva predstavitev primerne in uresničljivega gospodarskega proizvoda Parka, v tretjem delu pa so prikazane izkušnje in pričakovanja domačinov, povezana z življenjem v zavarovanem območju.

STROKOVNA PODPORA PREBIVALCEM TREH VASI*

Prispevek namenja osrednjo pozornost domačinom kot varuhom in hkrati kot neposrednim uporabnikom naravne in kulturne dediščine v Regijskem parku Škocjanske jame. To področje je v teoriji znano pod imenom upravljanje s človeškimi viri. Tem se v podjetjih in lokalnih skupnostih v zadnjih desetletjih namenja izjemno velika pozornost. Izkazalo se je namreč, da brez motiviranih udeležencev nekega procesa oz. dogajanja ni uspehov.

* Besedilo je bilo predstavljeno na okrogli mizi 28. 11. 1996 ob 10. obletnici vpisa Škocjanskih jam na Unescov seznam svetovne naravne in kulturne dediščine.

Pristop, ki smo ga v konkretnem primeru razvili in uporabili, pa ni upravljanje s človeškimi viri, temveč **soupravljanje** v smislu sodelovanja enakopravnih partnerjev.

Partnerji zgodbe, o kateri teče beseda, so bili: Uprava R Slovenije za varstvo narave, Nacionalna komisija Unesco, Turistično društvo Škocjan, celotna vaška skupnost ter strokovnjaki in študenti, ki so izvajali posamezne strokovne akcije na območju Regijskega parka Škocjanske jame.

Namen zgodbe je predstaviti glavne podatke o prebivalcih ter o njihovi organiziranosti; prikazati vlogo države v varovanju edine slovenske svetovne dediščine; strniti glavne ugotovitve opravljenega strokovnega dela, identificirati probleme in konflikte ter nakazati možne rešitve.

Kdo so prebivalci treh vasi in kako so organizirani?

Demografska struktura. Gospodarska kriza pred drugo svetovno vojno in industrializacija po njej sta povzročili odliv prebivalstva s podeželja v mesta, kjer so bila na voljo nova delovna mesta. Odselitve so bile številne zlasti v Betanji in Škocjanu, ki beležita občutno zmanjševanje prebivalstva, Matavunu pa je uspelo ohranjati približno enako število prebivalcev od leta 1953 do 1995 (preglednica 1). Skupaj je v treh vaseh v času izvajanja raziskave (31. maj 1995) živelo 69 prebivalcev.

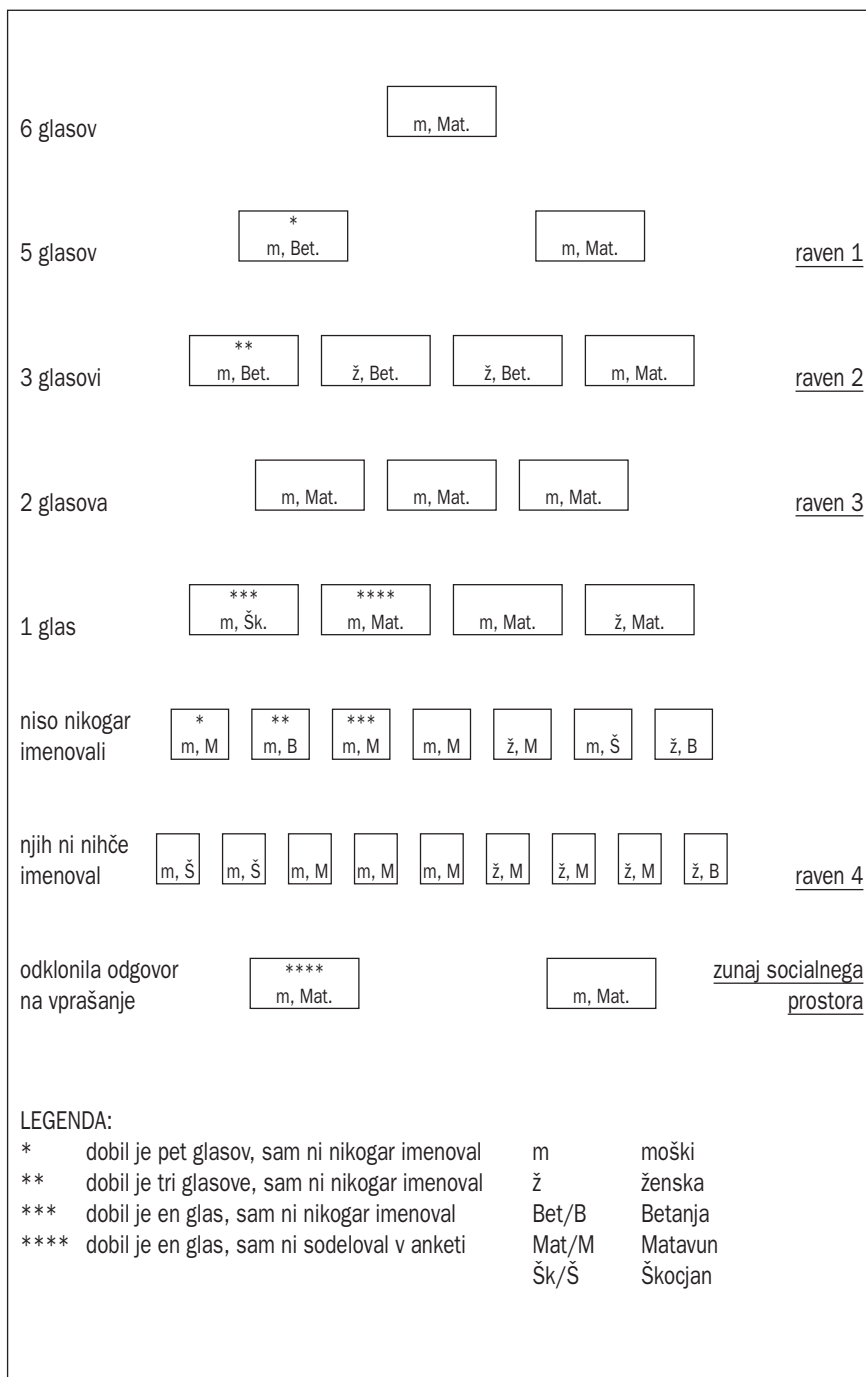
V splošnem je starostna struktura prebivalcev visoka, saj je povprečna starost članov 21 anketiranih gospodinjstev 40 let. Največji delež pomenijo prebivalci, starejši od 55 let. Teh je kar 36 odstotkov (starejših od 65 let celo 23 odstotkov), otrok in mladine do 24. leta starosti je tretjina (31 %), tretjina prebivalcev pa je starih od 25 do 54 let (33 %).

Preglednica 1: Število prebivalcev v treh vaseh po popisih leta 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991

Naselje	1953	1961	1971	1981	1991
Betanja	23	23	16	14	9
Matavun	52	55	48	52	54
Škocjan	34	27	21	9	6
Skupaj	109	108	85	75	69

Triindvajset (37,7 %) mladih se še šola, 17 (27,9 %) prebivalcev ima končano osemletno osnovno šolo, 8 (13,1 %) dve- ali triletno poklicno šolo, 10 (16,4 %) štiriletno srednjo šolo in 3 (4,9 %) višjo šolo. Vse tri so ženske.

Slaba tretjina (18 ali 29,5 %) anketiranih prebivalcev prejema pokojnino ali invalidnino, samo dobra tretjina (23 ali 37,6 %) prebivalcev pa je delovno aktivna. Od tega jih je 19 (31,1 %) zaposlenih, 2 (3,3 %)

Slika 1: Hierarhično omrežje socialnih odnosov prebivalcev treh vasi

imata samostojno dejavnost, 1 (1,6 %) kmetuje, vendar ni pokojninsko zavarovan kot kmet, 1 (1,6 %) pa pridobiva dohodek iz dopolnilne dejavnosti. Večina zaposlenih se dnevno vozi na delo predvsem v Divačo in Sežano. Septembra 1996 so bili štirje prebivalci brez zaposlitve (tri ženske – vse tri so prijavljene na Zavodu za zaposlovanje) in en moški (Ivančič, 1996).

Od 21 anketiranih **gospodinjstev** je kar 6 (28,6 %) takšnih, ki imajo enega samega člana v starosti 64–86 let. Med skupaj 18 gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom jih večina (15 ali 83,3 %) pridobiva dohodek samo iz nekmetijskih dejavnosti. Le v Betanji so med petimi gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom tri takšna, ki pridobivajo dohodek tudi iz kmetijstva.

Vseh 21 anketiranih gospodinjstev ima pralni stroj, hladilnik in televizor, večina pa tudi telefon (85,7 %), zamrzovalno skrinjo (80,9 %) in avtomobil (76,2 %). Od najbolj sodobne opreme pa ima skoraj četrtina (5 ali 23,8 %) gospodinjstev hišni računalnik in desetina (2 ali 9,5 %) mikrovalovno pečico.

Lokalna samouprava. Po reformi lokalne samouprave (december 1994) sodijo tri vasi oz. območje Regijskega parka Škocjanske jame v občino Divača. Ta po površini (14.778,27 ha) sodi med povprečno velike slovenske občine, po številu hišnih števil (1209) in številu prebivalcev (3770) pa je daleč pod slovenskim povprečjem, kar jo opredeljuje kot redko poseljeno podeželsko občino, katere dve tretjini (63,5 %) gospodinjstev ima kmečko gospodarstvo. To pa še ne pomeni, da je kmetijstvo vir dohodka večinskemu deležu gospodinjstev. Prav nasprotno! Od vseh gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v občini Divača jih kar tri četrtine (74,1 %) pridobiva dohodek samo iz nekmetijskih virov – v vsej Sloveniji je takšnih le polovica (50,6 %) gospodinjstev.

Občinsko politiko oblikuje občinski svet, ki ima 15 članov (13 moških in 2 ženski). Tri naselja z območja Regijskega parka nimajo nobenega predstavnika v občinskem svetu, imajo pa enega predstavnika v svetu krajevne skupnosti Divača (moški). Med tremi kandidati je na lokalnih volitvah maja 1996 dobil največ glasov.

Omrežje medosebnih povezav ali sociogram smo identificirali na podlagi odgovorov anketiranih na vprašanje, naj imenujejo osebe ne glede na to, ali so iz Betanje, Škocjana ali Matavuna, ki bi jih vprašali za osebni nasvet, če bi ga potrebovali. Ugotavljanje intimnih, bolj ali manj horizontalnih socialnih povezav je posebej primerno za spoznavanje socialnih odnosov v krajih z majhnim številom prebivalcev, ki praviloma nakažejo tudi njihovo hierarhično strukturiranost (slika 1).

Med 14 osebami, ki so jih vprašani izbrali kot zaupanja vredne, je 11 moških in tri ženske, od katerih sta dve dobili po tri glasove, ena pa en glas. Gre torej za tipično moško vodeno skupnost, čeprav izkušnje raziskovalne skupine kažejo na pomembno navzočnost žensk v življenju skupnosti treh vasi. Z malo dobre volje s strani moških in malo samo-

zavesti s strani žensk so snovanja prihodnosti območja regijskega parka priložnost, da moški in ženske postanejo enakovredni nosilci razvoja.

Država in domačini: nasprotniki ali partnerji?

Vlaganja države. Za prostorske potrebe Javnega zavoda Park Škocjanske jame (v nadaljevanju Zavoda), ki je bil v skladu z Zakonom o Regijskem parku Škocjanske jame ustanovljen 1. januarja leta 1997, je država (MOP, Uprava R Slovenije za varstvo narave) financirala obnovo Gambočeve domačije, kjer je danes sedež Zavoda. Stavba neposredno služi potrebam samega Zavoda, pa tudi domačinom. Ti so pričakovali, da bodo v Zavodu morda dobili zaposlitev ali uporabljali prostore in opremo za posamezne dejavnosti. To se sicer ni zgodilo, nesporno pa imajo domačini od ustrezno obnovljene stavbne dediščine korist. Isto ministrstvo je zagotovilo tudi sredstva za ureditev kanalizacije in prečiščevanje odplak ter sredstva za izvedbo podzemeljske električne napeljave in obnovo/postavitev javne razsvetljave v treh vaseh, financiralo pa je tudi delo sociologov in drugih strokovnjakov, ki so izvajali programe predavanj za domačine, skupaj s študenti pa pripravljali strokovne osnove za odločanje o posameznih ukrepih in akcijah na varovanem območju.

Turistično društvo Škocjan. Da bi spodbudili razvoj in zaščitili svoje interese, so prebivalci treh vasi že decembra 1993 ustanovili TD Škocjan kot odziv na vest o pripravah na Zakon o Regijskem parku Škocjanske jame, ki je pricurljala do njih po neformalnih kanalih skupaj z že objavljenim zakonskim predlogom. Svoje pripombe k Predlogu Zakona so zapisali v Programu Turističnega društva Škocjan in jih tudi ustno posredovali predstavnikom države (Ministrstvu za okolje in prostor, Upravi za varstvo narave, Ministrstvu za kulturo, Nacionalni komisiji za Unesco), katerih predstavniki so konec leta 1994 prišli predlog zakona predstaviti prebivalcem bodočega regijskega parka oz. članom TD Škocjan. V postopku izdelave končnega predloga Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame, ki je bil sprejet 1. oktobra 1996, je Turistično društvo uveljavilo kar precej svojih predlogov in pridobilo državna sredstva za obnovo »stare šole« kot sedeža svojih dejavnosti. Akcijo je vodil predsednik Turističnega društva, člani društva in drugi domačini pa so se v obnovo vključevali predvsem s prostovoljnim delom. Pritlični prostori služijo za sestanke vaše skupnosti in turističnega društva, za občasna druženja posameznih skupin prebivalcev (žensk, mladih), za kulturne in zabavne prireditve, kot razstavni prostor in prostor za priložnostne pogostitve s posebnim prostorom za prodajanje spominkov. V nadstropju sta dva prostora: v enem je sedež Turističnega društva, v drugem pa muzejska etnološka zbirka. Kot poudarjajo v TD

Škocjan, njihov predlog rabe prostorov »stare šole« dopušča možnost sprememb in dopolnitev, »še posebej, če bi dodatna raba prostorov popestrila in obogatila življenje v teh krajih in zadovoljila obiskovalce« (Žnidarčič, 1996).

TD Škocjan je v obdobju dveh let opravilo še vrsto drugih akcij. Skupaj s TD Vremška dolina je postavilo Turistično-kulturno pot Škocjan-Vremška dolina in 27. junija 1996 izvedlo prvi pohod po njej. V obnovljeni »stari šoli« je društvo ob njeni svečani otvoritvi 27. oktobra 1996 pripravilo tudi razstavo etnološke dediščine, člani društva in drugi vaščani pa so sodelovali tudi v številnih drugih društvenih akcijah, predvsem v akcijah čiščenja in urejanja odprtega prostora treh vasi.

Strokovna podpora prebivalcem treh vasi

Program, ki smo ga delovno poimenovali kot »animiranje prebivalcev za življenje v varovanem območju«, predstavljajo predavanja strokovnjakov, razvojno-raziskovalno delo ter javna predstavitev raziskovalnih rezultatov prebivalcem.

Predavanja. Že ob prvem stiku z domačini je bilo ugotovljeno, da so prebivalcem treh vasi potrebne strokovne informacije, ki jim bodo pomagale sprejeti in razumeti življenje v varovanem območju, njegove prednosti in omejitve ob predpostavki, da prve prevladujejo. Predavanja, ki so se zvrstila v letih 1995/96, pokrivajo na eni strani družboslovne, na drugi strani pa naravoslovne in tehnično-organizacijske teme, v večini primerov predstavljene v medsebojni povezanosti in soodvisnosti.

Razvojno-raziskovalno delo v letih 1995/96 obsega več raziskovalnih nalog. Vse naloge so med seboj soodvisne v smislu povezovanja prostorskih ter socioloških vsebin. Hkrati pa so povezane s pedagoškim delom in predstavljajo seminarsko delo študentov dodiplomskega študija krajinske arhitekture ter študentov podiplomskega študija krajinske arhitekture in kmetijskega podjetništva.

Osnovni namen raziskovalno-razvojnih projektov je bil zagotoviti strokovne podlage za razvoj območja parka in jih na eni strani uskladiti s potrebami, načrti in potenciali domačinov, na drugi strani pa z zahtevami Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame (1996). Raziskovalne naloge se združujejo v dva problemska sklopa. Prvi zadeva odprt prostor, možnosti njegove ureditve in razvoja, drugi pa stavbno dediščino, možnosti oz. potrebo po njeni obnovi za zelene gospodarske dejavnosti lastnikov ali drugih potencialnih uporabnikov.

Možnosti ureditve in razvoja območja Regijskega parka Škocjanske jame so se lotili študentje 4. letnika krajinske arhitekture v šolskem letu 1994/95 in študentka drugega letnika magistrskega študija kme-

tijskega podjetništva isto šolsko leto, pod mentorstvom prof. dr. Ane Barbič in prof. dr. Janeza Marušiča.

Ker sta si varstvo in razvoj tako v zavesti domačinov kot številnih strokovnjakov konfliktna, če že ne nezdružljiva, je študentska raziskovalna skupina kot izhodišče svojega dela postavila matriko konfliktnosti, pogoje konfliktnosti in nekonfliktnosti med posameznimi vsebinami varstvenega in vsebinami razvojnega programa (Barbič, Marušič, 1995) ter s tem hkrati operacionalizirala sestavine varstva in razvoja. Vsebine varstvenega programa so študentje povzeli po Predlogu Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame, vsebine razvojnega programa pa iz ustrezne strokovne literature, preučitve obstoječih in možnih dejavnosti na območju parka ter s posebno raziskavo identificiranih potencialov in želja prebivalcev treh vasi ter lastnih idej.

V matriki povezav med vsebinami varstvenega ($N = 27$) in vsebinami razvojnega ($N = 70$) programa je bilo identificiranih 279 ali 20 odstotkov od skupno 2790 teoretično možnih povezav med varstvenimi in razvojnimi temami, torej komaj petina. Nekatere varovalne in razvojne vsebine očitno niso v nikakršni medsebojni povezanosti, torej so ene od drugih neodvisne. Od 279 povezav med varstvenimi in razvojnimi vsebinami pa jih je slaba petina (18,3 %) opredeljenih kot konfliktnih, slaba polovica (47,7 %) kot pogojno konfliktnih in tretjina (34,1 %) kot nekonfliktnih (preglednica 2).

Šele podrobna razčlenitev varovalne in razvojne dimenzije zavarovanega območja in povezava obeh je pokazala, da prepričanje, po katerem je zavarovanost ovira razvoju, ne drži popolnoma. Nekonfliktnost tretjine in pogojna konfliktnost skoraj polovice povezav med varovalnimi in možnimi razvojnimi vsebinami zagotavljata resnično pestre razvojne možnosti, ne da bi bilo ogroženo varovanje obstoječe dediščine. Domnevati je, da se je s strokovnim pristopom pogojni konfliktnosti mogoče izogniti. Seveda pa takšen pristop terja najmanj spremembo dela obstoječih strokovnih zavodov in služb. Te bodo namreč morale dosedANJI omejevalni pristop (postavljanje pogojev za novogradnje/adaptacije, nadzor nad dejavnostmi v varovanih območjih ipd.) zamenjati oz. dopolniti s spodbujevalnim/svetovalnim pristopom, delo za varnimi zidovi svojih pisarn pa zamenjati za terensko delo z ljudmi. Takšna posodobitev dela omenjenih služb v nobenem primeru ne sme pomeniti širjenja državne uprave, pač pa njeno racionalno organizacijo.

Sociološka raziskava, ki smo jo poimenovali »Prebivalci povzemajo pobudo«, je preučila odnos prebivalcev do Regijskega parka kot sestavino strokovnih osnov za udejanjanje Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame po njegovem sprejetju, hkrati pa so podatke potrebovali študentje kot del strokovnih podlag za prostorsko opredelitev oz. umestitev možnih razvojnih programov. Zato so sodelovali v vseh fazah raziskave (postavitev raziskovalnega modela, opredelitev indikatorjev, oblikovanje vprašanj in anketiranje prebivalcev). Ob anketiranju

so se študentje z domačini tudi osebno spoznali, svoje vtise o njihovem življenju in delu pa so dopolnili v neformalnih pogovorih z njimi ob kosilu (kraška jota), ki so jim ga ob anketiranju pripravile vaščanke.

Preglednica 2: Matrika konfliktnosti med vsebinami varstvenega in razvojnega programa

varstveni program	razvojni program			skupaj
	konflikt	pogojni konflikt	ni konflikta	
konflikt	51			51
pogojni konflikt		133		133
ni konflikta			95	95
skupaj N	51	133	95	279
%	18,3	47,7	34,1	100,0

Prebivalce smo v raziskavi podrobno spraševali le v zvezi s tremi možnimi novimi objekti: o otroškem igrišču, balinišču in prostoru za prireditve. Razlogi za takšno odločitev so vsaj trije. Prvi je v podmeni, da ljudje prek odnosa in stališč do konkretnih stvari izražajo splošen odnos in splošna stališča, v obravnavanem primeru do potrebnosti in pomena izbranih objektov, do velikosti in lokacije, do finančnih virov za njihovo postavitve, do lastništva in do prihodnjih uporabnikov. Drugi razlog za izbor je bilo dejstvo, da so izbrani trije objekti bili že vključeni v program TD Škocjan, torej po mnenju prebivalcev potrebni. Tretji razlog pa je bilo predvidevanje, da bodo trije objekti prispevali k višji življenjski ravni prebivalcev, predvsem z zagotavljanjem možnosti za druženje in sodelovanje v prostem času.

Po oceni vprašanih sta balinišče in odprt prostor za prireditve najbolj pomembna za vse vaščane skupaj, torej bolj kot za posameznika in njegovo družino. S tem je potrjena podmena, da vaščani potrebujejo skupne prostočasne dejavnosti kot oblike neformalnega druženja. Primerjava pomena treh objektov za vprašanega oz. njegovo družino in za turiste pa nakazuje prefinjen občutek domačinov za ocenjevanje lastnih potreb in potreb turistov. Medtem ko je po njihovem mnenju odprt prostor za prireditve tako rekoč enako pomemben zanje ali za njihovo družino kot za turiste, pa se jim zdita otroško igrišče in balinišče bolj pomembni za turiste kot za njih same. Na tej podlagi si upamo postaviti podmeno o pozitivnem odnosu domačinov do (prihodnjih) turistov.

Sodelovanje med strokovnjaki in prebivalci kot metoda dela. Sodelovanje strokovnjakov s prebivalci Regijskega parka Škocjanske jame je potrdilo ugotovitev, da pristopa od zgoraj navzdol (od države in njenih teles do lokalnih prebivalcev) ni možno preprosto zamenjati s pristopom od spodaj navzgor (vse pobude prepustiti lokalnim prebivalcem, njihovim organizacijam oz. društvom in skupnostim). Zakaj ne? Odgovor na vprašanje zadeva več ugotovitev:

Prvič, številčno majhne, zlasti podeželske skupnosti nimajo (dovolj) lastnih strokovnjakov, ki bi oblikovali strokovno utemeljene pobude in pripravili ustrezne strokovne podlage in organizacijske rešitve za uresničitev lokalnih pobud.

Drugič, lokalni strokovnjaki (izraz lokalni zadeva zgolj območje njihovega dela) imajo svoje področje dela in le izjemoma svoje delo lahko povežejo s prostovoljnim delom za lokalno skupnost ali uporabijo podatke in rezultate svojega strokovnega dela za druge namene.

Tretjič, strokovnjaki iz ustreznih strokovnih, praviloma nadlokalnih ustanov niso »obremenjeni« z lokalnimi razmerami in opravijo svoje (raziskovalno, animacijsko, organizacijsko, razvojno) delo praviloma nepristransko. Popolna nepristranskost skorajda ni možna, saj je vsak strokovnjak že strokovno »pristranski«, ker določen pojav oz. problem identificira in analizira z vidika svojih strokovnih znanj in svoje stroke, hkrati pa je vsak strokovnjak tudi človek in kot tak podvržen večji ali manjši »subjektivnosti« svojega dela. Seveda predpostavljamo, da si strokovnjaki prizadevajo biti čim bolj objektivni. To najlažje dosežejo v skupinskem delu, v katerem soočajo svoje ugotovitve z ugotovitvami strokovnjakov drugih strok in jih v primeru neskladja natančneje preučijo in po potrebi dopolnijo ali spremenijo.

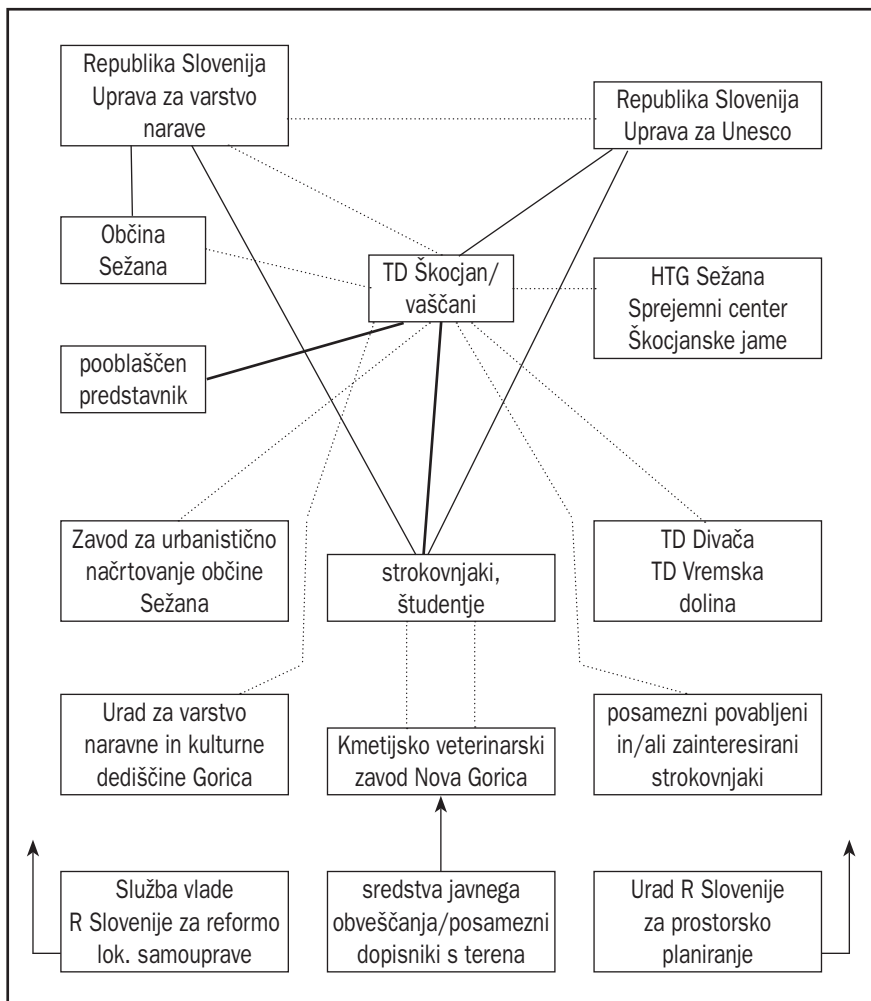
Četrtrič, ker je terensko strokovno delo sestavina rednega dela strokovnjakov ter povezano z določenimi materialnimi stroški, ga ni mogoče opraviti prostovoljno, temveč so za to potrebna določena finančna sredstva.

Petič, pobude domačinov strokovnjaki operacionalizirajo oz. ubesediijo in običajno tudi dopolnijo z vključitvijo dodatnih idej in možnosti njihovega udejanjanja, domačini pa ponujene predloge razvrstijo po njihovi pomembnosti in opredelijo možne oblike lastnega sodelovanja pri njihovem uresničevanju.

Osnovna metoda dela strokovne skupine, v katero sodijo tudi vključeni študentje in lokalni strokovnjaki, je bila naslednja:

Strokovna skupina je na podlagi dokumentov turističnega društva (program dela), Predloga Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame in razpoložljivih strokovnih gradiv (karte, statistični podatki, študije) pripravila program dela (predavanj in raziskav) ter ga dala v razpravo turističnemu društvu. Po njegovi dopolnitvi s predlogi društva so stekli pogovori o izvedbi zastavljenega programa. Dogovorjeni so bili dnevi obiska študentov na terenu, HTG Sežana je bil naprošen za odobritev brezplačnega obiska študentov v Škocjanskih jamah, kar je bilo tudi uresničeno. V številnih telefonskih pogovorih med voditeljico strokovne skupine in predsednikom turističnega društva, pa tudi v pogovorih s člani društva in drugimi krajani so sproti potekala dvosmerna obveščanja in se reševali manjši zapleti.

Rezultati strokovnega dela so bili prebivalcem tudi javno predstavljeni (javna predstavitev možne prostorske rabe in ureditev naselij na

Slika 2: Omrežje partnerstev za varovanje in razvoj Regijskega parka Škocjanske jame

ustreznih kartah – junij 1995; predstavitev razvojnih potencialov in omrežja medsebojnih povezav prebivalcev treh vasi – februar 1996). S tem je bila prebivalcem dana možnost neposrednega odzivanja na strokovna gradiva.

Partnerstva za varovanje in razvoj Regijskega parka Škocjanske jame. V omrežju dejanskih partnerstev (slika 2) v programu varovanja dediščine Regijskega parka Škocjanske jame in spodbujanja razvoja lokalne skupnosti prebivalcev treh vasi znotraj parka so identificirane štiri ravni njihove intenzitete:

- Prvo, najbolj intenzivno partnerstvo se je oblikovalo med TD Škocjan oz. domačini ter strokovnjaki in študenti, ki so delali z njimi in zanje.
- Drugo raven intenzivnosti predstavljajo povezave med Upravo R Slovenije za varstvo narave in vaščani, med Uradom za Unesco in vaščani, povezave med Upravo in Uradom ter povezave obeh s strokovno skupino. Gre za sklop neposrednih partnerstev za zagotovitev finančnih sredstev in za strokovno izvedbo dvoletnega programa animacijskega in razvojno-raziskovalnega dela na območju Parka.
- Tretjo raven intenzivnosti povezav s TD Škocjan oz. z vaščani predstavljajo stiki podjetja HTG Sežana, ki deluje na območju parka, predstavnikov lokalne samouprave ter območnih strokovnih služb, ki pokrivajo območje parka. Pojavljajo se praviloma ob reševanju konkretnih problemov domačinov (nova mrliška vežica v Škocjanu), v opravljanju rednih strokovnih obveznosti ali na povabilo strokovne skupine (Kmetijsko-veterinarski zavod Nova Gorica). V to skupino partnerstev po intenzivnosti sodijo še stiki TD Škocjan s sosednjima turističnima društvoma (TD Divača, TD Vremška dolina), ki ju je TD Škocjan vabilo na strokovna predavanja. Občasne stike z domačini pa so imeli tudi posamezni strokovnjaki, ki sicer niso bili vključeni v strokovno skupino dveletnega programa, so pa na območju parka delali že prej in/ali bi želeli delati (tudi) v prihodnje. Mednje štejemo tudi tiste strokovnjake, ki so pokazali interes za delo strokovne skupine in od nje dobili gradivo o opravljenem delu.
- Četrto raven občasnih partnerstev pa pomenijo stiki s Službo vlade R Slovenije za reformo lokalne samouprave in Uradom R Slovenije za prostorsko planiranje, ki sta prispevala sredstva za publiciranje treh zvezkov poročil o opravljenem delu. V to skupino sodijo tudi stiki sodelujočih s sredstvi javnega obveščanja.

Problemi in možne rešitve

Dveletno strokovno delo in sodelovanje z domačini je bilo hkrati poudarjeno strokovnega opazovanja, v katerem so bili identificirani nekateri problemi, ki so se pojavili v okviru izvajanega programa ali se pokazali prav zaradi njega. Domnevamo, da noben od problemov, ki jih v nadaljevanju prikazujemo, ni bil izzvan namenoma oz. ni imel namena škodovati niti kakemu posamezniku niti ne celotni lokalni skupnosti.

Dejstvo, da je država v zadnjih letih tako rekoč v celoti prispevala finančna sredstva ne le za obnovo Gambočeve domačije, v kateri je sedež Javnega zavoda Parka, temveč tudi za na novo zgrajene ali obnovljene infrastrukturne objekte ter za obnovo »stare šole«, ki je v celoti name-

njena turističnemu društvu in vaški skupnosti, je v domačinih ustvarilo prepričanje, da bo država tudi v prihodnje glavni vir potrebnih finančnih sredstev. Zakonska zavarovanost območja državi sicer res nalaga določeno, tudi finančno obveznost, hkrati pa omogoča domačinom »trženje« zavarovanosti oz. naravne in kulturne dediščine, ki jo soupravljajo. Po sprejetju Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame so morali prebivalci parka pokazati veliko mero samoiniciativnosti tako v načrtovanju razvoja kot v zagotavljanju sredstev za posamezne akcije. Pri tem pa so premalo upoštevali potrebe in interese skupnosti treh vasi, saj je njena prihodnost hkrati prihodnost posameznikov in njihovih potomcev.

Voditeljski potenciali domačinov za organiziranje večjega števila akcij, ki bi jih lahko vodili številni vaščani/vaščanke, ki jim domačini zaupajo in jih spoštujejo, so bili premalo izkoriščeni. Dejstvo, da so vse lokalne aktivnosti potekale pod okriljem TD Škocjan, je pripeljalo do razmeroma trdne lokalne hierarhične strukture. To je povzročilo manjše napetosti v lokalni skupnosti in občasno nesproščene odnose med posamezniki. Domačini si sicer zelo prizadevajo, da jih javno ne pokažejo, vendar jim problemov še ni uspelo povsem obvladati.

Nedvomno obstaja vrsta možnih rešitev posameznih problemov. Nekateri se bodo rešili sami po sebi, drugi pa terjajo strokoven pristop, ki zadeva najprej identificiranje vzrokov problema, nato opredelitev možnih rešitev ter konkretna dejanja za odpravo/razrešitev problemov. Med možnimi pristopi, ki bi preprečili porajanje problemov oziroma omogočili njihovo reševanje, se zdijo razmisleka vredni vsaj naslednji:

- odkrito se pogovoriti o problemih, ne pa si pred njimi zatiskati oči ter z veliko mero strpnosti in medsebojnega spoštovanja poiskati rešitve;
- popestriti delo TD Škocjan z oblikovanjem trajnih ali občasnih skupin kot nosilk posameznih akcij;
- TD Škocjan še bolj aktivno kot doslej povezati s sosednjimi turističnimi društvi in njihovimi zvezami na občinski, regijski in državni ravni;
- zagotoviti turističnemu društvu komplementarne oblike organiziranosti (vaška oz. krajevna skupnost, ustanoviti kakšno novo, morda kulturnemu ali športnemu delovanju namenjeno društvo, ipd.);
- spodbuditi domačine, da se vključijo v društva/organizacije, ki delujejo na širšem prostoru, na območju občine, regije, države);
- predvsem pa vso energijo usmeriti v tekoče in prihodnje akcije, namenjene spodbujanju razvoja in vključevanja Regijskega parka Škocjanske jame v širše prostorske integracije.

Nanizani problemi in predlogi možnih načinov njihovega reševanja predstavljajo videnja strokovne skupine, ki v nobenem primeru niso dokončna ali edini realni prikaz dejanskih razmer na terenu,

med katerimi je najbolj spodbudna ugotovitev, da ima maloštevilna skupnost treh vasi poleg naravnih tudi primerne človeške potenciala. Vključitev čimvečjega števila prebivalcev v konkretne akcije ocenjujemo kot najboljšo pot za usklajen razvoj in kakovostno življenje domačinov.

GOSPODARSKI PROIZVOD REGIJSKEGA PARKA ŠKOCJANSKE JAME NA TEMELJU LOKALNIH VIROV*

Prebivalci Matavuna, Škocjana in Betanje so se »sprijaznili« z dejstvom, da bodo v skladu z Zakonom o Regijskem parku Škocjanske jame (1996) živeli v zakonsko varovanem območju in da sprejemajo odgovornost skrbeti za ohranjanje vse naravne in kulturne dediščine območja celotnega parka in ne le Škocjanskih jam. Hkrati pa upravičeno pričakujejo, da bodo ob Škocjanskih jamah kot naravni dediščini svetovnega pomena ter drugi bogati naravni in kulturni dediščini Regijskega parka živeli lažje in bolje, kar bo morda tudi njihove otroke zadržalo v domačem kraju.

Štiriletno raziskovalno razvojno delo je bilo v prvih letih usmerjeno v osveščanje domačinov o vrednotah naravne in kulturne dediščine območja ter v evidentiranje razvojnih možnosti ob upoštevanju vseh zakonskih omejitev. V zadnjem, to je 1998. letu pa se je raziskovalna skupina usmerila v oblikovanje možnega gospodarskega proizvoda parka, ki ga v nadaljevanju predstavljamo.

Izhodišča in cilji

Temeljno izhodišče oblikovanja gospodarskega proizvoda Regijskega parka Škocjanske jame je spoznanje, da naravno in kulturno dediščino določenega območja najbolje varujejo ljudje, ki od nje »živijo«.

Razvoj na temelju lokalnih virov spodbujajo sodobna dogajanja na področju dela oz. zaposlitve, kot so:

- usmeritev v storitvene dejavnosti,
- združevanje delovnega in bivalnega okolja,
- pestrost gospodarskih dejavnosti posameznikov / gospodinjstev,
- prožna organizacija dela in prožno razporejanje delovnega časa ter
- ekonomsko osamosvajanje žensk in njihovo vključevanje v javno življenje.

* Besedilo je bilo objavljeno v *IB reviji*, 1998, 32 (8-9-10): 26–38.

Našteta dogajanja podpirajo sodobne računalniške tehnologije, ki zagotavljajo hitro in učinkovito dostopnost do informacij kot tudi vključevanje posameznikov v računalniško podprta informacijska omrežja.

Ob naštetih izhodiščih pa je nujno upoštevati dejstvo, da gre v primeru Regijskega parka Škocjanske jame za izredno dragoceno, hkrati pa tudi občutljivo prirodno, kulturno in socialno okolje. Motnje v katerikoli od treh sestavin ene celote povzročijo motnje v drugih dveh sestavinah (Defilipis, 1997: 9), kar pelje k degradaciji celotnega območja. Zato je pri oblikovanju in uresničevanju gospodarskega proizvoda parka treba v enaki meri upoštevati tako zahteve ohranjanja naravne in kulturne dediščine kot potrebo domačinov po gospodarskem razvoju. Kolikor ta temelji na lokalnih virih, je njihovo varovanje hkrati tudi omogočanje gospodarskega razvoja območja.

Osnovni cilj oblikovanja celovitega gospodarskega proizvoda (GP) Regijskega parka Škocjanske jame je bil v največji možni meri upoštevati naravno in kulturno dediščino Parka na eni strani ter interese in možnosti domačinov na drugi strani. Tako zastavljen GP naj bi zagotovil tudi uresničitev dveh dodatnih ciljev:

- vzpostavitev visoke stopnje istovetenja domačinov z lokalno naravno in kulturno dediščino ter oblikovanje prepoznavne identitete parka in njegovih prebivalcev;
- zaustavitev oz. zmanjšanje odseljevanja mladih, spodbuditev vračanja odseljenih ter priseljivanja v mejah zmožnosti območja.

Gospodarski proizvod

Gospodarski proizvod parka so tiste gospodarske dejavnosti, ki temeljijo predvsem na lokalnih virih (dediščini in možnostih domačinov) ter upoštevajo zahteve varovanja, opredeljene v Zakonu o Regijskem parku Škocjanske jame (1996). Ker pa je trženje dobrin oz. ponudbe bistvena sestavina vsakega gospodarskega proizvoda, je posamezne gospodarske dejavnosti treba med seboj uskladiti tako, da imajo njihovi nosilci/izvajalci kar najboljše možnosti za uspeh. Ker pa uspešnost gospodarskega proizvoda ni odvisna samo od učinkovitosti ponudbe, temveč tudi od obsega povpraševanja, je pričakovati, da bodo nekatere dejavnosti bolj uspešne kot druge, da se bo pojavila potreba po novih dejavnostih, ki niso vključene v predlagani gospodarski proizvod, ali pa bo treba obseg nekaterih dejavnosti zmanjšati ali jih povsem opustiti. Takšna dogajanja seveda niso nič nenavadnega ali nepričakovanega, saj gospodarski proizvod ni statična, temveč dinamična kategorija, ki se v času in v spremenjenih okoliščinah spreminja.

Z reformo skupne kmetijske politike, s katero je Evropska skupnost (ES) začela leta 1980, se je zaradi presežkov živeža v ES začel proces di-

verzifikacije gospodarskih dejavnosti na podeželju, ki naj bi zagotovil del dohodka kmečkega prebivalstva iz dopolnilnih dejavnosti kmečkih gospodinjstev kot tudi iz nekmetijskih virov (ustanavljanje majhnih in srednje velikih podjetij na podeželju, spodbujanje storitvenih in oživljanje tradicionalnih dejavnosti). Oblikovan in v praksi preizkušen je bil koncept celovitega razvoja podeželskih skupnosti (Ulbricht, 1986). Tako rekoč v istem času smo tudi v Sloveniji razvili podoben koncept (Barbič, 1985) in prvič v praksi pristopili k celovitemu razvoju štirih suhokrajinskih krajevnih skupnosti v občini Trebnje (Kovačič, Barbič, Jakoš, Gosar, Peterle, Rupena, 1988).

Bilo je zastavljenih šest ciljev reforme Skupne kmetijske politike (Agenda 2000, Summary, 1997: 3):

- povečanje notranje in zunanje konkurenčnosti z namenom zagotoviti pridelovalcem Evropske unije vse prednosti pozitivnih svetovnih tržnih dogajanj;
- varnost in kakovost živeža kot temeljna obveza do potrošnikov;
- zagotovitev primerne življenjske ravni in stabilnosti dohodkov kmetijam;
- vključitev okoljskih ciljev v Skupno kmetijsko politiko in spodbujanje trajnostnega kmetijstva;
- oblikovanje alternativnih delovnih mest in priložnosti za pridobivanje dohodka kmetom in njihovim družinam;
- poenostavitev zakonodaje Evropske unije.

Cilji imajo na prvi pogled zelo šibko povezavo z oblikovanjem gospodarskega proizvoda parka, v katerem ima le 11 (44 %) od 25 anketiranih gospodinjstev v lasti kmetijska zemljišča, samo dvema osebama pa je kmetijstvo osnovni vir dohodkov. V resnici pa imajo kmetijska zemljišča in gozd ter njihova trajnostna raba pomembno vlogo tako za pridelovanje ekoloških proizvodov, ki jim je s predelavo moč dodati vrednost in jih tudi lokalno tržiti, kot za ohranjanje kulturne krajine, ki s svojo biološko pestrostjo omogoča številne gospodarske aktivnosti, povezane v prvi vrsti s turizmom, povezanim s Škocjanskimi jamami. V navezi s turizmom ekološki pridelki lahko pomembno prispevajo k pestrosti ponudbe obiskovalcem, domačinom pa dajejo možnost za dodatni dohodek.

Posamezniki in gospodinjstva kot vir in kot nosilci lokalnega razvoja

Med lokalnimi viri, kamor štejemo dediščino (naravno, grajeno in duhovno), zemljišča in stavbe, opredeljene s stanjem, lastništvom in (ne)rabo, ter prebivalce in gospodinjstva, imajo slednji nesporno najpomembnejšo vlogo v oblikovanju in uresničevanju gospodarskega

proizvoda lokalne skupnosti. Seveda pa domačega prebivalstva ne obravnavamo le kot vir, temveč tudi kot ciljno skupino lokalnega razvoja in hkrati kot njegove nosilce (Barbič, 1991: 105–118). Pestrost vlog, ki jih igrajo domačini v lokalnem razvoju, terja njihovo večstransko in večplastno opredelitev. Zato v tem poglavju na eni strani prikazujemo demografsko strukturo in selitve prebivalcev, demografski sestav gospodinjstev in njihovo stanovanjsko raven ter gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom, na drugi strani pa zaznavanje (do)sedanjih dogajanj in akterjev v lokalni skupnosti ter njihov odnos do tem, relevantnih za lokalni razvoj. Med slednje uvrščamo stališča do potrebe po lokalni samoupravi, večjem številu nevladnih organizacij ter zaznavanje ovir in spodbud prihodnjemu razvoju.

V letih 1995–1998 se je število prebivalcev treh vasi zmanjšalo z 69 na 65. En moški je umrl, eden je odšel v dom za ostarele, dve dekleti in en moški so se odselili, en moški pa se je priselil.

Odseljivanje je stalna značilnost območja. Po izjavah sedanjih gospodarjev /gospodaric o odseljenih bratih/sestrah in otrocih so procesi odseljivanja dokaj enakomerni z rahlo tendenco večanja po letu 1972. V obdobju od leta 1931 do 1997 se je po izjavah vprašanih odselilo 33 oseb, med katerimi prevladujejo ženske (24 ali 72,7 %). Odselitve so v tem času doletele 17 (68 %) od 25 anketiranih gospodinjstev. Da se tok odseljivanja še ni ustavil, nakazujejo podatki, po katerih se iz 25 vprašanih gospodinjstev nameravajo odseliti 3 (12 %) otroci.

Stališča večine (19 ali 76 %) gospodinjstev do priseljivanja so pozitivna. Želje domačinov, povezane s prostorsko/nacionalnim izvorom potencialnih priseljencev, opozarjajo na relativno zaprtost lokalnega socialnega okolja oz. visoko stopnjo identifikacije z njim, vendar izražene želje verjetno ne bi pomenile ovire za priseljivanje vitalnih ljudi iz Slovenije oz. državljanov Slovenije, ki bi lahko prispevali k razvoju območja.

Kljub zmanjšanju števila prebivalcev se je število gospodinjstev v letih 1995–1998 povečalo s 25 na 28. Razloga za to sta dva. Ena oseba je osnovala lastno družino in se odcepila od matičnega gospodinjstva, ena zakonska skupnost je razpadla na dve gospodinjstvi, dodatno gospodinjstvo pa predstavlja priseljena oseba.

Po številu članov se 28 gospodinjstev razvršča v pet skupin:

- 1 člana ima 9 gospodinjstev (32,1 %)
- 2 člana ima 8 gospodinjstev (28,6 %)
- 3 člane ima 6 gospodinjstev (21,4 %)
- 4 člane imajo 3 gospodinjstva (10,7 %)
- 5 članov imata 2 gospodinjstvi (7,1%)

Povprečje 2,3 člana na gospodinjstvo (ob upoštevanju vseh 28 gospodinjstev v treh vaseh) je precej nižje od povprečnega števila članov gospodinjstev v Sloveniji (3,1) po popisu gospodinjstev leta 1991.

Samo 11 (44 %) od 25 gospodinjstev ima v lasti kmetijska zemljišča. Razpon kmetijskih zemljišč v lasti teh gospodinjstev sega od 3 arov do

34 hektarjev. Štiri (36,4 %) od 11 gospodinjestev s kmečkim gospodarstvom imajo v lasti do 4 ha kmetijskih zemljišč, 7 (63,6 %) pa od 12 do 34 ha. V treh gospodinjestvih je del (2 ha, 3 ha, 26 ha) kmetijskih zemljišč v zaraščanju, eno gospodinjestvo oddaja 3 ha kmetijskih zemljišč v najem.

Petindvajset anketiranih gospodinjestev ima skupaj 60 članov, kar je v povprečju manj kot 3 osebe (2,4) na gospodinjestvo. Žensk (58,3 %) je precej več kot moških (41,7 %), kar gre predvsem na račun ovdovelih (5) in razvezanih (3) nosilk gospodinjstva. V 25 gospodinjestvih ni namreč nobenega vdovca ali razvezanega moškega. V 25 gospodinjestvih je 22 otrok, kar je manj kot 1 otrok na gospodinjestvo. V generaciji sedanjih gospodarjev/mož jih je 7 (41,2 %) starih 60 let ali več; med gospodaricami/ženami pa jih je starih 60 let ali več kar 12 (57,1 %).

Po izobrazbi se gospodarji/možje in gospodarice/žene združujejo v tri, po obsegu enake skupine:

- tretjina (13 ali 33,3 %) ima končano 8-letno osnovno šolo,
- tretjina (13 ali 33,3 %) ima končano 2- do 3-letno poklicno šolo,
- tretjina (13 ali 33,3 %) pa ima končano srednjo ali višjo šolo.

Med gospodarji/možmi in gospodaricami/ženami ni bistvenih razlik v formalni izobrazbi.

Podatki o sedanjem zaposlitvenem statusu gospodarjev/mož in gospodaric/žena kažejo, da je kar polovica (18 ali 51,5 %) upokojenih, slaba desetina (3 ali 8,6 %) brez zaposlitve in le dobra tretjina (13 ali 37,2 %) zaposlenih. Očitno večji del delovnih potencialov treh vasi predstavljajo nezaposleni in upokojenci, zaposleni pa le s svojim prostim časom.

Sestavine gospodarskega proizvoda in interes gospodinjestev zanje

Možne oz. dopustne gospodarske dejavnosti na območju parka so razvrščene v štiri skupine: gozdarstvo in kmetijstvo, predelava kmetijskih pridelkov, obrti in storitve ter turizem. V gospodarski proizvod pa so vključene tudi dejavnosti, katerih nosilec je lahko turistično društvo, kakšna druga nevladna organizacija, vaška skupnost ali skupina domačinov in so skupnega pomena v smislu popestritve turistične ponudbe posameznih gospodinjestev, hkrati pa prispevajo h kakovosti življenja domačinov. Gre za različne turistične, rekreacijske in kulturne prireditve oz. dogodke.

Med 25 gospodinjestvi je 19 (76 %) pripravljenih na novo uvesti, ohraniti v dosedanjem obsegu ali razširiti eno ali več dejavnosti, 6 gospodinjestev pa nima/ne vidi možnosti za kakršnokoli gospodarsko dejavnost.

Med osemindesetimi (38) gospodarskimi dejavnostmi, za katere je izkazalo interes od 1 do 9 gospodinjestev, je 10 kmetijskih dejavnosti, 7

dejavnosti s področja kmetijske predelave, 10 s področja obrti in storitev ter 11 dejavnosti s področja turizma.

Kmetijske dejavnosti. Med 19 gospodinjstvi, ki se želijo ukvarjati z nekaterimi od naštetih dejavnosti gospodarskega proizvoda, je največ gospodinjstev zainteresiranih za pridelovanje sena (5), organsko pridelavo vrtnin (5), organsko pridelavo dišavnic (5) in za nabiranje sadja na travniških sadovnjakih (4). Sledijo gospodinjstva, ki so pripravljena organsko pridelovati sadje (3) ali rediti konje (3). Najmanj gospodinjstev pa je zainteresiranih za organsko pridelovanje okopavin (2) in žit (2) ter za gojenje rož (1) in nabiranje suhljadi (1).

Predelava kmetijskih pridelkov. Če k predelavi kmetijskih pridelkov štejemo pripravo domačih jedi ob posebnih priložnostih (9 od 19 gospodinjstev je izkazalo interes za to dejavnost), peko domačega kruha in peciva (6 gospodinjstev), pripravo marmelade, žganjekuho, sušenje mesa (po 4 gospodinjstva) ter pridelovanje sadnega kisa (3 gospodinjstva), ugotavljamo, da je za tovrstne dejavnosti razmeroma velik interes. Za našete proizvode trg ne bi smel biti problem, saj je med porabniki za domače jedi in živila vedno večji interes. Zadnji »hit« je sadni kis, ki se popularizira skorajda kot zdravilo. Dejstvo, da se za sušenje sadja zanima le eno gospodinjstvo, je pripisati skromni pridelavi sadja na območju kot tudi temu, da se organsko pridelano sadje dobro prodaja sveže in ga zato ne kaže sušiti.

Obrti in storitve. Interes za ukvarjanje z domačo (4 gospodinjstva) ali umetno obrtjo (3 gospodinjstva) je nedvomno pogojen z možnostjo trženja v okviru razvijajočega se turizma. Trenutno se namreč z domačo ali umetno obrtjo ne ukvarja nobeno od gospodinjstev, ki so izkazala interes zanju. Isto velja za prodajo na tržnici (zainteresirani so 3 gospodinjstva), trgovino (zainteresirani sta 2 gospodinjstvi) ter za kmetijo odprtih vrat, drobna popravila in fitness studio (zainteresirano je po 1 gospodinjstvo).

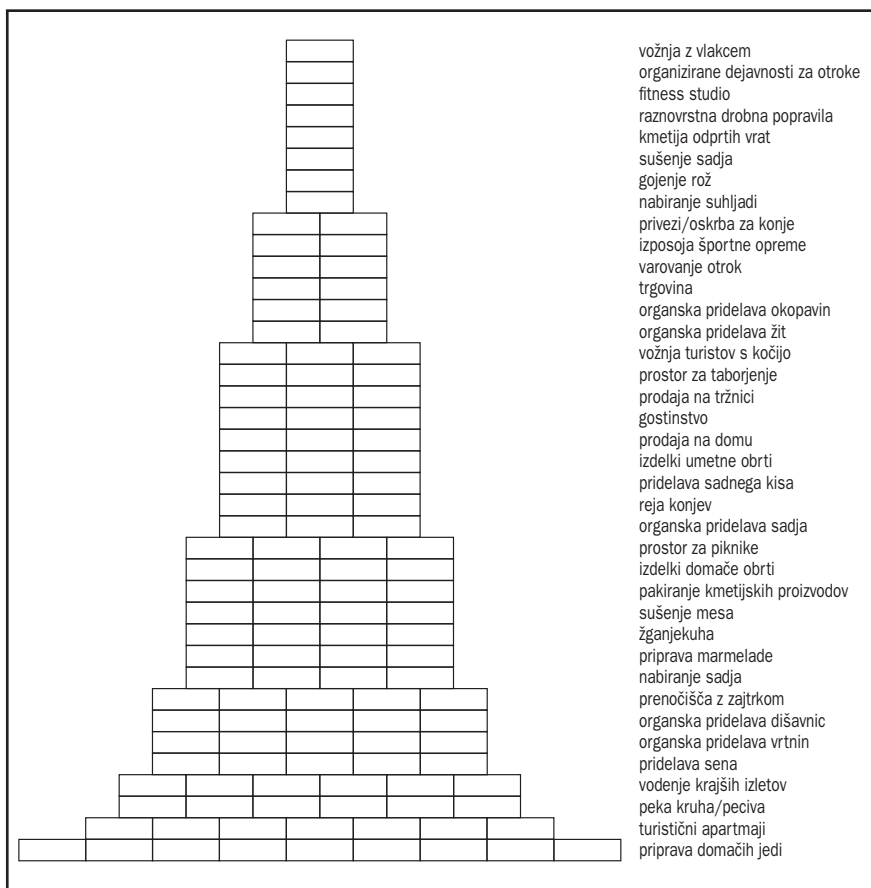
Turizem. Po številu gospodinjstev, ki so se pripravljena ukvarjati s turističnimi dejavnostmi, se te združujejo v tri skupine:

- V prvo skupino se uvrščajo oddajanje turističnih apartmajev (7), vodenje krajših izletov (6) in/ali oddajanje prenočišč z zajtrkom (5 gospodinjstev).
- V drugo skupino sodijo turistične dejavnosti, s katerimi bi se ukvarjala 2 do 4 gospodinjstva. To so: zagotovitev in vzdrževanje prostorov za piknike (4), prostor za taborjenje in vožnja turistov s kočijo (po 3 gospodinjstva), varovanje otrok na domu ali na igrišču, izposoja športnih pripomočkov in opreme ter privezi in oskrba konjev (po 2 gospodinjstvi).
- V tretji skupini pa sta dve turistični dejavnosti, za izvajanje katerih se zanima po 1 gospodinjstvo. To sta organiziranje dejavnosti za manjše skupine otrok in vožnja turistov z vlakcem.

Izkazani interes za posamezne dejavnosti zagotavlja pester gospo-

darski proizvod, v katerem se prepletajo in dopolnjujejo proizvodne, predelovalne, obrtne/storitvene in turistične dejavnosti. Glede na to, da naj bi bil turizem središčna sestavina gospodarskega proizvoda, vse druge dejavnosti pa predvsem podpora turizmu, ocenjujemo, da izraženi interes gospodinjstev za izvajanje posameznih dejavnosti temu cilju povsem ustreza (slika 3). Izjema je morda interes za fitness studio, za katerega storitve med turisti najbrž ni pričakovati velikega povpraševanja ob sicer bogati turistični in rekreacijski ponudbi parka in okolice. To pa ne pomeni, da fitness studio ne bi pritegnil domačinov ter prebivalcev bližnje okolice. V vsakem primeru bi bilo treba ugotoviti število potencialnih uporabnikov pred odločitvijo za drago investicijo v ureditev ustreznega prostora in fitnes opremo.

Turizem ne prenese amaterizma. Turizem na eni strani pomeni središčno sestavino gospodarskega proizvoda, na drugi strani pa s turističnimi dejavnostmi, s katerimi bi se posamezniki/gospodinjstva že-

Slika 3: Gospodarske dejavnosti po številu gospodinjstev, ki so pokazala zanje interes

leli ukvarjati, nimajo nobenih izkušenj. Nekaj izkušenj z organizacijo in izvedbo turističnih prireditev (Tradicionalni pohod po dolini reke Reke, etnološke razstave, gledališke predstave) že ima TD Škocjan. Te izkušnje kaže kar najbolj upoštevati tudi v predlaganih turističnih dejavnostih posameznikov oz. gospodinjstev.

Resnici na ljubo pa je treba priznati, da je tudi med 27 »neturističnimi« dejavnostmi opredeljenega gospodarskega proizvoda kar 12 takšnih, s katerimi se gospodinjstva, ki so izrazila interes zanje, trenutno ne ukvarjajo. Za nekatere od teh dejavnosti (npr. za nabiranje suhljadi ali sušenje sadja) posebne izkušnje res niso potrebne, izvajanje drugih (npr. organsko pridelavo okopavin, rejo konjev, gojenje rož, ukvarjanje z domačimi ali umetnimi obrtmi ali trgovino) pa si je težko zamisliti brez potrebnih znanj/izkušenj. Sicer pa neukvarjanje z neko dejavnostjo še ne pomeni, da tisti, ki se želijo z njo ukvarjati, nimajo potrebnih znanj oz. kvalifikacij.

Turizem je način življenja in ne zgolj priložnost za zaslužek. Turist sicer plača storitev (prenočišče, hrano, vstopnico, najetje opreme ali vodiča), hkrati pa pričakuje prijazno besedo domačinov ali vsaj pozdrav ob srečanju z njimi. Posamezniki/gospodinjstva, ki se ukvarjajo s turističnimi ali s turizmu podpornimi dejavnostmi, morajo del svojega časa posvetiti gostom/obiskovalcem, ne da bi za to pričakovali plačilo. Skupinam turistov ali posameznim obiskovalcem je dobro kakšno »storitev« preprosto »podariti«, na primer organizirati pogostitev, piknik ali jih peljati na izlet, povabiti na družinsko praznovanje, kar je hkrati nevsiljivo povabilo za ponovni obisk. Seveda pa imajo prijazen odnos do turistov lahko samo ljudje, ki imajo sami veliko prijateljev oz. so si med seboj naklonjeni. Težko, če že ne nemogoče, pa je biti prijazen do turistov in hkrati neprijazen ali celo sprt s sosedom/sosedo, sovaščani/sovaščankami. Negativne posledice, ki jih ima turizem na lokalno družbeno življenje (Verbole, 1998), je zato treba predvideti, da bi jih lahko preprečili oz. odpravili.

Sodoben turist, ki želi spoznati nove dežele, njihovo kulturo in ljudi, je zelo dober, vendar tudi kritičen opazovalec. Tako njegove kritične pripombe kot dobronamerni predlogi so eden pomembnejših, če ne celo najpomembnejši vir neposrednega izboljševanja turistične ponudbe v smislu njenega prilagajanja potrebam in željam obiskovalcev kot tudi spodbujanja ustvarjalnosti domačinov v bogatenju turistične ponudbe.

Možnosti za izvajanje posameznih gospodarskih dejavnosti

Za izvajanje izbranih gospodarskih dejavnosti morajo imeti posamezniki/gospodinjstva zagotovljene vsaj naslednje pogoje:

- znanja/kvalifikacije,
- prostor/zemljišče,
- finančna sredstva za potrebne investicije.

Posamezne dejavnosti gospodarskega proizvoda lahko v razmeroma kratkem času začnejo izvajati le gospodinjstva, ki imajo vsaj delno zadovoljene vse tri osnovne pogoje (znanja/kvalifikacije, prostor/zemljišče, vsaj del lastnih sredstev za potrebne investicije). Druga gospodinjstva se jim bodo priključevala postopoma zlasti v primeru, da bo povpraševanje po proizvodih in storitvah naraščalo in preseglo trenutno ponudbo. Če bo povpraševanje zaostajalo za ponudbo, bo večja konkurenca med ponudniki pripeljala do višje kakovosti proizvodov in storitev, kar bo spodbudilo povpraševanje.

Možnosti za obogatitev ponudbe so na območju treh vasi izredno velike (preglednica 3). Za kar dve tretjini (65,8 %) od 38 sestavin gospodarskega proizvoda imajo nekatera od gospodinjstev vsaj delno zadovoljene vse tri pogoje za njihovo izvajanje, pa naj gre za kmetijske, kmetijskopredelovalne, obrtne, storitvene ali turistične dejavnosti. Za slabo četrtino (23,7 %) dejavnosti ima vsaj del gospodinjstev, ki se/bi se želeli z njimi ukvarjati, zadovoljena dva od treh pogojev, za tri dejavnosti (7,9 %) pa imajo zainteresirana gospodinjstva zadovoljen le en pogoj. Podatek, po katerem gospodinjstvo, ki je izrazilo interes za sušenje sadja, nima zadovoljenega nobenega pogoja, je pripisati možnosti, da v gospodinjstvu na ustrezna vprašanja niso odgovorili ali spraševalec/spraševalka odgovora ni zapisal. To se je lahko zgodilo tudi v zvezi z drugimi dejavnostmi, zlasti v gospodinjstvih, ki so izrazila interes za večje število gospodarskih dejavnosti. Za vsako izbrano dejavnost so namreč vprašani morali odgovoriti še na devet dodatnih vprašanj.

Nekaj splošnih ugotovitev iz podatkov, prikazanih v preglednici 3:

Prvič, čim več gospodinjstev je zainteresiranih za določeno dejavnost, tem več je med njimi takšnih, ki imajo vsaj v določenem obsegu tudi pogoje za njeno izvajanje (priprava domačih jedi ob posebnih priložnostih, oddajanje turističnih apartmajev, peka domačega kruha in peciva). Izjema je vodenje krajših izletov, s čimer bi se ukvarjali posamezniki iz šestih gospodinjstev, vendar jim manjka predvsem znanje, pa tudi sredstev za njegovo pridobitev.

Drugič, za tri dejavnosti, za katere je izkazalo interes samo po eno gospodinjstvo (gojenje rož, raznovrstna drobna popravila, fitnes studio), je zadovoljen le pogoj ustreznih znanj oz. kvalifikacij. Čeprav je težko soditi o relevantnosti teh dejavnosti za gospodarski razvoj območja parka, pa gre v vseh treh primerih nedvomno za dejavnosti, ki bi olajšale (drobna popravila) ali olepšale življenje domačinov (gojenje rož, fitnes studio), trem kvalificiranim osebam pa zagotovile samostojno ali dopolnilno dejavnost.

Preglednica 3: Gospodinjstva glede na zadovoljenost treh pogojev za izvajanje posameznih sestavin gospodarskega proizvoda

dejavnosti	število gospodinjstev				
	se ukvarjajo, bi se ukvarjali		ima znanja/kvalifikacije	ima prostor/zemljišče	ima vsaj del lastnih sredstev
	skupaj	%	N	N	N
Gozdarske in kmetijske dejavnosti					
nabiranje suhljadi	1	5,3		1	
nabiranje sadja na travn. sadovnjakih	4	21,1	4	4	3
pridelava sena	5	26,3	5	5	2
organska pridelava žit	2	10,5	1	2	
organska pridelava okopavin	2	10,5	1	2	1
organska pridelava vrtnin	5	26,3	1	3	
organska pridelava dišavnic	5	26,3		5	3
organska pridelava sadja	3	15,8	2	2	
reja konjev	3	15,8	1	2	3
gojenje rož	1	5,3	1		
Predelava					
sušenje sadja	1	5,3			
priprava marmelade	4	21,1	2	3	1
pridelava sadnega kisa	3	15,8	1	3	1
žganjekuha	4	21,1	4	4	1
sušenje mesa	4	21,1	3	4	3
peka domačega kruha in peciva	6	31,6	5	6	3
priprava domačih jedi ob priložnostih	9	47,4	6	8	5
Obrti in storitve					
prodaja na domu	3	15,8	1	2	
kmetija odprtih vrat	1	5,3			1
izdelki domače obrti	4	21,1	2	4	3
izdelki umetne obrti	3	15,8	1	3	3
pakiranje kmetijskih pridelkov	4	21,1	2	4	1
trgovina	2	10,5	1	2	2
gostinstvo	3	15,8	2	3	2
tržnica	3	15,8	3	2	2
raznovrstna drobna popravila	1	5,3	1		1
fitness studio	1	5,3	1		1
Turistične dejavnosti					
prenočišča z zajtrkom	5	26,3	2	4	3
turistični apartmaji	7	36,8	3	6	5
prostor za piknike	4	21,1	2	4	2
prostor za taborjenje	3	15,8	1	3	1
varovanje otrok	2	10,5	2	2	
organizirane dejavnosti za otroke	1	5,3	1	1	
vođenje krajših izletov	6	31,6	1	3	2
izposoja športnih pripomočkov	2	10,5	2	2	1
privezi/oskrba za konje	2	10,5	1	2	2
vožnja turistov s kočijo	3	15,8	1	2	3
vožnja z vlakcem	1	5,3	1	1	1

N = 19 gospodinjstev

Tretjič, največje število gospodinjstev ima za izbrane dejavnosti vsaj delno zagotovljen prostor oz. zemljišče, nekoliko manj gospodinjstev ima člane z ustreznimi znanji in kvalifikacijami, najmanj gospodinjstev pa ima za potrebne investicije v izbrane dejavnosti zagotovljen tudi del lastnih finančnih sredstev. V pridobitev kreditov in/ali nepovratnih sredstev bodo gospodinjstva morala vložiti največ energije, potrebovala pa bodo tudi ustrezne informacije ter strokovno in uradno pomoč (Javnega zavoda Park Škocjanske jame, občine, Uprave R Slovenije za varstvo narave, Urada R Slovenije za Unesco ter številnih ministrstev, v prvi vrsti Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ministrstva za turizem, Ministrstva za okolje in prostor in Ministrstva za kulturo).

Gospodarski proizvod posameznih gospodinjstev

Pregled interesov in možnosti za posamezne dejavnosti glede na število gospodinjstev, ki se ali bi se želela ukvarjati z njimi, daje sicer natančno podobo o gospodarskih dejavnostih in možnostih zanje v celotni lokalni skupnosti, natančneje v skupini 19 od skupaj 28 gospodinjstev, ne daje pa slike o strukturi gospodarskih interesov posameznih gospodinjstev. Zato v nadaljevanju prikazujemo posamezna gospodinjstva glede na število dejavnosti, s katerimi se ali bi se želela ukvarjati, ter možnosti oz. pogoje, ki jih za izbrane dejavnosti imajo posamezna gospodinjstva.

Devetnajst gospodinjstev je glede na število dejavnosti, s katerimi se ali bi se želela ukvarjati, možno razvrstiti v štiri skupine (preglednica 4):

- V prvo skupino sodijo 4 (21,1 %) gospodinjstva, ki se ali bi se želela ukvarjati z nič več in nič manj kot z 12 do 24 izmed 38 možnih dejavnosti v Parku.
- Drugo skupino sestavljajo 3 (15,8 %) gospodinjstva, katerih pestrost interesov je nekoliko skromnejša kot pri gospodinjstvih prve skupine, vendar še vedno obsega 5 do 9 različnih dejavnosti.
- V tretji skupini je 7 (36,8 %) gospodinjstev, ki se ukvarjajo oz. bi se ukvarjala s tremi ali štirimi dejavnostmi.
- Četrto skupino pa tvori 5 (26,3 %) gospodinjstev, katerih interesi se omejujejo na eno ali dve dejavnosti.

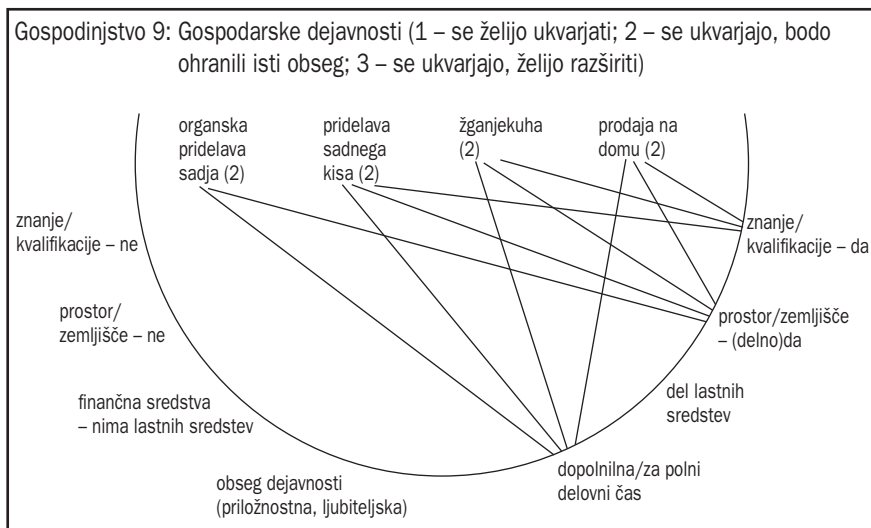
Velike razlike med gospodinjstvi je pripisati tako objektivnim kot subjektivnim razlogom. Med prve sodijo predvsem število delovnih moči v gospodinjstvu in njegove materialne možnosti, med druge pa osebnostne lastnosti, kot so optimizem, pripravljenost poskusiti, tvegati in tudi trdo delati na eni strani ter realnost v ocenjevanju zmožnosti gospodinjstva na drugi strani. Seveda pa izraženi interes za številne

dejavnosti še ne pomeni, da bi se v gospodinjstvu resnično vseh tudi lotili. Pomeni le, da je gospodinjstvo pripravljeno delati karkoli, samo da bi se stvari premaknile naprej. S seznama dejavnosti je tudi razvidno, da so si številne dejavnosti podobne (npr. različne vrste organske rastlinske pridelave, različne turistične dejavnosti), nekatere pa so takšne, ki jih je tako ali tako mogoče opravljati samo ob posebnih priložnostih ali v turističnih konicah (priprava domačih jedi, organizirane dejavnosti za otroke).

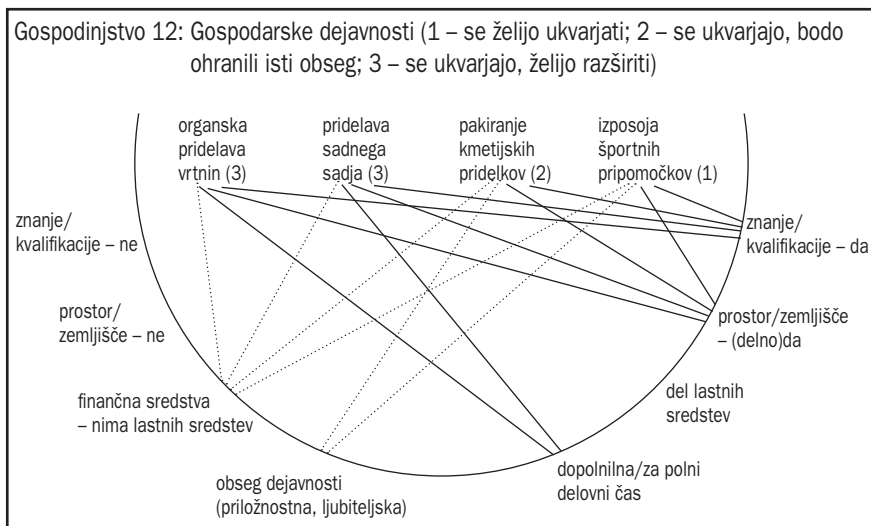
Vzorci možnih gospodarskih dejavnosti 19 gospodinjstev glede na (delno) zadovoljenost treh pogojev (znanje/kvalifikacije, prostor/zemljišče, finančna sredstva) se združujejo v tri skupine.

Prva skupina. V skupini 6 (31,6 %) gospodinjstev, ki izpolnjujejo vse tri pogoje za izvajanje izbranih gospodarskih dejavnosti, so tri gospodinjstva, ki izvajajo/nameravajo izvajati samo po eno dejavnost (ali pridelava sena, ali gostinstvo, ali oddajanje turističnih apartmajev), in tri gospodinjstva, ki nameravajo izvajati tri dejavnosti (organska pridelava vrtnin, organska pridelava dišavnic in priprava marmelade) ali štiri dejavnosti (priprava marmelade, peka domačega kruha/peciva, priprava domačih jedi, prodaja na tržnici ali organska pridelava sadja, pridelava sadnega kisa, žganjekuha, prodaja na domu). V vseh treh vzorcih večjega števila možnih dejavnosti gre za dejavnosti kmetijske pridelave, predelave in trženja, torej za med seboj tesno povezane dejavnosti (slika 4).

Druga skupina. Devet (47,4 %) gospodinjstev, ki jim za izbrane dejavnosti manjka eden od treh pogojev, delimo v tri podskupine:

Slika 4: Vzorec gospodarskega proizvoda gospodinjstva 9, ki ima za štiri izbrane dejavnosti izpolnjene vse pogoje

Slika 5: Vzorec gospodinjstva 12, ki za nobeno od štirih izbranih dejavnosti nima nikakršnih lastnih finančnih sredstev

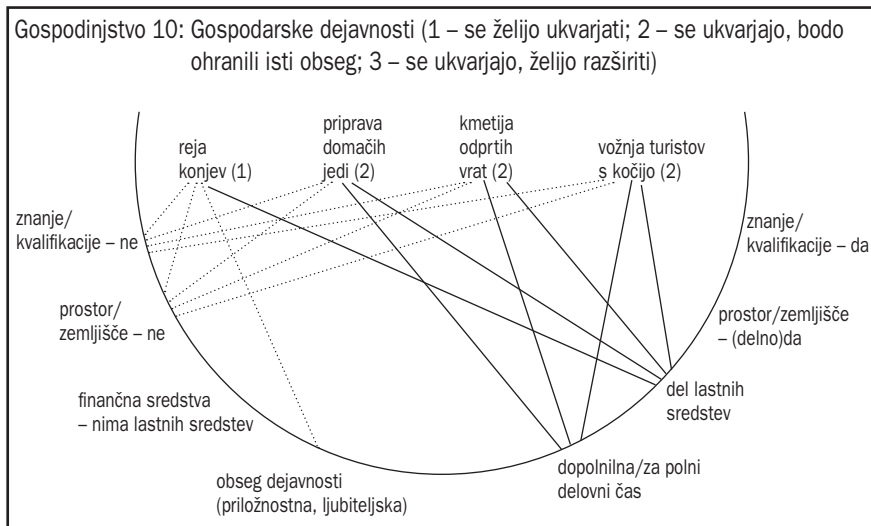
- petim (26,4 %) gospodinjstvom manjka znanje/kvalifikacije,
- dve (10,5 %) gospodinjstvi nimata nikakršnih lastnih finančnih sredstev za investicije, potrebne za začetek dejavnosti,
- dvema (10,5 %) gospodinjstvoma pa manjka ustrezen prostor oz. zemljišče za izbrano dejavnost.

Gospodinjstva iz te skupine so izrazila interes za številne dejavnosti (od treh do sedemnajst dejavnosti). Potrebna znanja pa jim manjkajo le za nekatere dejavnosti (najmanj za 1 in največ za 5 dejavnosti).

Večjo oviro kot potrebna znanja oz. kvalifikacije, ki jih je mogoče pridobiti z nasveti ali ustreznim usposabljanjem, pomeni za uvajanje izbranih dejavnosti pomanjkanje kakšnih koli lastnih finančnih sredstev. Eno gospodinjstvo, ki je izrazilo interes za štiri dejavnosti, ne predvideva lastnih sredstev za dve; eno gospodinjstvo pa od štirih izbranih dejavnosti za nobeno dejavnost nima lastnih finančnih sredstev (slika 5).

Prav tako kot brez lastnih finančnih sredstev bo težko začeti dejavnost brez lastnega prostora ali zemljišča, ki bi ga bilo možno urediti za izbrano dejavnost. Obe gospodinjstvi, ki sta prostor oz. zemljišče izpostavili kot problem za eno oz. za dve izbrani dejavnosti, bosta morali verjetno začeti z dejavnostmi, za katere vsaj delno izpolnjujeta vse tri osnovne pogoje.

Tretja skupina. Štirim gospodinjstvom (21 %) za nekatere izbrane dejavnosti manjkata dva ali celo vsi trije pogoji za njihovo izvajanje. Najtežje bo začeti izbrane dejavnosti gospodinjstvu, ki za nobeno od štirih izbranih dejavnosti nima niti ustreznih znanj oz. kvalifikacij niti prostora oz. zemljišča (slika 6).

Slika 6: Vzorec gospodinjstva 10, ki za nobeno od štirih izbranih dejavnosti nima niti potrebnih znanj oz. kvalifikacij niti lastnega prostora oz. zemljišča

Glavna značilnost ponujenega gospodarskega proizvoda in priporočila za strategijo njegovega uresničevanja

Ponujen oz. možen gospodarski proizvod zainteresiranih gospodinjstev, sestavljen iz kmetijskih dejavnosti, predelave kmetijskih pridelkov, obrti in storitev ter turističnih dejavnosti v ožjem pomenu besede, je skoraj v celoti naravnan na turizem oz. turiste kot neposredne porabnike lokalnih proizvodov. Hkrati pa je ponujeni gospodarski proizvod vsebinsko pester in vsaj na prvi pogled nekonflikten tako z vidika njegovih posameznih sestavin kot z vidika števila gospodinjstev, ki bi se želela s posameznimi dejavnostmi ukvarjati.

Opredeljeni gospodarski proizvod skorajda ne potrebuje dodatnega usklajevanja interesov posameznih gospodinjstev, saj se zdi optimalen tako po številu dejavnosti, za katere so gospodinjstva izkazala interes, kot po številu gospodinjstev, ki bi se želela s posameznimi dejavnostmi ukvarjati. Posebej pa je treba poudariti, da je ponujeni gospodarski proizvod posameznih gospodinjstev dokaj realističen, saj v večini primerov temelji na vsaj delno zagotovljenih pogojih (znanje/kvalifikacije, prostor/zemljišče, del lastnih finančnih sredstev) za izvajanje izbranih gospodarskih dejavnosti. Najmanj oz. povsem nerealistična so le tista gospodinjstva, ki pričakujejo, da bodo uvedla nove gospodarske dejavnosti samo s pomočjo nepovratnih sredstev in najetjem kreditov pod ugodnimi pogoji.

V prvotnem pomenu beseda strategija pomeni postopke, načine načrtovanja in vodenja velikih vojaških operacij, vojne. V današnji vsakdanji rabi pa strategija pomeni postopke, načine za doseg kakega cilja (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1985: 971). V obravnavanem primeru je cilj strategije uresničevanje gospodarskega proizvoda skupnosti treh vasi Regijskega parka Škocjanske jame, opredeljenega z interesi in zmožnostmi posameznih gospodinjstev. Strategijo uresničevanja zastavljenega gospodarskega proizvoda bo sicer morala opredeliti sama lokalna skupnost, če se bo in ko se bo dogovorila za skupen gospodarski proizvod. Če do skupnega dogovora zainteresiranih gospodinjstev ne bo prišlo kmalu po seznanitvi z rezultati opravljene raziskave, bodo posamezna gospodinjstva oblikovala lastne razvojne strategije, kar nekatera gospodinjstva že delajo. Oba pristopa – individualni in skupni – se ne izključujeta, temveč se dopolnjujeta. Nesporno pa ima zgolj individualni pristop omejene učinke.

Na vprašanje, kako pristopiti k uresničevanju predstavljenega gospodarskega proizvoda, ne moremo odgovoriti s predlogom konkretnih postopkov ali akcij, temveč le s priporočili, ki jih lahko strnemo v tri skupine:

- a) Oblikovati je treba gospodarski proizvod skupnosti treh vasi s povezavo gospodarskih proizvodov posameznih gospodinjstev ter akcij in prireditvev, ki jih organizira Turistično društvo Škocjan. Pomeni, da bi se morala gospodinjstva, ki se ukvarjajo ali se nameravajo ukvarjati s kakršnokoli gospodarsko dejavnostjo, vključevati tudi v skupne akcije in prireditve. Seveda pa morajo imeti za to možnost oz. morajo biti povabljeni k sodelovanju. Sodelovanje vseh ali vsaj večine gospodinjstev pri skupnih akcijah, tudi tistih, ki sama ne nameravajo izvajati nobene gospodarske dejavnosti, pa bo omogočeno samo v primeru, da bodo kot nosilci posameznih akcij nastopali različni ljudje in da bodo odločale o tem vse skupnosti oz. vsi člani turističnega društva. Prvi korak za takšno sodelovanje pa je redno obveščanje vseh članov oz. gospodinjstev o dogajanjih in akcijah, ki jih izvaja Turistično društvo Škocjan.
- b) Ustanoviti je treba posebno podjetje za promocijo in trženje lokalnega gospodarskega proizvoda. Uresničevanje gospodarskega proizvoda se mora začeti z identificiranjem porabnikov ponujenih proizvodov in storitev oz. s spodbuditvijo povpraševanja po njih. Samo z znanimi uporabniki oz. kupci je mogoče utemeljiti naložbe gospodinjstev v posamezne gospodarske dejavnosti. Ker pa se, sodeč po odgovorih na ustrezno anketno vprašanje, samo osem od petindvajsetih gospodinjstev ogreva za ustanovitev posebnega podjetja za trženje lokalnih proizvodov, bi bilo dobro razmisliti bodisi o ustanovitvi zadruga z omejeno odgovornostjo, ali podjetja kot d. o. o., ki bi ga ustanovilo več domačinov skupaj. Vsakršna skupna organizacija trženja je boljša rešitev kot individualna prodaja. Za nekatere pro-

izvode je ta sicer možna kot prodaja na domu ali prodaja znanemu kupcu na podlagi pogodbe, za druge primere, kot je npr. prodaja na tržnici, pa je potrebno sodelovanje vseh zainteresiranih za postavitev skupne tržnice ter za njeno upravljanje. Možno oz. želeno je tudi sodelovanje, če že ne formalno povezovanje gospodinjstev, ki se ukvarjajo z enakimi ali z dopolnjujočimi se dejavnostmi, zlasti tistimi, ki zadevajo turizem. Sodelovanje namreč pomeni po eni strani racionalizacijo in delitev dela, po drugi strani pa konkurenco in zavist nadomešča z medsebojno pomočjo in pozitivno tekmovalnostjo. Sodelovanje zainteresiranih ne zagotavlja le bolj uspešnega nastopa na tržišču, temveč omogoča tudi lažje pridobivanje finančnih sredstev za začetne naložbe ali celo temeljni pogoj v primeru kandidiranja za sredstva Evropske unije. Kako priti do potrebnih finančnih sredstev, je trenutno glavni problem večine gospodinjstev.

- c) Lokalna skupnost oz. gospodinjstva, ki bodo vključena v gospodarske dejavnosti, morajo biti odprta do gospodinjstev, ki bi se želela pozneje pridružiti skupnemu gospodarskemu proizvodu ter tudi za priseljevanje posameznikov oz. družin, ki bi kakorkoli lahko prispevali h gospodarskemu razvoju skupnosti.
- č) Zagotoviti je treba transparentnost gospodarskih dogajanj v lokalni skupnosti, da bi se izognili zavisti na eni strani in v podporo usklajenemu skupnemu gospodarskemu proizvodu na drugi strani.

Pri uresničevanju gospodarskega proizvoda posebej izstopajo naslednje ovire:

Gospodinjstva, ki so opredelila interes za izvajanje posameznih gospodarskih dejavnosti, nameravajo te praviloma oz. skoraj izključno izvajati kot dopolnilne dejavnosti. Nedvomno obstaja možnost, da dopolnilne dejavnosti sčasoma prerastejo v osnovne, vendar so le redki posamezniki pripravljeni opustiti sedanjó zaposlitev, ki jim zagotavlja ekonomsko in socialno varnost.

Zaradi pomanjkanja delovnih moči oz. trajne demografske ogroženosti območja parka bodo morali domačini kljub svoji splošni naklonjenosti do priseljevanja novih ljudi usmeriti prizadevanja v ustavitev odseljevanja ter privoliti v priseljevanje novih ljudi ne glede na območje, s katerega bi prišli, če bi prispevali k lokalnemu razvoju. Seveda pa je pred spodbuditvijo priseljevanja treba ovrednotiti lastnosti parka kot zavarovanega območja.

Ženske so v skupnosti treh vasi še vedno premalo »vidne« oz. vključene v procese odločanja. Zato mora uresničevanje ponujenega gospodarskega proizvoda pomeniti priložnost tudi za ženske, priložnost za njihovo ekonomsko, socialno in politično delovanje na podlagi enakopravnega partnerstva z moškimi.

Nedvomno obstajajo še drugi problemi in ovire, ki jih domačini poznajo, in najbrž vedo tudi za načine njihovega reševanja. O njih bo pač

treba javno spregovoriti in se do načinov njihovega reševanja skupaj opredeliti.

Poleg sedanjih se bodo v uresničevanju gospodarskega proizvoda nujno pojavljali novi problemi, za katere bo treba poiskati nove rešitve. Najslabše za razvoj območja pa bi si bilo pred problemi zatiskati oči ali iskati zanje le trenutne oz. delne rešitve.

Identificirane možne sestavine gospodarskega proizvoda Regijskega parka Škocjanske jame z vidika posameznih gospodinjstev in skupnosti treh vasi so šele prvi korak na poti oblikovanja skupnega gospodarskega proizvoda lokalne skupnosti in njegovega uspešnega trženja. Nadaljevanje dela je odvisno predvsem od domačinov samih, od njihove odločenosti za sodelovanje in skupno nastopanje na trgu. Sodobni razvojni projekti namreč gradijo na lokalni pobudi, na sodelovanju, povezovanju in izmenjavi izkušenj ter tudi na solidarnosti in medsebojni pomoči. To pa ne pomeni, da naj bi oblikovanje in uresničevanje gospodarskega proizvoda lokalne skupnosti v celoti prepustili domačinom. Ti bodo tudi v prihodnje potrebovali strokovno pomoč vsaj v naslednjih dveh korakih:

- v opredelitvi strokovnih podlag in postopkov izvajanja posameznih sestavin (kmetijstvo, kmetijskopredelovalne dejavnosti, obrti in storitve, turistične dejavnosti, prireditve) gospodarskega proizvoda;
- v preučitvi potencialnih trgov oz. možnosti trženja gospodarskega proizvoda in oblikovanju postopkov njegove promocije (izdelava promocijskih gradiv, prireditve na turističnih sejmih ipd.).

Kot primer naj navedemo kmetijske in predelovalne dejavnosti, za katere imajo gospodinjstva v Parku razmeroma dobre možnosti. Za obe področji je treba opredeliti vrste možnih pridelav glede na naravne razmere in v skladu z Zakonom o Regijskem parku Škocjanske jame; izbrati ustrezne tehnologije pridelave in predelave kmetijskih pridelkov; domačinom predstaviti standarde, ki jim morajo pridelki oz. izdelki ustrezati, da jih bo moč tržiti; opredeliti načine trženja, usposobiti prositve za trženje in vzpostaviti ustrezno organizacijo tako pridelovanja in predelovanja kot trženja lokalnih kmetijskih proizvodov.

Razvojni programi Evropske unije, namenjeni spodbujanju razvoja manj razvitih podeželskih območij držav članic, ne trajajo pol leta ali eno leto, temveč štiri (LEADER I: 1991–1994) ali 6 let (LEADER II: 1994–1999). Seveda pa EU za uresničevanje teh projektov namenja tudi znatne vsote denarja. Tako bo za program LEADER II. prispevala okoli 1,755 milijarde evrov (Leader magazine, 1998: 24).

Ker pa EU finančno podpira samo razvojne programe, v katere se povezujejo posamezniki, lokalne skupnosti in (obmejne) regije, sta in bosta tudi v prihodnje sodelovanje in povezovanje osnovni načeli razvojnega načrtovanja in delovanja.

ŽIVETI V REGIJSKEM PARKU*

V začetku oktobra 1998 sta pretekli dve leti od sprejetja Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame. Domačini vasi Matavun, Škocjan in Betanja so upravičeno pričakovali, da bodo ob Škocjanskih jamah kot naravni dediščini svetovnega pomena ter drugi bogati naravni in kulturni dediščini Regijskega parka živeli lažje in bolje, kar bo morda tudi njihove otroke zadržalo v domačem kraju. Raziskava, ki je v letu 1998 zajela 25 od skupaj 27 gospodinjstev treh vasi, je posebno pozornost namenila doživljanju življenja v varovanem območju: prednostim in omejitvam, problemom in pričakovanjem.

Zdi se, da je skupnost treh vasi Regijskega parka Škocjanske jame dve leti po zakonski zavarovanosti območja v nekakšnem iskanju lastne identitete. Domačini s turističnim društvom na čelu so se doslej ukvarjali z organizacijskimi in materialnimi problemi ter akcijami in se nekako niso utegnili ukvarjati s problemi odnosov v lokalni skupnosti. Dejstev, kot sta odklanjanje vsakršnega sodelovanja – pa čeprav le dveh gospodinjstev – in nepripravljenost sodelovanja 8 od 25 gospodinjstev v skupnih akcijah, ni mogoče prezreti. Prezreti tudi ni mogoče dejstva, da ni nobene ženske v vodstvu edinega lokalnega društva, pa tudi predstavnik skupnosti treh vasi v krajevni skupnosti Divača je moški. Nasprotno pa je sodelovanje žensk z Javnim zavodom Park Škocjanske jame pri raznih akcijah in promociji parka zelo dobro, vključujejo pa se tudi v zavodove izobraževalne programe.

Prednosti in omejitve življenja v zavarovanem območju

Zavarovanost območja prinaša prednosti in omejitve. Med prednostmi največ, to je 15 gospodinjstev, navaja naravno dediščino parka, devet jih navaja kulturno dediščino parka, sedem gospodinjstev pa navaja njegov geografski položaj oziroma prometno dostopnost. Štiri gospodinjstva kot prednost življenja v parku omenjajo prebivalce, dve gospodinjstvi pa navajata kot prednost obstoječe gospodarske dejavnosti.

Da so prednosti lahko hkrati omejitve, pa kažejo podatki, po katerih 12 gospodinjstev navaja kot omejitev naravno dediščino parka, osem pa jih kot omejitev navaja kulturno dediščino. Tri gospodinjstva izpostavljajo kot omejitev prebivalce, eno gospodinjstvo pa dojema kot omejitev obstoječe gospodarske dejavnosti.

Vrste prednosti in omejitev življenja v Regijskem parku Škocjanske jame, kot so jih navedli domačini, so razvidne iz preglednice 4.

* Besedilo je bilo objavljeno v reviji *Kras*, 1998 (29): 10–11.

Preglednica 4: Vrste prednosti in omejitev življenja v Parku, kot jih vidijo domačini

področja	prednosti	omejitve
naravna dediščina	• smo znani v svetu (2 x) • lepota • zadovoljstvo, da živijo tu • nove dejavnosti, turizem (3 x) • dobiček • je kaj pokazati • razvojne možnosti • lepo okolje • lepo sodelujejo z javnim zavodom • možnosti obnove dediščine • zavarovanje pomeni ohranitev	• ne more se graditi (4 x) • marsikaj je prepovedano (2 x) • zakonske omejitve • prepovedano nabiranje gozdnih sadežev • mladi ne morejo graditi po svoje • zakon samo omejuje, ničesar pa ne zagotavlja • ne smeš sekati lesa • ni nadomestil • nesmiselno postavljene table s prepovedjo vožnje v parku • omejitev gibanja ljudi po parku
kulturna dediščina	• trženje • istovetnost • kraj je znan v svetu in zavarovan • da bodo obnovljene propadajoče hiše	• popravilo hiš (2 x) • ni finančnih sredstev za obnovo (2 x) • omejena gradnja • omejitev dejavnosti • staro je lepo, ni pa vedno praktično
prebivalci treh vasi	• zaposlitev domačinov • dobri stiki • ohranjanje dediščine • se bolj povezujejo	• starost prebivalcev • premalo ljudi
obstoječe gospodarske dejavnosti	• mladi upajo na delovna mesta • možnosti za nove dejavnosti	• omejena gradnja
geografski položaj	• dostopnost (3 x)	
prometna dostopnost	• bližina avtoceste	

Da večina prebivalcev sprejema zavarovanost območja kot dejstvo, pričajo odgovori na vprašanje: Ali imate po skoraj dveh letih veljave Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame kakšne predloge za njegovo spremembo? Samo v 10 gospodinjstvih so izjavili, da imajo predloge za spremembo Zakona.

Pet od štirinajst predlogov zadeva razširitev območja Parka na naselja Brežec, Gradišče in Naklo ali jasnejšo opredelitev meja Parka, dva predloga terjata natančnejšo opredelitev meril rabe agrokemičnih sredstev v Parku, po dva predloga pa uvedbo davčnih olajšav za domačine ter zagotovitev finančne pomoči. Po en predlog zadeva zmanjšanje oz. odpravo omejitev za adaptiranje hiš, zagotovitev zaposlitve za domačine in natančnejšo opredelitev prepovedi. Domačini nedvomno pričakujejo, da bodo od zakonodajalca dobili odgovor na svoje predloge. Na potezi je zakonodajalec!

Kot vsaka ima tudi skupnost treh vasi svoje probleme. Te je treba najprej identificirati, da bi jih bilo možno rešiti. Da dinamika dogajanja v letih pripravljanja in sprejemanja Zakona o Regijskem parku Škoc-

janske jame ter v prvih letih po njegovem sprejetju ni samo pozitivna, temveč povzroča tudi probleme, priča podatek, po katerem so v dobri polovici gospodinjstev izjavili, da so v skupnosti treh vasi problemi, ki zahtevajo takojšnje reševanje, v 6 gospodinjstvih ne vidijo nobenih problemov, v 6 gospodinjstvih pa za probleme ne vedo oziroma o njih niso razmišljali.

Za kakšne probleme gre? Prevladujejo problemi infrastrukture, kot so ceste, zidovi ob cesti, kanalizacija, čistilna naprava, trasa nad vodovodom, mrliška vežica, obnova trga v Škocjanu in obnova zvonika, sanacija razpadajočih stavb in škropljenje sadnega drevja v Betanji s kemičnimi škropivi. Nekaj vprašanih pa je kot problem navedlo odtujenost med družinami, premajhno sodelovanje v vaseh ter posameznike (brez navedbe imen) kot zaviralce razvoja.

Pričakovanja domačinov

Z odgovori na vprašanje o tem, kakšne spremembe želijo vprašani videti na območju treh vasi čez pet let, smo želeli odkriti pričakovanja domačinov, njihovo videnje razvoja. Odgovori kažejo na pragmatično usmerjenost domačinov, saj jih velika večina zadeva uresničitve že zastavljenih ciljev ali rešitev sedanjih problemov skupnosti. Skupaj 40 želja se združuje v naslednja področja:

	število odgovorov
a) kulturna/stavbna dediščina	
• lepo urejeno okolje, urejene vasi	9
• obnovitev ruševin, streh, stavb	6
b) uresničitev dosedanjih programov	
• zgraditev mrliške vežice, balinišča, otroškega igrišč ter zasebnih apartmajev in prenočišč	7
c) turizem	
• dosti turizma, več turistov	5
• boljše trženje jam	1
č) prebivalstvo in zaposlitev	
• več prebivalcev, tudi priseljencev	2
• zaposlenost vseh domačinov, po možnosti na območju parka	3
• zaposlovanje ljudi iz drugih krajev	1
d) odnosi med domačini	
• prijazni, dobri ljudje in zadovoljni domačini	4
e) osebne želje	
• nakup zemljišča v Škocjanu	1
• naj ostane tako, kot je	1

Programi in akcije, ki so bili v zadnjih letih usmerjeni v obveščanje in ozaveščanje domačinov o potrebi po varovanju dediščine parka, so očitno rodili sadove, saj številni domačini želijo v prihodnjih petih letih doseči urejenost naselij in okolja ter obnovljeno stavbno dediščino. Seveda pa so tem željam ob boku tiste, ki zadevajo uresničitev že opredeljenih programov ter razvit turizem. Ta naj bi v prvi vrsti tudi prispeval k stabilnosti ali celo povečanju števila prebivalcev treh vasi, predvsem pa zagotovil zaposlenost vseh domačinov, če le mogoče na območju parka. V letih 1995–1998 se je namreč število prebivalcev treh vasi zmanjšalo z 69 na 65. Nekaj domačinov si želi predvsem skupnost prijaznih, dobrih in zadovoljnih ljudi, nekaj pa je tudi povsem osebnih želja.

Kljub pestri paleti sprememb, ki jih vprašani želijo na območju parka videti čez pet let, pa v odgovorih domačinov pogrešamo predvsem željo oz. potrebo po vključevanju skupnosti treh vasi in parka v širši prostor regije in države ter po povezovanju domačinov (turističnega društva, lokalne skupnosti) s širšim socialnim prostorom.

Skupnost treh vasi se mora predvsem izogniti samoizolaciji in se čim prej povezati ne le s širšim zaledjem Regijskega parka Škocjanske jame, temveč se tudi aktivno, to je ustvarjalno, vključiti v snovanje Kraškega regijskega parka, katerega središče bi vsaj na začetku lahko bile tri vasi, Zavod Park Škocjanske jame pa glavni akter njegovega oblikovanja. Ta si je v dobrem letu od ustanovitve (27. novembra 1996) med domačini pridobil velik ugled, saj si je za prispevek k lokalnemu razvoju na lestvici od 1 (zelo majhen) do 5 (zelo velik prispevek) prislužil povprečno oceno 3,8, takoj za Turističnim društvom Škocjan, katerega prispevek k lokalnemu razvoju je bil v povprečju ocenjen s 4,3.

VAROVANJE OKOLJA IN BIOTSKE PESTROSTI OB PRIDRUŽEVANJU SLOVENIJE EU: PRIMER PREDVIDENEGA REGIJSKEGA PARKA TRNOVSKI GOZD*

Slovenijo odlikuje razmeroma visoka kakovost okolja, bogata biološka raznovrstnost in pokrajinska pestrost na dokaj majhni površini, kar gre v precejšnji meri na račun umeščenosti države med Alpami, Dinarskim gorstvom, Panonsko nižino in sredozemskim bazenom. V nobeni drugi evropski državi v razdalji 260 kilometrov, kar je razdalja med Hodošem na severovzhodu in Piranom na jugozahodu Slovenije, ni mogoče najti tolikšnega števila krajinskih tipov ter rastlinskih in živalskih vrst kot v Sloveniji. Po Peterlinu (2001: 11) na območju Slovenije obstaja okoli 17.500 živalskih in okoli 3500 rastlinskih vrst, kar pomeni bogastvo, ki ga Slovenija prinaša evropskemu ekosistemu.

Zavedajoč se narodnega in mednarodnega pomena ohranjenega okolja in bogate naravne dediščine ju je Republika Slovenija zavarovala s sprejemom ustreznih zakonov (Zakon o varstvu okolja, 1993; Zakon o ohranjanju narave, 1999) in z opredelitvijo konkretnih programov oz. strategij za njihovo izvajanje (Nacionalni program varstva okolja – NPVO, 1999; Slovenski kmetijsko okoljski program – SKOP, 2001; Strategija ohranjanja biotske raznovrstnosti v Sloveniji, 2001). Sprejete okoljevarstvene in naravovarstvene dokumente dopolnjujejo ustrezne mednarodne konvencije in uredbe Evropske unije (Direktiva Sveta 79/409/EGS o varovanju prosto živečih ptic – *Council directive on the conservation of wild birds*, 2. april 1979; Direktiva Sveta 92/43/EGS o ohranjanju naravnih habitatov ter prosto živečih živalskih in rastlinskih vrst – *Council directive on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora*, 21. maj 1992; Uredba Sveta 1257/1999 o podpori za razvoj podeželja iz Evropskega kmetijskega usmerjevalnega in jamstvenega sklada – *Council regulation on support for rural development from European Agricultural Guidance and Guarantee Fund* – Council regulation 1257, 1999).

Povečanje obsega zavarovanih območij v skladu s priporočili IUCN (International Union for Conservation of Nature) za opredelitev kate-

* Besedilo temelji na prispevku avtorjev Ane Barbič, Andreja Udovča in Andreja Medveda v projektu Trajnostno kmetijstvo v državah srednje in vzhodne Evrope (Sustainable Agriculture in Central and Eastern European Countries – CEESA), ki je bil financiran v 5. okvirnem programu EU (2000–2002) in izvajan pod vodstvom Univerze Humboldt v Berlinu, številka pogodbe z EU: QLK5-1999-01611. Prevedeno in prirejeno besedilo pod naslovom Protection of Environment and Biodiversity for Sustainable Future of Rural Areas: The Case of Planned Regional Park Trnovski Gozd, Slovenia. CEESA Discussion Paper No. 14/2003, Humboldt Universität zu Berlin, je objavljeno s privolitvijo soavtorjev Andreja Udovča in Andreja Medveda v prevodu A. Barbič in A. Udovča.

gorij zavarovanja z 8 na 30 odstotkov površine države (Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije, 1999) ne bo le olajšalo varovanja okolja in ga zaščitilo pred nadaljnjo degradacijo, temveč bo tudi jamčilo ohranitev biološke raznovrstnosti (Nacionalni program varstva okolja – NPVO, 1999, Uvodna beseda ministra) in, vsaj pričakovati je, spodbudilo lokalni razvoj. Slovenija načrtuje obstoječemu enemu narodnemu parku, dvema regijskima parkoma in šestdesetim krajinskim parkom dodati še šest regijskih in okoli trideset krajinskih parkov. Ustanovitev regijskega parka terja sprejem posebnega zakona oz. uredbe, ki natančno določa naravno in kulturno dediščino, ki je zavarovana, ter podrobno opredeljuje omejitve za posamezne gospodarske dejavnosti, vključno s kmetijstvom, gozdarstvom in lovom. V procesu ustanavljanja regijskega parka je zelo pomembno usklajevanje interesov varovanja okolja oz. narave z interesi kmetijstva in gozdarstva kot tipičnima gospodarskima dejavnostma v zavarovanih območjih. Čeprav je okoli 60 odstotkov površine države pokrite z gozdovi, proizvodnja stavbnega lesa ni med najbolj donosnimi gospodarskimi dejavnostmi na kmetijskih območjih, pač pa pomeni pomembno dopolnilno dejavnost številnih kmetij.

Kmetijska proizvodnja v Sloveniji je zaradi pestrosti naravnih razmer izredno pestra. Na območjih, kjer naravne razmere omogočajo uporabo sodobnih tehnologij, prevladuje intenzivna kmetijska pridelava. Na območjih, ki so manj primerna ali neprimerna za intenzivno pridelavo (približno 75 odstotkov vseh kmetijskih površin), prevladuje tradicionalno kmetovanje ob uporabi sodobnih orodij. Kolobarjenje je še vedno zelo razširjeno, vsebnost humusa v orni zemlji se ne zmanjšuje, rodnost zemlje pa je nizka. Uporaba pesticidov je zelo nizka, največ se uporabljajo organska živalska gnojila. Območjem, manj ugodnim za kmetijstvo, grozi zaraščanje z gozdovi. Pomemben del slovenskega kmetijstva bi lahko označili kot okoljsko primerno in usklajeno z načeli vzdržne rabe virov. Večina kmetij na manj ugodnih območjih prideluje sicer le za lastne potrebe, vendar bo s spodbudno politiko razvoja na kmetijsko manj ugodnih območjih v prihodnosti vsaj do neke mere možno spodbuditi tržno kmetijsko pridelavo. V vsakem primeru pa je obstoječe stanje kmetijske prakse lahko dobra podlaga za pospešen razvoj ekološkega kmetovanja tudi v primeru, da bi se hkrati povečevala konvencionalna kmetijska proizvodnja.

V Sloveniji se je ekološko kmetovanje kot vrsta kmetijske proizvodnje začelo konec 80. let prejšnjega stoletja, ko so se pojavile prve ekološke kmetije. Po letu 1997 z ustanovitvijo Združenja ekoloških kmetov Slovenije pa se je ekološko kmetovanje začelo pospešeno razvijati. Leta 2003 je bilo registriranih okoli 300 ekoloških kmetij s certifikatom in približno 150 kmetij v postopku pridobivanja certifikata v naslednjih dveh letih. Po podatkih za leto 2004 (Škerbot, 2005) pa je Območni

kmetijsko-gozdarski zavod Maribor, Oddelek za kontrolo ekološkega kmetijstva pri Kmetijsko gozdarski zbornici Slovenije, od kontroliranih 1550 kot ekološko opredelil 910 kmetij, 486 kmetij pa s statusom v preusmerjanju. Povprečna velikost kontrolirane kmetije je znašala 14,85 ha. Kontrolirane površine po vrsti kultur pa so bile naslednje:

– travinje	20.917 ha	90,8 %
– njive	1.637 ha	7,1 %
– sadovnjaki	343 ha	1,5 %
– zelenjava	86 ha	0,4 %
– vinogradi	49 ha	0,2 %
SKUPAJ	23.023 ha	100,0 %

Vzdržno gozdarstvo in ekološko kmetijstvo sta najmanj navzkriž z varstvom okolja in ohranjanjem narave, obenem pa lahko veliko prispevata k ohranitvi kulturne krajine in biološke raznovrstnosti. Regijski in krajinski parki pa niso le najprimernejša rešitev za varovanje okolja in ohranjanje biološke raznovrstnosti, temveč tudi najbolj primeren okvir za okrepljen razvoj območij z bogato naravno in kulturno dediščino.

Besedilo je sestavljeno iz dveh delov. Prvi del je posvečen pristopni politiki in procesu pridruževanja ter pričakovanim posledicam vključitve Slovenije v Evropsko unijo na področju slovenske kmetijskookoljske politike s posebnim poudarkom na zavarovanih območjih. Obravnava posledice uskladitve slovenske kmetijskookoljske in naravovarstvene zakonodaje z zakonodajo EU in njene uveljavitve v praksi kot tudi učinke predpristopnih fondov EU (PHARE, SAPARD) na oblikovanje kmetijskookoljske politike ter na učinkovitost institucij državne administracije v primerjavi s standardi in institucijami EU.

Drugi del sestavka prikazuje stanje v predvidenem Regijskem parku Trnovski gozd s posebnim poudarkom na iskanju rešitev za oživljanje tradicionalnega kmetijstva oz. gozdarstva ob hkratni zagotovitvi varovanja okolja in biološke raznovrstnosti območja. Obravnavani so naslednji vidiki izpostavljenega problema: usklajevanje interesov kmetijstva in varovanja narave oz. okolja, vertikalno in horizontalno sodelovanje vladnih in nevladnih institucij ter vključevanje domačinov v procese odločanja.

PREDPRISTOPNE POLITIKE/PROGRAMI (PHARE, SAPARD)

Vključitev Slovenije v Evropsko unijo je bil osnovni cilj države od njene osamosvojitve leta 1991. Julija 1996 je Slovenija zaprosila za članstvo v EU. Uradni pristopni proces se je začel 30. marca 1998 s podpisom Pristopne partnerske pogodbe z EU, ki je vključevala tudi pomoč kandidatki pri pripravah na polnopravno članstvo, ter se končal 1. maja 2004 s polnopravnim članstvom Slovenije v Evropski uniji.

Nacionalni program Republike Slovenije za prevzem zakonodaje EU (Republic of Slovenia's National Programme for the Adoption of the *Acquis* – NPAA, 1999) je določil kratkoročna in srednjeročna prednostna področja, ki jih mora pokriti državna zakonodaja, program usklajevanja zakonodaje, odgovorne institucije za izvrševanje programa ter finančne vire. NPAA je imel dvojno nalogo: prvič, opredeliti razvojne in strateške cilje države, in drugič, opredeliti politike, mehanizme in institucije za uresničitev postavljenih ciljev v predpristopnem obdobju (NPAA, 1999: 1, 2, 3).

Pestrost naravnih in socialnih razmer terja širok obseg potrebnih strukturnih prilagoditev na področju kmetijstva in razvoja podeželja. Zato je slovenska vlada sprejela strateški dokument za reformo kmetijske politike pod naslovom Program reforme kmetijske politike 1999–2002 (1998) ter na njem temelječ Program razvoja kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva 2000–2002 (1999). Program je oblikovan v štirih temeljnih stebrih:

- **I. steber: sproščanje tržnocenovne zaščite.** Liberalizacija zunajtrgovinske zaščite ob ohranitvi (in prilagoditvi) paritetnih dohodkovnih ravni (skupaj z drugim stebrom). Slovenija ne bo sprejela nobenih ukrepov, ki niso usklajeni s skupno kmetijsko politiko (common agricultural policy – CAP) ali jih ne bi bilo mogoče izvajati po njenem vstopu v EU.
- **II. steber: uvedba proizvodno nevezanih neposrednih plačil z okoljevarstveno dimenzijo.** Plačila imajo oznako »eko«, kar poudarja njihovo tržno nevtralnost in preusmeritev kmetijstva k do okolja prijaznemu kmetovanju.
- **III. steber: posodobitev kmetijstva in živilstva.** Močnejše in bolj ciljno kot doslej je treba podpreti prestrukturiranje proizvodnje in predelave, povečanje učinkovitosti in konkurenčnosti, izboljšanje zemljiške in posestne strukture, razvoj dopolnilnih dejavnosti, spodbujanje prodaje posesti mladim kmetom, učinkovitejšo tržno organiziranost in delovanje ter razvoj učinkovitih oblik proizvodnega in tržnega povezovanja.
- **IV. steber: razvoj podeželja.** Iz sedanjih projektov CRPOV (celosten razvoj podeželja in obnova vasi) je treba razviti evropsko primerljive programe celovitega razvoja podeželja.

PHARE

V predpristopnem obdobju so se iz sredstev programa PHARE financirali prvi projekti, podprti z denarno pomočjo EU, s ciljem zmanjšati razvojno vrzel med Slovenijo in EU. V letih 1992–1999 je Slovenija iz tega naslova dobila 240 milijonov evrov pomoči.

Programi prekmejnega sodelovanja PHARE (PHARE Cross-Border Co-operation) so sestavni del celotnega programa PHARE in tudi predpristopne strategije. Ti so močnejše vplivali na slovensko kmetijstvo kot vsi drugi programi PHARE. Programi PHARE CBC in PHARE INTERREG z Avstrijo in Italijo so izpostavljali predvsem sodelovanje med ljudmi sosednjih dežel ter prenos znanja in izkušenj med območji s podobnimi naravnimi razmerami za kmetijstvo.

Projekti PHARE CBC so bili in so še namenjeni splošni usposobitvi podeželskih lokalnih skupnosti za (samo)razvoj prek ustvarjanja lokalnih zmogljivosti za opredeljevanje in uresničevanje lokalnih razvojnih projektov, ki naj bi bili usmerjeni predvsem v razvijanje alternativnih oblik kmetovanja, dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, novih načinov trženja kmetijskih in drugih, na kmetiji ustvarjenih proizvodov ter oblikovanje lokalnih blagovnih znamk. Nobeden od projektov CBC pa ni bil izrecno namenjen zavarovanim območjem, čeprav so se nekateri projekti izvajali tudi na njih. Med vsemi projekti CBC jih je bilo največ usmerjenih na področje kmetijstva. Pripravljeni so bili na pobudo lokalnih institucij in kmetijske svetovalne službe, usklajevalo pa jih je Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP) v sodelovanju z drugimi ministrstvi.

Z vstopom Slovenije v EU sta se oba programa prekmejnega sodelovanja preoblikovala. Program prekmejnega sodelovanja z Avstrijo in Madžarsko poteka v okviru pobude Skupnosti Interreg III A. Sosedski program Slovenija-Madžarska-Hrvaška 2004–2006 pa vključuje tako državi članici EU kot državo na njeni zunanji meji (Grča, 2005 :7).

SAPARD

Slovenska kmetijska politika zasleduje dolgoročno zastavljene strateške cilje, ki so bili opredeljeni leta 1991 (Slovenski kmetijski okoljski program – SKOP, 2001) in ki se načeloma ne razlikujejo od ciljev skupne kmetijske politike (CAP) EU. Gre za zagotavljanje varne hrane, ohranjanje poseljenosti podeželja, vzdrževanje proizvodnih zmogljivosti, večanje konkurenčnosti kmetijstva in zagotavljanje paritetnega dohodka kmetom. Slovenska kmetijska politika temelji na konceptu multifunkcionalnosti kmetijstva, upoštevajoč kmetijstvo kot ekonomsko aktivnost, ki obenem opravlja okoljske, prostorske in družbene funkcije. V naštetih vidikih se program SAPARD v veliki meri ujema s slovensko kmetijsko politiko.

Osnovni cilji programa SAPARD v Sloveniji:

- Izboljšanje proizvodnih in marketinških struktur v kmetijstvu, povečanje konkurenčnosti kmetijstva in živilskopredelovalne industrije, povečanje dohodkov kmetij in uskladitev s standardi Evropske unije.

- Spodbujanje ekonomske raznolikosti in izboljševanje infrastrukturne opremljenosti podeželja.
- Odpiranje dodatnih delovnih mest na kmetijskih gospodarstvih in višanje kakovosti življenja na podeželju.

Ukrepi slovenskega programa SAPARD za uresničitev postavljenih ciljev so zato usmerjeni predvsem v investicije v kmetijska gospodarstva, v finančno podporo glavnim investicijam živilskopredelovalne industrije in trženja kmetijskih in ribiških proizvodov, v vzpostavitev zmogljivosti za različne vire dohodkov kmetij in v izboljšanje infrastrukture na podeželju. Podpora širjenju programov celovitega razvoja podeželja in obnove vasi – CRPOV in z njihovim umeščanjem v okviru SAPARD ter z njihovim povezovanjem v okviru posamezne občine ali skupine občin je podvojilo učinke teh programov.

Investicijska podpora kmetijam je ključni ukrep za izboljšanje kmetijskih proizvodnih zmogljivosti in prispeva k večanju njihove konkurenčnosti. Primarni namen tovrstne podpore je povečanje higienskih standardov, standardov zaščite živali in okoljevarstvenih standardov na kmetijskih gospodarstvih. Investicijska podpora SAPARD je predvidena za tri področja: podpora mladim kmetom, podpora za obnovljive energetske vire in podpora alpskim sirarnam in mlekararnam.

Podprogram SAPARD, namenjen živilskopredelovalni industriji, obsega različne oblike podpornih ukrepov za izboljšanje blagovne konkurenčnosti, odpiranje novih delovnih mest in pokrivanje stroškov, ki so posledica prevzemanja predvsem veterinarske zakonodaje EU.

Podprogram celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV) obsega ukrepe za uvajanje pestrosti dohodkov kmetij in za podporo inovativnim programom razvoja podeželja. Podprogram jasno opredeljuje vlogo kmetijstva ter Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano pri razvoju podeželskih območij znotraj regionalne politike.

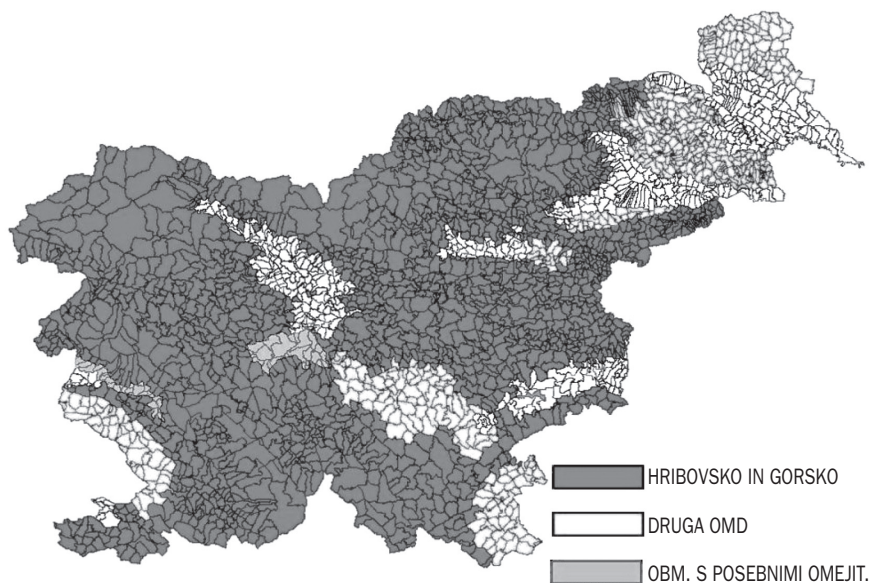
Programi/ukrepi Republike Slovenije brez podpore EU

Znotraj državne kmetijske politike do leta 2000 ni bilo natančne delitve med tržno politiko in politiko razvoja podeželja. Slovenska kmetijska politika je bila pretežno pridelovalno usmerjena, s časovno prekratim obdobjem za njeno uresničitev. Tržna politika je bila bolj usklajena s strukturno kot s skupno kmetijsko politiko EU. To še posebej velja za strukturne ukrepe na območjih z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (OMD), kjer so dohodkovni in investicijski ukrepi hkrati pomenili dohodkovno podporo. Prispevek strukturnih ukrepov k razvoju kmetijstva je bil majhen. Nasprotno pa je investicijska politika, usmerjena v kmetijska gospodarstva, pomembno prispevala k razvoju podeželja.

Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost

Za območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost je Slovenija že leta 1975 uvedla posebne podporne ukrepe, ki so bili v veliki meri primerljivi z ukrepi EU in so zadevali tako gospodarske kot okoljske in socialne cilje. To so: izravnave za višje proizvodne stroške glede na neugodne naravne razmere; zaustavitev opuščanja kmetovanja in zaraščanja kmetijskih zemljišč; zaustavitev odseljavanja iz odmaknjenih podeželskih območij; podpora ohranjanju kulturne pokrajine in celovitemu razvoju podeželskih skupnosti.

Uredba o opredelitvi območij z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (2000) ni v nasprotju z ustreznimi opredelitvami EU (Uredba Sveta 950/1997 o izboljšanju učinkovitosti kmetijskih struktur – Council regulation on improving the efficiency of agricultural structures – Council Regulation 950/97; Uredba Sveta 1257/1999 o podpori za razvoj podeželja iz Evropskega kmetijskega usmerjevalnega in jamstvenega sklada – Council regulation on support for rural development from European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – Council regulation 1257/99) in postavlja osnove za podporne ukrepe, ki so začeli veljati leta 2001. Uskladitev opredeljevanja območij z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost z zakonodajo EU je povzročila spremembe v prejšnjem načinu opredeljevanja območij z omejenimi dejavniki. Stara merila njihovega opredeljevanja so poleg posebnih geografskih raz-

Slika 1: Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost, MKGP, 2003)

mer (nadmorska lega in nagib), demografskih značilnosti prebivalstva (povprečna starost prebivalstva in migracijski trendi) upoštevali tudi raven splošne gospodarske razvitosti. Opustitev zadnjega merila v novi zakonodaji je povzročila izpad nekaterih območij iz kategorije območij z omejenimi dejavniki. Da bi bila vsaj nekatera med njimi še vnaprej deležna razvojne podpore, so bila razglašena kot zavarovana območja, če so seveda ustrezala merilom za zavarovanje.

Območja z omejenimi dejavniki pokrivajo kar 84,3 odstotka celotne površine Slovenije (slika 1) ali 78,4 odstotka vseh kmetijskih zemljišč. Gričevnata in gorata območja predstavljajo 70,1 odstotka površine Slovenije, ostala območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost 13,9 odstotka in 1,3 odstotka območja z izjemno težkimi naravnimi razmerami. Investicijska podpora območjem z omejenimi dejavniki je v povprečju za 10–15 odstotkov višja kot podpora drugim kmetijskim območjem.

SAEP – Slovenski kmetijskokolijski program in ukrepi za njegovo uresničevanje

Glavne okoljske probleme, vezane na kmetijstvo v Sloveniji, je moč strniti v dve skupini. V prvo skupino uvrščamo opuščanje kmetovanja in s tem povezano propadanje kulturne krajine, zaraščanje kmetijskih površin, pospešeno odseljevanje s podeželja v mesta ter splošno ekonomsko, kulturno in socialno nazadovanje odmaknjenih podeželskih območij. Druga skupina na kmetijstvo vezanih okoljskih problemov pa zadeva intenzivno kmetijstvo v dolinah in na ravninskih območjih (onesnaževanje podtalnice in zemlje).

Do leta 2001 kmetijskokolijski ukrepi Slovenije in ukrepi za razvoj podeželja sicer niso bili povsem usklajeni z regulativo 1257/99EU, ki opredeljuje ukrepe za podporo območjem z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost, so pa bili vsaj nekateri usmerjeni v varstvo okolja in vzdrževanje kulturne krajine (vzpostavitev genetske banke, investicijska podpora sadjarstvu, podpora pašništvu in košnji trave na strmih pobočjih). Sistemsko spodbudo ekološkemu kmetovanju pa je Slovenija formalno vpeljala leta 2000 z opredelitvijo pravil ekološke pridelave (Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil, 2001, 2003).

SKOP – Slovenski kmetijsko okoljski program, ki ga je slovenska vlada sprejela maja 2001 (Uradni list R Slovenije, št. 34, 2001), je sestavni del kmetijske politike, vpeljane leta 2001. SKOP je v upošteval pravila, ki veljajo v EU, dodatno pa tudi izkušnje sosednje Avstrije zaradi podobnosti naravnih razmer za kmetijstvo v obeh državah.

Program podpira kmetijstvo v njegovih okoljevarstvenih funkcijah ter izpostavlja njegovo vlogo pri ohranjanju posebnosti slovenskega

podeželja, v prvi vrsti tradicionalno kmetijstvo v povezavi z ohranjanjem naravne dediščine in tipične slovenske kulturne krajine. V preteklosti se je ohranilo precej biotopov predvsem zaradi njihove odmaknjenosti od urbanih središč in prakse tradicionalnega kmetovanja. Tako je še vedno moč najti avtohtone živalske pasme in stare rastlinske vrste na odmaknjenih podeželskih območjih z ohranjenim tradicionalnim načinom kmetovanja.

SKOP namenja posebno pozornost promociji programa in izobraževanju kmetov. Vsi kmetje, vključeni v SKOP, se morajo udeleževati brezplačnih izobraževalnih programov.

Kmetijskookoljski program podrobno opredeljuje tri skupine kmetijskih okoljevarstvenih funkcij in ukrepe za njihovo izvajanje.

Za zmanjšanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje so predvideni naslednji ukrepi: zmanjšanje obremenitve kmetijskih zemljišč, odpravljanje zaraščanja, zmanjševanje erozije v sadjarstvu in vinogradništvu, ohranjanje kolobarja, ozelenitev njivskih površin, integrirano sadjarstvo, integrirano vinogradništvo in ekološko kmetovanje.

Ukrepi, namenjeni ohranjanju naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine: planinska paša, košnja strmih travnikov, košnja grbinastih travnikov, travniški sadovnjaki, reja avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali, pridelava tradicionalnih sort kmetijskih rastlin, sonaravna reja domačih živali in ohranjanje ekstenzivnega travinja.

Ukrepi za varovanje zavarovanih območij pa so naslednji: ohranjanje obdelane in poseljene krajine na zavarovanih območjih, prestrukturiranje reje domačih živali v osrednjem območju pojavljanja velikih zveri, ohranjanje habitatov ogroženih vrst ptic, pokritost tal na vodovarstvenem območju ter zatravljanje in praha.

Ukrepi slovenskega kmetijskookoljskega programa so bili opredeljeni in sprejeti z namenom ohraniti obstoječ pozitiven odnos do okolja ter hkrati dodatno spodbuditi potencialne onesnaževalce k uporabi do okolja prijaznih pridelovalnih postopkov.

Uvedba SKOP je bila izpeljana na državni ravni, zato vsi ukrepi za njegovo izvajanje zadevajo celotno območje države. Vlada pričakuje, da bo sprejeti kmetijskookoljski program privlačen za kmete in da bo postopoma pokril 20–40 odstotkov vseh kmetijskih zemljišč. V skladu z Zakonom o kmetijstvu (2000) je bil kmetijskookoljski program do vstopa Slovenije v EU financiran iz državnega proračuna in kmetijskega razvojnega fonda. Občine pa lahko financirajo določene kmetijskookoljske programe iz svojega proračuna.

V okviru kmetijskookoljskih ukrepov je dodatna pozornost namenjena ohranitvi obdelanih zemljišč in poseljenosti na zavarovanih območjih. Kmetje s teh območij, ki so se odločili za uresničevanje vsaj enega od ukrepov iz skupine za zmanjšanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje, ali iz skupine ukrepov za ohranjanje naravnih danosti,

biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine, so upravičeni do 10 odstotkov višjih plačil na hektar kmetijskih površin v lasti ali v najemu.

Ukrepi kmetijskookoljskega programa poleg pomembnega prispevka k zagotavljanju varnega živeža in varovanju okolja finančno prispevajo tudi k varovanju narave (Medved, 2004: 28).

Razvoj podeželja

Slovenska regionalna politika temelji na Zakonu o skladnem regionalnem razvoju (1999). Država prek fonda za skladen regionalni razvoj zagotavlja investicije predvsem v razvoj infrastrukture in v industrijski razvoj. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano pa že skoraj dve desetletji (so)financira pripravo in izvedbo projektov celostnega razvoja podeželja in obnovo vasi (CRPOV). Kljub skromnim sredstvom za tovrstne projekte je bilo doslej opravljenega veliko dela na področju celovitega razvoja podeželskih skupnosti in pridobljenih veliko izkušenj v opredeljevanju in izvajanju lokalnih razvojnih projektov.

Pristop CRPOV je sicer podoben pristopu LEADER*, vendar njegovi projekti zadevajo manjše skupnosti oz. akcije ter se izvajajo krajši čas (praviloma leto ali manj). Projekti CRPOV praviloma potekajo v treh fazah. V prvi fazi – pripravi na CRPOV – se oblikuje lokalna pobuda, natančno določi objekt oz. območje projekta in pridobi izjava lokalnih skupnosti za finančni prispevek. V drugi fazi – uvajanje CRPOV – se opredelijo razvojna vizija, cilji in poti njihove uresničitve. Tretja faza pa zadeva izvajanje projekta in uresničitev postavljenih ciljev.

Program CRPOV je pomemben državni inštrument razvoja slovenskega podeželja, ki umešča kmetijstvo v celovit razvoj konkretne podeželske skupnosti. Na območju predlaganega Regijskega parka Trnovski gozd je bilo v program CRPOV doslej vključenih več vasi in posameznih kmetij na pobudo in ob podpori lokalnih skupnosti ter lokalnih nevladnih organizacij.

Z včlanitvijo Slovenije v EU pa je Sloveniji kot pomoč podeželskim skupnostim za izboljševanje kakovosti življenja in gospodarske blaginje dostopen tudi program LEADER. Kot programi CRPOV tudi programi LEADER temeljijo na pristopu »od spodaj navzgor« s to razliko,

* Program LEADER (Links between Actions for the Development of the Rural Economy) je Evropska skupnost zasnovala in začela izvajati leta 1991 s ciljem prikazati pomen neposredne podpore razvojnim podbudam lokalnih skupnosti. Že v prvem triletnem obdobju je bilo v program vključenih 217 podeželskih skupnosti oz. območij. Zaradi dobrih rezultatov se programi LEADER še vedno izvajajo v državah članicah EU.

da projekti LEADER zadevajo večja območja in partnersko povezavo vseh lokalnih akterjev v oblikovanju in uresničevanju zamisli inovativnega in celovitega razvoja.

PROCES PRIDRUŽEVANJA SLOVENIJE EVROPSKI UNIJI: PRIMER DIREKTIV O PTICAH IN HABITATIH

Zakonska zavarovanost ptic in habitatov v Sloveniji

Uradni status obeh direktiv ne terja njunega dobesednega sprejetja v državah članicah EU, pač pa ju morajo posamezne države do datuma, opredeljenega v vsaki od direktiv, vključiti v državni zakonodajni sistem. Velik del obeh direktiv je že bil vključen v Zakon o ohranjanju narave (1999) in v Strategijo ohranjanja biotske raznovrstnosti v Sloveniji (2001) pred članstvom Slovenije v EU, zaradi česar Slovenija pri uveljavljanju obeh direktiv ni potrebovala nobenega prehodnega obdobja.

Ptice. V Sloveniji so vse ptice razen petih vrst (*Anas platyrhynchos* – raca mlakarica, *Garullus glandarius* – šoja, *Corvus cornix* – siva vrana, *Pica pica* – sraka, *Phalacrocorax carbo sinensis* – veliki kormoran) zaščitene. Slovenija je predlagala vključitev *Charadrius alexandrinus* – beločelnega deževnika v Dodatek I Direktive o pticah na podlagi informacije slovenskih ornitoloških društev, da je obstoj te ptičje vrste ogrožen posebno v deželah pristopnicah. V Sloveniji je beločelni deževnik namreč že zaščitena ptica. V Sloveniji je tudi zelo omejen lov na ptice. Raven zaščite ptic je bila v Sloveniji že pred članstvom v EU *de facto* višja kot v državah članicah EU.

Habitati. Slovenija je imela že pred članstvom v EU v svoji zakonodaji opredeljene splošne ukrepe varovanja določenih habitatnih tipov. Nekateri habitati so že bili zaščiteni znotraj posameznih zavarovanih območij. Čeprav so rastlinske vrste in habitati v Sloveniji visoko zaščiteni, pa bo varovanje njihovega bogastva tudi v prihodnje velik izziv za Slovenijo.

Slovenska zakonodaja o pticah in habitatih velja na celotnem območju države ne glede na status (ne)zavarovanosti posameznih območij.

Zavarovanje/renaturalizacija habitatnih tipov. V Sloveniji je veliko znanja in opravljenih precej študij s področja ohranitve/renaturalizacije habitatnih tipov. Ob finančni podpori države je bilo vzpostavljenih nekaj novih habitatnih tipov in uspešno izvedenih nekaj projektov renaturalizacije, kot na primer projekt ponovne poselitve in obnovitve Škocjanskega zatoka.

Za Škocjanski zatok in njegovo okolico je značilna izjemna biološka pestrost. Na tem območju domuje 41 odstotkov vseh vrst slovenskih

dvoživk, 41 odstotkov vseh vrst slovenskih plazilcev, 55 odstotkov vseh vrst ptic, ki jih poznamo v Sloveniji, in 36 odstotkov vseh vrst sesalcev, živečih v Sloveniji. Raznoverstnost živalskih in rastlinskih vrst omogočajo različne globine lagune, močvirnati travniki, plitvine, zaježitve, bazeni, reke itd. Zaradi neposredne sosesčine morja, sredozemskega podnebja, submediteranske vegetacije in nekaterih drugih dejavnikov je Škocjanski zatok posebnost med slovenskimi ekosistemi. Njegovo obsežno območje je pokrito s slano vodo, ki v nasprotju s stoječimi sladkimi vodami Slovenije in drugih srednjeevropskih držav ne zamrzne, razen v izjemno hladnih zimah.

Z usmeritvijo potoka Badaševica v Koprski zaliv v osemdesetih letih 20. stoletja in z zaježitvijo levega kraka reke Rižane je Škocjanski zatok ostal brez dotoka sveže vode in med drugim brez vira kisika. Pozneje je Luka Koper začela izsuševati laguno in z odstranitvijo 286.000 kubičnih metrov blata uničila dno, bogato s hranili. Število ptičjih vrst in posameznih ptic se je drastično zmanjšalo. Zato je Republika Slovenija leta 1998 območje zavarovala z Zakonom o naravnem rezervatu Škocjanski zatok. Leta 1999 pa je vlada Republike Slovenije Društvu za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije podelila koncesijo za renaturalizacijo in upravljanje Škocjanskega zatoka.

Za uresničevanjem obeh direktiv kot tudi za varovanje območij NATURE 2000 v Sloveniji so najbolj relevantni naslednji dokumenti: Nacionalni program varstva okolja (1999), Slovenski kmetijsko okoljski program 2001–2006 (2001) in Strategija ohranjanja biotske raznoverstnosti v Sloveniji (2001).

Ustanavljanje in upravljanje zavarovanih območij v Sloveniji

Slovenija je začela zakonsko varovati naravno dediščino takoj po drugi svetovni vojni. Januarja 1945 je namreč Predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta sprejelo Uredbo o zavarovanju kulturnih spomenikov in izjemnih naravnih vrednot. Ta uredba je bila prekvalificirana v Začasni zakon o zavarovanju kulturnih spomenikov in izjemnih naravnih vrednot junija istega leta (Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 2, 1945), ki je bil sprejet kot splošen zakon oktobra 1946 v Skupščini Socialistične republike Jugoslavije.

Zakon o varstvu narave iz leta 1970 že v naslovu opredeljuje varstvo narave kot varovanje celote, ne več le kot varovanje posameznih znamenitosti v naravi. Po tem zakonu so bile odgovornosti za varovanje narave razdeljene na dve ravni: na raven države in na občinsko raven. Čeprav ta zakon ni bil v celoti praktično izvajan, pa je bilo z njim »zasajano seme, ki je danes mogočno drevo: sistem varstva narave v Sloveniji« (Peterlin, 2001: 11).

Postopek zavarovanja naravnih enot in upravljanje zavarovanih območij določa Zakon o ohranjanju narave (1999), uresničevati pa ga je mogoče šele po sprejetju Pravilnika o določitvi in varstvu naravnih vrednot (2004), ki opredeljuje območja naravne dediščine, primerne za zavarovanje. V Sloveniji so doslej z ustreznim zakonom ustanovljeni Triglavski narodni park, Regijski park Kozjansko in Regijski park Škocjanske jame.

V Sloveniji je bil zadnji z zakonom ustanovljen park Regijski park Škocjanske jame (Zakon o Regijskem parku Škocjanske jame, 1996). Po leg opredelitve meje zavarovanega in meje vplivnega območja ter posameznih zavarovanih delov nepremične naravne in kulturne dediščine Parka zakon opredeljuje varstvene režime na področju prepovedanih posegov v okolje ter prepovedi gradnje in drugih človekovih posegov v prostor, ki bi ogrozili zavarovano dediščino. Po tem zakonu Državni zbor na predlog Vlade sprejema vsakih pet let program varstva in razvoja Škocjanskih jam. Ker je upravljanje parka opredeljeno kot javna služba, je bil za njeno opravljanje ustanovljen javni zavod z natančno opredeljenimi nalogami in organi zavoda. Posebej velja izpostaviti, da v svet zavoda kot organ njegovega upravljanja, ki ima šest članov, tri člane imenuje vlada, enega člana izmed sebe izvolijo delavci zavoda, enega člana imenuje pristojna občina, enega člana pa imenujejo skupaj prebivalci treh vasi z območja parka, kar zagotavlja stalno navzočnost domačinov pri upravljanju zavarovanega območja.

Zakonske podlage sodelovanja javnosti v zagotavljanju varstva okolja in ohranjanja narave

Zakon o lokalni samoupravi, ki ga je Državni zbor Republike Slovenije sprejel 31. decembra 1993 (Zakon o lokalni samoupravi, 1993), temelji na Evropski listini lokalne samouprave (The European Chapter on Local Self-government. Strassbourg, October 15, 1985). Po tem zakonu se je 65 nekdanjih občin preoblikovalo v 199 novih občin. Med izvirne naloge, ki jih občina samostojno opravlja na področju lokalnih zadev javnega pomena, med drugim sodijo: skrb za varstvo zraka, tal, vodnih virov, varstvo pred hrupom, zbiranje in odlaganje odpadkov ter opravljanje drugih dejavnosti varstva okolja kot tudi pospeševanje vzgojno-izobraževalnih, informacijsko-dokumentacijskih, društvenih in drugih dejavnosti na svojem območju (21. člen). Zakon opredeljuje tudi neposredne oblike sodelovanja občanov pri odločanju v občini. To so: zbor občanov, referendum in ljudska iniciativa (44. člen).

Zakon o ratifikaciji Konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah – Aarhuška konvencija (Convention on Access to Informa-

tion, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters – Aarhus convention), ki jo je Slovenija podpisala skupaj s petintridesetimi državami in Evropsko skupnostjo 15. junija 1998 na četrti ministrski konferenci Okolje za Evropo v Aarhusu na Danskem, je prvi pravno obvezujoč mednarodni dokument, ki je v celoti namenjen spodbujanju razvoja participativne demokracije. Čeprav Aarhuška konvencija ne sodi v *acquis communautaire*, jo na tem mestu omenjamo zaradi njene relevantnosti za obravnavano temo. V priprave na ratifikacijo Aarhuške konvencije v Državnem zboru Republike Slovenije so se vključile tako nevladne organizacije, ki so ustanovile ad hoc Koalicijo nevladnih organizacij za ratifikacijo in izvajanje Aarhuške konvencije, kot strokovnjaki, ki so skupaj s predstavniki ustreznih ministrstev in Državnim svetom Republike Slovenije 19. aprila 2001 izvedli posvet pod naslovom »Z Aarhuško konvencijo do lažje dostopnosti informacij in učinkovitejšega sodelovanja javnosti«. Posvet je potrdil interes okoljsko ozaveščene javnosti za sodelovanje v procesih odločanja o okoljskih zadevah in posredno naložil okoljskemu ministrstvu, da zagotovi kanale javne participacije. Konvencijo je Državni zbor R Slovenije ratificiral 20. maja 2004 (Zakon o ratifikaciji Konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah, Uradni list R Slovenije, Mednarodne pogodbe, 17/04).

Zakon o varstvu okolja (1993) v 13. členu zagotavlja načelo javnosti okoljskih podatkov, v 14. členu pa načelo varstva uresničevanja pravice do zdravega življenjskega okolja. Po tem členu lahko državljani ali državljanke kot posameznice ali posamezniki ali njihova društva, združenja in organizacije pred sodiščem zahtevajo, da nosilka ali nosilec posega v okolje ustavi poseg, če bi ta povzročil ali povzroča čezmerno obremenitev okolja ali če bi povzročil ali povzroča neposredno nevarnost za okolje ali zdravje ljudi, ali da se mu prepove začeti izvajanje posega v okolje, če je izkazana velika verjetnost, da bi povzročil takšne posledice.

Okoljska društva imajo v Sloveniji dolgo tradicijo, saj so bila prva ustanovljena že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Po podatkih MOP (www.sigov.si/MOP-10.02.2005) je bilo v začetku leta 2005 registriranih 145 okoljskih nevladnih organizacij.

Zakon o ohranjanju narave posebej izpostavlja sodelovanje lokalnih skupnosti ter vlogo nevladnih organizacij na zavarovanih območjih. Po 131. členu tega zakona lokalne skupnosti, ki so na zavarovanem območju, ki ga je ustanovila država, sodelujejo pri upravljanju zavarovanega območja in dajejo mnenja k izboru koncesionarja. V 137. členu pa Zakon o ohranjanju narave opredeljuje strokovna in ljubiteljska društva na področju ohranjanja narave kot društva, ki opravljajo dejavnosti v javnem interesu v tistem delu, v katerem namen ustanovitve in delovanje društva presegata uresničevanje interesov članov društva.

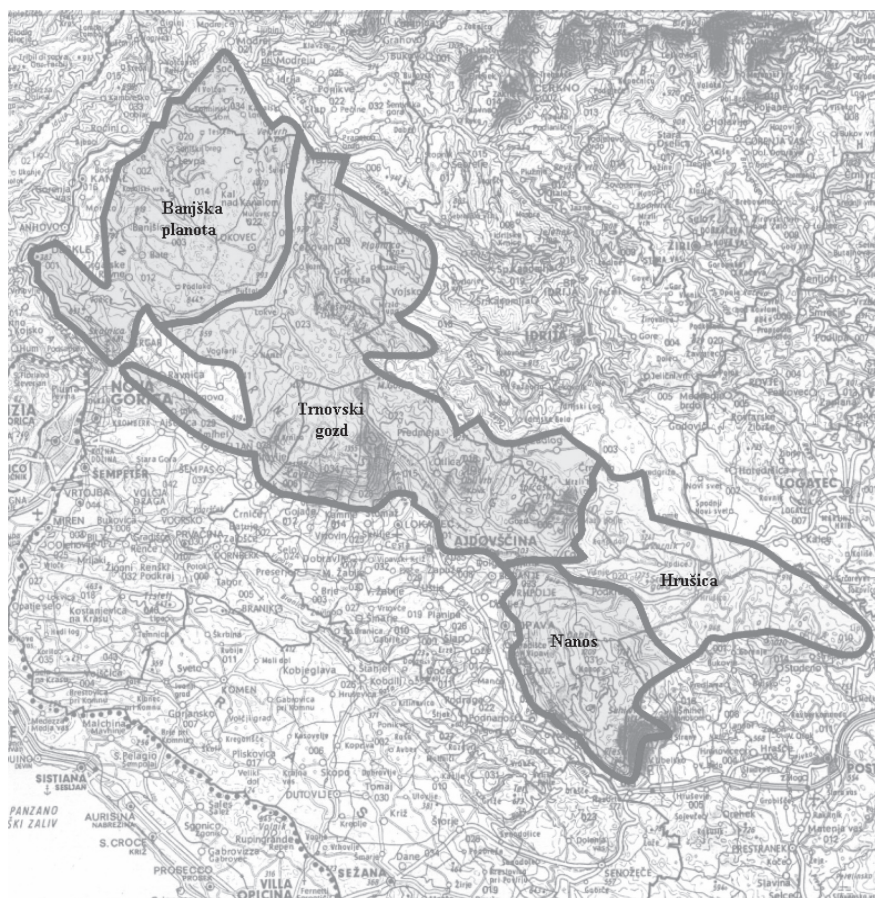
PRIMER PREDVIDENEGA REGIJSKEGA PARKA TRNOVSKI GOZD

Opis območja

Območje predlaganega Regijskega parka Trnovski gozd (slika 2) pokrivajo kraške planote (Banjska planota, Hrušica, Nanos, Trnovski gozd) in dolina Trebušice, ki je že zavarovana kot krajinski park.

Območje predlaganega parka na severu meji na idrijsko hribovje, na zahodu na dolino Soče, na vzhodu na notranjsko in pivško podolje ter na jugu na strma kamnita pobočja (30 stopinj povprečnega naklona) Vipavske doline (Slovenija-pokrajine in ljudje, 1998).

Skoraj 65 odstotkov območja parka leži na nadmorski višini med 500 in 1000 metri (Prem, 1999) in predstavlja gorsko pregrado med sredo-

Slika 2: Območje predlaganega Regijskega parka Trnovski gozd (Medved, 2001)

zemskim in celinskim delom Slovenije. Najvišji predel predstavljajo Golaki s 1100 do 1300 metri nadmorske višine in s specifično gorsko klimo. Na severni strani je očitna tektonska zasnovanost ob dinarsko usmerjenem idrijskem prelomu, na jugu pa se kažejo rezultati tektonskega narivanja mezozojskih apnencev na mlajši eocenski fliš (Prem, 1999). Zaradi teh in drugih značilnosti so se oblikovale številne naravne znamenitosti, predvsem površinski in podzemni kraški pojavi.

Geografski položaj v veliki meri določa tudi podnebne razmere, za katere je značilno prepletanje sredozemskih in celinskih vplivov s 1881 milimetri povprečnih letnih padavin, največ novembra (293 milimetre) ter najmanj (135 milimetrov) februarja in marca.

Značilne podnebne razmere in geološke strukture so sooblikovale površinske posebnosti, med katerimi so najbolj izrazite kraške kotanje z vegetacijskim obratom (Smrekova Draga, Smrečje), ledenice, kakršna je Mala Lazna, v kateri se led obdrži tudi poleti, ter znamenita suha dolina Čepovanski dol.

Gozdovi in vodotoki na območju parka so dobro ohranjeni in so življenjsko okolje številnih redkih rastlinskih in živalskih vrst. Za velike sesalce, kot so medved, volk in lisica, je območje koridor med Dinar-skim gorstvom in Alpami.

Zgodovina območja kaže na močno povezanost lokalnega prebivalstva z upravljanjem naravnih virov prek kmetijstva in gozdarstva. V drugi polovici 17. stoletja so bili prvi stalni naseljenci (Predmeja, Lokve) gozdni delavci, lovci in pastirji (Kozorog, 1996). Zaradi vse večjega izkoriščanja gozdov se je v 18. stoletju povečalo tudi število stalnih naseljencev, ki so poleg spremljajočih dejavnosti gozdarstva (oglarstvo) razvili paleto rokodelskih spretnosti in obrti, kot so glažutarstvo, mizarstvo, izdelovanje lesenih smuči, klekljarstvo, rezbarstvo, škaфарstvo in lomljenje ledu, ki so ga vozili v bližnja mesta (Prem, 1999). Vzpo-redno pa se je razvijalo tudi kmetijstvo, predvsem reja govedi, ovac in koz.

Do dramatičnega znižanja števila prebivalstva je prišlo šele v 20. stoletju, ko so zaradi uvajanja mehanizacije izgubili delo številni gozdni delavci (Kozorog, 1996). Hkrati pa je razvoj industrije v bližnjih urbanih središčih spodbudil migracije iz vasi v mesta. Na območju predvidene-ga parka je leta 1936 živel v povprečju 16 oseb na kvadratni kilometer, njihovo število pa se je leta 1991 zmanjšalo na samo devet prebivalcev na kvadratni kilometer (Slovenija – pokrajine in ljudje, 1998).

Čeprav se je zaradi omenjenih razlogov in slabih naravnih razmer za kmetijstvo zmanjševal tudi delež kmečkega prebivalstva, je bilo po statističnem popisu leta 1991 na območju še 14 odstotkov kmečkega prebivalstva (Prem, 1999), kar je bilo približno dvakrat več od državnega povprečja (7,6 %). Medtem ko je po popisu leta 1939 na območju živel okoli 8000 ljudi, se je njihovo število po statističnih podatkih do leta 1991 zmanjšalo na 4500.

Večina domačinov je zaposlenih v industriji, kmetijstvu in gozdarstvu. Po podatkih statističnega popisa leta 1991 je bilo 16 odstotkov prebivalcev območja Čepovanskega dola in 16 odstotkov na območju Bajnščic (samo)zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu (Prem, 1999), kar pomeni, da se večina aktivnega prebivalstva dnevno vozi na delo v bližnja mesta (Ajdovščino, Novo Gorico).

Celotno območje predvidenega parka obsega 59.500 hektarjev, od katerih 40.833 hektarjev (skoraj 70 %) pokriva gozd. Večji del predlaganega parka predstavljajo visoke kraške planote z ostrim podnebjem in slabo kakovostjo zemljišč, ki so manj primerna za kmetijsko proizvodnjo. Na območju tudi ni površinskih voda, z izjemo napajališč za živino, ki so jih vzpostavili domačini. Kljub temu sta kmetijstvo in gozdarstvo še vedno pomembni gospodarski dejavnosti na območju predvidenega parka, čeprav vztrajno izgubljata pomen. Kmetijska zemljišča so izpostavljena zaraščanju, večina ohranjene kmetijske pridelave pa je samooskrbne narave. Le nekaj večjih kmetij, razpršenih po celotnem območju, se ukvarja s tržno pridelavo mleka in mesa.

Stališča lokalne in državne elite do prihodnjega regijskega parka

Zavarovanje območja kot regijskega parka je predlagala država, ki je tudi v grobem načrtala njegove meje. Ker pa regijskega parka država ne more ustanoviti brez pristanka domačinov, smo raziskavo usmerili na preučitev stališč do njegove ustanovitve tako med relevantnimi državnimi uradniki, strokovnjaki ter predstavniki lokalnih elit (župani občin ali občinski uradniki, odgovorni za prostor in okolje, predstavniki upravnih enot ter strokovnjaki zavodov za varstvo narave, kmetijske svetovalne službe ter ugledni lokalni strokovnjaki kot tudi predstavniki lokalnih nevladnih organizacij, med katerimi so bili štiri od šestih kmetje/kmetice).

Skupaj je bilo anketiranih 27 oseb (20 na lokalni in 7 na državni ravni) z dvema primerljivima anketnima vprašalnikoma, ki sta vsebovala okoli tretjino odprtih vprašanj (slika 3).

Priložnosti in omejitve za domačine v predvidenem regijskem parku. Oboji, tako predstavniki lokalne (90 %) kot predstavniki državne (100 %) elite, so prepričani, da bo regijski park prinesel nove priložnosti domačinom z zagotavljanjem novih delovnih mest, razvojem ekološkega turizma, novimi možnostmi trženja lokalnih proizvodov, s podporo lokalnim podjetjem in s splošno promocijo območja kot tudi z investicijami v lokalno infrastrukturo ob finančni podpori države. Ohranjanje narave, okolja in voda pa je kot priložnost morebitnega regijskega parka omenila tretjina vprašanih predstavnikov lokalne elite.

Vsi predstavniki državne in 60 odstotkov predstavnikov lokalne eli-

Zaznavanje stanja v predvidenem parku	Lokalni odzivi na predlog o ustanovitvi parka
Priložnosti/omejitve za domačine (L,D) Problemi na območju predlaganega parka (L) Odseljevanje iz območja in razlogi zanj (L) Ali bo ustanovitev regijskega parka zmanjšala problem praznjenja območja? (D)	Seznanjenost s predlogom ustanovitve parka (če da) Vir informacij (L) Osebna podpora ali odklanjanje predloga (L) Mnenje vprašanega o tem, ali domačini podpirajo/ odklanjajo ustanovitev parka (L)
Zaznavanje možnosti za trajnostno naravnano kmetijstvo/gozdarstvo	Kako državni uradniki pojasnjujejo pristop od zgoraj navzdol
Tip kmetijstva, primeren za območje parka (L,D) Možnosti za uveljavitev trajnostno naravnane kmetijstva z vidika: – naravnih razmer za poljedelstvo, živinorejo in kozjerejo (L) – interesa, usposobljenosti domačinov (L) – razpoložljivosti delovnih moči in zagotovljenosti dohodka (L) Področja varovanja narave, ki jih aktivno zagotavlja urad vprašanega (D)	Lokalna elita ni bila (dovolj) obveščena o predlogu parka in predlog v večini primerov dojema kot omejitev lokalnemu razvoju (D) Lokalna elita se čuti izločeno iz procesa načrtovanja regijskega parka (D)

Slika 3: Teme anketnega razgovora s predstavniki lokalne (L) in državne (D) elite

te pa so omenili tudi omejitve, ki bi jih povzročila ustanovitev parka pri posegih v prostor, pri razvijanju nekaterih gospodarskih dejavnosti kot tudi omejitve za obiskovalce, kot je na primer prepoved ekstremnih športov (npr. gorskega kolesarjenja).

Priložnosti za vzdržno kmetijstvo/gozdarstvo in za varovanje okolja/narave. Na območju predvidenega parka, ki je pretežno pokrito z gozdom, so prostorsko omejene možnosti za kmetijstvo. Kmetijstvo je bilo vseskozi pretežno dopolnilo gozdarstvu, ki je v preteklosti pomenilo glavni vir dohodkov lokalnemu prebivalstvu. Po koncu druge svetovne vojne, ko so številni domačini dobili delo v bližnjih mestih, pa je celo gozdarstvo postalo dopolnilni vir dohodka kmetijskih gospodarstev, ki so se v večini primerov preoblikovala v mešane kmetije. Hkrati pa so tudi te kmetije ohranjale tradicionalno kombinacijo kmetovanja in gozdarstva. Zato ne presenečajo odgovori na odprto vprašanje o tem, kakšne vrste kmetovanja so primerne na obravnavanem območju. Samo en od dvajsetih predstavnikov lokalne elite je odgovoril, da »na območju ni pogojev za kmetovanje«, 19 (84,2 %) jih je predlagalo biološko/ekološko/tradicionalno kmetijstvo, ostali pa so se opredelili za ekstenzivno tradicionalno živinorejo. Predstavniki državne elite so dali prednost trajnostnemu/tradicionalnemu/ekološkemu poljedelstvu in živinoreji, eden med njimi pa je celo predlagal sadjarstvo in (celo intenzivno) pridelavo jagodičja.

Človeški viri z izjemo interesa domačega prebivalstva za ekološko kmetovanje so bili ocenjeni kot pomanjkljivi. Iz tega je mogoče skle-

pati, da bi bilo za takšno kmetovanje treba organizirati ustrezno usposabljanje in pridelovalcem zagotoviti primeren dohodek, ki bi zadržal delovne moči na kmetiji. Medtem ko obstajajo možnosti za zagotovitev obeh pogojev, pa je problem, kako zagotoviti potrebne delovne moči.

Tako v oceni naravnih razmer kot v oceni usposobljenosti domačinov za ekološko kmetovanje so bili najbolj pesimistični lokalni strokovnjaki in predstavniki lokalnih NVO.

Seznanjenost predstavnikov lokalne elite s predlogom za regijski park Trnovski gozd. Večina (16 od 20 – 80 %) predstavnikov lokalne elite je bila seznanjena s predlogom parka. Največ jih je o tem dobilo informacijo v publikaciji Regijski park Trnovski gozd – park za življenje (Prem, 1999), ki so jo prejela vsa gospodinjstva vsaj v eni občini, katere del bi bil vključen v park, drugi pa so za načrtovanje regijskega parka izvedeli od nevladnih organizacij ali v osebnih stikih.

Manj kot polovica vprašanih lokalnih predstavnikov (9 ali 45 %) osebno podpira predlog ustanovitve regijskega parka, enako število (9 ali 45 %) predlog podpira le deloma (pod določenimi pogoji) in 2 od 20 vprašanih ustanovitev parka zavračata (eden od njiju je predstavnik nevladne organizacije, drugi pa strokovnjak, ki dela na območju predvidenega parka).

Tisti, ki samo deloma podpirajo predlog ustanovitve regijskega parka, so med razlogi za to izpostavili predvsem dva razloga: nenatančno definirano mejo parka ter nujnost izključitve nekaterih mejnih naselij z območja parka.

Med razlogi za podporo parku pa izstopajo naslednji: zadržanje prebivalcev na območju, ohranjanje kmetijskih dejavnosti ter zagotovilo, da bosta na tem območju varovana okolje ter naravna in kulturna dediščina.

Večina predstavnikov državne elite se je strinjala, da bi morali biti strokovnjaki, ki delajo na območju predlaganega parka in ki najbolje poznajo lokalne razmere, vključeni že v prvo fazo načrtovanja zavarovanja območja, ko se je oblikoval predlog obsega parka in njegove zamejitve. Prav tako so se strinjali z ugotovitvijo, da ustrezne državne ustanove premalo upoštevajo mnenja in želje domačega prebivalstva in ne namenjajo dovolj pozornosti obveščanju domačinov o priložnostih, ki bi jih zagotavljal prihodnji regijski park.

Predstavniki državne elite so prepričani, da bi ustanovitev parka zaustavila odseljevanje s podporo kmetijstvu in z različnimi okoljskimi programi. Samo dva od sedmih vprašanih predstavnikov državne elite nista verjela, da bi ustanovitev parka zavrla odseljevanje, ker bi zavarovanje območja omejevalo nekatere gospodarske dejavnosti.

Usklajevanje kmetijskih in okoljskih interesov v predvidenem regijskem parku. Vprašani predstavniki lokalne elite priznavajo, da je tako kmetijska kot okoljska zakonodaja dobro zastavljena, hkrati pa izražajo le povprečno verjetnost uskladitve kmetijskih in okoljskih in-

teresov. Nasprotno pa skoraj vsi vprašani predstavniki državne elite verjamejo v možnost uskladitve obeh skupin interesov. Takšno prepričanje je mogoče razumeti kot ilustracijo pristopa od zgoraj navzdol in hkrati kot ignoriranje lokalnih razmer.

Na terenu se usklajevanje obeh skupin interesov lahko zagotoviti v projektih celovitega razvoja, posebej še v zavarovanih območjih, čeprav tudi v tem okviru usklajevanje ni preprosto.

Med terenskim delom je bilo ugotovljeno, da je za nekatere kmete (na primer za kmeta, ki se ukvarja z ovčerejo in proizvaja drag ovčji sir za trg) nadaljevanje z donosno kmetijsko proizvodnjo življenjskega pomena. Čeprav spoštujejo cilje ohranjanja narave in varovanja okolja, niso pripravljeni sprejeti nikakršnih omejitev na račun donosne ovčereje ali živinoreje. Nasprotno, kot onesnaževalce okolja in tiste, ki ogrožajo naravo, navajajo industrijo.

Problemi kmetijstva pa niso bili edini problemi, na katere so opozorili predstavniki lokalne elite. Predsednik izjemno aktivne nevladne organizacije z območja predlaganega parka je podprl njegovo ustanovitev, vendar pod pogojem, da bo hitro razvijajoča se vas izključena iz njega. Boji se namreč, da bodo v parku prepovedane ali vsaj zelo omejene novogradnje hiš in drugih objektov. Omejevanje gradnje pa je po njegovem mnenju velika ovira za razvoj. Spet drug predstavnik lokalne elite je bil močno zainteresiran za obnovo cestne povezave Čepovanskega dola z najbližjim mestom, kar bi spodbudilo pritok obiskovalcev, za kar je kot lastnik restavracije močno zainteresiran. Zaradi svoje gostinske dejavnosti skrbi tudi za vzdrževanje kulturne krajine v neposredni bližini, tako da sam kosi travo na bližnjih travnikih, ki pa niso njegovi.

Predstavnik ene od krajevnih skupnosti, ki ima na obravnavanem območju dve trgovini, je dal celo pobudo za varovanje lokalne kulturne dediščine. Predlagal je namreč postavitve kovaškega muzeja, kjer bi v turistične namene prikazovali tradicionalna kovaška opravila. Goriški muzej je že zagotovil svojo strokovno pomoč za uresničitev te pobude z naslednjo izjavo:

»Pobuda krajevnih skupnosti za postavitve stalne muzejske zbirke o kovaštvu v Lokovcu je lahko v kontekstu projekta revitalizacije območja ključna poteza, okrog katere se koncentrirajo kulturno-turistične dejavnosti širšega pomena. Zato goriški muzej podpira pobudo Krajevnih skupnosti Lokovec, je pripravljen nuditi strokovno pomoč pri postavitvi in sodelovati v nadaljnjem delu muzeja kot nadzorna institucija« (Plahuta, Brezigar, 1999).

Očitno je, da bi bila ustanovitev parka na eni strani v nasprotju z interesi nekaterih posameznikov, na drugi strani pa bi pomenila spodbudo lokalnemu razvoju. Prav ustanovitev Regijskega parka Trnovski gozd pa se kaže kot optimalen okvir za usklajevanje konfliktnih interesov in za spodbujanje domačinov za aktivno sodelovanje. Ne glede na

vrsto omejitvenih dejavnikov prihodnjega razvoja (redka poseljenost, staranje prebivalstva, njegova nizka izobrazbena raven, oddaljenost od krajev s centralnimi dejavnostmi) želijo domačini in strokovnjaki, ki delujejo na obravnavanem območju, aktivno sodelovati pri lokalnem razvoju.

Ustanovitev Regijskega parka Trnovski gozd sicer ni med prioriteta Agencije za varstvo narave pri Ministrstvu za okolje in prostor, vendar bi bilo treba nadaljevati z ustreznimi akcijami, ker bi njihova zaustavitev pomenila zapravljanje energije, ki je že bila vložena v obveščanje in ozaveščanje lokalnega prebivalstva, spodbujanje varovanja lokalne naravne in kulturne dediščine ter v posamezne razvojne akcije (razdelitev publikacije Regijski park Trnovski gozd – park za življenje leta 1999, CEESA projekt 5. okvira EU, nekatere akcije nevladnih organizacij/društev). Če se v najkrajšem času ne bo nič zgodilo glede zavarovanja območja, bo vložena energija izničena, pesimizem domačega prebivalstva pa se bo še povečal.

Sklep

Obdobje tranzicije v slovenski družbi označujejo trije procesi: oblikovanje nove samostojne države, uvedba demokratičnega večstrankarskega političnega sistema in prehod s plansko-tržnega v tržno gospodarstvo. Za obravnavano temo je pomembna predvsem sprememba relevantne zakonodaje, posebej še na področju zavarovanih območij, pa tudi opredelitev akterjev na vseh ravneh družbene organiziranosti in povezave med njimi.

Zakonodaja. Številni zakoni, ki jih je v obdobju tranzicije sprejel Državni zbor Republike Slovenije, so bili namenjeni oblikovanju nove samostojne države, popravi krivic nekdanjega socialističnega sistema ter zagotovitvi vzpostavitve in delovanja demokratičnih institucij države.

Vrnitev odvzetega premoženja nekdanjim lastnikom vključno s kmetijskimi zemljišči in gozdovi zagotavlja Zakon o denacionalizaciji (1991). Slovenija je edina od tranzicijskih držav, ki je uzakonila vračanje premoženja, tudi zemljišč in gozdov, v naravi, kar je imelo za posledico razpad kmetijskih posestev v družbeni lasti ter vrnitev kmetijskih zemljišč nekdanjim lastnikom, najbolj pogosto pa njihovim dedičem, ki niso imeli nikakršnih izkušenj s kmetovanjem oziroma kmetijskih zemljišč sploh niso nameravali obdelovati.

Privatizacija državnih posestev in živilskopredelovanih podjetij (ta so se preoblikovala v delniške družbe) je sicer povzročila nekaj težav predvsem na področju ohranitve nekdanjih tržišč, vendar so si hitro opomogla. Po Zakonu o zadrugah (1992) so na novo konstituirane oziroma preoblikovane kmetijske zadruge postale lastnice 49 odstotkov

živliskopredelovalnih podjetij z utemeljitvijo, da so člani nekdanih kmetijskih zadrug prispevali k lastnini teh podjetij.

Percepcija vpliva nove kmetijske in gozdarske zakonodaje ter zakonodaje o varovanju okolja in ohranjanju narave na preučevanem območju opozarja na to, da je okoljska in naravovarstvena zakonodaja natančneje izdelana ter ima večji praktični učinek kot kmetijska in gozdarska zakonodaja. Ta ugotovitev pojasnjuje tudi dejstvo, da so vsi vprašani predstavniki državnih ustanov izrazili odgovornost svoje ustanove v podpiranju ekološkega kmetovanja in da takšno kmetovanje ni zgolj odgovornost Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, temveč odgovornost vseh državnih ustanov.

Akterji. V obravnavani raziskavi smo upoštevali tri skupine/ravni akterjev: raven državne administracije, občinsko raven ter raven nevladnih organizacij in uglednih posameznikov s preučevanega območja. Med tranzicijo na področju akterjev ni prišlo do bistvenih sprememb. Večina ustanov, relevantnih za obravnavano temo, je obstajala že v predtranzicijskem obdobju (ustrezna ministrstva, kmetijska svetovalna služba). V obdobju tranzicije se je spremenila in posodobila predvsem njihova organiziranost v smeri večje usklajenosti z ustreznimi ustanovami v državah članicah EU. Bistveno se ni povečala niti pestrost nevladnih organizacij z izjemo društev za varovanje okolja/narave in kulturne dediščine ter društev ekoloških kmetij. Znatno pa se je povečalo število vseh društev, česar ni mogoče pripisati zgolj tranziciji, temveč tudi, če ne celo predvsem, globalizacijskim procesom (večanje ekološke ozaveščenosti, vse večja skrb potrošnikov za varen živež).

Ugotovljenih je bilo kar nekaj značilnih (ne)povezav med akterji, relevantnimi za obravnavano temo:

- Na preučevanem območju tako rekoč ni sodelovanja med različnimi nevladnimi organizacijami, pač pa so lokalna društva vertikalno povezana z združenji istovrstnih društev.
- Sodelovanje med državo, občino in državljani je sicer izpostavljeno v vseh relevantnih zakonih, v praksi pa je takšnega sodelovanja (pre)malo.
- Na občinski ravni obstajajo vsaj tri vrste horizontalnih povezav. Prva zadeva tesno sodelovanje med občinami in lokalnimi razvojnimi agencijami, ki za občino opravljajo nekatere strokovne naloge. Druga vrsta sodelovanja je povezovanje sosednjih občin v zagotavljanju/izvajanju nekaterih specifičnih nalog. Tretjo vrsto sodelovanja pa pomenijo sporazumi/pogodbe med lokalnimi in regionalnimi razvojnimi agencijami z namenom, da bi čim bolj učinkovito opravljale določene naloge.

Štiri razvojne agencije na ravni statistične regije Severna Primorska, znotraj katere je preučevano območje, so s posebno pogodbo oblikovale Severnoprimorsko mrežno regijsko razvojno agencijo z naslednjimi nalogami: priprava regionalnih in skupnih razvojnih programov;

koordiniranje dela lokalnih razvojnih agencij, ki sodelujejo pri pripravi in izvajanju regionalnega razvojnega programa; spremljanje, poročanje in nadzor izvajanja regionalnih in skupnih razvojnih programov; svetovanje in prijava projektov na razpise za dodeljevanje regionalnih razvojnih spodbud; organiziranje, svetovanje in koordinacija drugih nalog s področja regionalne strukturne politike; sodelovanje pri pripravi državnih dokumentov razvojnega načrtovanja, strategije regionalnega razvoja Slovenije in državnega razvojnega programa (Pogodba o sodelovanju na nivoju statistične regije Severne Primorske, 2001).

Regionalno sodelovanje. Čeprav Slovenija še nima formalno opredeljenih regij, se sosednje občine intenzivno povezujejo na področju oblikovanja in uresničevanja skupnih programov, s čimer prehitujejo državno administracijo. Vprašani predstavniki državne administracije so na primer prepričani, da je zelo težko ustanoviti regijski park, ki sega na območja več občin. Po njihovih izkušnjah se namreč občine nerade odločajo za tovrstno povezovanje.

Odnos med državo in občinami. Iz analize zakonodaje kot tudi iz zbranih empiričnih podatkov je mogoče sklepati na odnos »od zgoraj navzdol«. V preučevanih zakonih je namreč le izjemoma opredeljeno partnerstvo med državo in občino. Na enak odnos opozarjajo tudi odgovori nekaterih predstavnikov državne administracije. Eden med njimi je na primer izjavil, da »ustanovitev regijskega parka ne pomeni, da bo država skrbela za prebivalce v parku«.

Čeprav je pred ustanovitvijo regijskega parka ali kako drugače zavarovanega območja nujno zagotoviti strokovne podlage, ustrezni podatki praviloma niso pravočasno zbrani ter medsebojno usklajeni.

Na **zavarovanih območjih** je nujno vzpostaviti optimalno kombinacijo varovanja in razvoja, da bi bilo zagotovljeno ohranjanje naravnih vrednot, zlasti tistih, ki so bile oblikovane prek tradicionalnega kmetovanja in gozdarjenja. Poleg ekološkega oz. sonaravnega kmetovanja je treba spodbujati druge vire pridobivanja dohodka, ki ne ogrožajo lokalne naravne in kulturne dediščine, da bi se zaustavilo odseljevanje lokalnega prebivalstva, kar pa terja vertikalno in horizontalno sodelovanje relevantnih akterjev, od države do občin, od zvez nevladnih organizacij do lokalnih organizacij in društev, od lokalnih podjetij do kmetov ter drugih lastnikov zemljišč in gozdov na zavarovanem območju.

III

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA

GOSPODINJSKO DELO V TUJINI: NUJA IN PRILOŽNOST ZA PODEŽELSKÉ ŽENSKÉ Z GORIŠKEGA NEKOČ IN DANES*

Usklajevanje materinske in gospodinjske vloge žene in matere z vlogo delavke, ki služi sredstva za preživetje družine, je bila usoda, ki je v zgodovini doletela skorajda izključno ženske nižjih slojev tako v mestnem kot v podeželskem okolju. Delati, pomeni biti zaposlena, delati za denarno plačilo, ali še pogostejše, za dobrine, kot so živež, obleka, stanovanje, so pripadnice ženskega spola začele že kot otroci, pozneje so delale zato, da so si zaslužile za balo** in za začetek lastne družine. Mnoge pa so si služile vsakdanji kruh kot služkinje do pozne starosti.

Po tradiciji zahodne kulture naj bi vlogo skrbnika, ki služi denar in skrbi za preživetje žene in otrok, po poroki prevzel mož, žena pa naj bi skrbela za gospodinjstvo in vzgajala otroke. Vzgoja za poroko kot institucijo, ki je ženski zagotavljala eksistenčno varnost, družini pa premoženjske koristi in utrditev ali izboljšanje družbenega položaja, je bila vgrajena v temelje vzgoje ženske, ki se žrtvuje za družino. Zatajevanje lastnih čustev in želja v prid družine, pridnost oz. delavnost ter neoporečno moralno vedenje so bile lastnosti idealne žene in matere.

V praksi so tradicijo moža kot preskrbovalca družine »kršile« številne ženske, ki so postale sopreskrbovalke ali celo edine vzdrževalke družine, bodisi zaradi objektivnih okoliščin (mož ni dobil dela, z delom ni zaslužil dovolj za pogosto številno družino) bodisi zaradi dejstva, da nekatere ženske niso pristale na položaj vzdrževane osebe. Tako so ženske poleg vloge gospodinje in matere velikokrat prevzele tudi vlogo delavke, to je osebe, ki služi denar zase in za družino.

* Besedilo avtoric Ane Barbič in Inge Miklavčič - Brezigar pod naslovom »Domestic work abroad: a necessity and an opportunity for rural women from the Goriška borderland region of Slovenia« je bilo objavljeno v Momsen, Janet H., ed. (1999). *Gender, migration and domestic service*. Routledge. V slovenskem prevodu je bilo besedilo objavljeno pod naslovom »Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes« v *S.E.D. Glasniku slovenskega etnološkega društva*. 1999, let. 39 (3–4). V tej knjigi je prirejeno in objavljeno s privoljenjem soavtorice.

** Bala je skupek osebnih predmetov, ki jih je dekle pripravilo za bodoče gospodinjstvo po poroki. Navadno so dekleta začele pripravljati balo v začetku najstniških let, vsebovala pa je predvsem lepo vezeno (»štikano«) osebno posteljno perilo. Poleg tega so od domačih dobile še lepo rezljano ali poslikano leseno skrinjo za shranjevanje blaga, pa tudi posode, zibelko, kolovrat in vrsto drobnih gospodinjskih potrebščin. Balo so vaški fantje v posebnem obredu pred poroko prepeljali z nevestinega na ženinov dom. V simbolni obliki se je običaj ohranil do današnjih dni.

Vzporedno z bojem zatiranih in brezposelnih pripadnikov delavskih slojev za temeljne politične in socialne pravice so si tudi ženske zahodne civilizacije v drugi polovici 19. in zlasti v 20. stoletju vsaj formalno priborile enake pravice kot moški. Ob spreminjanju odnosa med »višjimi« in »nižjimi« sloji, do katerega je privedla modernizacija, ob večjih možnosti za izobraževanje in možnostih vstopa žensk vseh družbenih slojev v tako rekoč vsa področja dela oz. zaposlitve, sta se spreminjali tudi pojmovanji vlog »gospe« in »služkinje«. Večina zaposlenih žensk danes združuje v eni osebi vlogo matere, gospodinje in delavke, nemalokrat obenem z vlogo »gospe« kot žene uspešnega moškega ali z vlogo družbeno angažirane »intelektualke«.

Sodobne zaposlene ženske, socializirane za opravljanje vseh naštetih vlog, si zlahka predstavljamo usodo naših prednic, ki jim je bila poleg vlog žene, gospodinje in matere naložena tudi skrb za lastno preživetje in za preživetje družine ali pa so kot neporočene ženske morale skrbeti same zase. Zaradi različnih vzrokov so se ženske pogosto znašle v položaju, ko se njihova vloga ni pokrivala s tradicionalno pojmovano vlogo ženske, katere primarna naloga naj bi bila gospodinjstvo in vzgoja otrok, in so bile prisiljene prevzeti tudi vlogo delavke, ki s prodajo svojih »osnovnih produkcijskih sredstev« služi denar zase in za življenje in napredek družine. Njihova »osnovna sredstva« so bila v času, ko ženskam, posebej še kmečkim, ni bila dostopna nikakršna izobrazba, zelo omejena. Če zanemarimo »osnovno sredstvo«, zaradi katerega govorimo o »najstarejšem poklicu na svetu«, so ženske lahko delale le tisto, za kar so bile po nekdanjih in v določenih ideologijah tudi danes uveljavljenih pogledih »primerne«: gospodinjstvo in vzgoja otrok.

V tem smislu si preteklost in sedanost podajata roko. Današnja žena mati in delavka se z lahkoto poistoveti s podeželskimi ženskami, ki so se zaposlovale kot služkinje in dojilje v bližnjih mestih ali celo v tujini. Usode preprostih podeželskih žensk in ne le slovenskih, pač pa tudi italijanskih dojilj (Makuc, 1993; Perco, 1984; Puhar, 1982) razkrivajo niz dokazov o ženi delavki in prispevajo k razbijanju mita o »naravni in večni« vlogi ženske kot »matere in gospodinje« ter dokazujejo, da je bila ženska vedno tudi »delavka«. Mit je in še vedno deluje kot pomagalo, s katerim se je dalo in se da zanikati aktivna vloga ženske kot delavke, ki je enakovredna aktivni vlogi moža kot delavca, in hkrati zanikati pravice, ki izhajajo iz ustavno opredeljene enakovredne vloge obeh spolov v družbi vsaj v državah zahodne demokracije.

V prvem delu besedila predstavljamo delo dojilj in služkinj, ki so ga v preteklosti za daljši ali krajši čas opravljale kmečke/podeželske ženske z Goriškega. Goriško je primorsko severnozahodno območje Slovenije ob meji z Italijo, ki v zgodovinskem pomenu obsega območja od Tolminskega do Krasa in Vipavske doline. V obdobju od leta 1922 do 1943 je območje pripadalo Mussolinijevi Italiji, leta 1947 pa je

bilo priključeno Sloveniji v okviru tedanje Jugoslavije. Ženske so se od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne pogosto zaposlovale v zelo oddaljenem Egiptu in v velikih severnoitalijanskih mestih. V drugem delu pa predstavljamo gospodinjsko delo sodobnih podeželskih žensk s tega območja v »boljših« družinah bodisi v bližnjem slovenskem mestu Novi Gorici ali prek meje v Italiji.

NEKOČ: DOJILJE IN SLUŽKINJE Z GORIŠKEGA

Med enega od najstarejših poklicev, v katerem so žene lahko prodajale svoja »osnovna produkcijska sredstva«, sodi tudi poklic, ki je civilizacijo zasledoval do praga 20. stoletja – poklic dojilje.

Najbolj znana zgodba zahodne kulture o dojlji je prav gotovo zgodba iz biblijskih časov – zgodba o Mojzesu iz časa bivanja izraelskega naroda v Egiptu. Ker so Egipčani zaradi prerokbe, da bo izraelski prvorojenec uničil faraona in popeljal Izraelce iz Egipta, iskali in pobijali izraelske prvorojence, je mati malega Mojzesa položila v košaro, ki jo je spustila po reki. Dvorjanke, ki so ujele košaro, so otroka odnesle faraonovi hčeri, ta pa ga je oddala lastni materi v rejo in dojenje za plačilo (Sveto pismo Stare zaveze, 2 Mz 2,2–10).

Pojav oddajanja dojenčkov v rejo oz. najemanje dojlj v evropski zgodovini sega v antično dobo. V starem Rimu so se kandidatke za dojlje zbirale na kraju, imenovanem »colonna lactaria« (Puhar, 1982: 320). Iz običaja oddajanja novorojenčkov dojljam ali najemanja dojlj se je v starem Rimu izoblikoval kult »častitih dojlj« – Nutrices Augustae, katerim so postavljali svetišča – kapelice. Kult je v 2. in 3. stoletju n. št. segal tudi na območje sodobne Slovenije, kar dokazujejo arheološke najdbe oltarnih plošč dojljam v rimski kapelici iz tega obdobja, odkriti na Ptuj (Tušek, 1986). Reliefne upodobitve Nutrices s posvetili, ki dokazujejo pomen teh žensk za obvarovanje življenj bogatih novorojencev na oltarnih ploščah kapelice – svetišča, so bile po propadu kulta uporabljene za oblogo groba premožnega Rimljana iz rimske Petovie, današnjega Ptuja. To so tudi prvi stvarni dokazi o obstoju poklica dojlje na območju Slovenije že v rimskih časih.

Gradnja Sueškega prekopa – priložnost za slovenske dojlje in služkinje

Množične emigracije ženske delovne sile z Goriškega, ko so se ženske kot dojlje in služkinje zaposlovale v Egiptu, se je začela v drugi polovici 19. stoletja, ko se je ob gradnji Sueškega prekopa in po njegovem odprtju 1869 povečalo število evropskih podjetnikov v Egiptu, nase-

ljenih predvsem v Aleksandriji in Kairu. Kmečka in meščanska dekleta so se pri bogatih evropskih družinah zaposlovale kot kuharice, sobarice in varuške. Samske ženske so ta dela opravljale kot življenjski poklic. V domače kraje so se praviloma vračale le na obisk, za stalno pa so se vrnile šele ob upokojitvi. V mnogo težjem položaju kot neporočene pa so bile poročene žene in matere, ki so pogosto zapustile komaj nekajmesečnega dojenčka in odšle v dobro plačano službo do jilje v Egipt. Množičnost pojava dokazuje tudi poseben izraz »aleksandrinke«, ki se je za te ženske udomačil na Goriškem. Poimenovali so jih po Aleksandriji, mestu, kamor je odšlo največ dojilj s tega območja Slovenije. Od tod tudi naslov knjige Dorice Makuc, goriške rojakinje, ki je v knjigi Aleksandrinke predstavila in ovrednotila delo teh žena.

Vzroki tovrstne, v največ primerih začasne delovne emigracije so bili predvsem ekonomski. Zaslužek, ki so ga ženske pošiljale domov bodisi po pošti bodisi občasno po sorodnikih in prijateljih, ki so potovali na obisk v domače kraje ali se za stalno vračali domov, je bil namenjen preživetju družine, pozneje pa tudi šolanju otrok, zgraditvi ali obnovi hiše ali gospodarskega poslopja. Ženske so se praviloma vrnile domov, ko so zaslužile potrebni denar. Usoda pa je marsikatero ženo zadržala v Egiptu za več desetletij (tako med prvo kot med drugo svetovno vojno). Včasih, čeprav redko, je ženi v Egipt sledil mož z družino, pogostejše pa je žena mati s sabo odpeljala hčer, ki se je po končani šoli zaposlila kot služkinja v tujini. Tako je po prvi svetovni vojni odšla v Egipt tudi Olga Špacapan iz Bilj, ki je svoj odhod opisala takole:

»Povojna obnova (po prvi svetovni vojni, op. avtoric) na Goriškem je prizadela tudi našo družino. Da bi lahko odplačevali dolg, je šla mama leta 1926 v Egipt. Družina je bila velika, zaslužka malo in leta 1936 je šla mama spet v Egipt. Takrat sem šla z njo. V Aleksandriji me je dala komaj trinajstletno v neki zavod, potem k sorodnikom in nato sem šla v službo. Mama je želela, da bi se izučila za šiviljo, toda za to bi morala odšteti ves zaslužek« (Makuc, 1993: 144).

Zadnje ženske z Goriškega, ki so še služile v Egiptu, so se z »žulji na duši« (Dumančič, 1994) vračale domov ob koncu 60. in začetku 70. let prejšnjega stoletja. Meri Koren iz Prvačine, rojena leta 1908 (umrla 1999), se je vrnila domov leta 1972, da bi stara leta preživela v sinovi družini, v hiši, ki jo je zgradil tudi z njeno finančno podporo. V Egiptu je delala kot služkinja in varuška in nato kot vzgojiteljica celih 37 let.

Kot že povedano, so bili vzroki za odhod slovenskih žensk v tujino predvsem ekonomske narave. S kmetijstvom se družine niso mogle preživeti (kmetije na Goriškem so skromne in povprečno obsegajo od 5 do 10 ha), delovnih mest ni bilo, po prvi svetovni vojni so se zaradi potrebe po obnovi porušениh domov družine tudi zadolževale in pogosto sta se v družini za začasno delo v tujini odločila bodisi mož bodisi žena. Tako je bilo tudi pri družini Marije Mozetič. Ko se je po prvi

svetovni vojni družina vrnila iz begunstva in se je morala za obnovo hiše zadolžiti, se je mož odločil, da bo odšel na delo v Južno Ameriko. Žena Marija ga ni pustila, saj je bilo nujno, da kot gospodar kmetije in moška delovna sila ostane doma na kmetiji. Namesto njega je leta 1926 sama odšla za dojljo v Egipt. Takole pripoveduje:

»Doma sem pustila šestmesečnega dojenčka Dragota, ki ga je sestra privadila na cucelj; triletno hčerko Bojano pa je imel mož Mihael in je zanju (torej za hčerko in moža) ter potem tudi za sina vedno lepo skrbela dobra tašča.«

Marija se je prvič vrnila domov po sedmih letih (Makuc, 1993: 118–119). Pridnost, poštenost in redoljubnost goriških in drugih slovenskih deklet in žensk so bile lastnosti, zaradi katerih so slovenske služkinje zelo lahko dobile delo ter se uvrščale v višji služabniški sloj.

Milena Faganelli iz Mirna je 35 let vzgajala otroke bogatih egiptovskih družin. Pred prvo svetovno vojno je končala licej v Ljubljani in leta 1927 odšla v Aleksandrijo. V Miren se je vrnila leta 1963. Štiri leta je bila mademoiselle Milena tudi vzgojiteljica bivšega predsednika OZN Butrosa Butrosa Galija in njegovega brata. Pozneje se je zaposlila v družini albanskega kralja Zogu, pri lastniku ene največjih časopisnih hiš v Kairu in pri veleposestniku bombažnih plantaž (Makuc, 1993: 161).

Zaskrbljenost cerkvenih in posvetnih oblasti zaradi »moralne« ogroženosti žensk v tujini

Odhajanje žena in deklet v Egipt je vznemirjalo tako cerkvene kot posvetne oblasti, vendar le z vidika »družbene morale«, ki je zadevala predvsem ženske. Stališča moških, ki so imeli v rokah bodisi oblast bodisi pero, so bila do žensk, ki so odhajale na delo v tujino, pogosto groba in nerazumevajoča. Ženskega glasu se v tedanjih časih skorajda ni slišalo.

Prvi zapisi o zaskrbljenosti cerkvenih krogov zaradi množičnega odhajanja žensk in deklet z Goriškega v Egipt se pojavijo v sedemdesetih leta 19. stoletja. V dopisu nadškofijski cerkveni oblasti v Gorici iz leta 1871, v katerem se vikar iz Bilj pritožuje nad velikim številom družinskih mater in hčera iz vasi, ki služijo v Aleksandriji v Egiptu kot dojlje ali služkinje, je seznam 24 zakonskih žena in 26 samskih deklet (Makuc, 1993: 26–27). Bilje so tedaj šteje okoli 760 prebivalcev v nekaj več kot 100 družinah. Duhovni voditelj vasi se je zgražal predvsem nad dejstvom, da je z odhodom v Egipt »njihovo fizično in moralno življenje zelo ogroženo in še za prihodnost uničeno«, ter je zato zahteval prepoved emigracije žensk in deklet. Ta duhovnik očitno ni zaupal v poštenost in dobre namene deklet in žena, ki so odhajale na delo v

tujino, prezrl je ekonomske težave njihovih družin in niti pomislil ni na žrtve in duševno trpljenje žena, ločenih od otrok in moža.

Odnos do izseljevanja žensk zaradi dela, ki se v drugi polovici 19. stoletja in prvi polovici 20. stoletja kaže večinoma prek besedil moških piscev v uradnih dopisih, časopisnih člankih in poljudni literaturi, je pretežno odnos obtoževanja in obžalovanja zaradi »moralnega in fizičnega propada« teh žensk, ki mu morata slediti »zaslužena kazen« in kes. Tak »moški« odnos je razviden tudi iz dveh najbolj znanih pesmi o tej vrsti ženske delovne emigracije iz Slovenije in posebej z Goriškega, prek katerih lahko zaslutimo socialno in kulturno okolje tedanjega časa. Ljudska pesem o »lepi Vidi«, znana v priredbi pesnika Franceta Prešerna iz leta 1831 (Prešeren, Zbrano delo II), je zgodba o mladi ženi, ki se je po »neumnih nasvetih« (iz besedila pesmi) omožila s starim možem (verjetno zaradi premoženja in pritiska domačih), povila otroka in preživljala težke dneve ob bolnem možu in otroku – ter nato šla prek morja s »črnim zamorcem« za dojiljo sinu »španske kraljice«. Njen odhod v tujino ljudska pesem in z njo pesnik prikaže kot željo po boljšem življenju prek besed 'zamorca', ki lepo Vido prepriča, da gre z njim:

»Če doma jim dobro ni, žerjavi se čez morje vzdignejo.«

Kazen za njeno dejanje je boleč spomin na bolnega sinka in ubogega moža, večni kes ter zatajevanje solze. Podobna kruta usoda je doletela Maliko iz pesnitve Antona Aškerc Aškerca Egipčanka (Aškerc, 1909). Pesem opisuje zgodbo dekleta z Goriškega, ki je odšla v Egipt za služkinjo in končala v haremu, se umirajoča vrnila domov in v zaključku pesnitve svarila druge pred podobno usodo.

Vzroke za množičnost ženske delovne emigracije z Goriškega v Egipt so pisci tako cerkvenih kot posvetnih krogov razmeroma površno in z negativnim prizvokom sicer res pripisovali predvsem možno-stim večjega zaslužka, pri tem pa niso pozabili namigniti na moralno ogroženost žensk, ki so zapustile dom in domačo vas. Tako se dr. Karel Pečnik, zdravnik in kulturni delavec na Goriškem, leta 1902 sprašuje:

»Kaj žene toliko Slovenk v Egipt? Skoro pol stoletja je že, kar so začele hoditi z Goriškega, Tržaškega in potem Kranjskega. Na Goriškem so n. pr. začeli strogo vojsko proti temu izseljevanju ... Kakor žene naše delavce višja plača v Ameriko, tako ista žene Slovenke v Egipt« (Pečnik, 1902).

V odgovoru Goriške nadškofije na vprašanje rimske kongregacije o izseljeniški problematiki leta 1913 so navedeni naslednji vzroki izseljevanja: uboštvo, pomanjkanje hrane in dela v nerodovitnih predelih, želja po bogastvu, večji zaslužek in večja svoboda učenja za tiste, ki odhajajo v Ameriko, in – brez dodatne razlage: »Dekleta, ki odhajajo v Egipt zaradi zaslužka, težijo po samostojnosti in po lahkotnem življenju« (Makuc, 1993: 71).

Čeprav so cerkvene oblasti »težnjo po samostojnosti« povezale s trditvijo, da dekleta težijo tudi po »lahkotnem življenju«, kar v veliki

večini primerov ni ustrezalo resnici, pa ugotovitev o težnji po samostojnosti goriških deklet postavlja pojav ženske delovne emigracije v novo luč. Ekonomska samostojnost, pošteno plačilo za pošteno delo in lasten zaslužek so ženam in dekletom zagotavljali tudi psihično neodvisnost. Tako so poleg nujne pomoči družinam, ki bi bile brez njihovega denarnega prispevka obsojene na životarjenje, ženske črpale samozavest tudi iz spoznanja, da se lahko same preživljajo in same odločajo o svoji prihodnosti. To pa je bil gotovo pomemben motiv za odločitev, da odidejo tudi za več let na fizično in psihično naporno delo služkinj v tujino.

Ob koncu 19. stoletja je izseljevanje žensk z Goriškega v Egipt doseglo vrhunec. Po ocenah goriškega zdravnika in pisatelja dr. Karla Pečnika je bilo v Egiptu okrog leta 1900 kar 5000 ali več služkinj z Goriškega. V nekaterih vaseh na Goriškem (Prvačina, Dornberk, Bilje, Gradišče, Šempas) je tako rekoč iz vsake družine bodisi ženska 'služila' v Egiptu bodisi je za njo odšel še mož in kateri od otrok. Slovenski izseljenci so ustanovili celo svoje kulturno društvo Sloga ter zavetišče za služkinje »Azil Franja Josipa« (pozneje Azil sv. Frančiška), ki so ga vodile slovenske redovnice – šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja. Skrb za moralno držo slovenskih deklet in žena se je posledično kazala v neprestanem opozarjanju tako duhovnikov kot posvetnih piscev pred skušnjavami tujine in samskega življenja ter kulminirala v skorajda neposrednem obtoževanju nemoralnosti.

V praksi pa se je skrb za slovenska dekleta in žene kazala v pripravljenosti cerkvenih in posvetnih oblasti, da prek društev in omenjenega azila pomagajo slovenskim služkinjam. Društva so organizirala sprejeme ob prihodu v Egipt (šolske sestre ali sorodniki so jih počakali ob pristanku ladje v пристanišču), jih razporedila po družinah, jim zagotovila prostor za srečevanja in kulturna druženja, organizirala duhovnike in redovnice za bogoslužje v slovenskem jeziku. Posvetno življenje ter kulturni dogodki so potekali v okviru društev Slovenske palme, Zveze Slovenk, katoliškega bralnega Društva sv. Cirila in Metoda in pozneje Društva Sloga. Šolske sestre iz azila v Aleksandriji in podružnice v Kairu pa so vodile celo šolo za otroke slovenskih izseljencev.

Ker izseljevanja zaradi gospodarskih vzrokov ni bilo mogoče ustaviti, so navedene oblike pomoči vsaj malo pripomogle k lažjemu prenašanju dolge odsotnosti in težkega življenja v tujini in občutku povezanosti z domačimi v domovini.

Razpetost slovenskih dojilj in služkinj med delom in domom

Moškemu načinu gledanja na izseljevanje žena in deklet se postavlja nasproti ženski pogled na ta pojav. Zapisi in pisma ter pričevanja

žensk, ki so delale v Egiptu, izpričujejo njihovo trpljenje ter čustveno razpetost med delom in domom, pa tudi žalost zaradi ločenosti od svojih otrok in moža. Šolska sestra Franka Martelanc, ki je od leta 1929 do 1981 delovala v Azilu sv. Frančiška v Aleksandriji in Kairu (Makuc, 1993: 90–91), na primer piše:

»Vi ne veste, koliko solza je bilo tukaj ob nedeljah popoldne, ko so nas obiskovale tudi dojlje s tujimi otroki in se pogovarjale ter nas spraševale, kaj se vendar dogaja z njihovimi otroki doma, kdo čuva dojenčka, kaj dela mož, do kdaj bo še pri moči 'nona' (stara mati), da bo skrbela za vso družino. V teh popoldnevih in pri teh obiskih smo videle vse trpljenje mladih mater, ki so za rešitev doma, največkrat globoko zakopanega v dolgove, svoje mleko in zdravo telo dajale tujemu otroku. In ko so rodile še drugič, tretjič, so prišle vsakič (prav tako po porodu – op. avtoric) v Egipt, kajti dojlje so bile najbolj plačane in z vsakim otrokom je rasel grunt, raslo pa je tudi trpljenje teh žensk.« Za željo sestre Franke »da se le nikoli ne bi več ponovilo to, kar je bilo, nikoli več«, pa zaslutimo ogorčenje nad razmerami, ki dopuščajo takšno izkoriščanje človeka.

Napredek in razvoj gospodarstva v Sloveniji po drugi svetovni vojni je gospodarske vzroke izseljevanja v veliki meri odpravil, ženskam pa nudil možnosti poklicnega izobraževanja in zaposlitev v okviru domačega kraja ali bližnje okolice.

Podeželske ženske z Goriškega kot služkinje v velikih severnoitalijanskih mestih med obema vojnama

Ker plačano gospodinjsko delo pomeni prvi korak k emancipaciji podeželskih/kmečkih žensk, ženske in dekleta z Goriškega v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja niso odhajale na delo le v Egipt, temveč so se zaposlovale tudi v velikih italijanskih mestih. V Trstu je bilo slovenskih služkinj toliko, da so si zgradile Dom sv. Nikolaja. Veliko deklet je bilo tudi v Gorici in Milanu. Natančnejše številke sicer niso znane, množičnost pojava pa potrjujejo pričevanja številnih starejših podeželskih žensk, po katerih so se vaška dekleta praviloma po končanem osnovnem šolanju zaposlovale kot služkinje in same zaslužile zase, za balo ter deloma z zaslužkom pomagale tudi domačim. V nasprotju z dojljami, ki so se zaposlovale v Egiptu, pa med tistimi, ki so našle delo v italijanskih mestih, skorajda ni bilo poročenih žena. V teh mestih so se zaposlovala večinoma mlada dekleta, ki so pri petnajstih ali kakšno leto pozneje odšle od doma, služile nekaj let ter se po dvajsetem ali petindvajsetem letu vrnile v domačo vas, se poročile in ostale v vasi. Mnoge so se zaposlile kot natakarike, prodajalke ali tovarniške delavke in si v Italiji ustvarile tudi svojo družino.

Lasten dohodek je dekletom prinesel ekonomsko in socialno neodvisnost. Svojo usodo so si lahko krojile same ne le na področju dela oz. zaposlitve, temveč so si lahko tudi same izbrale zakonskega partnerja. Želja po socialni neodvisnosti je zato v vse bolj številnih primerih pomenila dekletom motiv za odhod od doma. Delo služkinje je dostikrat pomenilo le prvo stopnjo k njihovi ekonomski in socialni emancipaciji.

V primerih mladih deklet, ki so se med prvo in drugo svetovno vojno zaposlovala kot služkinje v italijanskih mestih Milanu, Gorici in Trstu, večinoma prav tako ni šlo le za zaposlovanje zaradi družinske stiske, hišnega dolga ali potrebe po širitvi kmetije in posestva, pač pa tudi za težnjo po neodvisnosti in lastnem dohodku, kar naj bi dekletom omogočilo boljše življenje, kot je bilo življenje njihovih mater. Zaposlovanje deklet je hkrati pomenilo izziv obstoječim socializacijskim vzorcem, po katerih so dekleta od otroštva dalje vzgajali k pridnosti in poslušnosti ter jih navajali tudi na opravljanje težkih fizičnih del. Kmečko delo in delo v gospodinjstvu je bilo samoumevno plačano zgolj z zagotovitvijo stanovanja, hrane in oblačil ter s pravico do osnovne šolske izobrazbe. Z iztekom otroške dobe so dekleta od druge polovice 19. stoletja pa vse do začetka druge svetovne vojne na lastno željo in s privolitvijo družine začela sama »služiti denar« zase. Družino so tako rešile skrbi za njihovo preživljanje, ji nekoliko tudi denarno pomagale, predvsem pa so si same zaslužile nekaj denarja za doto in si zagotovile nekaj kapitala za lastno družino po vrnitvi v domačo vas. Z odhodom od doma v mesto, k tujim ljudem, so dekleta postala neodvisna, naučila so se italijanskega jezika, pridobila pa so tudi nove navade, ki so jih iz meščanskega prenašala nazaj v svoje izvorno kmečko okolje.

SODOBNE DELOVNE MIGRACIJE ŽENSK Z GORIŠKEGA PODEŽELJA

Težnja po ekonomski neodvisnosti in želja, da same odločajo o svojem življenju, je kot motiv za ekonomsko emigracijo prišla do polnega izraza po drugi svetovni vojni. Usmeritev socialistične Jugoslavije v industrializacijo, ki naj bi tradicionalno agrarno spremenila v sodobno, na industrijskem razvoju temelječo družbo, je botrovala tudi spremenjanju tradicionalnega, na ljudski kulturi temelječega življenjskega sloga v moderen, delavski način življenja in z njim povezan sistem vrednot.

Številna nova delovna mesta v industriji so spodbudila množično zaposlovanje kmečkega prebivalstva, v prvi vrsti moških. Ženske so praviloma ostajale doma ter skrbele za kmetijo in otroke. Čiste kmetije

so se spreminjale v mešane, na katerih so ženske igrale glavno vlogo ne glede na to, ali jim je bila vloga gospodarice na kmetiji priznana ali ne.

Dohodek iz zaposlitve je pomembno prispeval k višji življenjski ravni kmečkih družin, hkrati z njim pa so zaposleni – praviloma dnevni delovni migranti – iz mest, kjer so bili zaposleni, prinašali na podeželje in v kmečka gospodinjstva nove informacije, vrednote in življenjske sloge ter tako pomenili most med mestom in podeželjem (Barbič, 1983). Poleg možnosti za zaposlitev, ki so se odpirale tudi podeželskim/kmečkim ženskam, so k ekonomski in socialni emancipaciji podeželskih žensk pomembno prispevale možnosti za izobraževanje in pridobitev poklica.

Poklic služkinje je po drugi svetovni vojni tako rekoč izginil. Podeželska dekleta, ki so ga še bila pripravljena prevzeti, ker jim je pomenil edino možnost, da so prišle iz dežele v mesto, pa so ta poklic, ki se v socializmu ni več imenoval »dekla« ali »služkinja«, temveč »gospodinjska pomočnica«, uporabile kot prehodno stopnjo oz. odskočno desko za novo, boljšo zaposlitev.

Zaposlovanje podeželskih/kmečkih žensk in deklet je pripeljalo do popolne spremembe v tradicionalni miselnosti, ki je možnosti ženske videla le v poroki in ustvarjanju družine, ter vodilo v novo, moderno miselnost, po kateri so tudi ženski zagotovljene možnosti osebnega razvoja v poklicu in zaposlitvi. V povezavi z zaposlovanjem podeželskih/kmečkih žensk je tudi njihova odselitev iz vasi, kar pa je, do neke mere, poleg vrste drugih vzrokov ogrozilo obstoj celotnih vasi, zlasti v odročnih gorskih območjih.

Vzroki sodobnega zaposlovanja kmečkih/podeželskih žensk prek meje so številni in pestri. Ekonomskim razlogom, ki niso več v tolikšnem obsegu kot nekoč opredeljeni z ogroženostjo preživetja družine, temveč predvsem z nevarnostjo nižanja življenjske ravni, ki je družina že imela, se pridružujejo osebni razlogi kmečkih/podeželskih žensk, ki so tako ekonomske kot socialne in emocionalne narave. Ekonomski vidik osebnih razlogov je potreba po lastnem denarju za osebne potrebe, ki si ga kmečke ženske hočejo zaslužiti zunaj domačega gospodinjstva. Socialni in emocionalni vidik osebnih razlogov pa zadeva tako možnost lastnih prihrankov za starost ali primer bolezni kot stike z drugimi ljudmi in željo po pridobivanju novih izkušenj. Zlasti kmečke/podeželske ženske so še vedno »zaprte« v okvir družine in imajo zelo malo priložnosti za aktivnosti zunaj kroga družine in sorodnikov. Občasno delo zunaj doma pa jim omogoči tudi nekakšno zasebnost, ko se za krajši čas odtrgajo od otrok, moža in morda tudi staršev v primeru razširjenega gospodinjstva. Ker je gospodinjsko delo pri tujih družinah možno fleksibilno razporejati, ga ženske lahko opravijo bodisi v popoldanskem času bodisi ob koncu tedna, ko svoje gospodinjstvo in majhne otroke lahko prepustijo možu, najstniškim otrokom ali starim staršem. Žena se tako z občasnim delom zunaj last-

nega gospodinjstva odmakne od enoličnega življenja doma, kjer dan za dnevno skrbi za otroke, moža in gospodinjstvo.

Tako je bila, na primer, žena iz vasi nad dolino reke Soče kot dekle zaposlena v bližnjem tovarniškem obratu, po porodu pa je ostala doma z majhnim otrokom. Ni se ponovno zaposlila, saj majhnega otroka ni mogla prepustiti v varstvo nikomur, mož je bil dopoldne v službi, prav tako drugi člani družine. Popoldne pa so otroka lahko popazili mož, odrasčajoči otrok, mati, sestra ali tašča. Žena si je popoldne lahko vzela nekaj ur časa za odhod »v službo«, to je na gospodinjstvo delo prek meje v Italijo, kamor se je zapeljala z družinskim avtomobilom. Pot in delo je opravila v petih do sedmih urah.

Sonja Cencič (1949) je iz vasi Robidišče (673 m) odšla pri petnajstih letih, najprej v Ljubljano, nato v Italijo. Zaposlila se je kot gospodinj-ska pomočnica, kot so pred njo leta in leta delale njene sorodnice in sosede iz vasi. Na vprašanje, ali se je kdaj nameravala vrniti in se poročiti v vasi, tako kot so pred njo storile druge vaščanke, je kategorično zatrdila, da nikakor, kajti »ona se že ne bi poročila v vasi«. V Italiji je pridobila poklic, se zaposlila in poročila ter si ustvarila družino v Trstu, kjer zdaj živi. Sonja je sicer na rojstno vas navezana in s svojo družino skoraj vsak konec tedna preživi v Robidišču. Njeno odločno zavrnitev vrnitve in poroke v domači vasi dodatno pojasnjuje dejstvo, da so skoraj vse družine v Robidišču sorodstveno povezane – nekatere celo z bližnjim sorodstvom. Podatki iz poročne knjige in iz pogovorov z vaščani so namreč opozorili na dolgotrajno tradicijo sklepanja zakonskih zvez v ozkem krogu Robidišča in sosednjih vasi deloma zaradi premoženja, deloma zaradi čustvene navezanosti prebivalcev na domačo vas. Sčasoma se je možnost sklepanja zakonske zveze v domači vasi skrčila na sorodnike. Sonja se je tega dejstva verjetno le podzavestno zavedala. Vendar očitno ni bila edina, ki se je uprla življenju v odmaknjeni primorski gorski vasici in možni poroki s sorodnikom. Na to opozarjajo podatki o demografskem zlomu vasi, ki je bila ob začetku 20. stoletja razmeroma bogata z 41 hišnimi številkami in 228 prebivalci, leta 1997 pa je v vasi živelo le še 10 prebivalcev (Miklavčič-Brezigar, 1997–1998).

Od sedemdesetih let 20. stoletja so se v Sloveniji mlada dekleta zaposlovala kot služkinje takoj po osnovni šoli le še izjemoma. Večina jih je po končani osnovni šoli nadaljevala šolanje v poklicnih in srednjih šolah ali pa so se zaposlile kot nekvalificirane delavke v tovarniških obratih, ki so se odpirali na podežlju prav z namenom preprečiti izseljevanje in zadržati prebivalstvo v demografsko ogroženih krajih. Družbena pomoč zaposlenim ženam je dosegla stopnjo, ko so bili otroci preskrbljeni v jaslih in vrtcih ali so v času materine odsotnosti zanje skrbele stare matere.

Ženska populacija delavskega sloja socialistične družbe do 80. let prejšnjega stoletja je večinoma izhajala iz podeželskih kmečkih dru-

žin in iz generacij mater – nekdanjih služkinj, ki so bile vzgojene za gospodinjsko delo. Ob urejenem družbenem varstvu otrok, modernizaciji gospodinjstva (pralni stroji, hladilniki, nato pomivalni stroji) in možu, ki je ob zaposleni ženi moral priskočiti na pomoč tudi pri domačem delu, je ženskam uspelo učinkovito združevati vloge matere, delavke in gospodinje. Institucija zaposlovanja gospodinjskih pomočnic je v socialistični družbi skoraj popolnoma izginila. Oblikovalo se je nekakšno prepričanje, da se v socialistični družbi »ne spodobi« imeti služkinje, beseda »gospa« pa je dobila nekoliko zaničevalen prizvok.

K zmanjšanju odhajanja deklet z Goriškega v bližnja italijanska mesta po drugi svetovni vojni je do neke mere prispevala tudi nova državna meja med Italijo in Jugoslavijo, vzpostavljena leta 1947, ki je s svojo neprepustnostjo zaradi različnih političnih sistemov na obeh straneh dramatično ločila slovensko podeželje od bližnjih italijanskih mest. Tradicionalno odhajanje deklet za služkinje v Italijo se je sicer v omejenem obsegu nadaljevalo, spremenile pa so se ambicije podeželskih deklet: v Italijo niso več odhajale zato, da bi se z zaslužkom vrnile, pač pa so v večini primerov poskušale »priti na boljše«, kar je pomenilo izšolati se za poklic in se zaposliti. V kapitalistično sosednjo Italijo, predvsem v bližnjo Gorico, so še vedno hodile »pospravljat« ali »pomagat« meščanskim družinam večinoma le starejše kmečke/podeželske ženske. Izraza »pospravljati« in »pomagati«, ki sta se uporabljala za gospodinjska opravila, sta nadomestila tradicionalni naziv »služkinja«. Ta tudi v resnici ni več ustrezal ženskam, ki so dnevno odhajale opravljat gospodinjsko delo v Italijo po drugi svetovni vojni. Ženske so običajno zjutraj odšle od doma in se zgodaj popoldne vrnile. Včasih so jim pri delu pomagale hčere, ki so si s tem zaslužile za lastne potrebe. Danes diplomirana jezikoslovka si je na primer tako zaslužila denar za plačilo jezikovnega tečaja.

Tista dekleta in žene, ki so se po drugi svetovni vojni zaposlovale in se še danes zaposlujejo kot »gospodinjske pomočnice« pri italijanskih družinah, delajo bodisi »na črno«, kar pomeni, da delodajalci njihovega dela ne prijavijo državi in zato zanje ne plačujejo prispevkov za socialno varstvo, bodisi opravljajo gospodinjska dela kot redno zaposlene osebe z vsemi pravicami zaposlenih (zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, letni dopust, določen delovni čas). V skupini prvih so predvsem žene, gospodinje in matere, ki hodijo delat k italijanskim družinam največkrat enkrat tedensko – seveda ne le k eni, temveč k več družinam, kar lahko pokrije dolžino delovnega tedna zaposlenih. V drugi skupini, to je v skupini redno zaposlenih gospodinjskih pomočnic, pa so v večini dekleta, katerim je to praviloma prva zaposlitev in kot že omenjeno »odsokočna deska« za drugo in bolje plačano zaposlitev (kot natakarike, prodajalke, delavke) ali pa za poroko z moškim, ki jim zagotavlja ekonomsko varnost.

Odnos »delodajalcev – družin« do deklet, ki so pri njih delale kot

služkinje, je bil bodisi tradicionalen bodisi sodoben. Kot tradicionalen opredeljujemo odnos, v katerem sta vlogi »gospod in gospa« na eni strani ter »služkinja« na drugi strani strogo ločeni, kot tudi odnos, v katerem je bila služkinja obravnavana kot članica družine. Kot sodoben pa opredeljujemo odnos med družino oz. delodajalcem in služkinjo kot odnos med delodajalcem in delavcem, ne glede na to, ali je ta odnos hierarhičen v smislu gospod/gospa in služkinja ali demokratičen, v katerem je služkinja bolj ali manj enakopravna članica družine. Na hierarhičen odnos delodajalcev so običajno naletele služkinje v premožnih meščanskih družinah, v delavskih družinah pa so bile služkinje praviloma sprejete kot članice družine.

Osebna zgodba, ki jo v nadaljevanju navajamo, ilustrira oba odnosa: Vera Štrukelj (1951) iz vasice Hoje nad Levpo (730 m), je z gorskega območja nad dolino reke Soče takoj po osnovni šoli (to je s petnajstimi leti), odšla v Sovodnje, slovensko vas v Italiji, za varuško devetmesečnemu otroku. Družina, v kateri se je zaposlila, je bila delavska. Mož je bil avtomehanik, žena je bila zaposlena kot delavka v tovarni, kjer je delala tudi ob sobotah. Do Vere se je družina obnašala kot do hčere. Njena dolžnost je bila varovati otroka v dopoldanskem času, ko je bila »gospa« v službi, popoldne je bila Vera prosta ter se je lahko družila s prijateljicami. Otroka je previla, nahranila (obroke je že prejšnji dan pripravila mati), šla z njim na sprehod in ga spravila spat. Gospodinjskega dela, razen malenkosti, ni opravljala. Med seboj so se naslavljali po imenu.

Povsem drugačen odnos je Vera doživela v meščanski družini v Milanu, kamor je odšla čez dve leti, ko je prva družina dala otroka v vrtec. Gospoda, podjetnika pri 52 letih, in gospo, 27-letno nezaposleno ekonomistko, je imenovala z italijanskim nazivom »signore« in »signora«. V času, ko je bila »v službi«, je nosila delovno obleko – uniformo. Opravljala je delo kuharice in sobarice, posebej zaposlena varuška pa je imela na skrbi otroke. Vera med drugim opisuje družino, pri kateri je delala, takole:

»Gospa ni imela nikakršnega dela, hodila je na obiske k prijateljicam, popoldne je odšla počivat, nadzorovala je gospodinjstvo, z otroki pa se je ukvarjala le takrat, ko je bila varuška prosta. Včasih je pomagala možu kot tajnica in hodila z njim na večerje in potovanja.«

Služkinje v Milanu so imele prosto popoldne dvakrat tedensko (od dveh do sedmih). Dvakrat letno pa so za teden dni med božičnimi in novoletnimi prazniki ter za dva tedna med poletnimi počitnicami šle na dopust k domačim. Medtem ko je Vera pri delavski družini delala »na črno« in »bolj za uslugo«, je bila v Milanu zaposlena in zavarovana kot delavka.

Vera se je vrnila v domačo vas leta 1970. Mesto ji ni ustrezalo, kar je sčasoma vplivalo tudi na njeno zdravje: »Domov sem prišla, ker me je močno bolela glava. Doktor je rekel, da mi verjetno mestni zrak ne prija.« Tako se je iz mesta, »kjer si videl samo zidove«, vrnila v sončno

okolje domače vasice s pogledom na verigo Julijskih Alp (Miklavčič-Brezigar, 1997–1998).

Seveda brez priložnosti za gospodinjsko delo pri tujih družinah, kakršno pomeni predvsem bližina italijanske meje in veliko povpraševanje italijanskih družin po občasni gospodinjski pomoči slovenskih žensk, mnoge ne bi mogle zadovoljiti potrebe po vsaj delni ekonomski in socialni samostojnosti. S tem pa še ni rečeno, da ne bi našle drugih poti za uresničitev svojih potreb. V notranjosti Slovenije si kmečke ženske zagotavljajo vsaj delno ekonomsko samostojnost z dopolnilnimi dejavnostmi (kmečki turizem, prodaja pridelkov na domu, pridelovanje vrtnin ipd.), potrebo po občasnem izstopu iz domačega gospodinjstva pa zadovoljujejo predvsem kot članice društev kmečkih žensk.

Sklep

Z osamosvojitvijo Slovenije in v tranzicijskem obdobju (prehod iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo, iz enopartijskega v večstrankarski sistem) od leta 1991 pa plačano gospodinjsko delo žensk spet pridobiva pomen.

V današnjem času se družini lahko kaj hitro zgodi, da zaposleni mož in oče postane »tehnološki presežek«. Izgubi službo, ne dobi druge zaposlitve in breme vzdrževalca družine mora prevzeti žena. S skromnim zaslužkom ali brez, z dvema ali več otroki, družini lahko zagotovi preživetje le tako, kot so nekoč delale »aleksandrinke«: pripravi kovček in odide za (boljšim) zaslužkom v tujino ali se odloči za občasno delo gospodinjske pomočnice prek meje, kjer za to ne manjka priložnosti. V Sloveniji se odnos do plačanega dela v tujem gospodinjstvu počasi spreminja. Podeželske ženske se spet v večjem številu zaposlujejo v bližnji okolici in »hodijo pospravljat ali likat« v družine srednjega in višjega sloja v industrijska in upravna središča pokrajine na slovenski strani meje, predvsem v Novi Gorici, Solkanu, Šempetru, pa tudi Tolminu in Kanalu in ne več le v italijanska mesta. Vendar se pomoč v gospodinjstvu (čiščenje stanovanja, likanje itd.) praviloma uveljavlja le kot področje »sive« ekonomije (Kukar, Simončič, 1988).

Zaradi specifičnosti gospodinjskega dela in tudi občutljivih medsebojnih odnosov je treba gospodinjsko delo kot plačano delo posebej ovrednotiti in na ustrezen način prenesti s področja neformalne na področje formalne ekonomije ter mu s tem zagotoviti družbeno sprejemljiv status. Samo v tem primeru bo namreč delo kot pomoč v gospodinjstvu pomenilo priložnost za redno ali občasno zaposlitev številnih žensk, tako podeželskih kot mestnih, ter s tem možnost njihove delne, če ne popolne ekonomske in socialne emancipacije.

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA NA KMETIJI IN V DRUŽBI*

KMEČKE ŽENSKE V OKVIRU AKTIVNEGA IN VZDRŽEVANEGA KMEČKEGA PREBIVALSTVA**

Dejstvo, da je bilo pred letom 1991 okoli 88 odstotkov obdelovalnih zemljišč v Sloveniji v zasebni lasti in da je proizvodnja živeža na teh zemljiščih v veliki meri ležala na ženskih ramenih, kaže na pomembno vlogo kmečke ženske v kmetijski proizvodnji (Sunčič, 1983). Po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev leta 2002 pa je v lasti družinskih kmetij kar 99,7 odstotka vseh zemljišč (Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000, 2002: 50).

Vzrok za visok delež žensk v kmetijski proizvodnji je posledica deagrarizacije slovenskega podeželja po 2. svetovni vojni (preglednica 1). V nekmetijskih dejavnostih so se zaposlovali predvsem moški člani kmečkih gospodinjstev, zato so večji del bremen v zasebnem kmetijstvu morale prevzeti ženske.

Preglednica 1: Delež žensk v skupnem številu kmetijskega in aktivnega kmetijskega prebivalstva na območju Slovenije v letih popisa prebivalstva (Statistične informacije, 1992, 194: 1)

leto	kmet. preb. (000)	ženske (000)	% žensk v kmet. preb.	aktivni v kmetijstvu (000)	v kmetijstvu aktivne ženske (000)	% žensk, aktivnih v kmet.
1961	495	274	55,3	283	139	49,1
1971	353	194	55,0	211	113	53,5
1981	173	99	57,2	117	64	54,7
1991	145	77	53,2	109	55	50,4

* Besedilo je prirejeno po raziskovalnem poročilu avtoric Ane Barbič, Mare Rupena - Osolnik in Vere Veselič »Vloga kmetic v razvoju kmetijstva in ohranjanju podeželja«. Ljubljana, Univerza E. Kardelja, VDO Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo ter Zadružna zveza Slovenije, januar 1985, 93 str.; ter po raziskovalnem poročilu Ane Barbič »Kmečka družina – socialna sestavina družinske kmetije«. Ljubljana, Družba za razvoj podeželja, d. o. o., 1993, 105 str., o anketni raziskavi, opravljeni leta 1991. Dodanih je nekaj statističnih podatkov Popisa kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000.

** Med kmečko prebivalstvo so uvrščeni vsi tisti, ki imajo poklic kmetovalca, ribiča ali lovca (v družbenem in zasebnem sektorju), in tisto vzdrževano prebivalstvo (gospodinje, predšolski otroci, učenci, študentje ipd.), ki ga vzdržujejo osebe, ki opravljajo omenjeni poklic. Kot aktivni kmetje so prikazani tudi tisti prebivalci, ki imajo lastne dohodke (pokojnino ipd.), ob popisu prebivalstva pa so se na vprašanje o poklicu opredelili za kmetovalce (*Statistične informacije*. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko. 1992, št. 194).

Po podatkih popisa prebivalstva leta 1991 je bilo v Sloveniji 145.422 ali 7,6 odstotka kmečkega prebivalstva, od tega 77.428 žensk (4,0 %) in 67.994 moških (3,6 %). Tri četrtine (109.139 ali 75 %) kmečkega prebivalstva je bilo aktivnega, četrtina (36.283 ali 25 %) pa vzdrževanega. Med aktivnim kmečkim prebivalstvom je bil tako rekoč enak delež žensk (55.011 ali 50,4 %) kot moških (54.128 ali 49,6 %). Med vzdrževanim kmečkim prebivalstvom, med katero so uvrščene tudi gospodinje, ki občasno opravljajo kmetijska dela, pa je bilo 22.417 ali 61,8 odstotka žensk in 13.866 ali 38,2 odstotka moških (Statistične informacije, 1992, 194: 1)

Po popisu prebivalstva leta 1991 se vzdrževano kmečko prebivalstvo (36.283 ali 25 %) razvršča v naslednje skupine:

	%	N
– gospodinje	23,0	(8342)
• ne opravljajo kmečkih del	29,2	(2439)
• občasno opravljajo kmečka dela	70,8	(5903)
– predšolski otroci	16,8	(6083)
– učenci osnovnih šol	31,2	(11328)
– učenci srednjih šol	14,8	(5379)
– študenti	4,4	(1582)
– nesposobni za delo	6,0	(2167)
– drugi vzdrževani člani, stari 7–15 let, ki ne obiskujejo šole	3,9	(1402)
Skupaj	100,1	(36283)

Skoraj četrtino (23 %) vzdrževanega prebivalstva predstavljajo kmečke gospodinje. Ta podatek bi vzeli kot dejstvo, če ne bi bile kot vzdrževane štete tudi kmečke gospodinje, ki so izjavile, da občasno opravljajo kmetijska dela. Takšnih je po popisu leta 1991 med kmečkimi gospodinjami kar 70,8 odstotka, kar v populaciji vsega vzdrževanega kmečkega prebivalstva znese 16,3 odstotka. Problem, ali naj se kmečka gospodinja obravnava kot vzdrževani ali kot aktivni član kmečkega gospodinjstva, ni preprost, zato tudi njegova rešitev ni enostavna. Če izhajamo iz ugotovitve, da je kmečka družina neločljivo povezana z družinsko kmetijo, kajti ta deluje učinkovito le kot družinsko podjetje, v katerem vsakemu odraslemu članu pripada določena vloga, potem kmečke gospodinje ni možno šteti kot vzdrževanega člana, saj že s svojimi gospodinjstvenimi opravili, ki jih opravlja za vse, torej tudi za v kmetijstvu aktivne družinske člane, omogoča njihovo (učinkovito) proizvodno delo. Seveda pa to dejstvo ne more vplivati na to, ali se kmečka gospodinja osebno opredeli kot aktivni ali kot vzdrževani član kmečkega gospodinjstva. To je odvisno od nje same, kot tudi od odnosov in vrednot v konkretnem gospodinjstvu in širšem družbenem okolju. Res je sicer, da tudi gospodinja v nekmečkem

gospodinjstvu opravlja podobna oz. enaka opravila kot kmečka gospodinja in s tem zagotavlja obstoj in delovanje družine kot družbene skupine. Toda od njenega dela ni v tolikšni meri odvisna učinkovitost družinskih članov na delovnem mestu, kot je od dela kmečke gospodinje odvisna učinkovitost dela tistih članov kmečke družine, ki se ukvarjajo s kmetijsko proizvodnjo. Poleg tega pa je zelo malo kmečkih gospodinj, ki ne opravljajo nobenega kmečkega dela, tudi opravil na kmečkem dvorišču ne.

Podatkov o deležu kmečkega prebivalstva v Sloveniji na podlagi Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 ne predstavljamo, ker zaradi spremenjene metodologije popisovanja ni mogoče dobiti primerljivih podatkov s prejšnjimi popisi (preglednica 1). Pač pa navajamo nekaj primerljivih podatkov o družinskih članih (preglednica 2) in o aktivnem (kmečkem) prebivalstvu. Kljub opozorilu o neprimerljivosti podatkov o številu družinskih članov kmečkih družin iz podatkov preglednice 2 vidimo, da se število družinskih članov na družinskih kmetijah v Sloveniji zmanjšuje in se je v dobrih dveh desetletjih skoraj prepolovilo.

Preglednica 2: Družinski člani na družinskih kmetijah popisa prebivalstva 1981, 1991, Slovenija 2000 (Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000, 2002: 114)

	Skupaj članov	Indeks
1981(1)	599.440	100
1991	430.423	72
2000	322.981	54

(1) Prag zasetja v popisu 1981 ni primerljiv s popisoma 1991 in 2000.

Po popisu leta 2002 je imela Republika Slovenija 1,964.034 prebivalcev. Od tega je bilo aktivnih 949.078 (48,3 %), delovno aktivnih (brez brezposelnih) pa 818.304 (41,7 %) prebivalcev. Med delovno aktivnimi je bilo 24.138 (2,9 %) kmetovalcev (Prebivalstvo. Statistične informacije, 2003, št. 93: 34).

Po podatkih Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 je bilo v Sloveniji leta 2002 skupaj 684.847 družinskih in nedružinskih gospodinjstev s povprečno 2,8 člana (Statistične informacije, 2003, št. 93: 37), po podatkih popisa kmetijskih gospodarstev leta 2000 pa je bilo kmetijskih gospodarstev 93.344 s skupaj 322.981 družinskim članom (Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000, 2002: 48, 114) s povprečno 3,8 člana na kmečko družino. Pomeni, da imajo kmečke družine v povprečju enega člana več, kot pa je povprečje za vse družine na območju Republike Slovenije.

KMETICE KOT GOSPODARICE NA DRUŽINSKIH KMETIJAH IN KOT NJIHOVE (SO)LASTNICE

Kmetice kot gospodarice na kmetiji

Mnoge kmetije so si tako v preteklosti kot tudi danes zagotavljale primeren dohodek z zaposlitvijo nekaterih družinskih članov. Podatki (Barbič, 1990: 251) o tem, kateri člani kmečke družine se zaposlijo, kažejo, da so to v prvi vrsti nasledniki/naslednice (69,7 %) ter gospodarji/možje (65,3 %), medtem ko je med gospodaricami/ženami zaposlenih le slaba tretjina (31,2 %). Tako so vsaj na mešanih kmetijah nesporno ženske tiste, ki opravijo največ dela na kmetiji in so v številnih primerih tudi odgovorne za njeno učinkovitost. Pričakovati bi bilo, da bo tem kmeticam priznana tudi vloga gospodarice, vendar podatki, zbrani v letih 1982/83, tega ne potrjujejo, saj na 74 odstotkih družinskih kmetij gospodarijo moški. Samo na četrtini (26 %) od 2052 kmetij gospodarijo ženske, pa še od teh je 12 odstotkov vdov in 3 odstotki samskih žensk, kar pomeni, da je bila v začetku 90. let komaj na vsaki enajsti družinski kmetiji v Sloveniji kmetici priznana vloga gospodarice.

Preglednica 3: Gospodarji in gospodarice na kmetijah po popisu 1991 (Urad za žensko politiko, 1993: 38)

vir dohodka	gospodar je moški %	gospodarica je ženska %	skupaj kmetij z gospodarjem/ gospodarico N	kmetije brez gospodarja N	skupaj vseh kmetij N
– samo iz kmetijstva	59,1	40,9	16.813	1.772	18.585
– mešani vir	71,5	28,5	53.083	4.638	57.721
– samo iz nekmetijstva	69,5	30,5	66.594	12.699	79.293
– brez delovne sile	67,6	32,4	792	158	950
N	(94.684)	(42.598)	(137.282)	(19.267)	(156.549)
%	69,0	31,0	100,0		

Če upoštevamo vsa gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom, kot jih opredeljuje statistika, torej tudi tista, ki imajo manj kot 1 ha obdelovalnih zemljišč, podatki o spolu gospodarja za leto 1991 kažejo, da moški gospodarijo na 69 odstotkih, ženska pa na 31 odstotkih kmetij. Premik v korist žensk je v primerjavi z raziskovalnimi podatki iz leta 1982/83 minimalen in ga je vsaj nekoliko mogoče pripisati dejstvu, da so v primeru podatkov popisa 1991 upoštevana tudi najmanjša kmečka gospodarstva (z manj kot 1 ha obdelovalnih zemljišč). Pač pa vsaj na prvi pogled preseneča dejstvo, da je največ gospodaric na čistih kmetijah, to je na kmetijah, ki pridobivajo dohodek samo iz kmetijstva. Pojava ne moremo pripisovati morebitni večji enakopravnosti

žensk na čistih kmetijah, temveč razlogom, kot je ostarel ali sicer za delo slabše sposoben mož (bolezen, alkoholizem, invalidnost), ali dejstvu, da po moževi smrti prevzame vlogo gospodarice vdova, ki sama prevzame to, dostikrat težko pričakovano vlogo, namesto da bi jo prepustila nasledniku/naslednici, če ga/jo kmetija sploh ima. Medtem ko poroka za kmeta pomeni pomembno zagotovilo poklicne uspešnosti, saj kmet z ženo pridobi brezplačno delovno moč in si hkrati ustvari družino, pa je poroka kmetici marsikdaj ovira za to, da si pridobi/obdrži položaj gospodarice. Slovenija pri tem ni nikakršna izjema, saj je do enakih ugotovitev prišla tudi francoska sociologinja M. Berland-Darque (1988: 272, 273), kar samo potrjuje dejstvo, da si morajo tako slovenske kot druge evropske kmetice šele izboriti enakopraven položaj – najprej v okviru kmetije, nato pa še v javnem življenju.

Podatki o spolu gospodarja na kmetijskih gospodarstvih po Popisu kmetijskih gospodarstev 2000 ne nakazujejo sprememb v smeri večjega deleža žensk med gospodarji/gospodaricami, saj je gospodar moškega spola kar na 73 odstotkih vseh kmetijskih gospodarstev v Sloveniji (Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000, 2002: 116).

Kmetice kot (so)lastnice kmetije

Sprašujemo se, ali je priznanje vloge gospodarice povezano s (so)lastništvom kmetije. Podatki, ki so bili zbrani leta 1991 na 780 slovenskih kmetijah, sicer ne dajejo končnega odgovora na to vprašanje, ga pa pomembno osvetljujejo. Kažejo namreč, da je ženska edina lastnica na 17,5 odstotka (gospodarica/žena na 13,1 %, mati/tašča na 4,4 % anketiranih kmetij), solastnica pa na 28,2 odstotka kmetij. Na 23,7 odstotka kmetij sta solastnika mož in žena generacije, ki dejansko gospodari na kmetiji, na 4 odstotkih kmetij sta solastnika starša gospodarja oziroma gospodarice, na 0,5 odstotka kmetij pa je žena solastnica kmetije z enim od svojih staršev.

V polovici (49,6 %) primerov, v katerih sta kmet in kmetica solastnika, je moški kot edini dedič ob poroki del kmetije prepisal ženi, medtem ko je storila enako le petina (21,1 %) žensk, ki so bile pred poroko edine dedinje (Raziskava Kmečka družina, 1991). Torej se vsaj na prvi pogled zdi, da so slovenski kmetje v večjem številu kot kmetice pripravljeni lastništvo kmetije deliti z zakonsko partnerico. Ta ugotovitev nedvomno prikazuje slovenske kmete v ugodni luči, hkrati pa poraja vprašanje, zakaj kmetice, dedinje kmetije, niso do svojih mož bolj velikodušne. Odgovor na to vprašanje lahko iščemo v dveh smereh. Prvič, delež zaposlenih gospodarjev/mož (65,3 %) je dvakrat večji kot delež zaposlenih gospodaric/žena (31,2 %), kar pomeni, da zaposlitev zagotavlja ekonomsko in socialno varnost dvema tretjinama gospo-

darjev/mož in le slabi tretjini gospodaric/žena. Zato je (so)lastništvo kmetije življenjskega pomena večjemu deležu kmetic kot kmetov. In drugič, kmetom je vloga gospodarja najmanj tako, če ne celo bolj pomembna kot vloga edinega lastnika kmetije. Seveda pa bi bilo krivično do kmetov, če bi trdili, da se med njimi ne najdejo tudi takšni, ki zavestno delijo lastništvo kmetije z ženo, če je tej kmetovanje edini vir dohodka.

Kaže, da na slovenskih kmetijah po tradiciji vloga gospodarja pripada moškemu skorajda neodvisno od (so)lastništva kmetije. V skladu s tem dejstvom ne preseneča ugotovitev, da se lastniški odnosi spreminjajo hitreje kot statusne vloge posameznih članov kmečke družine. Rečeno drugače, slovenski kmetje so v večjem številu pripravljeni z ženo deliti lastništvo kot pa ji odstopiti vlogo gospodarja.

Socialna varnost kmetic

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Šele leta 1983 je bil v Sloveniji sprejet zakon, po katerem so se morali pokojninsko in invalidsko zavarovati vsi člani gospodinjstva, ki so delali samo na kmetiji. Dolej je namreč na temelju pogodbe, sklenjene leta 1973 med Zadružno zvezo Slovenije in Skupnostjo pokojninsko-invalidskega zavarovanja, za to obstajala samo možnost, ne pa obveza. Ta možnost praviloma ni bila izkoriščena in je bila ženska zavarovana kot kmetica le v primeru, da je bil mož zaposlen in kot tak tudi pokojninsko-invalidsko zavarovan. Obvezno zavarovanje je sprožilo val pokojninsko-invalidskega zavarovanja (tudi) kmetic. Tako je bilo leta 1988 (Barbič, 1990: 295) med kmečkimi pokojninsko-invalidskimi zavarovanci 43,6 odstotka moških in 56,4 odstotka žensk. Na čistih kmetijah, kjer bi morali biti zavarovani vsi odrasli člani gospodinjstva, ki pridobivajo dohodek samo iz kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti, pa je neredko prišlo do težav s finančnim kritjem prispevkov za tovrstno zavarovanje. Na kmetijah, ki teh stroškov niso zmogle, so se običajno ženske pokojninsko-invalidskemu zavarovanju odpovedale in pristale na status gospodinje, torej vzdrževanega družinskega člana. To pa je hkrati pomenilo, da sta imela kmet in kmetica, ko sta predala kmetijo nasledniku/naslednici, le eno pokojnino namesto dveh, kar je bistveno zmanjševalo njuno ekonomsko varnost in s tem možnost zadovoljevanja najnujnejših potreb.

V populaciji 780 kmečkih gospodinjstev, anketiranih leta 1991, je bila sicer velika večina gospodarjev/mož in gospodaric/žena, ki jim je bil glavni vir dohodka kmetijstvo, tudi pokojninsko zavarovanih iz tega naslova. Ob približno enakem odstotku gospodarjev/mož in gospodaric/žena, ki so bili pokojninsko-invalidsko zavarovani kot

kmetje, pa je bil odstotek kmetic, ki niso imele kmečkega zavarovanja (13,1 %) v primerjavi z odstotkom kmetov, ki so v enakem položaju (2,9 %), neprimerno manjši (preglednica 4). Razlika v deležu kmetov in kmetic, ki so pridobivali dohodek (predvsem) iz kmetijstva, in so bili iz tega naslova tudi invalidsko-pokojninsko zavarovani, pa postane še bolj očitna, če kot osnovo za izračun deleža zavarovanih vzamemo skupno število gospodarjev/mož in gospodaric/žena, ki jim je bilo kmetijstvo glavni vir dohodka. Med gospodarji/možmi je bilo po takšnem izračunu kmetijsko pokojninsko zavarovanih 92,9 odstotka, med gospodaricami/ženami pa 73,5 odstotka (preglednica 4). Za boljše razumevanje tega podatka pa je nujno upoštevati še dejstvo, da med gospodarji/možmi ni bilo nobenega, ki bi izjavil, da je brez kakršnegakoli vira dohodka, med gospodinjami/ženami pa je bilo takšnih kar 58 ali 7,4 odstotka.

Danes se po Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ) (Uradni list RS, št. 12–63, 1999; Uradni list RS, št. 65, 2002) kmetje in člani njihovih gospodinjstev ter druge osebe, ki v Republiki Sloveniji opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini ali glavni poklic, obvezno zavarujejo, če ob vložitvi prijave v zavarovanje:

- niso mlajši od 15 let in imajo splošno zdravstveno sposobnost za opravljanje kmetijske dejavnosti, ki jo ugotavlja služba medicine dela, in
- na zavarovanega člana dosegajo najmanj tolikšen katastrski dohodek ali drug dohodek, ki ustreza znesku zjamčene plače, zmanjšane za povprečne prispevke in davke, ki se obračunavajo in plačujejo od plače (13. člen).

Kmetom in članom njihovih gospodinjstev, ki ne izpolnjujejo naštetih pogojev, pa je po istem zakonu (24. člen) omogočena prostovoljna vključitev v pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Preglednica 4: Gospodarji/možje in gospodarice/žene, ki jim je glavni vir dohodka kmetijstvo, glede na to, ali so pokojninsko-invalidsko zavarovani kot kmetje (1991)

glavni vir dohodka je kmetijstvo	gospodar/mož			gospodarica/žena		
	% vse populacije	(N)	% od tistih, ki jim je kmet. glavni vir dohodka	% vse populacije	(N)	% od tistih, ki jim je kmet. glavni vir dohodka
– ni pokojninsko zavarovan(a) kot kmet(ica)	2,9	(23)	7,1	13,1	(102)	26,5
– je pokojninsko zavarovan(a) kot kmet(ica)	38,3	(299)	92,9	36,3	(283)	73,5
N	41,2 (780)	(322)	100,0	49,4 (780)	(385)	100,0

Kmetje in člani njihovih gospodarstev, ki ne morejo pridobiti pokojnine iz naslova obveznega ali prostovoljnega pokojninskega in invalidskega zavarovanja, pa imajo po istem zakonu pravico do državne pokojnine (59. člen), če je oseba dopolnila 65 let starosti in je med 15. in 65. letom starosti najmanj 30 let preživel v Republiki Sloveniji. Državna pokojnina znaša 33,3 odstotka najnižje pokojninske osnove.

Zdravstveno varstvo. Po Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ) (1992 z dopolnitvami do vključno zadnje dopolnitve leta 2005) so zavarovane osebe zavarovanci in njihovi družinski člani (14. člen). Med zavarovance po tem zakonu sodijo tudi kmetje, člani njihovih gospodinjstev in druge osebe, ki v Republiki Sloveniji opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini ali glavni poklic (15. člen). Seveda pa se kot zavarovanci po zgornji opredelitvi štejejo le osebe, ki so na podlagi opravljanja kmetijske dejavnosti pokojninsko in invalidsko zavarovane (15. člen). Z drugimi besedami, kmetje in člani njihovih družin so v pravicah do zdravstvenega varstva povsem izenačeni z drugimi državljani Republike Slovenije.

Starševsko varstvo in starševski dopust. Med pomembne socialne pravice sodi še pravica do porodniškega dopusta (Jogan, 1985). Možnost zanj so kmetice v Sloveniji pridobile šele leta 1982, če so bile članice kmetijske zadruga, ki je podpisala Samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih združenih kmetov v zvezi z uresničevanjem pravice do porodniškega dopusta. Problem porodniškega dopusta za kmečke matere je danes rešen z Zakonom o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Uradni list R Slovenije, št. 110, 2003). Po tem zakonu imajo pravice iz naslova zavarovanja za starševsko varstvo (starševski dopust, starševsko nadomestilo) in pravice do družinskih prejemkov kmetje/kmetice, ki opravljajo kmetijsko dejavnost in so obvezno vključeni/vključene v pokojninsko zavarovanje in zavarovanje po posebnih predpisih (3. člen).

Zgolj zagotovitev pravic do starševskega varstva in družinskih prejemkov sicer ne more pomeniti zadostne spodbude dekletom za poroko na kmetijo, je pa nedvomno pomemben prispevek k izboljšanju ekonomskega in družbenega položaja kmetov v mladi slovenski državi.

Delovni dan kmečke ženske

Kdaj kmetje in kmetice vstajajo in kdaj ležejo k počitku

Dolg delovni dan sodi med pogosto omenjane pomanjkljivosti kmečkega poklica. To ne opozarja le na veliko delovno obremenjenost kmetov in kmetov, temveč tudi na pomanjkanje prostega časa in s tem na slabe možnosti za zunajdelovne aktivnosti.

Dnevni ritem številnih kmetov/kmetic se nedvomno razlikuje od dnevnega ritma pripadnikov drugih poklicnih skupin. Najmanj, kar lahko rečemo, je to, da kmetje/kmetice vstajajo zgodaj, hkrati pa gredo tudi zgodaj spat. V podobnem položaju kot kmetje so tudi delavci, ki so bodisi zaposleni v podjetjih, ki začenjajo z delom razmeroma zgodaj (ob 6. ali ob 7. uri), bodisi so od delovnega mesta časovno oddaljeni za uro ali več. Ker nimamo na voljo primerljivih podatkov, predstavljamo le podatke za kmete in kmetice. Skoraj polovica (46,8 %) anketiranih vstane do pete ure, velika večina (86,1 %) pa ne pozneje kot do šeste ure zjutraj (preglednica 5). Hkrati pa jih petina (21,6 %) leže k počitku do 9. ure zvečer, večina (86,6 %) pa do enajste ure zvečer (preglednica 6).

Preglednica 5: Čas vstajanja glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

Kdaj anketirani običajno vstajajo	samski moški	poročen moški	samska ženska	poročena ženska	skupaj	
					%	N
– ob štirih	3,3	5,2	1,5	2,4	3,6	(28)
– ob petih	34,3	45,8	34,3	44,5	42,2	(329)
– ob šestih	37,1	40,9	29,9	44,1	40,3	(314)
– ob sedmih	20,5	7,8	29,9	8,3	12,3	(96)
– ob osmih	3,3	0,3	1,5	0,8	1,2	(9)
– ob devetih	1,3	–	3,0	–	0,5	(4)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(308)	(67)	(254)		(780)
%	19,4	39,5	8,6	32,6	100,0	

Pearson = 66,27; sig. > 0.00000

Preglednica 6: Čas odhajanja spat glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

Kdaj gredo anketirani običajno spat	samski moški	poročen moški	samska ženska	poročena ženska	skupaj	
					%	N
– ob osmih zvečer	1,3	2,3	4,5	1,6	2,1	(16)
– ob devetih	7,9	21,8	20,9	23,2	19,5	(152)
– ob desetih	43,7	58,1	41,8	53,1	52,3	(408)
– ob enajstih	37,1	16,6	25,4	20,9	22,7	(177)
– ob polnoči	9,9	1,3	7,5	1,2	3,5	(27)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(308)	(67)	(254)		(780)
%	19,4	39,5	8,6	32,6	100,0	

Pearson = 70,09; sig. > 0.00000

Povprečni čas vstajanja za celotno preučevano populacijo je ob 5. uri in 40 minut, povprečni čas odhoda k počitku pa je ob 22. uri in 4 minute.

Razlike med štirimi skupinami anketiranih, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom, so statistično pomembne tako glede na čas vstajanja (preglednica 5) kot glede na čas odhoda k počitku (preglednica 6).

Po času, ob katerem vstajajo, in po času, ob katerem odhajajo k počitku, med poročenimi moškimi in poročenimi ženskami ni razlik. Približno polovica anketiranih iz obeh skupin vstane do 5. ure zjutraj, skoraj vsi (91 %) pa najpozneje do 6. ure zjutraj. Nasprotno pa neporočeni kmetje in kmetice praviloma vstajajo z eno- ali dveurnim zamikom. Do pete ure zjutraj jih namreč vstane le dobra tretjina (37,6 % neporočenih kmetov in 35,8 % neporočenih kmetic). Razlike med obema skupinama anketiranih pa so v številu tistih, ki vstajajo okoli 6. ure zjutraj. Ob tej uri namreč vstane 37,1 odstotka neporočenih moških, kar skupaj s tistimi, ki vstajajo pred tem časom, znese tri četrtine (74,7 %) vseh neporočenih moških, med neporočenimi kmeticami pa ob 6. uri vstaja 29,9 odstotka anketirank, ker skupaj s tistimi, ki vstajajo pred 6. uro, predstavlja le dve tretjini (65,7 %) neporočenih žensk (preglednica 5).

Med poročenimi kmeti in kmeticami tudi ni razlik v času, ob katerem gredo običajno spat. Petina iz obeh skupin leže k počitku do 9. ure zvečer, večina (82,2 % poročenih moških in 77,9 % poročenih žensk) pa do 10. ure zvečer. Neporočeni moški in neporočene ženske že zaradi dejstva, da pozneje vstajajo, pozneje odhajajo tudi k počitku. Tako gre do 9. ure zvečer spat le 9,2 odstotka neporočenih kmetov, vendar že kar četrtina (25,4 %) kmečkih deklet. Če tem prištejemo še tiste, ki gredo spat okoli 10. ure zvečer, dobimo podatek, da leže k počitku do tega časa le dobra polovica (52,9 %) kmečkih fantov in dve tretjini (67,2 %) kmečkih deklet (preglednica 6).

Ugotavljamo, da poročene kmetice, kar zadeva začetek in konec delovnega dne, v celoti delijo usodo s poročenimi kmeti. Nasprotno pa vsaj del neporočenih kmetic vstaja pozneje kot njihovi neporočeni vrstniki, hkrati pa ležejo prej k počitku kot neporočeni moški. Za tiste neporočene ženske, ki pozneje vstajajo, je to nedvomno prednost v primerjavi z neporočenimi moškimi, ni pa rečeno, da je prednost tudi zgodnejša ura, ob kateri gredo spat. Vsaj del neporočenih moških po končanem delavniku namreč odide zdoma (v gostilno, na sestanek ipd.), na podeželju veljavna pravila vedenja pa tega kmečkim dekletom, predvsem v bolj odmaknjenih podeželskih območjih, očitno ne dovoljujejo.

Sprašujemo se, ali si neporočeni kmetje in kmetice drugače organizirajo delovni dan, pa zato lahko spijo za urico ali dve dlje. Ali pa se do sebe obnašajo bolj racionalno kot poročeni kmetje in kmetice?

Ali je pri poročenih družina tista, zaradi katere imajo več obveznosti, ki skrajšujejo čas njihovega nočnega počitka? Najbolj verjetno gre za splet večjega števila dejavnikov, katerim lahko poleg naštetih dodamo še starostno razliko med poročenimi in neporočenimi anketiranci, ki nedvomno (so)določa odnos posameznih generacij do življenja in dela v skladu s sistemom vrednot, ki so si ga oblikovali.

V celotni populaciji je razlika v povprečnem času, ob katerem vstajajo in gredo spat, med moškimi in ženskami zelo majhna. Povprečje vstajanja moških je ob 5. uri in 35 minut, povprečje vstajanja žensk pa ob 5. uri in 42 minut. Moški gredo v povprečju spat ob 20. uri in 6 minut, ženske pa ob 22. uri. Dnevni ritem, natančneje, čas vstajanja in čas odhoda k počitku, je v manjši meri odvisen od spola kot od položaja, ki ga ima posamezni član/članica v kmečkem gospodinjstvu.

Kljub prikazanim razlikam med štirimi skupinami kmetov, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom, pa ostaja nesporno dejstvo, da slovenski kmetje in kmetice v povprečju namenijo spanju 7 ur in 37 minut, kar dokazuje najmanj to, da kmetje v povprečju nočnemu počitku namenijo primerno število ur. Seveda pa je na dobljene podatke verjetno vplivalo dejstvo, da so bili podatki zbrani v prvih dveh mesecih leta 1991, kar pomeni, da so anketiranci zelo verjetno upoštevali zimski čas vstajanja in odhoda k počitku, ki pa je bistveno drugačen kot v drugih letnih časih, ko ima večina kmetov na kmetiji znatno več dela kot pozimi. Zato je o delovni obremenitvi kmetov in kmetic ustrezneje sklepati iz podatkov o tem, koliko ur na dan porabijo za vsa delovna opravila pozimi in koliko poleti.

Čas, porabljen za vsa delovna opravila pozimi in poleti

Čeprav gre le za grobo oceno časa, ki ga kmetje/kmetice porabijo skupaj za vsa delovna opravila pozimi in poleti, iz podatkov preglednic 7 in 8 sledi naslednje:

Prvič, količina časa, ki ga anketirani kmetje/kmetice porabijo za vsa delovna opravila, je pozimi bistveno manjša kot poleti. Tako skoraj petina (23,3 %) anketiranih porabi pozimi za vsa delovna opravila do 7 ur dnevno, nadaljnjih 46,6 odstotka pa 8 do 11 ur dnevno. Seveda pa je še vedno 30,2 odstotka takšnih, ki tudi v zimskem času porabijo za vsa delovna opravila 12 do 16 ur dnevno. V povprečju anketiranci porabijo pozimi za vsa delovna opravila dobrih 9 ur.

Povprečni čas, porabljen za vsa delovna opravila poleti, znaša več kot 13 ur, kar je skoraj za štiri ure več kot pozimi. Poleti porabi za delovna opravila do 7 ur le 2,1 odstotka anketiranih, od 8 do 11 ur pa nadaljnjih 15,4 odstotka. Četrtna (25,2 %) vseh anketiranih dela poleti 12 do 13 ur, dobra polovica (57,4 %) pa kar 14 do 18 ur.

Drugič, po deležu tistih, ki so tako pozimi kot poleti delovno najbolj obremenjeni, se štiri skupine anketiranih, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom, razlikujejo predvsem glede na zakonski stan. Tako je med poročenimi moškimi in poročenimi ženskami največ in hkrati približno enak delež tistih, ki za vsa delovna opravila porabijo pozimi od 10 do 16 ur, poleti pa od 14 do 18 ur. Nasprotno pa je v primerjavi s poročenimi med samskimi kmeti in kmeticami statistično pomembno manj takšnih, ki za delovna opravila pozimi porabijo 12 do 16 ur, poleti pa 14 do 18 ur.

Preglednica 7: Število ur, porabljenih za vsa delovna opravila pozimi, glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

	samski moški	poročen moški	samska ženska	poročena ženska	skupaj	
					%	N
– do 5 ur	13,9	8,4	19,4	6,7	10,0	(77)
– 6 do 7 ur	14,6	13,7	8,9	13,4	13,3	(104)
– 8 do 9 ur	15,3	14,6	13,4	19,7	16,3	(127)
– 10 do 11 ur	31,1	30,8	35,8	27,6	30,3	(236)
– 12 do 13 ur	21,2	23,7	16,4	22,0	22,0	(172)
– 14 do 16 ur	4,0	8,8	6,0	10,6	8,2	(64)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(308)	(67)	(254)		(780)
%	19,4	39,5	8,6	32,6	100,0	

Pearson = 82,01; sig. >0.0006

Preglednica 8: Število ur, porabljenih za vsa delovna opravila poleti, glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

	samski moški	poročen moški	samska ženska	poročena ženska	skupaj	
					%	N
– do 5 ur	2,0	–	7,5	0,4	1,1	(9)
– 6 do 7 ur	3,3	–	4,5	–	1,0	(8)
– 8 do 9 ur	6,0	3,2	7,5	3,6	4,3	(33)
– 10 do 11 ur	14,5	10,4	7,5	11,0	11,1	(87)
– 12 do 13 ur	27,2	24,0	20,8	26,4	25,1	(196)
– 14 do 15 ur	26,5	32,5	23,9	30,3	29,9	(233)
– 16 do 18 ur	20,5	29,8	28,3	28,3	27,5	(214)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(308)	(67)	(254)		(780)
%	19,4	39,5	8,6	32,6	100,0	

Pearson = 93,81; sig. > 0,00009

Primerjava poročenih moških in žensk na eni strani ter neporočenih obeh spolov na drugi strani (preglednici 7 in 8) pokaže na sicer majh-

no, vendar zanimivo razliko v deležu žensk in moških glede na čas, porabljen za vsa delovna opravila pozimi in poleti. Za obe letni obdobji namreč velja, da je med poročenimi v kategoriji delovno najbolj obremenjenih nekoliko več poročenih moških kot poročenih žensk, med neporočenimi pa je v isti kategoriji nekoliko več neporočenih žensk kot neporočenih moških. Na tej podlagi lahko ugotovimo najmanj to, da so vsaj nekatere poročene kmetice z delovnimi obveznostmi časovno manj obremenjene kot poročeni moški, v večini primerov pa približno enako. Z drugimi besedami, zgolj delovna obremenjenost ne more biti razlog za manjšo prisotnost tako poročenih kot neporočenih kmetov v javnem življenju.

Delitev dela in odločanja v okviru kmečkega gospodinjstva in gospodarstva

Kako si mož in žena ter drugi člani gospodinjstva delijo delo ter v kolikšni meri delo in odgovornost za posamezna opravila v okviru kmečkega gospodinjstva in gospodarstva daje tistemu, ki ga opravlja, tudi pravico, da o njem odloča, so vprašanja, na katera iščemo odgovor na temelju prikaza konkretnega stanja.

Delitev dela in odločanja v kmečkem gospodinjstvu

V večini kmečkih gospodinjstev opravljajo gospodinjska opravila gospodarice/žene ali katera druga ženska oseba iz gospodinjstva. V prvi vrsti gre za kuhanje, pranje, šivanje in krpanje, likanje, pomivanje oken in pospravljanje. V okviru gospodinjstva opravljajo moški le manjša popravila in pleskanje stanovanja (preglednica 9).

Preglednica 9: Kdo pretežno opravlja gospodinjska opravila? (1991)

OPRAVILO	gospodar/ mož	gospodari- ca/žena	mož in žena	po dogovoru				drugi člani	skupaj	
				praviloma moški	praviloma ženske	različno M ali Ž	vsii sodelujejo		%	N
kuhanje	0,8	63,0	1,2	0,1	22,0	1,3	1,7	9,9	100,0	768
pranje	0,7	59,5	0,1	0,0	28,1	0,9	0,8	9,9	100,0	768
šivanje, krpanje	0,8	57,5	0,1	0,0	27,7	0,3	0,9	12,7	100,0	765
likanje	0,7	52,0	0,3	0,0	33,5	0,7	1,4	11,6	100,0	768
pomivanje oken	1,2	47,8	0,5	0,4	33,2	1,6	2,6	12,6	100,0	767
pospravljanje	0,4	45,2	0,5	0,0	32,9	2,6	6,0	12,4	100,0	767
delo z otroki	0,8	34,7	15,8	0,2	16,6	8,6	11,8	11,6	100,0	476
vsakdanji nakupi	8,8	28,8	4,8	1,6	16,5	12,7	14,2	12,6	100,0	763
manjša popravila	44,6	1,8	1,8	26,8	1,3	6,9	5,4	11,3	100,0	758
pleskanje	35,4	7,4	3,8	24,5	2,7	2,6	9,8	13,9	100,0	625

Ukvarjanju z otroki, ki je v kmečkih družinah praviloma še vedno predvsem opravilo matere (34,7 %) oz. druge ženske v okviru gospodinjstva (16,6 %), se na 15,8 odstotka kmetij pridružuje gospodar/mož, kar v tretjini (32 %) kmečkih gospodinjstev pa je ukvarjanje z otroci zadeva vseh (ali nikogar). Posebej naj omenimo še vsakdanje nakupe, ki jih v slabi polovici anketiranih gospodinjstev sicer opravljata bodisi gospodarica/žena (28,8 %) bodisi druga ženska oseba (16,5 %), hkrati pa ugotavljamo, da prav v vsakdanjih nakupih sodeluje največ članov gospodinjstva, najbolj verjetno tisti, ki so zaposleni in opravijo nakupe na poti v službo ali iz nje. Kaj to pomeni za kmetico? Nič drugega kot to, da je prikrajšana za socialne stike zunaj gospodinjstva in zato še bolj »zaprta« v krog družine!

Preglednica 10: Kdo običajno skrbi oz. je odgovoren za posamezne zadeve in opravila, vezana na gospodinjstvo ali posamezne člane (1991)

SKRB ZA	gospodar/ mož	gospodari- ca/žena	mož in žena skupaj	po dogovoru				drugi člani	skupaj	
				praviloma moški	praviloma ženske	različno M ali Ž	vsi so- delujejo		%	N
oprave na KZ	58,3	9,4	5,0	6,9	1,5	4,8	1,6	12,5	100,0	744
zadeve na sodišču	58,0	7,5	7,2	5,8	1,2	7,2	3,9	9,1	100,0	584
oprav. na občini	52,6	11,3	8,0	5,9	1,2	8,2	2,7	10,1	100,0	764
denarne zadeve	24,2	16,8	20,8	3,3	2,3	7,3	19,0	6,3	100,0	768
rodit. sestanke	21,6	18,6	21,1	3,0	2,9	8,1	18,4	6,3	100,0	730
socialne zadeve	7,0	53,3	10,7	1,1	8,2	5,2	0,5	14,1	100,0	441
stike s sorodniki	4,0	17,4	13,7	0,4	3,9	9,5	47,0	4,0	100,0	766
stike s prijatelji	6,0	7,4	13,8	0,7	1,8	11,0	56,5	2,7	100,0	766

To ugotovitev dodatno potrjujejo podatki o opravih zunaj gospodinjstva (preglednica 10). Za večino zadev (zunaj) gospodinjstva skrbi oziroma so odgovorni gospodarji/možje! Gre za oprave na kmetijski zadrugi (58,3 %), za urejanje zadev na sodišču (58 %) in za oprave na občini (52,6 %). Gospodarice/žene v večini gospodinjstev (53,3 %) skrbijo le za socialne zadeve. Ob predstavljeni delitvi odgovornosti za skupne zadeve gospodinjstva med kmetom in kmetico pa ni zanemarljivo število gospodinjstev, v katerih poleg moža in žene skrb in odgovornost za skupne zadeve prevzemajo v medsebojnem dogovoru vsi člani kmečkega gospodinjstva. Tako je udeležba na roditelskih sestankih v približno enakih deležih gospodinjstev odgovornost gospodarja/moža (21,6 %), gospodarice/žene (18,6 %) oz. skupna skrb obeh (21,1 %). Podobno je s skrbjo za denarne zadeve. V večini (64 %) kmečkih gospodinjstev je ta v približno enakem deležu odgovornost gospodarja/moža (24,2 %), gospodarice/žene (20,8 %) ali med vsemi člani gospodinjstva dogovorjena zadeva (19 %).

Preglednica 11: Kdo običajno odloča o stvareh, ki zadevajo vse gospodinjstvo? (1991)

ODLOČA O	gospodar/ mož	gospodari- ca/žena	mož in žena skupaj	po dogovoru				drugi člani	skupaj	
				praviloma moški	praviloma ženske	različno M ali Ž	vsi sodelujejo		%	N
preživljanje										
letnega dopusta	6,9	4,2	22,5	1,1	1,6	10,3	46,9	6,5	100,0	448
nakupu obleke	1,6	24,2	10,4	0,0	7,9	10,9	39,6	5,3	100,0	768
vzgoji otrok	1,5	21,2	37,3	1,1	6,4	12,3	10,2	9,8	100,0	528
šolanju otrok	2,8	18,2	35,4	0,6	4,8	9,4	19,0	9,8	100,0	500
varčevanju	12,2	7,8	27,5	1,8	1,2	8,6	36,9	4,0	100,0	731
gradnji/adap- taciji hiše	21,0	2,9	25,0	4,7	1,0	7,2	34,1	4,1	100,0	727
investicijah v gospodinjstvo	8,0	16,8	24,5	1,6	4,6	7,2	32,8	4,5	100,0	762
nakupu avtomobila	24,7	2,3	20,1	7,7	1,0	6,0	29,4	8,9	100,0	705
nakupu deviz*	21,9	4,8	24,9	5,4	1,1	8,7	26,2	6,9	100,0	538

* V času zbiranja podatkov in pred njim je bil nakup deviz razširjena oblika varčevanja in/ali pridobitve »trdne valute«.

Še bolj očiten kot v primeru odgovornosti oz. skrbi za posamezne zadeve gospodinjstva pa je premik od individualne odgovornosti k sodelovanju vseh članov gospodinjstva na področju odločanja, vezanega na gospodinjstvo (preglednica 11), kar nedvomno kaže na demokratičnost odnosov v številnih kmečkih družinah.

V največjem številu gospodinjstev se namreč skupaj dogovorijo o preživljanju letnega dopusta (46,9 %), o nakupu obleke (39,6 %), o varčevanju (36,9 %), o gradnji/adaptaciji hiše (34,4 %), o investicijah v gospodinjstvo (32,8 %), o nakupu avtomobila (29,4 %) in nakupu deviz (26,2 %). Naj poudarimo, da je bil v času zbiranja podatkov in pred njim nakup deviz razširjena oblika varčevanja in/ali pridobivanja 'stabilnega' denarja. Sledijo gospodinjstva, v katerih se o naštetih zadevah praviloma dogovorita mož in žena, v največjem številu gospodinjstev pa je njuna zadeva odločanje o vzgoji (37,3 %) in šolanju (35,4 %) otrok. Samo v petini oz. četrtini gospodinjstev je odločanje o gradnji/adaptaciji hiše (21 %), nakupu deviz (21,9 %) in nakupu avtomobila (24,7 %) zgolj zadeva gospodarja/moža.

Delitev dela in odločanja v okviru kmečkega gospodarstva

Medtem ko se opravila v kmečkem gospodinjstvu izrazito delijo na ženska in moška, pa se opravila na kmetiji razvrščajo v tri skupine: v ženska, moška in skupinska (preglednica 12).

V največjem številu gospodinjstev opravljajo ženske naslednja dela: skrbijo za perutnino (54,8 %), krmijo prašiče (53,8 %), molzejo krave (49,9 %), obdelujejo vrt (48,2 %) in čistijo svinjak (35 %).

Med izrazito moška opravila sodijo: kletarjenje (60,7 %), strojna košnja (44,1 %), oskrba sadovnjakov (43,6 %), poljska opravila s stroji (41,9 %), ročna košnja (41,6 %), sušenje sena s stroji (37,1 %), čiščenje hleva (31,9 %) in krmljenje živine (27 %).

Preglednica 12: Kdo pretežno opravlja posamezna opravila na kmetiji (1991)

OPRAVILO	gospodar/ mož	gospodarica/ žena	mož in žena skupaj	po dogovoru				drugi člani	skupaj	
				praviloma moški	praviloma ženska	različno M ali Ž	vsi sodelujejo		%	N
skrb za perutnino	3,6	54,8	3,6	0,7	12,8	3,6	5,5	15,3	100,0	688
krmljenje prašičev	5,4	53,8	4,7	2,6	7,9	6,2	4,0	15,2	100,0	643
molža krav	9,9	49,9	8,2	2,2	9,3	4,3	3,1	13,1	100,0	674
obdelovanje vrta	1,3	48,2	3,4	0,8	27,1	2,6	7,4	9,2	100,0	760
čiščenje svinjaka	17,6	35,0	5,1	7,6	5,3	7,8	6,4	15,2	100,0	643
kletarjenje	60,7	1,4	2,1	22,9	0,7	1,1	3,9	7,1	100,0	280
strojna košnja	44,1	1,5	1,5	29,2	0,4	2,2	2,2	18,9	100,0	730
oskrba sadovnj.	43,6	1,1	4,3	22,1	1,9	4,7	12,5	9,7	100,0	534
poljska opravila s stroji	41,9	1,1	3,7	27,8	0,5	3,5	3,9	17,7	100,0	752
ročna košnja	41,6	4,2	4,8	27,0	0,5	4,6	7,7	3,5	100,0	625
sušenje sena s stroji	37,1	1,5	4,9	27,6	0,9	4,6	6,6	16,8	100,0	653
čiščenje hleva	31,9	8,5	9,3	13,5	2,1	8,8	13,5	12,5	100,0	706
krmljenje živine	27,0	12,6	12,0	10,9	2,5	10,8	11,9	12,3	100,0	715
pobiranje sadja	4,1	6,0	5,0	3,0	2,3	4,4	70,0	5,2	100,0	563
ročno sušenje sena	4,4	4,6	7,6	6,9	3,2	6,0	63,4	3,9	100,0	566
spravo sena s travnikov	13,1	0,7	6,8	10,2	0,4	4,3	58,4	6,1	100,0	718
siliranje	14,7	0,6	5,6	15,7	0,6	2,4	54,3	6,0	100,0	464
zmetavanje sena	11,2	2,0	7,3	15,4	0,8	5,6	50,1	7,7	100,0	715
dela v vinogradu	17,8	1,4	6,3	17,1	2,1	6,3	44,6	4,5	100,0	287
ročna poljska opravila	3,8	14,5	10,7	3,1	13,9	6,3	44,3	17,7	100,0	718

Preglednica 13: Kdo običajno odloča o posameznih nakupih (1991)

NAKUP	gospodar/ mož	gospodarica/ žena	mož in žena skupaj	po dogovoru				drugi člani	skupaj	
				praviloma moški	praviloma ženska	različno M ali Ž	vsi sodelujejo		%	N
zaščitnih sredstev	44,7	5,2	15,9	10,1	1,1	3,3	10,1	9,7	100,0	643
rudninskih gnojil	43,7	5,3	16,8	9,0	0,9	3,6	11,1	9,6	100,0	643
kmetijskih strojev	38,2	2,0	19,2	12,7	0,4	2,0	18,3	7,3	100,0	688
kmet. zemljišč	35,8	3,3	24,8	0,6	3,5	3,5	20,6	8,1	100,0	674
živine	33,2	4,8	27,2	7,1	0,6	3,8	19,0	4,3	100,0	715
semen, sadik	27,4	12,9	23,8	5,8	2,9	5,0	14,9	7,4	100,0	706

Kmetijska opravila, pri katerih v največjem številu kmečkih gospodinjstev sodelujejo vsi člani, pa so naslednja: pobiranje sadja (70 %), ročno sušenje sena (63,3 %), spravo sena s travnikov (58,4 %), sili-

ranje (54,3 %), zmetavanje sena (50,1%), dela v vinogradu (44,6 %) in ročna poljska opravila (44,3 %).

Čeprav v največjem številu kmečkih gospodarstev o nakupih, vezanih na kmetijsko pridelavo, odloča mož/gospodar, pa je treba posebej izpostaviti razmeroma visok delež kmetij, na katerih o tovrstnih nakupih odločata mož in žena skupaj, kot tudi opazen delež kmetij, na katerih pri odločanju sodelujejo vsi člani gospodinjstva (preglednica 13).

KMETICE V JAVNEM ŽIVLJENJU

Najbolj pogost argument za dokazovanje zapostavljenosti kmetic tako v primerjavi s kmeti kot v primerjavi z ženskami drugih poklicev je vključenost kmečkih žensk v okvir domače hiše in njenega dvorišča. Celo zadeve, ki so vezane na delovanje gospodinjstva in kmetije, praviloma opravljajo moški. Če tega že ne opredeljujejo kot svojo domeno, pa prevzemanje opravkov zunaj doma tudi za zadeve, ki jih delovno pokrivajo ženske, prevzemajo moški z različnimi izgovori (na poti v službo ali domov opravijo še razna opravila, samo oni vozijo družinski avto, žena za opravke zunaj doma nima časa, sestankov se udeležujejo večinoma moški, moški več ve in bolj uspešno ureja zadeve ipd.).

Da bi dodatno preverili hipotezo, po kateri so kmetice izključene iz javnega življenja oz. so prisotne le na njegovem obrobju, v nadaljevanju prikazujemo podatke o prostočasnih aktivnostih kmetov in kmetic ter o njihovi vključenosti v politično življenje.

Prostočasne aktivnosti kmetov in kmetic

Ugotovljeno je že bilo (Barbič, 1990: 184–186), da se razmerja med delom in prostim časom kmečke populacije razlikujejo od tistih, ki veljajo za zaposlene. Kot ima kmetovo delo svoje posebnosti, tako jih ima tudi njegov prosti čas. Ta sicer ni odvisen le od dela, temveč tudi od značilnosti podeželja, tradicij ter prometnih povezav podeželskih naselij z mesti. Glede na to, da slovensko podeželje po stopnji splošne razvitosti še vedno zaostaja za urbanimi naselji, je razumljivo, da prebivalci podeželja tudi v prostočasnih dejavnostih predvsem posnemajo meščane in ob tem pogosto »pozabljajo« na tradicionalne oblike preživljanja prostega časa. Napoved, da bodo te prej ali slej zamrle, ker jih bodo izpodrinile sodobne prostočasne aktivnosti, zlasti tiste, ki temeljijo na neprekinjeno izpopolnjujočih se tehnologijah, pa ni

zelo verjetna. Verjetnejša se zdi napoved, da bodo tradicionalne podeželske oblike preživljanja prostega časa lahko ponovno oživele šele takrat, ko bodo prebivalci imeli možnost izbirati med sodobnimi in tradicionalnimi prostočasnimi dejavnostmi brez pritiskov, po katerih bi 'biti svoboden' hkrati pomenilo zavračati tradicije. Kdaj in v kolikšni meri bo slovenskemu kmečkemu sloju takšna izbira dejansko na voljo, pa ni odvisno le od zunanjih (stopnja razvitosti podeželja), temveč tudi od vrste notranjih dejavnikov, med katere nedvomno sodi stopnja ozaveščenosti kmečkega prebivalstva, vezana na spoznanja o tradicijah kot nepogrešljivi sestavini njegove identitete, ki kmete in druge prebivalce podeželja povezuje in hkrati razločuje od drugih družbenih slojev. Gre za bogato in že popisano dediščino šeg in navad, glasbe in ustnega slovstva, plesne kulture in društev (Bogataj, 1992), ki v mnogih slovenskih krajih še ni izumrla. Celo več, dediščina se sicer počasi, vendar vztrajno oživlja v veselje in zadovoljstvo domačega prebivalstva in kot del lokalne turistične ponudbe. V preučevanju prostočasnih dejavnosti kmečke populacije zato ugotavljamo razlike/podobnosti med spoloma, prav tako pa so predmet te analize tudi razlike/podobnosti v preživljanju prostega časa med samskimi in poročenimi kmeti in kmeticami. Domnevamo namreč, da tudi možnosti in tradicije v preživljanju prostega časa lahko odvrčajo dekleta od porok ali jih spodbujajo k poroki na kmetijo.

Preden se posvetimo preučevanju tovrstnih razlik/podobnosti, si oglejmo podatke dveh raziskav o deležu kmetov/kmetic, ki se oziroma so se v času zbiranja podatkov ukvarjali s posameznimi prostočasnimi dejavnostmi. Gre za podatke, zbrane v letih 1982/1983 z raziskavo o mešanih kmetijah, in za podatke, zbrane leta 1991 z raziskavo o kmečki družini (preglednica 14). Podatki sicer niso povsem primerljivi že zaradi različne velikosti vzorcev. Prva raziskava je zajela 2052 gospodarjev/gospodaric iz naključno izbranih kmetij v 13 slovenskih občinah, druga pa 780 članov jedra kmečke družine, med katere poleg gospodarja/moža oz. gospodarice/žene štejemo še naslednika/moža naslednice in naslednico/ženo naslednika. Dodatno k temu pa je prišlo do razlik tudi v upoštevanih prostočasnih aktivnostih. Nekatere so bile v drugi raziskavi opuščene, ker niso bile več družbeno relevantne, nekatere pa so bile dodane zaradi dopolnjenega koncepta prostočasnega udejstvovanja kmečke populacije. Ob upoštevanju teh omejitev lahko govorimo le o nakazanih, ne pa tudi dokazanih premikih v prostočasnih aktivnostih slovenskih kmetov/kmetic v desetletnem obdobju. Opaziti je naslednje premike:

- a) Udeleženosť kmetov/kmetic v nekaterih tipično urbanih ali sodobnih prostočasnih aktivnostih se je povečala (letni dopust, hoja v kino, aktivni in pasivni šport), zmanjšal pa se je delež tistih, ki berejo knjige. Zelo verjetno je do upada branja prišlo predvsem zaradi izrednega povečanja cen knjig.

- b) Nekatere tradicionalne aktivnosti (ugotovitev velja predvsem za pogovore s sosedi) kažejo tendenco velikega upada v desetih letih, druge pa očitno znake oživljanja (zahajanje na veselice, v gostinske lokale, obiskovanje verskih obredov, obiski v drug kraj). Morda gre zmanjšanje deleža tistih, ki se pogovarjajo s sosedi, vsaj do neke mere pripisati prav povečevanju deleža tistih, ki zahajajo na veselice in v gostinske lokale, kjer se seveda med seboj tudi pogovarjajo. Javno druženje, vključno s povečanjem deleža tistih, ki obiskujejo verske obrede, nakazuje nekakšno večjo sproščenost tudi kmečkega prebivalstva v samostojni in demokratični slovenski državi.
- c) Med kmeti/kmeticami je bilo v začetku devetdesetih let precej manj takšnih, ki so se udeleževali različnih sestankov kot osem oz. devet let prej. Očitno je bila odločitev, da v anketi leta 1991 ne upoštevamo raznovrstnih sestankov (sestanki na kmetijski zadrugi, sestanki delegacij samoupravnih interesnih skupnosti), upravičena, medtem ko so vsaj sestanki aktivov kmečkih žensk, če že ne tudi sestanki mladih zadružnikov, neupravičeno izpadli, saj z zamenjavo političnega sistema niso avtomatsko postali nepotrebni, temveč so organizacijsko obliko in vsebino delovanja prilagodili spremenjenim družbenim razmeram. Podatki za leto 1991 kažejo, da se med kmečkim prebivalstvom postopoma uveljavljajo prostočasne aktivnosti, ki leta 1982/83 niso bile upoštevane. Dve tretjini (66,2 %) anketiranih namreč hodi redno ali vsaj včasih k frizerju, 55,6 odstotka se jih udeležuje domačih zabav, slaba polovica (41,2 %) se jih redno ali občasno ukvarja s konjičkom, 36,3 odstotka z ročnimi deli, 38,9 odstotka jih redno ali občasno hodi na sprehode, 32,8 odstotka se jih redno ali občasno dodatno izobražuje, 5,2 odstotka pa jih redno ali občasno hodi h kozmetičarki.
- d) Brez večjih sprememb pa je udeležba kmetov/kmetic v prostočasnih aktivnostih, ki jih ni moč opredeliti niti kot sodobne niti kot tradicionalne, temveč preprosto kot nepogrešljive (poslušanje radia, gledanje televizije, branje časopisov). Verjetno bo prav v tovrstnih aktivnostih najprej prišlo do izenačitve/približanja prebivalcev mest in prebivalcev podeželskih naselij.

Skupina poročenih kmetov in poročenih kmetic vsaka zase ne izstopa z nobeno prostočasno aktivnostjo, ki bi po intenzivnosti udejstvovanja v njej lahko veljala kot tipična za eno ali za drugo skupino poročenih, temveč se posamezna skupina poročenih pridružuje bodisi skupini enakega spola in drugačnega zakonskega stanu bodisi skupini enakega zakonskega stanu in drugačnega spola. Tako poročeni kmetje skupaj s samskimi prednjačijo pred poročenimi in samskimi kmeticami v največjem številu takšnih, ki redno berejo dnevnike, zahajajo v gostinske lokale in hodijo na sestanke, v največjem številu tistih, ki se redno pogovarjajo s sosedi, pa se poročeni kmetje pridružujejo poročenim kmeticam (preglednica 15).

Preglednica 14: Razširjenost pristočasni aktivnosti glede na intenzivnost ukvarjanja z njimi: (a) podatki raziskave iz l. 1982/83 (N = 2052), b) podatki raziskave iz l. 1991 (N = 780)

PROSTOČASNE AKTIVNOSTI	INTENZIVNOST UDEJSTVOVANJA					
	redno		včasih		nikoli	
	a	b	a	b	a	b
– pogovarjanje s sosedi	75,9	55,1	21,5	39,9	2,6	5,0
– poslušanje radia	76,0	71,4	19,3	25,0	4,6	3,6
– branje časopisov	70,9	–	24,8	–	6,3	–
– branje dnevnikov	–	35,3	–	44,7	–	20,0
– branje drugih časopisov (tedniki, štirinajst dnevniki)	–	32,9	–	52,9	–	14,1
– branje strokovnih časopisov, revij	–	22,6	–	49,0	–	28,5
– gledanje televizije	65,7	63,5	17,9	27,3	16,4	9,2
– branje knjig	22,4	11,7	51,9	37,8	25,7	50,5
– udeleževanje verskih obredov	35,4	47,1	39,7	37,1	24,9	15,9
– udeležba na zborih krajanov	36,5	–	36,5	–	27,0	–
– hoja na obiske v drug kraj	11,5	16,5	53,8	71,4	34,7	12,1
– različni sestanki	21,7	10,3	38,6	42,2	39,7	47,6
– udeležba na sestankih združne organizacije	22,6	–	31,0	–	46,4	–
– zahajanje na veselice	6,6	16,5	43,8	51,7	49,6	31,8
– zahajanje v gostinske lokale	7,2	12,3	38,4	45,4	54,4	42,3
– hoja na izlete	5,9	6,3	39,5	32,3	54,6	61,4
– sestanki delegacij	13,4	–	13,3	–	73,3	–
– sestanki družbenopolitičnih organizacij	11,8	–	14,2	–	74,0	–
– letni dopust	6,6	17,3	9,1	21,2	84,3	53,5
– daljša potovanja	1,9	2,3	12,0	19,6	86,0	78,1
– zahajanje v kino	1,0	4,5	12,2	21,9	86,8	73,6
– zahajanje v gledališče	1,2	1,9	10,8	9,6	88,0	88,5
– sestanki aktivov kmečkih žena	6,8	–	5,1	–	88,1	–
– obiskovanje športnih prireditev	2,3	3,3	8,5	19,2	89,1	77,4
– aktivno ukvarjanje s športom	12,5	5,1	3,9	17,7	93,6	77,2
– sestanki mladih združenikov	2,6	–	2,2	–	95,2	–
– hoja k frizerju	–	20,3	–	45,9	–	33,8
– igranje družabnih iger s člani družine	–	9,9	–	50,0	–	40,1
– udeleževanje domačih zabav	–	10,9	–	47,7	–	41,4
– konjiček/hobi	–	16,2	–	25,0	–	58,8
– ukvarjanje z ročnimi deli	–	13,2	–	23,1	–	63,7
– hoja na sprehode	–	7,2	–	31,7	–	61,2
– dodatno izobraževanje	–	9,2	–	23,6	–	67,4
– hoja h kozmetičarki	–	0,9	–	4,2	–	94,9

Opomba: – pomeni, da ni podatka

Za nekatere prostočasne aktivnosti velja ugotovitev, da so bolj tipične za kmetice (samske in poročene) kot za kmete. Več samskih in poročenih žensk kot njihovih moških vrstnikov namreč redno bere druge časopise (ne dnevnike), se ukvarja z ročnimi deli, hodi k frizerju in obiskuje verske obrede (preglednica 15).

Podatki pa dodatno kažejo, da so si po intenzivnosti ukvarjanja z določenimi prostočasnimi aktivnostmi najbližje samski moški in samske ženske. Oboji namreč prednjačijo pred poročenimi v številu tistih, ki redno hodijo na sprehode, gredo na dopust in na daljša potovanja, se ukvarjajo s športom in obiskujejo športne prireditve, hodijo na izlete in v planine, gledajo televizijo in se ukvarjajo s konjičkom (preglednica 15).

Preglednica 15: Delež anketiranih, ki se redno/skoraj redno ukvarjajo s posameznimi prostočasnimi dejavnostmi glede na spol in zakonski stan (1991)

prostočasna aktivnost	samski moški	poročeni moški	samske ženske	poročene ženske
– bere strokovne revije, časopise	32,5	25,0	22,4	13,8
– bere dnevnike	35,1	42,5	35,8	26,4
– bere druge časopise	29,1	28,9	52,2	35,0
– bere knjige	9,9	6,2	37,3	12,6
– hodi v kino	10,6	2,6	9,0	2,0
– se pogovarja s sosedi	51,0	59,1	52,2	53,5
– se ukvarja z ročnimi deli	0,7	4,5	25,4	28,0
– obiskuje gledališče	2,0	1,3	4,5	2,0
– hodi k frizerju	23,8	17,5	23,7	20,5
– hodi h kozmetičarki	0,7	0,6	3,0	0,8
– hodi na sprehode	9,3	7,1	13,4	4,3
– hodi na veselice	31,8	16,2	26,9	5,1
– obiskuje verske obrede	37,7	41,6	56,7	56,7
– igra družabne igre s člani družine	9,3	8,4	19,4	9,4
– hodi na obiske v drug kraj	17,9	16,9	22,4	13,8
– gre na dopust	24,5	16,2	29,9	11,0
– hodi na daljša potovanja	4,6	1,5	1,5	2,4
– se ukvarja s športom	16,6	1,9	11,9	0,4
– obiskuje športne prireditve	7,3	3,9	4,5	0,0
– hodi na izlete, v planine	10,6	6,5	3,0	4,3
– hodi na sestanke	9,3	14,0	6,0	7,5
– zahaja v gostinske lokale	16,6	17,2	9,0	4,7
– posluša radio	74,2	67,2	79,1	72,8
– gleda televizijo	66,9	64,9	56,7	61,4
– se dodatno izobražuje na tečajih, seminarjih	10,6	10,1	14,9	5,1
– se udeležuje domačih zabav, jih prireja	15,2	11,0	9,0	8,7
– se ukvarja s konjičkom	19,2	16,6	23,9	11,8
N	(151)	(308)	(67)	(254)

Preglednica 16: Pomembnost razlik v prostočasnih aktivnostih med samskimi (skupina a, N = 218) in poročenimi (skupina b, N = 562) ne glede na spol (T-test)** (1991)

	skupina	aritmetična sredina*	T	sig.
bere strokovne revije, časopise	a	1,09	3,71	0,000
	b	0,88		
bere dnevnike	a	1,20	1,18	0,239
	b	1,13		
bere druge časopise	a	1,23	1,08	0,281
	b	1,17		
bere knjige	a	0,78	4,43	0,000
	b	0,54		
hodi v kino	a	0,73	15,29	0,000
	b	0,14		
se pogovarja s sosedi	a	1,45	-1,52	0,029
	b	1,52		
se ukvarja z ročnimi deli	a	0,35	-3,57	0,000
	b	0,55		
obiskuje gledališče	a	0,22	4,02	0,000
	b	0,10		
hodi k frizerju	a	0,92	1,28	0,200
	b	0,84		
hodi h kozmetičarki	a	0,09	1,71	0,087
	b	0,05		
hodi na sprehode	a	0,64	5,00	0,000
	b	0,39		
hodi na veselice	a	1,11	7,08	0,000
	b	0,74		
obiskuje verske obrede	a	1,22	-2,07	0,039
	b	1,34		
igra družabne igre s člani družine	a	0,67	-0,75	0,451
	b	0,71		
hodi na obiske v drug kraj	a	1,06	0,63	0,528
	b	1,04		
gre na dopust	a	0,90	6,21	0,000
	b	0,54		
hodi na daljša potovanja	a	0,41	6,34	0,000
	b	0,18		
se ukvarja s športom	a	0,67	13,70	0,000
	b	0,13		
obiskuje športne prireditve	a	0,50	8,62	0,000
	b	0,17		
hodi na izlete, v planine	a	0,61	4,93	0,000
	b	0,38		
hodi na sestanke	a	0,57	-1,53	0,127
	b	0,65		
zahaja v gostinske lokale	a	0,90	5,21	0,000
	b	0,62		
posluša radio	a	1,72	1,36	0,176
	b	1,66		
gleda televizijo	a	1,58	0,70	0,484
	b	1,53		
se dodatno izobražuje na tečajih, seminarjih	a	0,57	4,15	0,000
	b	0,36		
se udeležuje domačih zabav, jih prireja	a	0,82	3,37	0,000
	b	0,66		
se ukvarja s konjičkom	a	0,74	3,96	0,000
	b	0,51		

* Za izračun aritmetičnih sredin so upošteevane le vrednosti: 2 (se ukvarja redno)

** T-test preverja, ali so razlike v povprečjih dveh vzorcev statistično pomembne, natančneje rečeno, ali je ničelna hipoteza, po kateri sta varianci v določeni lastnosti dveh vzorcev enaki, potrjena ali zavrnjena ($H_0 : \sigma_1 = \sigma_2$)

Predstavljeni podatki navajajo na sklep, da je intenzivnost prostočasnega udejstvovanja kmetov/kmetic v večji meri določena z zakonskim stanom kot s spolom, vendar z dopolnilom, da so za udejstvovanje v številnih prostočasnih aktivnostih najbolj prikrajšane poročene kmetice, saj je med njimi daleč najmanj takih, ki se redno ukvarjajo z aktivnostmi, kot so branje strokovnih revij in časopisov, branje dnevnikov, udeleževanje in prirejanje domačih zabav, ukvarjanje s konjičkom, zahajanje v gostinske lokale in dodatno izobraževanje. Ugotavljamo, da so po intenzivnosti udejstvovanja v prostočasnih aktivnostih poročene kmetice nesporno v najslabšem položaju. Podobnosti in razlike med štirimi skupinami anketiranih natančno ponazarjajo podatki o deležih anketiranih iz štirih skupin, ki se redno ukvarjajo s preučevanimi prostočasnimi dejavnostmi (preglednica 15).

Preskus razlik v rednem prostočasnem udejstvovanju samskih in poročenih kmetov/kmetic, opravljen s T-testom (preglednica 16), dokazuje, da se v 16 od 26 preučevanih prostočasnih aktivnostih udeležuje statistično pomembno večje število samskih kot poročenih kmetov/kmetic (sig.> 0,000) in le v treh rahlo več poročenih kot samskih, in sicer v ukvarjanju z ročnimi deli (sig.> 0,000), v pogovarjanju s sosedi (sig.> 0,029) in v obiskovanju verskih obredov (sig.> 0,039).

Res je sicer, da imajo samski kmetje/kmetice očitno več prostega časa, v katerem se v večjem številu kot poročeni ukvarjajo s številnimi prostočasnimi aktivnostmi, vendar je resnična tudi ugotovitev, po kateri se ne glede na zakonski stan moški v statistično pomembno večjem deležu ukvarjajo v devetih, ženske pa v petih prostočasnih aktivnostih. In sicer moški v večjem deležu kot ženske berejo dnevnike, strokovne revije in časopise ter se udeležujejo/ukvarjajo z večino aktivnosti zunaj doma. Ženskam pa je med zunanjimi prostočasnimi aktivnostmi izrazito dostopno le obiskovanje verskih obredov ter obiski pri frizerju in kozmetičarki.

Poročena kmetica je nesporno v najslabšem položaju med štirimi skupinami anketiranih, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom, predvsem zato, ker so njene možnosti za javno udejstvovanje po tradiciji zelo omejene. Hkrati pa mora ženska s poroko na kmetijo sprejeti tudi tiste tradicije, ki so med mladimi pred poroko že davno preživele. Testiranje statistične pomembnosti razlik med samskimi kmeti in samskimi kmeticami namreč kaže, da se obe skupini po intenzivnosti udejstvovanja ločita le v šestih prostočasnih aktivnostih, pa še v tem ločevanju sta obe skupini nekako enakopravni. V treh prostočasnih dejavnostih namreč prednjačijo samski moški (zahajanje na veselice in v gostinske lokale ter obiskovanje športnih prireditev), v treh pa samske ženske (branje knjig, ukvarjanje z ročnimi deli in obisk pri kozmetičarki).

Članstvo v društvih

Različna društva sodijo med tradicionalne prostočasne dejavnosti na podeželju. Bogataj (1992: 354) celo ugotavlja, da je združevanje v društvih ena od temeljnih značilnosti življenja na Slovenskem. Čeprav to obliko druženja nesporno izpodrivajo tako imenovane urbane oblike preživljanja prostega časa (Barbič, 1990: 189–191), ki podeželskemu prebivalstvu, v marsikaterem oziru še vklenjenemu v konzervativne tradicionalne vrednote, pomenijo znak napredka in sodobnosti, pa podatki o včlanjenosti najbolj vitalnega dela kmečke populacije v različna društva opozarjajo na oživljanje ali vsaj na zanesljivo ohranjanje društev kot tradicionalnih podeželskih oblik prostočasnega združevanja. V eno ali drugo društvo (nekateri tudi v več društev hkrati) je včlanjenih kar 55,1 odstotka anketiranih kmetov /kmetic in le 44,9 odstotka je med anketiranimi takšnih, ki niso včlanjeni v nobeno društvo (preglednica 17).

Med anketiranimi je vsak četrti (24,2 %) član gasilskega društva, ki velja za najbolj potrebno in hkrati najbolj priljubljeno društvo, namenjeno protipožarni varnosti celotne skupnosti. Turistično društvo, ki bi ga prav tako lahko opredelili kot društvo, namenjeno celotni vaški/podeželski skupnosti, pa je med anketiranimi kmeti/kmeticami najmanj razširjeno, saj je vanj vključenih le 3,3 odstotka anketiranih. Težko je verjeti, da bi prebivalci takšna društva odklanjali, saj njihove pomembnosti za videz in razvoj kraja ni težko utemeljiti. Bolj verjetna se zdi razlaga, da je za ustanavljanje takšnih društev premalo lokalnih in centralnih pobud, ker turistična društva niso ali so premalo intenzivno vključena v turistično politiko Slovenije.

Ostalih pet upoštevanih društev je praviloma namenjenih zadovoljevanju predvsem osebnih interesov in talentov, čeprav njihovega družabnostnega pomena in pomena, ki ga imajo za druge prebivalce (člane družine, sovaščane), ne moremo zanikati. Med tako imenovanimi interesnimi društvi so najbolj razširjena planinska društva (vanje je včlanjenih 10,6 % anketiranih) in aktivni kmečkih žensk, v katere je včlanjenih skoraj tretjina (30,7 %) poročenih in 6 odstotkov samskih kmetic ter noben kmet (preglednica 17).

Preglednica 17: Članstvo v društvih glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

Društvo	samski moški	poročeni moški	samske ženske	poročene ženske	skupaj % N
– gasilsko društvo	37,7	34,1	14,9	6,7	24,2 (780)
– planinsko društvo	18,5	9,4	19,4	5,1	10,6 (780)
– turistično društvo	4,0	3,2	1,5	3,5	3,3 (780)
– lovsko društvo	6,0	11,4	–	–	5,6 (780)
– aktiv mladih zadružnikov	24,5	5,5	7,5	1,2	7,9 (780)
– aktiv kmečkih žensk	–	–	6,0	30,7	10,5 (780)
– kulturno-umetniško društvo	11,9	6,8	17,9	3,1	7,6 (780)
– ni član nobenega društva	19,4	39,5	8,6	32,6	44,9 (780)

Po razširjenosti omenjenim društvom sledijo aktivni mladih zadružnikov, v katere je včlanjenih 7,9 odstotka anketiranih, ter kulturno-umetniška društva, v katerih deluje 7,6 odstotka anketiranih kmetov/kmetic. Na predzadnje mesto po številu članov se uvršča lovsko društvo, v katero je včlanjenih 5,6 odstotka vseh anketiranih.

Razlike v deležu članov posameznih društev znotraj posameznih skupin, določenih s spolom in zakonskim stanom anketiranih, so vezane na naravo in/ali tradicijo vsakega društva. Tako imajo gasilska društva pretežno moške člane, bodisi samske bodisi poročene. V lovsko društva so včlanjeni samo moški (med poročenimi jih je dvakrat več kot med samskimi), v aktiv kmečkih žensk pa samo ženske, in to predvsem poročene. Aktivni mladih zadružnikov pritegujejo predvsem skupino samskih moških. Tipična za samske kmete in kmetice pa so kulturno-umetniška društva, v okviru katerih se mladi med seboj spoznavajo in družijo ter morda tudi zaljubljajo in poročajo (preglednica 17).

Samski kmetje in kmetice imajo razmeroma enake možnosti za delovanje v različnih društvih – razlikujejo se le v tipično moških (gasilsko in lovsko društvo) in prevladujočih oz. tipično ženskih (kulturno-umetniška društva ter aktivni kmečkih žensk), poročenim ženskam pa so dostopni predvsem aktivni kmečkih žensk. Ti jim pomenijo najbolj pomembno, v številnih primerih tudi edino obliko druženja ter izobraževanja, ki ga odobravajo tudi moški. Zato so prav aktivni kmečkih žensk izredno pomemben kanal osamosvajanja kmečkih žensk, njihovega osvobajanja tradicionalne priklenjenosti na dom in družino ter hkrati pomemben korak v javno življenje na podeželju. Koliko bo konkreten aktiv kmečkih žensk tudi v resnici to svojo potencialno vlogo opravil, pa je odvisno predvsem od njegovih članic in mentoric, ki z njimi delajo.

Kmetje in kmetice kot člani političnih strank

Politične spremembe leta 1990 so kmečkemu prebivalstvu zagotovile možnost, da aktivno sodeluje pri oblikovanju večstrankarske demokratične politične ureditve ter tržnega gospodarskega sistema. Ker kmečko prebivalstvo, h kateremu štejemo vse, ki se ukvarjajo s kmetovanjem, ne glede na to, ali iz te dejavnosti pridobivajo tudi večino dohodka, predstavlja pomemben delež slovenskega volilnega telesa, se za njegove volilne glasove poteguje večina slovenskih političnih strank.

Preglednica 18: Članstvo v političnih strankah glede na spol in zakonski stan anketiranih (1991)

politične stranke	samski moški	poročeni moški	samske ženske	poročene ženske	skupaj	
					%	N
– SKZ – ljudska stranka	25,8	26,0	6,0	13,8	20,3	(780)
– Stranka demokratične prenovе	–	1,6	1,5	–	0,8	(780)
– Socialistična stranka	–	0,3	–	–	0,1	(780)
– Liberalnodemokratska stranka	2,0	–	–	–	0,4	(780)
– Krščanskodemokratska stranka	0,7	3,2	4,5	2,4	2,6	(780)
– Stranka zelenih	0,7	0,3	–	–	0,3	(780)
– Socialnodemokratska stranka	0,7	–	–	–	0,1	(780)
– Slovenska demokratska stranka	–	0,6	–	–	0,3	(780)
– Liberalna stranka	0,7	–	–	–	0,1	(780)
– je član politične stranke	30,5	31,5	12,0	16,2	24,6	(780)
– ni član nobene politične stranke	69,5	68,5	88,0	83,2	75,4	(780)

Podatki o vključenosti kmetov/kmetič v politične stranke (preglednica 19) zadevajo stanje v začetku leta 1991, torej čas skoraj neposredno po prvih večstrankarskih volitvah. Takrat je za resnično kmečko stranko očitno veljala le Slovenska kmečka zveza – ljudska stranka, ki je v svoje vrste pritegnila kar petino (20,3 %) anketiranih kmetov in kmetič. Seveda je nujno posebej izpostaviti dejstvo, da so se v to kakor tudi v druge politične stranke vključili predvsem moški, pa naj je šlo za samske ali za poročene, ter s tem potrdili svoje prepričanje, da je politika kot javna zadeva na sploh moško opravilo (Antić, Mencin, 1992: 103). Slaba zastopanost kmetič v političnih strankah v slovenskem prostoru ni nobena posebnost, saj so slovenske državljanke tudi sicer v politiki izredno slabo zastopane. Po podatkih, ki jih navajata Antić in Mencin, je bilo na prvih volitvah v Sloveniji (1990) žensk izredno malo že na kandidacijskih listah (za volitve v republiško skupščino 15,7 odstotka, za volitve v občinske skupščine pa 19,7 odstotka). Še manj je bilo izvoljenih. V republiško skupščino so tako od 240 le 26 poslanskih mest zasedle ženske (šest poslank LDS, pet SDP – ti dve stranki sta takrat dobili tudi največ poslanskih mest – 40 oziroma 39, po dve poslanki SKD, SLS, SDZS, DS in ZS, ena poslanka SSS, štiri izvoljene poslanke pa so bile neodvisne). To je bilo sicer več kot v drugih bivših socialističnih državah, kjer delež žensk po prvih večstrankarskih volitvah ni presegal sedmih odstotkov, ali na Japonskem in ZDA s po dvoodstotnim deležem žensk med izvoljenimi poslanci. Hkrati pa se Slovenija ne more primerjati s skandinavskimi državami, kjer ženske zasedajo med 33 in 40 odstotki mest v parlamentih. Pač pa po M. Jogan »Švedsko lahko upoštevamo kot zgled praktičnega doseganja večje enakosti med spoloma, ki temelji na odkritem zavračanju tradicionalne moškosrediščne kulture« (Jogan, 2001: 55).

Prvi in osnovni pogoj za vstop žensk v politiko, tudi za kmetice, je vključenost v politične stranke, kajti le v njihovem okviru je možno izvajati akcije za zagotovitev (kmečkih) žensk tudi na kandidatnih listah posameznih strank. Seveda pa postati aktivne političarke najbrž ni prvi cilj kmečkih žensk. Da si ga bodo sploh lahko zastavile, morajo doseči odpravo ali vsaj zmanjšanje številnih neenakosti, med katerimi so mnoge predstavljene prav v tem zapisu.

KAKO KMEČKA ŽENSKA OCENJUJE IN DOŽIVLJA SVOJ POLOŽAJ?

Prikazano stanje o položaju kmečkih žensk v Sloveniji dodatno osvetljujejo podatki o tem, kako kmečka ženska ocenjuje svoj položaj, ko primerja svoje življenje z življenjem matere in stare matere in ko ga primerja z življenjem vrstnice delavke. Tudi podatki o njenem osebnem počutju so pomemben indikator spoznavanja položaja kmečke ženske v slovenski družbi.

Primerjava lastnega življenja z življenjem matere, stare matere in žene delavke. Odgovori na vprašanje, ali bi v ocenjevanju lastnega življenja v primerjavi z življenjem svoje matere, stare matere in žene delavke, svoje življenje ocenile kot slabše, kot enako ali kot boljše, nesporno kažejo, da se velika večina kmečkih žena zaveda, da so se že v eni, še bolj pa v dveh generacijah kmetič življenjske razmere izboljšale. Iz odgovorov o primerjavi lastnega življenja z življenjem žene delavke pa sledi, da več kot polovica (55,8 %) anketiranih kmetič ocenjuje svoje življenje kot slabše, 28 odstotkov jih meni, da živijo približno enako kot delavke, in le 15,9 odstotka vidi v svojem življenju prednosti pred življenjem delavke (preglednica 19).

Preglednica 19: Ocena lastnega življenja v primerjavi z materjo, staro materjo in delavko (1982)

	primerjava z materjo	primerjava s staro materjo	primerjava z delavko
– mnogo slabše	0,4	0,4	5,7
– slabše		3,9	50,1
– enako	11,7	6,6	28,4
– bolje	69,0	42,8	15,2
– mnogo bolje	14,4	46,3	0,7
%	100,0	100,0	100,0
N	(1976)	(1976)	(1976)

Kje so razlogi za to, da se kmetica čuti zapostavljeno v primerjavi z delavko kljub temu, da so nekatere kmetice v okviru gospodinjstva priznane kot gospodarice, v drugih pa bolj ali manj očitno vplivajo na

odločitve, povezane s kmetovanjem? Tudi odnosi v kmečkih družinah so vse bolj demokratični, saj se v precejšnjem številu družin skupaj dogovarjajo o stvareh, ki zadevajo družino, gospodinjstvo in kmetijo. Kljub ugodnim spremembam odnosa družbe in javnosti do kmetov in kmetijstva, ki se kaže v novih zakonih o zdravstvenem, pokojninskem in invalidskem varstvu ter starševskem dopustu tudi za kmečke matere in očete, pa ostaja odprtih več vprašanj, predvsem tistih, ki zadevajo enake možnosti uveljavitve kmečkih žensk v javnem življenju.

Osebo počutje kmečkih žensk. Počutje kot indikator zadovoljstva s svojim položajem v družini in družbi je pomemben kazalec razmer v družbi oziroma njene skrbi (tudi) za ženo kmetico.

Sedem preučevanih indikatorjev osebnega počutja delimo v dve skupini: v indikatorje nezadovoljstva s svojim položajem (utrujenost, preveč odgovornosti, bolezen, osamljenost in zapostavljenost) ter v indikatorje zadovoljstva (veselost in občutek enakopravnosti možu).

Podatki o številu anketiranih kmečkih žena, ki se pogosto počutijo utrujene, s preveč odgovornosti, bolne in osamljene, pričajo, da je del kmečkih žena resnično preveč obremenjen, del pa se jih tako počuti zato, ker so ostale same na kmetiji. Dobljeno sliko vsaj do neke mere pojasnjujejo podatki o počutju kmetic glede na tip kmetije, na kateri živijo. Za ilustracijo smo izbrali samo tiste odgovore, ki kažejo na pogostost oz. stalnost določenega počutja.

Preglednica 20: Pogostost določenega počutja glede na tip kmetije, na kateri živi kmečka žena (1982/1983)

POČUTI SE POGOSTO:	čista kmetija	mešana kmetija 1	mešana kmetija 2
– utrujena	64,2	57,7	51,4
– s preveč odgovornosti	28,3	26,2	26,3
– bolna	30,6	23,4	14,8
– zapostavljena	10,7	7,2	4,5
– enakopravna možu	51,4	65,2	67,9
– vesela	33,4	39,1	40,3
N	(533)	(1200)	(243)

Da je slabo počutje bolj verjetno psihične narave kot objektivno pogojeno, sklepamo iz dejstva, da so pri vseh indikatorjih slabega počutja v največjem številu zastopane ženske iz čistih kmetij (preglednica 20). Čeprav je med njimi objektivno več starejših in je večja verjetnost, da so med njimi tudi bolne, so razlike v pogostosti navajanja indikatorjev slabega počutja prevelike, da bi jih lahko pripisali le objektivnim okoliščinam. Zlasti še zato ne, ker jim v vseh indikatorjih sledijo ženske z mešanih kmetij (vsaj en član jedra kmečke družine dela samo na kmetiji), na katerih so praviloma one tiste, ki ostajajo na kmetiji, mož in odrasli otroci pa so redno zaposleni. Od zaporedja: čista kmetija, mešana kmetija 1 in mešana kmetija 2 (vsi člani jedra kmečke dru-

žine so zaposleni) odstopa le indikator »prevelike odgovornosti«, ki ga navaja približno enako število žensk iz vseh treh skupin kmetij. Kaže, da odgovornosti, ki ležijo na njihovih ramenih, doživlja dobra četrtnina kmečkih žensk kot preveliko breme.

POTI ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA KMETICE IN KMEČKE DRUŽINE NA KMETIJI IN V DRUŽBI

Ob nespornem dejstvu, da gre kmeticam posebna vloga v pridelavi živeža in ohranjanju poseljenosti podeželja, se samo po sebi vsiljuje vprašanje, ali je kmečki ženi ta vloga tudi dejansko priznana. Ali ji je v primeru, da vodi kmetijo in opravlja tudi večino dela na kmetiji, v družini priznana vloga gospodarice ali pa v večini primerov še vedno veljajo patriarhalni odnosi, za katere velja, da žena dela, mož pa odloča? Kako je z enakopravnostjo kmetice v okviru družine in v okviru celotne družbe? Ali so ji v družini in družbi priznane pravice, ki izvirajo iz njenega dela? Ali ima zagotovljeno enako socialno varnost kot delavka? Kaj pa kmečka družina in kmečki otroci? Ali je zanje poskrbljeno tako kot za otroke iz nekmečkih družin, ki praviloma živijo v večjih krajih z razvitimi osrednjimi dejavnostmi?

Kljub še vedno prevladujočemu dejstvu, da kmeticam tako v okviru gospodinjstva kot na kmetiji pripada le delo, odločajo pa predvsem kmetje, so že opazna znamenja sodelovanja moža in žene ter drugih članov kmečkega gospodinjstva pri delu in odločanju.

Da bi dosegle dejansko enakopravnost, morajo kmetice o delu, ki ga opravljajo v okviru gospodinjstva in kmetije ali v okviru kakršnekoli druge gospodarske dejavnosti, tudi (so)odločati. Skupno dogovarjanje o delu in sodelovanje vseh pri odločanju, ki je že uveljavljeno v kar lepem številu kmečkih gospodinjstev, lahko namreč namesto končnega cilja pomeni le enega od načinov, kako se izogniti enakopravnemu partnerstvu med kmetom in kmetico. Gospodarsko samostojnost kmetic opredeljujemo kot prvi pogoj za njihovo enakopravno partnerstvo v procesih odločanja tako v okviru gospodinjstva in kmečkega gospodarstva kot v javnem življenju.

Ekonomska samostojnost kot temeljni pogoj enakopravnosti (Jogan, 1990) pomeni lasten vir dohodkov iz dejavnosti, ki jo kmetica opravlja bodisi samostojno bodisi pri njej sodeluje. Tako imenovana skupna denarnica pomeni možno rešitev tega problema v primeru, da noben član kmečkega gospodinjstva nima svojega denarja in da se vsi člani sproti dogovarjajo, kako se bo skupni denar porabil. To seveda ni idealna rešitev, ker načeloma ne omogoča posamezniku, da samostojno razpolažuje z delom dohodka, ki ga je pomagal ustvariti. Najbolj primerna pot zagotavljanja ekonomske enakopravnosti vsakemu odraslemu članu

kmečkega gospodinjstva je razdeliti del ustvarjenega dohodka med posamezne člane, del dohodka pa zadržati za skupne potrebe. Ekonomska enakopravnost kmetic s kmeti namreč ne pomeni le priznanja prispevka kmetic k ustvarjenemu dohodku, temveč tudi priznanje in dejansko zagotavljanje vseh socialnih pravic, ki izvirajo iz dela. Kot je zapisala neka irska kmetica, je »biti brez lastnega denarja za žensko prava muka«. Več britanskih kmetic pa je izjavilo, da so za »razkošje, kot je obleka, odvisne od svojih poročenih hčera« (Gasson, 1991: 12).

Zaradi omejenih naravnih danosti ter razmeroma majhnih obdelovalnih površin, s katerimi razpolagajo kmetije v Sloveniji, tudi optimalno obdelovanje ne more vsem kmetom zagotoviti primerne (potrebne oz. zelenega) dohodka. Tako je za mnoge slovenske kmetije pridobivanje dohodka iz različnih virov ekonomska nujnost, če ne hkrati tudi izraz različnih sposobnosti in interesov posameznih članov kmečkih gospodinjstev. Zaradi različnih vlog, ki jih opravlja kmečka žena (mati, gospodinja, kmetica), so zanjo in za njeno družino najbolj ustrezne takšne dodatne gospodarske dejavnosti, ki jih lahko opravlja na domu ali v njegovi bližini. Gre predvsem za aktivnosti, ki so vezane na kmetijstvo (kmečki turizem, nabiralništvo) ali tradicionalne, v mnogih primerih že opuščene dejavnosti (domača obrt), po katerih pa je moč vzbuditi povpraševanje bodisi v okviru kmečkega turizma in izletništva, bodisi v okviru spominkarstva v prodajalnah izdelkov domače obrti in njihovega izvoza na tuja tržišča ali za industrijsko delo na domu, bodisi v okviru klasične industrijske proizvodnje, bodisi v okviru računalniško vodenih delovnih procesov, v katerih udeleženci niso vezani na skupni prostor in enoten delovni čas.

Zagotavljanje ekonomske samostojnosti žensk v dopolnilnih dejavnostih v okviru kmečkega gospodinjstva spodbuja predvsem sekcija za ženo in kmečko družino pri evropski komisiji FAO. Ta je namenila večstranski aktivnosti poseben seminar, ki je potekal med 13. in 17. junijem 1983 v Ljubljani. Osnovne misli seminarja (FAO, 1983) je mogoče strniti v naslednje ugotovitve in stališča:

- Udejstvovanje v dopolnilnih in dodatnih dejavnostih je za mnoga kmečka gospodinjstva, zlasti še za kmečke ženske, ekonomska nujnost. Kmečke ženske so lahko enakopravne moškemu samo v primeru, da od njega niso ekonomsko odvisne. To pa hkrati pomeni, da je njihovo delo primerno družbeno in dohodkovno ovrednoteno.
- Poleg ekonomske neodvisnosti in prispevka takšnega dela k skupnemu dohodku gospodinjstva v njem kmečke ženske uresničujejo svoje interese in doživljajo zadovoljstva, ki temeljijo na zanimivem in nagrajevanem delu.
- Posebno vrednost pa ima zaposlitev kmetic v dopolnilnih dejavnostih v tem, da jih povezuje z drugimi proizvajalkami in udeleženci proizvodno-prodajne verige, zagotavlja torej stike z ljudmi izven domačega gospodinjstva.

- Ekonomska aktivnost, ki poteka v okviru kmečkega gospodinjstva ali v njegovi bližini, zagotavlja tako rekoč nemoteno družinsko življenje, saj ženska ni odsotna zdoma za daljši čas in lahko opravi tudi vse ali vsaj večino gospodinjskih obveznosti. Ker pa tudi sama pridobiva dohodek ter je zaradi tega enakopravna z možem in zaposlenimi člani gospodinjstva, so ji ti tudi pripravljeni pomagati pri gospodinjskih opravilih oziroma si gospodinjske obveznosti preprosto razdelijo. Rečeno z besedami dr. Potthoffove na omenjenem seminarju FAO: »Večstranska dejavnost bo dolgoročno učinkovita le v primeru, da ženske ne bodo preobremenjene z delom, da bodo učinkovite in bodo v delu uživale« (Potthoff, 1983: 109). Ideje Potthoffove o celovitem gospodarskem in družbenem razvoju podeželja ne temeljijo na delovnih mestih v klasičnem smislu – eno delovno mesto za polno zaposlitev enega človeka, temveč na paketu različnih poklicnih možnosti za matere in ženske (Potthoff, 1983: 108).

Tudi delitev med zasebno in javno sfero kot delitev med moškim in žensko je treba odpraviti tako v okviru kmečke družine in kmečkega gospodarstva kot v družbi, in to ne le deklarativno, temveč tudi dejansko. To pa pomeni, da imajo ženske poleg volilne pravice tudi pravico biti izvoljene na vseh ravneh upravnopolitične organiziranosti družbe neposredno ali kot kandidatke posameznih političnih strank.

Vloga kmetic v razvoju kmetijstva in ohranjanju podeželja je nesporna. Da bi jim bila ta vloga tudi dejansko priznana, kar bi dvignilo njihovo samozavest in še povečalo njihovo učinkovitost, je treba:

- zagotoviti kmeticam ekonomsko enakopravnost z njihovimi partnerji/kmeti tako, da postanejo solastnice kmetije, da jim pripade delež dohodka kmetije, ali se jim omogoči lasten dohodek iz dejavnosti, za katere so v okviru kmetije odgovorne;
- uveljaviti enakopravno partnerstvo obeh spolov v odločanju o zadevah družine/gospodinjstva kot tudi kmetije;
- kmeticam odpreti vrata v javno oz. politično življenje, da bodo lahko uresničevale svoje zunajdelovne interese in sposobnosti ter sodelovale pri odločitvah, ki jih bodisi zadevajo osebno bodisi zadevajo kmečko družino in kmetijo, kmetijstvo kot gospodarsko panogo ali druga področja dela in življenja na podeželju.

Med kanali oziroma potmi uresničevanja teh ciljev posebej izpostavljamo: društva kmečkih/podeželskih žensk kot enega od načinov organiziranja kmetic ter njihovega strokovnega usposabljanja kot tudi pripravljanja za sodelovanje v javnem življenju; kmetijsko svetovalno službo kot strokovno podporo kmečkim ženskam; slovenske politične stranke kot možen kanal politične promocije tudi za kmečke ženske.

Društva kmečkih/podeželskih žensk prek različnih dejavnosti (predavanja, tečaji, izleti in strokovne ekskurzije, razstave različnih izdelkov) širijo znanje članic, omogočajo njihovo druženje ter prispevajo k dvigu njihove samozavesti in samospoštovanja.

Z oživitvijo zadružništva v 70. letih je prišlo tudi do ustanavljanja aktivov kmečkih žensk. Prvi aktivni so bili ustanovljeni leta 1972 na Primorskem, nekaj let pozneje pa tudi na Gorenjskem. V letu 1991 je delovalo že 266 aktivov in so pokrivali tako rekoč vsa kmetijska območja Slovenije. Skupaj so šteli 15.815 članic, kar nesporno dokazuje njihov pomen in priljubljenost med kmečkimi ženskami kot tudi med drugimi prebivalkami podeželja, saj so se v programe aktivov lahko vključevali vsi, ki so to želeli.

Aktivni kmečkih žensk so do osamosvojitve Slovenije delovali v okviru kmetijskih zadrug. Zaradi njihove spremenjene vloge in organiziranosti kmetijskih zadrug pa se je v letu 1991 začel oblikovati koncept republiške Zveze kmetic kot nestrankarske stanovske organizacije. Vanjo se prek občinskih oz. regijskih zvez povezujejo vsi aktivni, ki so se v večini primerov preimenovali v društva kmečkih žensk.

Društva kmečkih žensk vodijo odbori, katerih članice se volijo neposredno. Odbor občinskih zvez sestavljajo predstavnice vseh društev v občini, odbore regijskih zvez pa predstavnice občinskih zvez. Republiški odbor je sestavljen iz predstavnic vseh regijskih zvez. Takšna organiziranost zagotavlja hitro in učinkovito posredovanje informacij v obeh smereh: od društev do republiškega odbora in od republiškega odbora do društev na terenu. Poudariti pa je treba, da članstvo društev kmetic v Zvezi kmetic ni obvezno.

Po poročilu za leto 2003 in programu za leto 2004 (Kmetijska svetovalna služba Slovenije, 2004) je bilo v Sloveniji l. 2003 okoli 70 društev /aktivov kmetic s skupaj okoli 10.000 članicami.

Društvom kmetic je v veliko pomoč **kmetijska svetovalna služba**, ki je novembra 2000 prešla v sestav Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije. Sektorji za kmetijsko svetovanje pri območnih kmetijsko-gozdarskih zavodih delujejo na osmih območjih (regijah) Republike Slovenije. V oddelkih sektorjev delujejo kmetijski svetovalci specialisti in terenski svetovalci (Kmetijska svetovalna služba Slovenije, 2004: 10).

Med devetimi oddelki sektorjev za kmetijsko svetovanje sta za delo s kmeticami neposredno odgovorna vsaj dva, in sicer:

- oddelek za kmečko družino in razvoj dopolnilnih dejavnosti ter
- oddelek za delo z društvu in podeželsko mladino.

Terenski svetovalci in svetovalke za kmečko družino in dopolnilne dejavnosti so na svojem delovnem območju splošni svetovalci. Ena od svetovalk za kmečko družino in dopolnilne dejavnosti pa je izbrana za koordinatrico, ki poleg opravljanja terenskega dela usklajuje delo za to področje v celotnem oddelku za kmetijsko svetovanje znotraj posameznega območnega kmetijsko-gozdarskega zavoda (Kmetijska svetovalna služba Slovenije, 2004: 11).

Oddelki za delo z društvu in podeželsko mladino v okviru sektorjev za kmetijsko svetovanje niso namenjeni zgolj delu z društvu kmečkih žensk, temveč naj bi bili v oporo tudi drugim društvom kmečkega/

podeželskega prebivalstva. Med društvi, ki poleg društev kmečkih žensk igrajo nesporno pomembno vlogo v (ekonomskem) osamosvajanju kmečkih žensk, je treba nameniti nekaj pozornosti vsaj **Zvezi turističnih kmetij Slovenije**. Po izjavi predsednice Vilme Topolšek, ki zvezi predseduje vse od njene ustanovitve leta 1999, je v zvezo včlanjenih okoli 300 slovenskih kmetij. Na približno 80 odstotkov teh kmetij so nosilke turistične dejavnosti kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji ženske. Članstvo v zvezi jim je v veliko oporo s tem, da jih sproti seznanja s pomembnimi informacijami po pošti iz centralnega urada v Celju, organizira letna srečanja s skupščino in ogledom ene od slovenskih pokrajin, skrbi za promocijo slovenskih turističnih kmetij z izdajanjem letnega kataloga kmetij in s povezovanjem s sorodnimi društvi v Italiji in Avstriji (v pripravi je katalog turističnih kmetij treh dežel) (Topolšek, 2005).

Pomembno vlogo pa igra Zveza turističnih kmetij Slovenije tudi na področju individualnega svetovanja in ogleda uveljavljenih turističnih kmetij, kakršna je turistična kmetija predsednice zveze, ki jo najmanj enkrat na mesec obiše kmetica oz. kmečka družina, ki se ali se namerava ukvarjati s turistično dejavnostjo.

Po mnenju predsednice (Topolšek, 2005) je za uspešnost posamezne turistične kmetije poleg urejenosti, prijaznosti in kakovostne hrane bistvenega pomena inovativnost ponudbe. Kot primer takšne inovativnosti naj omenimo otroško igrišče z malimi domačimi živalmi (kurami, ovci, gosmi, kunci), za katere skrbijo gostje otroci in ob tem doživljajo vznemirjenja, kakršno jim na primer zagotavlja čakanje pred gnezdом, da kura znese jajce, ki ga otrok prinese gospodinjici ter ga lahko tudi poje. Predsednica je prepričana, da na slovenskih turističnih kmetijah ni uniformirane ponudbe, saj vsaka kmetica vanjo vnaša nekaj osebnega in enkratnega.

Naj končam z dvema predlogoma strokovnjakom vseh strok, ki se ukvarjajo s kmetijstvom in podeželjem. Prvi predlog zadeva priporočilo, če ne kar obveznosti, da v vseh raziskavah upoštevajo spol kot nepogrešljivo merilo strokovnih analiz. Samo tako bo namreč možno opredeliti stanje oz. stopnjo dosežene enakopravnosti kot del strokovnih podlag ustreznemu ukrepanju. Drugi predlog pa je namenjen vsem načrtovalcem rabe in razvoja podeželskega prostora, posameznih naselij in bivalnih ter gospodarskih enot znotraj njih kot tudi načrtovalcem gospodarskih dejavnosti na podeželju, da upoštevajo potrebe in aktivnosti (kmečkih) žensk. Urbanisti se že sprašujejo, če je struktura mest prilagojena potrebam žensk (Raum, 1991). Mi pa na tem mestu zastavljamo vprašanje, ali so potrebe kmetic in drugih prebivalk podeželja upoštevane v razvojnih programih podeželskih skupnosti, ki jih z veliko zanesenostjo izvajamo tudi na slovenskem podeželju. Morale bi biti!

(SAMO)OBNAVLJANJE KMEČKEGA SLOJA V SLOVENIJI*

Kmetija kot gospodarski obrat je neposredno povezana s kmečko družino, ki ima obrat v lasti in se ukvarja s kmetijsko pridelavo. Prav zaradi te soodvisnosti se je v svetu in pri nas za kmetijo v družinski lasti uveljavil izraz »družinska kmetija«. Na prvi pogled gre pri tem za nepotrebno podvajanje, saj je vsakomur jasno, da je v Sloveniji vsaka kmetija povezana s kmečko družino in torej že po definiciji »družinska«. Vendar govorita v prid izrazu družinska kmetija vsaj dva razloga:

Prvi razlog zadeva sociološko-psihološke vidike kmetije kot družinskega obrata (osebne lastnosti kmečkega gospodarstva, generacijska struktura članov gospodinjstva in nanjo vezane razpoložljive delovne moči, delitev dela in odločanja ipd.).

Drugi razlog pa je v nujnosti razlikovanja kmetije, ki jo ima družina v lasti in jo tudi obdeluje, od kmetije, ki je ali bo v zasebni, družinski lasti, pa lastniki ne bodo na njej niti živeli niti je ne bodo obdelovali, temveč jo bodo oddajali v zakup. Resda bo zakupnik najpogosteje druga družina, vendar bodo njen položaj, način in motivi gospodarjenja bistveno drugačni od položaja in ravnanja kmečke družine, ki je lastnica kmetije.

Kmetij, ki bi jih lastniki v celoti dajali v zakup, zdaj v Sloveniji sicer še ni ali so zelo redke, se pa bodo nedvomno pojavile, ko bo nekdanjim lastnikom vrnjeno z nacionalizacijo odvzeto premoženje. Vprašanje, ali bo takšne kmetije upravičeno ločevati od družinskih kmetij, bo terjalo socioekonomsko preučitev takrat, ko se bodo pojavile. Poznavanje kmečke družine kot neločljive sestavine kmetije kot gospodarskega obrata bo pri tem nedvomno v pomoč.

Pomena kmečke družine za gospodarsko uspešnost kmetije se zavedajo tako kmetijski strokovnjaki kmetijske svetovalne službe Kmetijsko gozdarske zbornice R Slovenije, ki v vsakdanjih stikih s kmečkimi družinami neposredno spoznavajo soodvisnost kmečke družine in kmetije, kot sami kmetje, ki so že leta 1988 ob ustanovitvi Slovenske kmečke zveze in Zveze slovenske kmečke mladine v program vključili zahtevo po celovitem in vsestranskem razvoju družinskih kmetij, vasi in podeželja, ki bo mladim omogočil človeka dostojno, polno življenje na vasi.

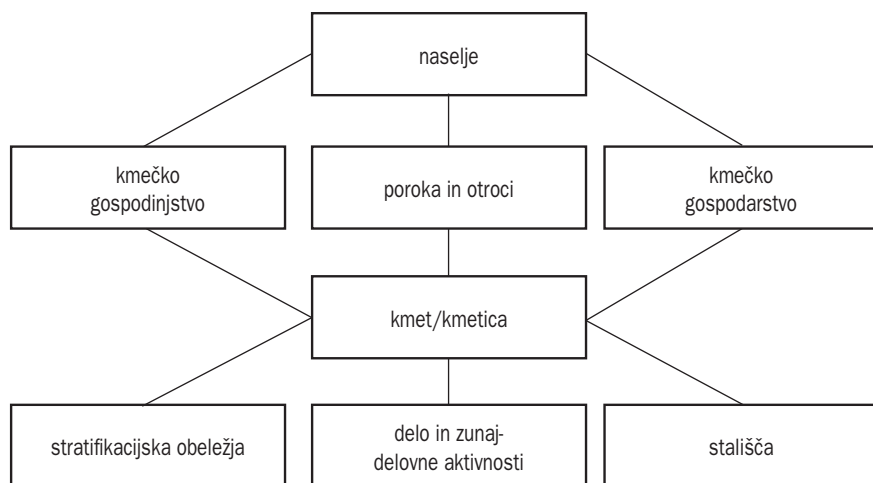
Potrebo po preučevanju kmečke družine kot socialno-ekonomske sestavine družinske kmetije podpirajo tudi spoznanja o težavah kmečkih fantov pri iskanju žene. Javnost so o tem problemu seznanjala predvsem sredstva javnega obveščanja, zlasti revija Jana, ki ji je pred leti celo uspelo najti ženo dvema ali trem kmečkim fantom.

* Besedilo je bilo objavljeno v *Sodobnem kmetijstvu*, 1993, let. 26 (5): 209–217 in let. 26 (6): 258–266.

Zelo jasno in sistematično je na ta problem opozorila Živa pod vodstvom mag. Boruta Pogačnika, ki je v želji pomagati kmečkim fantom pri reševanju osnovnega življenjskega problema, vse kmete, ki so iskali ženo, v 80. letih prejšnjega stoletja brezplačno vključila v svoj program. Identificiranih je bilo približno 3000 kmetov, ki so iskali ženo. Ker pa so prizadevanja Žive ostala tako rekoč brez uspeha, so njeni sodelavci prenehali z akcijo iskanja žena kmečkim fantom.

MODEL RAZISKAVE, IZBOR IN OPIS ANKETIRANIH OSEB

Model raziskave, ki opredeljuje družino kot socialnoekonomsko skupino (slika 1), upošteva na eni strani kmečko gospodarstvo/gospodinjstvo, na drugi strani pa njegove posamezne člane, ki jih označujejo določeni osebni znaki, konkretne delovne in zunajdelovne aktivnosti ter stališča do preučevanih problemov, oboje pa umesti v podeželsko skupnost oziroma naselje z njegovimi geografsko-socialnimi oznakami.

Slika 1: Model raziskave o kmečki družini

Izbor anketiranih oseb je bil namenski in hkrati naključen. Namenskost izbora je bila določena z dvema meriloma: prvi je predstavljal starostno omejitev anketiranih na 18 do 60 let, drugi pa približno enako številčno zastopanost štirih članov jedra kmečke družine (gospodarja/moža, gospodarice/žene, naslednika/moža naslednice, naslednice/žene naslednika). Ob upoštevanju obeh meril so študentje drugega letnika agronomije in tretjega letnika zootehniške v študijskem

letu 1990/1991 naključno izbrali anketirane osebe na 780 kmetijah, ki jih je raziskava zajela.

Za namenski izbor anketirancev smo se odločili zato, ker smo želeli zbrati ustrezne podatke za najbolj vitalen del kmečke populacije (18 do 60 let) in za tiste njene podskupine (člane jedra kmečke družine), katerih ravnanja, mnenja in stališča so najbolj relevantna za oceno stanja kmečkih družin ter spodbud in ovir njihovega ustvarjanja. Ob dejstvu, da na večini slovenskih kmetij gospodarijo moški, kar pomeni, da imajo tudi glavno besedo, ter ob dejstvu, da občuten delež kmetij nima naslednika/naslednice, še večji pa je delež kmetij, na katerih naslednik/naslednica (še) ni poročen/poročena, je struktura anketiranih članov jedra družine dokaj enakomerna.

Skupaj je bilo anketiranih 321 (41,2 %) žensk in 459 (58,9 %) moških, kar gre vsaj do določene mere pripisati dejstvu, da je med nasledniki več moških kot žensk, hkrati pa je med nasledniki več neporočenih kot med naslednicami (preglednica 1).

Preglednica 1: Anketirani člani kmečke družine glede na zakonski stan*

	samski	poročen, zunaj zakon. skupnost	vdovec, razvezan	skupaj	
				%	N
– gospodar/mož	8,3	88,4	3,3	100,0	(301)
– gospodarica/žena	3,5	83,3	13,2	100,0	(227)
– naslednik/mož naslednice	79,7	20,3	–	100,0	(158)
– naslednica/žena naslednika	62,8	31,9	5,3	100,0	(94)
N	(218)	(517)	(45)		(780)
%	27,9	66,3	5,8	100,0	

* Opomba: Šest (0,8 %) razvezanih anketirancev smo priključili ovdovelim, 5 (0,6 %) živečih v zunajzakonski skupnosti pa poročenim.

Naključnost izbora anketiranih je zagotovila njihovo razpršenost po 54 slovenskih občinah, kar pomeni, da je pokrito celotno območje Slovenije, čeprav s tem še ni zagotovljena tudi reprezentativnost anketiranih za vso slovensko kmečko populacijo. Reprezentativnost vzorca namreč ni bila predpostavka raziskave, temveč je ta imela za cilj čim bolj enakomerno zajeti člane štirih skupin jedra kmečke družine ter zbrati podatke o stanju in ravnanju pa tudi o mnenjih in stališčih, pomembnih za spoznanje slovenske kmečke družine ter možnosti njene obstoja in razvoja.

V prid ustreznosti anketiranega vzorca za namen raziskave pa govorijo tudi podatki o deležu anketirancev s posameznimi tipi kmetij, opredeljenih na podlagi aktivnih virov dohodkov gospodinjstva (preglednica 2).

Preglednica 2: Anketirani člani jedra kmečke družine glede na tip kmetije

	čista	mešana	dopolnilna	skupaj	
				%	N
– gospodar/mož	39,9	38,9	25,8	38,6	(301)
– gospodarica/žena	31,2	28,3	37,3	29,1	(227)
– naslednik/mož naslednice	17,3	20,8	25,8	20,3	(94)
– naslednica/žena naslednika	11,6	12,0	16,1	12,1	(158)
N	(173)	(576)	(31)		(780)
%	22,2	73,8	4,0	100,0	

Kot čiste so opredeljene kmetije, ki pridobivajo dohodek samo od kmetijstva (22,2 % ali 173 kmetij).

Kot mešane so opredeljene kmetije, ki pridobivajo dohodek od kmetijstva in od nekmetijskih dejavnosti, med katere uvrščamo poleg zaposlitve še samostojno obrt ali dopolnilno dejavnost na kmetiji. Po kombinaciji kmetijstva z različnimi nekmetijskimi viri dohodkov se 73,9 odstotka anketiranih mešanih kmetij razvršča takole:

	%	N
– kmetijstvo in zaposlitev	65,0	(507)
– kmetijstvo in dopolnilna dejavnost	3,6	(28)
– kmetijstvo, zaposlitev in dopolnilna dejavnost	3,2	(25)
– kmetijstvo in samostojna dejavnost	0,9	(7)
– kmetijstvo, zaposlitev in samostojna dejavnost	0,8	(6)
– kmetijstvo, zaposlitev, samostojna dejavnost in dopolnilna dejavnost	0,4	(3)
% (N)	73,9	(576)

Kot dopolnilne pa so opredeljene kmetije (4 % anketiranih), ki pridobivajo dohodek samo iz nekmetijskih virov, torej svoja kmetijska zemljišča obdelujejo le za samooskrbne potrebe. Glede na nekmetijske vire dohodkov se dopolnilne kmetije uvrščajo v naslednje skupine:

	%	N
– samo zaposlitev zunaj gospodinjstva	2,9	(23)
– samo dopolnilna dejavnost v okviru gospodinjstva	0,4	(3)
– zaposlitev in dopolnilna dejavnost	0,3	(2)
– samostojna dejavnost in dopolnilna dejavnost	0,3	(2)
– samo samostojna dejavnost (obrt, trgovina)	0,1	(1)
Skupaj	4,0	(31)

Anketiranci so tako rekoč v celoti z mešanih (73,9 %) in čistih (22,2 %) kmetij, torej tržni kmetijski pridelovalci – ne glede na to, ali njihova gospodinjstva pridobivajo dohodek tudi iz nekmetijskih virov. Čeprav bi glede na vire dohodkov le družine s čistih in mešanih kmetij lahko brez pomislekov opredelili kot kmečke, pa menimo, da imajo

družine z dopolnilnih kmetij z njimi dosti skupnega. Predpostavljamo namreč, da gre za družine kmečkega izvora, ki so se sicer usmerile na nekmetijske vire dohodkov, niso pa bistveno spremenile življenjskega sloga in sistema vrednot. Zato predvidevamo, da so tudi mnenja in stališča njihovih članov pomembna za preučevane teme.

Za natančno opredelitev kombinacij virov dohodkov smo se odločili zato, da opozorimo na že prisotne kombinacije dohodka iz kmetijstva z dohodkom iz dopolnilnih in samostojnih dejavnosti v okviru kmečkega gospodinjstva. Čeprav v skupini mešanih kmetij prevladujejo tiste, ki kombinirajo dohodek od kmetijstva z dohodkom iz zaposlitve, pa predstavljeni podatki o drugih virih dohodkov morda že nakazujejo prihodnjo smer gospodarskih dejavnosti na slovenskih kmetijah, ki zaradi vedno slabših obetov za redno zaposlitev družinskih članov opozarjajo na še neizčrpane vire dohodkov v okviru kmetije in podeželske skupnosti.

Na čistih in mešanih kmetijah je bilo anketiranih največ gospodarjev/mož, na dopolnilnih pa gospodaric/žena (preglednica 2). Primerjava deležev anketiranih naslednikov/mož naslednic in naslednic/žena naslednikov pa kaže, da je bilo na vseh tipih kmetij anketiranih več prvih kot drugih (preglednica 2).

Preglednica 3: Zakonski stan anketiranih glede na spol

	moški	ženske	skupaj	
			%	N
– samski	32,9	20,9	27,9	(218)
– poročen	64,9	68,2	66,3	(517)
– vdovec	2,2	10,9	5,8	(45)
%	100,0	100,0	100,0	
N	(459)	(321)		(780)

Med anketiranimi moškimi je sicer več samskih (32,9 %) kot med anketiranimi ženskami (20,9 %) (preglednica 3), težko pa je najti partnerja samskim pripadnikom obeh spolov, fantom še nekoliko težje kot dekletom, zlasti pa tistim samskim obeh spolov, ki so že prešli trideseto leto.

Velika večina anketiranih naslednikov/mož naslednic (89,9 %) kot tudi naslednic/žena naslednikov (89,3 %) je mlajših od 35 let, torej zgolj njihova starost samskim naslednikom/naslednicam ne more pomeniti poglobitve ovire, da si dobijo partnerja (preglednica 4). Prav med njimi je tudi večina še samskih. Med samskimi moškimi je mlajših od 35 let namreč 90,1 odstotka, med samskimi ženskami pa 89,5 odstotka (preglednica 5).

Preglednica 4: Anketirani člani jedra kmečke družine glede na starost

	do 24 let	25–34 let	35–44 let	45–54 let	55–ČO let	skupaj	
						%	N
– gospodar/mož	1,3	11,6	25,2	35,5	26,2	100,0	(301)
– gospodarica/žena	3,5	11,0	22,0	33,0	30,4	100,0	(227)
– naslednik/mož naslednice	60,8	29,1	8,2	1,3	0,6	100,0	(158)
– naslednica/žena naslednika	69,1	20,2	5,3	4,3	1,1	100,0	(94)
N	(173)	(125)	(144)	(188)	(150)		(780)
%	22,2	16,0	18,5	24,1	19,2	100,0	

Pearson = 486,489; sign. > 0,00000

Preglednica 5: Starost anketiranih članov jedra kmečke družine glede na spol in zakonski stan

	do 24 let	25–34 let	35–44 let	45–54 let	55–60 let	skupaj	
						%	N
– samski moški/samska ženska	62,3	27,8	6,6	2,6	0,7	100,0	(151)
poročen moški/poročena ženska	77,6	11,9	4,5	–	6,0	100,0	(67)
	1,9	12,7	25,6	34,1	25,6	100,0	(308)
	8,3	14,2	20,5	31,1	26,0	100,0	(254)
N	(173)	(125)	(144)	(188)	(150)		(780)
%	22,2	16,0	18,5	24,1	19,2	100,0	

Pearson = 434,114; sign. > 0,00000

Prav tako bi težko rekli, da je nizka formalna izobrazba samskih moških in samskih žensk ovira za to, da si težko dobijo partnerja/partnerico (preglednica 6).

Preglednica 6: Dosežena formalna izobrazba anketiranih glede na spol in zakonski stan

	manj kot 8-letna osnovna šola	8-letna osnovna šola	dve- ali triletna poklicna šola	srednja šola	višja, visoka šola	skupaj	
						%	N
– samski moški	–	16,6	29,8	44,4	9,3	100,0	(151)
– samska ženska	3,0	13,4	13,4	64,2	6,0	100,0	(67)
– poročen moški	12,0	33,4	36,0	14,3	4,2	100,0	(301)
– poročena ženska	11,8	53,5	13,8	16,9	3,9	100,0	(254)
N	(69)	(273)	(200)	(197)	(41)		(780)
%	8,8	35,0	25,6	25,3	5,3	100,0	

Pearson = 192,411; sign. > 0,00000

Dosežena formalna izobrazba je najnižja pri poročenih ženskah (65,3 % ima končano največ osemletno osnovno šolo) in poročenih

moških (45,4 % je končalo največ osemletno osnovno šolo), mnogo višja pa pri samskih anketirancih. Tako ima končano srednjo šolo ali več 70,2 odstotka samskih žensk in 53,7 odstotka samskih moških. Hkrati pa ugotavljamo (preglednica 6), da je izobrazba poročenih žensk v povprečju nižja od izobrazbe poročenih moških, nasprotno pa je dosežena povprečna formalna izobrazba samskih žensk višja od povprečne izobrazbe samskih moških na slovenskih kmetijah.

Povezava med zakonskim stanom in doseženo formalno izobrazbo je seveda vsaj do določene mere zgolj navidezna in jo je mogoče pojasniti s povezanostjo med starostjo in šolsko izobrazbo znotraj štirih skupin, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom.

Iz primerjave izobrazbene strukture poročenih in neporočenih anketirancev in anketirank najmlajše starostne skupine, v katero smo uvrstili vse anketirance, stare 34 let ali manj (preglednica 7), sledita vsaj dve ugotovitvi:

- prvič, tako v skupini neporočenih moških kot v skupini neporočenih žensk je pomembno več takšnih, ki imajo končano najmanj srednjo šolo, kot v skupinah njihovih neporočenih vrstnikov, in
- drugič, v skupini neporočenih, pa tudi v skupini poročenih žensk je več takšnih, ki so končale najmanj srednjo šolo, kot v obeh skupinah njihovih moških vrstnikov.

Druga ugotovitev sicer ni navidezna, temveč podprta z izkustvenimi podatki (preglednica 7), vendar kljub temu zahteva dodatno pojasnitev. Ta je povezana z dejstvom, da je v Sloveniji večina dve- in triletnih poklicnih šol namenjena predvsem fantom in v mnogo manjšem obsegu dekletom. Če iz tega razloga združimo anketirance in anketiranke, ki so končali dve- oz. triletno poklicno šolo, s tistimi, ki so končali štiriletno srednjo šolo, razlike v deležu samskih moških (77,9 %) in samskih žensk (83,3 %), starih do 34 let, ki so končali poklicno oz. srednjo šolo, tako rekoč izginjajo.

Preglednica 7: Izobrazba anketirancev, starih do 34 let, glede na spol in zakonski stan

	samski moški	samske ženske	poročeni moški	poročene ženske
– manj kot 8-letna osnovna šola	–	–	4,4	1,7
– osemletna osnovna šola	13,2	11,7	15,6	24,6
– dve-, triletna poklicna šola	31,6	13,3	37,8	19,3
– srednja šola	46,3	70,0	33,3	45,6
– višja, visoka šola	8,8	5,0	8,9	8,8
%	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(186)	(60)	(45)	(57)

Prikazani podatki sicer niso reprezentativni za slovensko kmečko populacijo – spomnimo se, da je bil izbor anketiranih namenski – ker

zadevajo njen najbolj vitalni del, vendar iz njih zagotovo lahko sklepa-mo, da gre v slovenski kmečki populaciji za občutne premike v smeri višanja dosežene formalne izobrazbe tudi tistih članov kmečkih dru-žin, ki ostajajo na kmetijah.

(SAMO)OBNAVLJANJE KMEČKEGA SLOJA

V analizi dejavnikov (samo)obnavljanja kmečkega sloja upoštevamo le anketirance, ki so (bili) poročeni ali živijo oz. so živeli v zunajza-konski skupnosti. Pozornost namenjamo poklicni strukturi in poklicni mobilnosti generacije sedanjih gospodarjev/gospodaric ter nasledni-kov/naslednic in njihovih zakonskih partnerjev; poklicni in prostor-ski mobilnosti moških in žensk zaradi poroke; starosti ob poroki in izobrazbi obeh partnerjev glede na spol ter zadovoljstvu poročenih z odločitvijo za poroko na kmetijo.

Poklic in poklicna mobilnost

Prihodnost družinskih kmetij in kmečkih družin v Sloveniji je v veliki meri odvisna od osnovne poklicne dejavnosti članov kmečke družine, predvsem gospodarja/gospodarice in njunega partnerja/partnerice. O družinski kmetiji namreč lahko govorimo le v primeru, če gre za čisto kmetijo (odrasli člani jedra družine delajo samo na kmetiji) ali za me-šano kmetijo (vsaj en član jedra družine dela samo na kmetiji oz. mu kmetovanje pomeni osnovno poklicno dejavnost). Dopolnilne kmetije pa bo iz skupine družinskih kmetij treba prej ali slej izvzeti oziroma jih obravnavati kot samostojno skupino podeželskih gospodinjstev, ki jo sestavljajo tako člani nekdanjih kmečkih gospodinjstev kot mestni priseljenci, ki se samooskrbno/ljubiteljsko ukvarjajo s kmetovanjem (preglednica 8).

Najočitnejša razlika med dvema generacijama v njuni poklicni usmerjenosti (preglednica 8) je izreden upad števila tistih, ki jim je kmetovanje poklic – tako pri moških kot pri ženskah, kar je po eni strani pripisati sorazmerno velikemu deležu naslednikov/mož na-slednic (27,2 %) in naslednic/žena naslednikov (24,0 %), ki se še šola-jo, na drugi strani pa njihovi poklicni mobilnosti navzgor. Pri nasled-nikih/možeh naslednic je v primerjavi z gospodarji/možmi predvsem povečan delež KV in VKV delavcev ter uslužbencev. Prav tako pa se je med naslednicami/ženami naslednikov v primerjavi z gospodari-cami/ženami povečal delež KV in VKV delavk (10,6 %) ter uslužbenk (20,2 %).

Preglednica 8: Anketirani člani jedra kmečke družine glede na poklic, ki ga opravljajo/so ga opravljali pred upokojitvijo

	gospodar/ mož	gospodarica/ žena	naslednik/ mož nasled.	naslednica/ žena nasled.	skupaj	
					%	N
– NK, PK delavec	13,0	7,9	10,8	4,3	10,0	(78)
– KV, VKV delavec	15,0	4,4	20,9	10,6	12,6	(98)
– vodilni delavec, obrtnik	5,3	1,3	6,3	2,1	4,0	(31)
– uslužbenec	5,0	9,3	13,3	20,2	9,7	(76)
– vodil. uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	2,7	0,9	1,3	2,1	1,8	(14)
– kmet	58,1	–	17,1	–	25,9	(202)
– kmetica, kmečka gospodinja	–	25,8	–	25,5	25,1	(196)
– dijak, študent	–	–	27,2	34,0	9,6	(75)
– nezaposlen	1,0	0,4	3,2	1,1	1,3	(10)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(301)	(227)	(158)	(94)		(780)

Zdajšnje stanje v poklicni usmerjenosti naslednikov/naslednic in njihovih partnerjev/partneric sicer ne pomeni, da bodo ti ostali v sedanjem poklicu, če ta ni kmetovanje, ko bodo prevzeli kmetijo. Na vprašanje zaposlenim naslednikom/naslednicam o tem, ali bi bili pod ugodnimi pogoji pripravljeni opustiti zaposlitev in samo kmetovati, je namreč polovica vprašanih odgovorilo pritrdilno, pri čemer jim ni bilo treba opredeliti, kaj razumejo pod »ugodnimi pogoji za kmetovanje« (Barbič, 1990: 259–262). Danes bi sicer težko trdili, da so razmere za kmetovanje bistveno boljše, kot so bile pred desetimi leti, lahko pa trdimo, da so za zaposlovanje zunaj kmetijstva bistveno slabše možnosti, kar bo verjetno marsikaterega naslednika/naslednico prisililo, da se bo posvetil samo kmetovanju.

Iz primerjave poklicne strukture sedanjih gospodarjev/mož in gospodaric/žena s poklicno strukturo njihovih očetov in mater (preglednici 9 in 10) izhajajo naslednje ugotovitve:

Prvič, sedanji gospodarji/možje so v primerjavi s svojimi očeti praviloma iz skupine kmetov v večini primerov prestopili v skupino KV in VKV delavcev, v precej manjšem deležu pa tudi v skupino uslužbencev ter NK in PK delavcev. Delež kmetov se je v eni generaciji zmanjšal z 81,6 na 58,1 odstotka (preglednica 9).

Drugič, sedanje gospodarice/žene, ki so po poklicu kmetice, so v primerjavi s svojimi očeti v celoti ostale v istem, to je v kmečkem sloju – takšnih je kar tri četrtine anketiranih gospodaric/žena. Manjše spremembe med poklici gospodaric/žena in poklici njihovih očetov pa so v skupini uslužbenk, ki jih je med gospodaricami/ženami 9,3 odstotka, med njihovimi očeti pa jih je (bil) le 1 odstotek (preglednica 10).

Preglednica 9: Poklic anketiranih gospodarjev/mož gospodaric ter njihovih očetov in mater

	gospodar/mož gospodarice		njegov oče		njegova mati	
	%	n	%	n	%	N
– NK, PK delavec	13,0	(39)	10,2	(27)	2,7	(6)
– KV, VKV delavec	15,0	(45)	4,1	(H)	1,1	(3)
– vodilni delavec, obrtnik	3,3	(16)	3,4	(9)	0,4	(1)
– uslužbenec	5,0	(15)	0,4	(1)	1,1	(3)
– vodilni uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	2,7	(8)	0,4	(1)	0,4	(1)
– kmet	58,1	(175)	81,6	(217)	–	–
– kmetica, kmečka gospodinja	–	–	–	–	94,8	(257)
– dijak, študent	1,0	(3)	–	–	–	–
– nezaposlen	–	–	–	–	–	–
%	100,0		100,0		100,0	
N		(301)		(266)		(271)

Tretjič, tako za sedanje gospodarje/može kot za gospodarice/žene velja, da so bile njihove matere tako rekoč vse kmetice (94,8 % mater gospodarjev/mož in 94,1 % mater gospodaric/žena). Razlika v poklicni mobilnosti sedanjih gospodarjev/mož in gospodaric/žena je predvsem v tem, da je iz kmečkega prešlo v druge poklice mnogo več sedanjih gospodarjev/mož kot pa gospodaric/žena, o čemer priča podatek, da je v skupini prvih le še 58,1 odstotka kmetov, v skupini drugih pa še vedno 75,8 odstotka kmetic – nesporen dokaz feminizacije kmečkega poklica po drugi svetovni vojni (preglednica 10).

Preglednica 10: Poklic anketiranih gospodaric/žena gospodarjev ter njihovih očetov in mater

	gospodrica/žena gospodarja		njen oče		njena mati	
	%	N	%	N	%	N
– NK, PK delavec	7,9	(18)	13,4	(27)	2,5	(5)
– KV, VKV delavec	4,4	(10)	4,5	(9)	1,0	(2)
– vodilni delavec, obrtnik	1,3	(3)	3,0	(6)	–	–
– uslužbenec	9,3	(21)	1,0	(2)	2,0	(4)
– vodilni uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	0,9	(2)	2,5	(5)	0,5	(1)
– kmet	–	–	75,7	(153)	–	–
– kmetica, kmečka gospodinja	75,8	(172)	–	–	94,1	(191)
– dijak, študent	–	–	–	–	–	–
– nezaposlen	0,4	(1)	–	–	–	–
%	100,0		100,0		100,0	
N		(227)		(202)		(203)

Preglednica 11: Poklic anketiranih naslednikov/mož naslednic ter njihovih očetov in mater

	naslednik/mož naslednice		njegov oče		njegova mati	
	%	N	%	N	%	N
– NK, PK delavec	10,8	(17)	14,7	(23)	7,0	(11)
– KV, VKV delavec	20,9	(33)	14,7	(23)	8,9	(14)
– vodilni delavec, obrtnik	6,3	(10)	4,5	(?)	0,6	(1)
– uslužbenec	13,3	(21)	3,8	(6)	8,8	(14)
– vodilni uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	1,3	(2)	3,8	(6)	–	–
– kmet	17,1	(27)	58,3	(91)	–	–
– kmetica, kmečka gospodinja	–	–	–	–	74,7	(118)
– dijak, študent	3,2	(5)	–	–	–	–
– nezaposlen	27,2	(43)	–	–	–	–
%	100,0		100,0		100,0	
N		(158)		(156)		(158)

Preglednica 12: Poklic anketiranih naslednic/žena naslednikov ter njihovih očetov in mater

	naslednica/žena naslednika		njen oče		njena mati	
	%	N	%	N	%	N
– NK, PK delavec	4,3	(4)	13,2	(12)	6,5	(6)
– KV, VKV delavec	10,6	(10)	12,1	(11)	9,7	(9)
– vodilni delavec, obrtnik	2,1	(2)	9,9	(9)	1,1	(1)
– uslužbenec	20,2	(19)	2,2	(2)	6,5	(6)
– vodilni uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	2,1	(2)	2,2	(2)	–	–
– kmet	–	–	53,3	(53)	–	–
– kmetica, kmečka gospodinja	25,5	(24)	–	–	75,3	(70)
– dijak, študent	34,0	(32)	–	–	–	–
– nezaposlen	1,1	(1)	–	–	–	–
%	100,0		100,0		100,0	
N		(94)		(156)		(93)

Proces feminizacije kmečkega poklica je v začetku 90. let dvajsetega stoletja skorajda zaustavljen, nedvomno pa močno zmanjšan, sodeč po podatkih, po katerih je kmet osnovni poklic 17,1 odstotka sedanjih naslednikov/mož naslednic (preglednica 11) in 25,5 odstotka naslednic/žena naslednikov (preglednica 12). Po socialnem izvoru med obema skupinama tako rekoč ni razlik. Enak delež naslednikov/mož naslednic kot naslednic/žena naslednikov predvsem po materi izvira

iz kmečkega sloja. Matere treh četrtin sedanjih naslednikov /naslednic oz. njihovih partnerjev /partneric so bile po poklicu kmetice. Prav tako pa ima očeta, ki je (bil) po poklicu kmet, enak delež naslednikov /mož naslednic kot naslednic /žena naslednikov.

Ugotavljamo, da gre tako rekoč v celoti za samoobnavljanje kmečkega sloja s pripombo, da se ta v slovenski populaciji številčno zmanjšuje, prehajanja iz kmečkega sloja pa gredo predvsem v smeri uslužbencev (v tem sloju je 20,2 % naslednic /žena naslednikov in 13,3 % naslednikov /mož naslednic) ter v smeri KV in VKV delavcev (v tem sloju je 10,6 % naslednic /žena naslednikov in 20,9 % naslednikov /mož naslednic). Sklepam, da gre v večini primerov za poklicno mobilnost navzgor, to je za prehajanje v statusno uglednejše poklicne skupine.

Poklicna in prostorska mobilnost zaradi poroke

V številnih primerih tako moški kot ženske ob poroki na kmetijo postanejo poklicni kmetje in kmetice ter se pridružijo tistim, ki so ta poklic opravljali že pred poroko.

Zaradi poroke – verjetno so ob tem ali pred tem tudi prevzeli kmetijo – je opustilo zaposlitev mnogo več žensk (pred poroko je bilo zaposlenih kar 42,7 % poročenih kmetic, po poroki pa le še 26,1 %) kot moških (pred poroko jih je bilo zaposlenih 56,8 %, po poroki pa 44,4 %). Z drugimi besedami, zaradi poroke, verjetno povezane tudi s prevzemom kmetije, ali s poroko s prevzemnikom /prevzemnico je opustilo zaposlitev 26,6 odstotka zaposlenih žensk in le 12,4 odstotka zaposlenih moških (preglednica 13).

V obeh primerih so zaposleni ob poroki pripravljeni opustiti zaposlitev v prid kmetovanja. Primerjava poročenih moških, ki poklic kmeta opravljajo šele po poroki, z deležem tistih, ki so ta poklic opravljali že pred poroko, kaže, da se je delež poklicnih kmetov povečal s 40,9 na 53,9 odstotka, tj. za 13 odstotkov. Primerjava deleža žensk, ki so poklic kmetice /kmečke gospodinje opravljale pred poroko, z deležem poročenih žensk, ki ga opravljajo šele po poroki, pa kaže, da se s poroko ta delež poveča s 47,4 na 72,7 odstotka, to je za 25,3 odstotka. Samo dodaten dokaz za dejstvo, da je ob poroki občuten delež žensk – vsekakor pa večji delež žensk kot moških – postavljen pred dejstvo, da mora opustiti zaposlitev ter prevzeti poklic kmetice /kmečke gospodinje! Tudi to je lahko eden od razlogov, zaradi katerih se celo kmečka dekleta nerada poročijo na kmetijo, zlasti še tista, ki so se izšolala za kak drug poklic in se jim je uspelo tudi zaposliti.

Preglednica 13: Poročeni moški in poročene ženske pred poroko in zdaj glede na poklic

	poročeni moški		poročene ženske	
	zdaj	pred poroko	zdaj	pred poroko
– NK, PK delavec	13,3	16,6	7,9	19,0
– KV, VKV delavec	16,2	24,4	4,7	9,1
– vodilni delavec, obrtnik	6,2	6,2	1,6	0,4
– uslužbenec	6,8	8,4	10,7	13,0
– vodilni uslužbenec, strokovnjak z visoko izobrazbo	1,9	1,0	1,2	1,2
– kmet	53,9	40,9	–	–
– kmetica, kmečka gospodinja	–	–	72,7	47,4
– dijak, študent	0,3	2,6	0,8	5,5
– nezaposlen	1,3	–	0,4	4,3
%	100,0	100,0	100,0	100,0
N	(305)	(305)	(253)	(253)

Tako rekoč vsi (97,7 %) poročeni kmetje in kmetice so pred poroko živeli na kmetiji (6,3 %) ali vsaj na deželi, če že ne na kmetiji (37,4 %) (preglednica 14). Medtem ko je že pred poroko živela na kmetiji večina (80,5 %) moških, pa je na kmetiji živela že pred poroko le dobra tretjina žensk. Večina ostalih žensk, ki so zdaj poročene na kmetiji (61,8 %), pa je pred poroko živela na deželi, čeprav ne na kmetiji. Prav zato so verjetno dovolj dobro poznale življenje in delo kmetice, da so se s kmetom tudi poročile ali pa so se z njim poročile zato, ker so se družile z njimi na podežlju, ker so pač tam živele. Možnosti za medsebojna srečavanja in spoznavanja med mladimi na podežlju so nedvomno večje od možnosti, da mladi s podeželja srečajo ustreznega partnerja/partnerico v mestu, s katerim imajo le redke stike. Izjema je sicer v mestih šolajoča se kmečka/podeželska mladina, vendar tudi ta očitno lažje navezuje stike s kmečkimi/podeželskimi vrstniki, saj na domu preživi večji del prostega časa ob sobotah in nedeljah in med počitnicami. Razlikam v številu kmetov in kmetic, ki so že pred poroko živeli na kmetiji, pa vsaj do določene stopnje botruje že večkrat omenjeno dejstvo, da v Sloveniji nasledstvo kmetije še vedno praviloma pripade moškemu potomcu.

Preglednica 14: Bivanje pred poroko glede na spol

	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
			%	N
– na kmetiji	80,5	35,8	60,3	(339)
– na deželi	17,2	61,8	37,4	(210)
– v mestu	2,3	2,4	2,3	(13)
N	100,0	100,0	100,0	
%	(308)	(254)		(562)

Ženska je na kmetiji predvsem kmetica, ne glede na to, ali gre za čisto ali za mešano kmetijo, kar potrjujejo tudi podatki (preglednica 15), po katerih ni razlik med čistimi in mešanimi kmetijami glede na delež tistih, ki so pred poroko živeli na kmetiji; na deželi, vendar ne na kmetiji; ali v mestu. Odstopanje poročenih z dopolnilnih kmetij lahko pripišemo v prvi vrsti njihovem majhnemu deležu (3 %) v anketirani populaciji.

Preglednica 15: Bivanje pred poroko glede na tip kmetije

	čista	mešana	dopolnilna	skupaj	
				%	N
– na kmetiji	59,5	61,3	41,2	60,3	(339)
– na deželi	39,7	36,1	52,9	37,4	(210)
– v mestu	0,9	2,6	5,9	2,3	(13)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(116)	(429)	(17)	100,0	(562)
%	20,6	76,3	3,0		

Ne glede na omenjene razlike med kmeti in kmeticami v bivanju pred poroko lahko trdimo, da je življenje na deželi, če že ne kar na kmetiji, prvi pogoj za poroko na kmetijo.

Starost ob poroki in izobrazba obeh partnerjev

Kot v vsej populaciji se tudi med kmeti sklene največ porok do 30. leta starosti (93,2 %), od tega največ med 20. in 24. letom (48,1 %), le nekoliko manj med 25. in 29. letom (34,3 %), zelo malo pa pred 19. letom (8,1 %). Med 9,5 odstotka tistih, ki so se poročili po tridesetem letu starosti, je 6,6 odstotka napravilo ta korak med 30. in 34. letom in le 2,9 odstotka med 35. in 44. letom starosti.

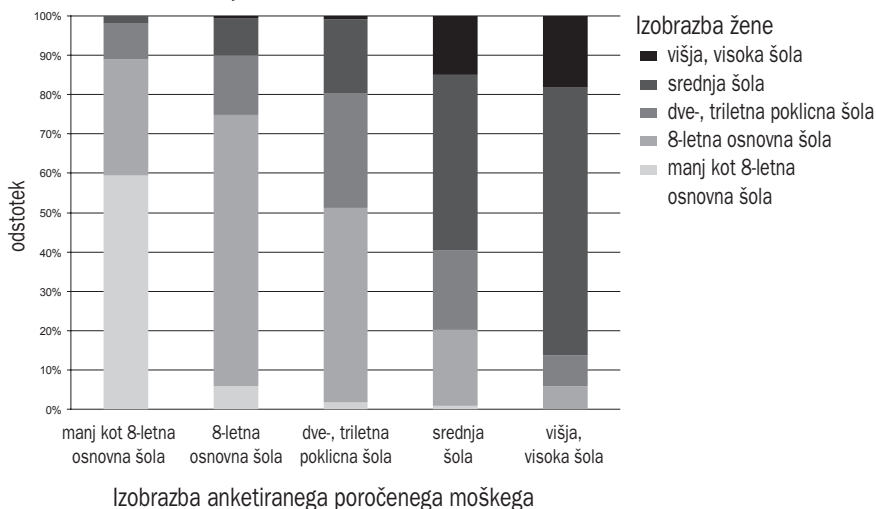
Kljub statistično pomembni razliki v starosti moških in žensk ob prvi poroki, ki gre predvsem na račun večjega števila kmetic kot kmetov, ki so se poročili pred 20. letom starosti, pa se je približno enako velik delež moških (92,2 %) in žensk (94,4 %) poročil do 30. leta starosti (preglednica 16).

Preglednica 16: Starost ob poroki glede na spol

	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
			%	N
– do 20 let	4,6	34,4	18,0	(100)
– 21 do 30 let	87,6	60,0	75,2	(419)
– 31 do 40 let	7,5	5,2	6,5	(36)
– 41 do 44 let	0,3	0,4	0,4	(2)
%	55,1	44,9	100,0	
N	(307)	(250)		(557)

Pearsons = 83,456, sign. > 0,00000

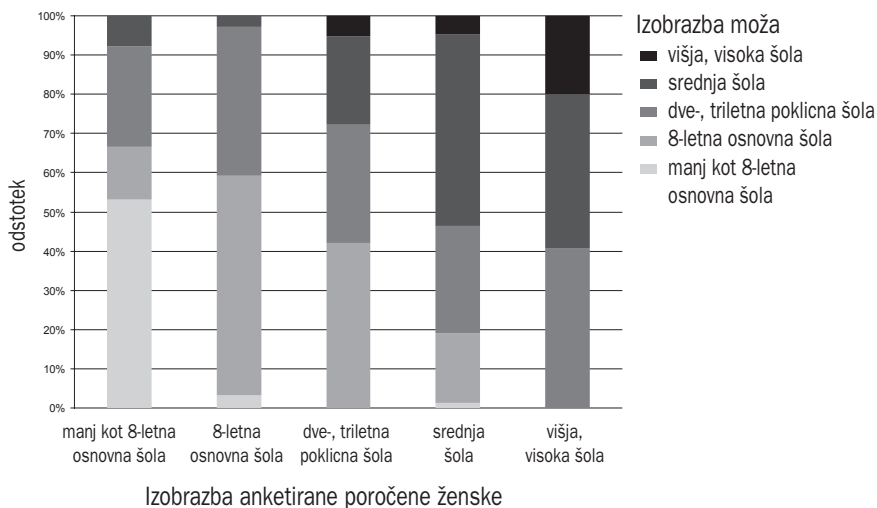
Statistična povezanost med izobrazbo anketiranca in izobrazbo njegove partnerice (slika 2) gre predvsem na račun anketirancev s končno osemletno osnovno šolo, v kateri si je kar 68,9 odstotka anketiranih poiskalo partnerico z enako izobrazbo, in anketirancev, ki osemletne osnovne šole niso končali (59,5 % anketiranih ima partnerico v isti izobrazbeni skupini). Večina partneric anketiranih, ki nimajo enake izobrazbe kot anketiranci, je praviloma iz sosednje nižje ali višje izobrazbene skupine. Od tega pravila nekoliko odstopajo anketirani kmetje z dve- ali triletno poklicno šolo, med katerimi je polovica (51,3 %) takšnih, ki imajo partnerico z nižjo izobrazbo, in petina (19,8 %) takšnih, ki imajo partnerico z višjo izobrazbo, kot jo imajo sami. Skupaj s skupino anketiranih, ki so končali štiriletno srednjo šolo, si partnerico, če že ne iz iste izobrazbene skupine, lažje poiščejo med nižje kot višje izobraženimi od njih samih.

Slika 2: Izobrazba poročenih moških glede na izobrazbo njihovih žena

Povezanost izobrazbe poročenih kmetov z izobrazbo njihovih zakonskih partnerjev (slika 3) kaže enake značilnosti kot povezanost izobrazbe kmetov z izobrazbo njihovih žena z rahlo tendenco povezanosti navzgor v obeh najnižjih izobrazbenih skupinah, v katerih je več takšnih, katerih partnerji imajo višjo izobrazbo, kot jo imajo same. Smer se obrne v skupini tistih, ki so končale srednjo šolo, med katerimi jih ima le 4,7 odstotka partnerja z višjo ali visoko izobrazbo, medtem ko ima višje ali visoko izobraženo partnerico kar 18,2 odstotka poročenih moških iste izobrazbene skupine.

Kljub navedenim razlikam med izobrazbo anketirancev in anketirank v primerjavi z izobrazbo njihovih partnerjev/partneric ugotav-

Slika 3: Izobrazba poročenih žensk glede na izobrazbo njihovih mož

ljamo, da si kmetije in kmetice praviloma izberejo približno enako izobraženega partnerja/partnerico, kot so sami, čeprav zveze z višje izobraženimi partnerji/partnericami med kmeti/kmeticami niso nobena redkost, zlasti ne v skupinah tistih, ki so končali srednjo šolo, pri čemer ženske prednjačijo pred moškimi. Ob tem se vsiljuje misel, da so dekleta/žene s srednjo izobrazbo kot gospodarice, naslednice ali žene naslednikov tiste, od katerih sta močno odvisni vitalnost in spodbudna prihodnost kmečke družine. Vendar kmečka dekleta s poklicno izobrazbo praviloma odidejo s kmetije (ne pozabimo, da je večina naslednikov na slovenskih kmetijah moških), kar je mogoče sklepati tudi iz dejstva, da je med poročenimi kmeti kar polovica (50,3 %) takšnih, ki so končali dve- ali triletno poklicno ali celo srednjo šolo, enako izobrazbo pa ima le slaba tretjina (30,7 %) poročenih žensk (preglednica 6).

Poročenih anketirancev (4,2 %) in anketirank (3,9 %) s končano višjo ali visoko šolo je v preučevani populaciji za zdaj premalo, da bi lahko igrali pomembnejšo vlogo v slovenskem kmečkem sloju, vendar ne smemo spregledati možnosti, da se bo njihov delež povečal že v bližnji prihodnosti.

Zadovoljstvo z odločitvijo za poroko na kmetijo

Čeprav ni sporno, da so tako rekoč vsi poročeni kmetje in kmetice bolj ali manj dobro poznali življenje in delo na kmetiji (pred poroko jih je

na kmetiji ali vsaj na deželi živelo 97,7 %), pa bi se jih brezpogojno enako odločilo le 81,7 odstotka, pod določenimi pogoji pa še dodatnih 6,6 odstotka poročenih anketirancev. Vsak osmi ali deveti kmet/kmetica pa se v primeru, da bi se lahko ponovno odločal(a), ne bi nikoli več odločil(a) za poroko na kmetijo.

Delež tistih, ki niso zadovoljni z odločitvijo, da so se poročili na kmetijo, prav gotovo ni tolikšen, da bi vzbujal posebno skrb, saj se v vsakem poklicu in okolju najdejo posamezniki, ki s svojim delom in življenjem niso zadovoljni. Pač pa kmetje in kmetice, ki so se s poroko napačno odločili, to svojo napako morda težje popravijo kot pripadniki drugih poklicev deloma zaradi tradicije, po kateri ljudje na podežlju težje sprejmejo razvezo kot v mestu, deloma zaradi lastnih pomislov do razveze, deloma pa zato, ker je kmetijo kot vir ekonomske in socialne varnosti članov kmečke družine težko razdeliti med njene posamezne člane oz. med razvezana zakonca.

Med poročenimi kmeti/kmeticami (preglednica 17) ni statistično pomembne razlike glede na to, kako bi se odločili, če bi imeli možnost ponovnega odločanja o poroki na kmetijo. Sklepamo, da razlogi za (ne)zadovoljstvo s poroko na kmetijo niso povezani s spolom zakonca oz. z njegovim/njenim položajem v kmečki družini in na kmetiji, temveč so bodisi osebne narave bodisi so povezani s širšim okoljem. Najverjetneje pa gre za splet različnih dejavnikov, katerih skupni učinki so prepričali skoraj petino (18,3 %) anketiranih poročenih, da se nikakor ne bi znova poročili na kmetijo ali bi to storili le pod določenimi pogoji. Ti pogoji zadevajo predvsem samo kmetijo (večjo po obsegu, bolje opremljeno, mehanizirano, urejeno) ter nasploh boljše razmere za kmetovanje. Sledita dva pogoja, ki sta povezana s pravočasnim prevzemom kmetije in s potrebo mladih, da imajo samostojno gospodinjstvo. Nekaj anketiranih pa je omenilo pogoje, povezane s kmečkim delom (manj dela, boljše plačano in bolj cenjeno kmečko delo). Kot pogoj za ponovno poroko na kmetijo pa so bili po enkrat omenjeni še možnosti zaposlitve, bližina doma in boljši odnosi med ljudmi.

Preglednica 17: Pripravljenost poročenih za ponovno odločitev za poroko na kmetijo glede na spol

	poročeni	poročene	skupaj	
	moški	ženske	%	N
– ponovno bi se brez pomislov poročil(a) na kmetijo	84,4	78,3	81,7	(459)
– na kmetijo bi se ponovno poročil(a) le pod določenimi pogoji	5,5	7,9	6,6	(37)
– nikoli več se ne bi poročil(a) na kmetijo	10,1	13,8	11,7	(66)
%	100,0	100,0	100,0	
N	(308)	(254)		(562)

Pearsons = 3,435, sign. > 0,17947

OTROCI V KMEČKIH DRUŽINAH

Brez otrok ni družine, torej tudi kmečke ne. Zato ni naključje, da so med petnajstimi motivi za ustvarjanje družine anketirani kmetje/kmetice dali prednost tistim, ki zadevajo otroke. Ko so posamezne ponujene motive za ustvarjanje družine ocenjevali z ocenami od 1 (najmanj pomemben motiv) do 5 (najbolj pomemben), so se glede na doseženo povprečno oceno v prvo polovico uvrstili naslednji:

- družina omogoča najprimernejšo nego in vzgojo otrok (4,5)
- želja po družini in otrocih (4,4)
- družina zagotavlja ohranitev in nadaljevanje slovenskega rodu (4,2)
- družina zagotavlja nasledstvo in prihodnost kmetije (4,0)

Šele tem sledijo motivi socialne varnosti, kot so preskrbljenost na starost in v primeru bolezni (4,0), življenje v družini daje občutek smisla in pripadnosti (4,0), družina zagotavlja socialno varnost (3,8) in delovno silo (3,6). Sledijo individualni in statusni motivi: življenje v družini ima številne ekonomske prednosti (3,5); družina posamezniku zagotavlja višji družbeni položaj (3,5); družina daje možnosti za razvijanje lastnih nagnjenj in sposobnosti (3,3) ipd. (Barbič, Hribernik, 1991: 7–9).

Število otrok in število zelenih otrok v kmečkih družinah

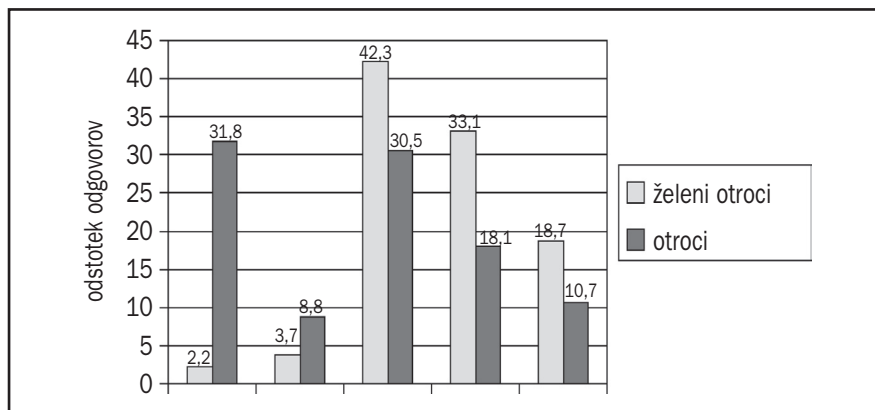
Medtem ko kar tretjina (31,8 %) anketiranih (še) nima otrok, pa jih le 2,2 odstotka tudi ne želi imeti. Takšnih, ki imajo (8,8 %) oziroma si želijo (3,7 %) le enega otroka, je med anketiranci izredno malo. Večina jih ima dva (30,5 %) ali tri (18,1 %), še več pa je takih, ki bi želeli imeti dva (42,3 %) ali tri (33,1 %) otroke. Hkrati pa ugotavljamo, da številne kmečke družine v Sloveniji še niso izginile, saj ima skoraj vsaka deseta kmečka družina štiri otroke ali več (preglednica 18). Sodeč po podatku, po katerem si skoraj polovica (18,7 %) anketiranih želi vsaj štiri otroke, pa bodo družine z več otroki tudi v prihodnje ena od značilnosti slovenskih kmečkih družin.

Razlika med dejanskim in zelenim številom otrok (slika 4) gre nedvomno na račun samskih anketirancev, posebej samskih žensk, med katerimi je kar 9 odstotkov takih, ki si otrok ne želijo, in dodatno 9 odstotkov takih, ki si želijo le enega otroka (preglednica 18).

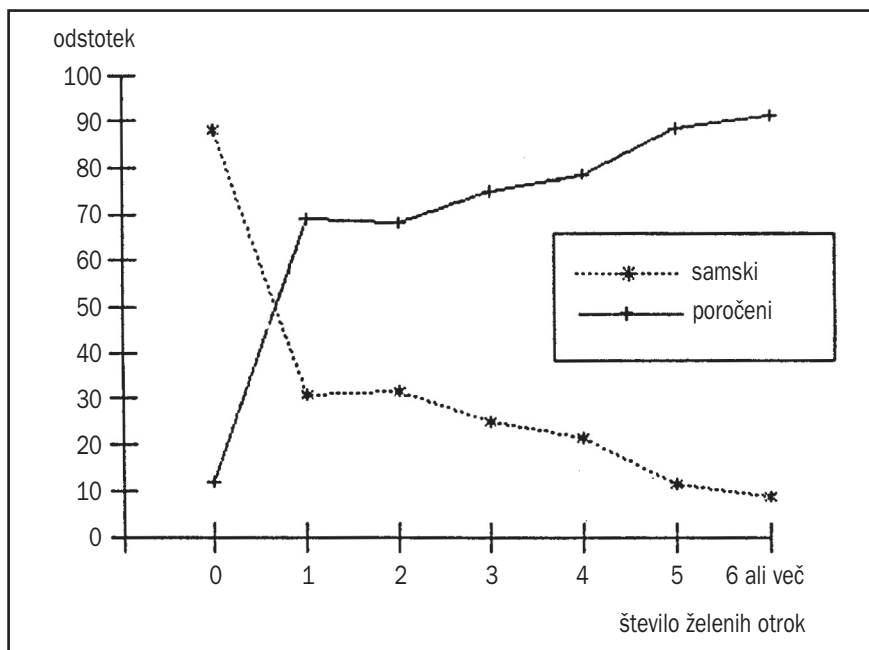
Preglednica 18: Število zelenih otrok glede na spol in stan anketiranih

	samski moški	samske ženske	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
					%	N
– nič	6,0	9,0	0,3	0,4	2,2	(17)
– eden	2,0	9,0	3,6	3,5	3,7	(29)
– dva	49,7	43,3	44,5	35,0	42,3	(330)
– tri	30,5	28,4	31,8	37,4	33,1	(258)
– štiri	7,9	10,4	11,7	13,0	11,3	(88)
– pet	2,6	–	4,5	6,7	4,5	(35)
– šest ali več	1,3	–	3,6	3,9	2,9	(23)
%	100,00	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(67)	(308)	(254)		(780)
%	19,4	8,6	39,5	32,6	100,0	

Nasprotno pa enak delež samskih (88,1) in poročenih moških (88,0 %) ter skoraj enak delež samskih (82,1 %) in poročenih žensk (85,4 %) želi imeti dva do štiri otroke. Razlike med samskimi in poročenimi kmeticami so predvsem v deležih tistih, ki si otrok ne želijo ali želijo le enega otroka (v tem deležu prednjačijo samski – 18 % pred poročenimi – 3,9 %), ter v deležu tistih, ki si želijo pet, šest otrok ali več. Med samskimi kmeticami ni namreč nobene, ki bi si želela pet otrok ali več, med poročenimi pa je takšnih kar 10,6 odstotka (preglednica 18).

Slika 4: Število otrok in število zelenih otrok

Če primerjamo le samske in poročene anketirance obeh spolov, opazimo največje razlike v številu tistih, ki si ne želijo nobenega otroka, ter v številu tistih, ki si želijo pet otrok ali več. Med neporočenimi je

Slika 5: Poročeni in neporočeni glede na število želenih otrok

več tistih, ki si otrok sploh ne želijo, med poročenimi pa tistih, ki si želijo pet otrok ali več (slika 5).

Neporočeni, z izjemo ene ženske, ki ima dva otroke, so vsi brez otrok in kar 6,9 odstotka je med njimi takšnih, ki si otrok ne želijo (preglednica 19). Čeprav se zdi želja po otrocih večini ljudi samoumevna, pa si nedvomno nekateri posamezniki in posameznice otrok preprosto ne želijo, ker imajo v življenju pač druge ambicije in načrte, ali pa so se za to odločili, ker ne vidijo možnosti, da bi otroke (še) lahko imeli. Vendar pa sorazmerno velik delež anketiranih neporočenih članov jedra kmečke družine, ki so izjavili, da si otrok ne želijo, vsiljuje misel, da so takšni izjavi poleg morebitnih notranjih osebnih razlogov botrovali tudi, morda celo predvsem objektivni razlogi, kot so starost, slabe ali nikakršne možnosti za poroko, slabe materialne možnosti ipd. Večina neporočenih anketirancev si otroke seveda želi. Dobre tri četrtine (77,5 %) si jih želi dva otroke (47,7 %), 29,8 odstotka pa tri. Mnogo manj je takšnih, ki si želijo samo enega otroka (4,1 %), štiri (8,7 %) in pet ali več otrok (2,8 %). V tej skupini sta tudi dva neporočena moška, od katerih si eden želi sedem otrok, eden pa deset, kar je v današnjih časih težko opredeliti kot resno željo.

Preglednica 19: Število zelenih otrok med neporočenimi moškimi in ženskami

	samski moški	samske ženske	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
					%	N
– nič	6,0	9,0	0,3	0,4	2,2	(17)
– eden	2,0	9,0	3,6	3,5	3,7	(29)
– dva	49,7	43,3	44,5	35,0	42,3	(330)
– trije	30,5	28,4	31,8	37,4	33,1	(258)
– štirje	7,9	10,4	11,7	13,0	11,3	(88)
– pet	2,6	–	4,5	6,7	4,5	(35)
– šest ali več	1,3	–	3,6	3,9	2,9	(23)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	(151)	(67)	(308)	(254)		(780)
%	19,4	8,6	39,5	32,6	100,0	

Dejstvo, da med neporočenimi moškimi in ženskami ni večjih razlik glede števila zelenih otrok (preglednica 19), zagotavlja, da se bosta prihodnja partnerja lahko uskladila glede njihovega števila.

Želje po otrocih je v celoti uresničilo ali jih še namerava uresničiti kar 56,6 odstotka anketiranih kmetov/kmetic. Če njim prištejemo še 331 (28,8 %) samskih anketirancev, ki želja po otrocih niso uresničili niti ne vedo, ali bodo to lahko storili, ker nimajo partnerja/partnerice, ostane le 94 (12,1 %) poročenih kmetov/kmetic, ki želja po številu otrok niso uresničili.

Med samskimi moškimi (49,7 %) in samskimi ženskami (41,8 %) je največ takih, ki si želijo dva otroka, sledijo pa jim tisti, ki si želijo tri otroke (samski moški 30,5 %, samske ženske 28,4 %). Torej se samski kmetje in samske kmetice ne razlikujejo po tem, koliko otrok si želijo. Prav tako pa ni razlik med poročenimi kmeti in poročenimi kmeticami glede na delež tistih, ki si želijo več otrok, kot pa jih imajo. V obeh skupinah je največ takih, ki bi želeli enega ali dva otroka več, zelo malo pa takih, ki bi si želeli tri otroke ali več poleg tistih, ki jih že imajo (preglednica 20).

Pri dobri polovici anketirancev (54 %) ni razlik med dejanskim in zelenim številom otrok, vsi ostali pa bi si, razen treh, želeli več otrok, kot pa jih imajo. Velik delež anketiranih (45,7 %), ki bi si želeli več otrok, kot jih imajo, gre predvsem na rovaš samskih kmetov in kmetic, ki želja po otrocih sploh še niso uresničili, z izjemo 6 odstotkov samskih moških in 9 odstotkov samskih žensk, ki otrok nimajo in si jih tudi ne želijo. Med sedemnajstimi anketiranimi (2,2 %), ki si otrok ne želijo, je namreč kar 9 (1,9 %) samskih moških in 6 (0,8 %) samskih žensk, kar hkrati pomeni, da si otrok ne želita le 2 (0,2 %) poročeni osebi.

Preglednica 20: Razlika med želenim in dejanskim številom otrok glede na spol in zakonski stan anketiranih

	samski moški	samske ženske	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
					%	N
-5	–	–	–	0,4	0,1	(1)
-2	–	–	–	0,4	0,1	(1)
-1	–	–	0,3	–	0,1	(1)
0	6,0	9,0	73,4	70,9	54,0	(421)
+1	2,0	10,4	14,0	14,6	11,5	(90)
+2	49,7	41,8	8,8	9,4	19,7	(154)
+3	30,5	28,4	1,6	3,1	10,0	(78)
+4 ali več	11,9	10,4	1,9	1,2	4,4	(34)
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	(780)

Pearson = 430,317; sig. > 0,00000

Tako med samskimi moškimi (49,7 %) kot med samskimi ženskami (41,8 %) je največ takih, ki si želijo dva otroka, sledijo pa jim tisti, ki si želijo tri (samski moški – 30,5 %, samske ženske – 28,4 %). Torej se samski kmetje in samske kmetice ne razlikujejo po tem, koliko otrok si želijo (preglednica 21).

Razlogi za neuresničenost želja po otrocih

Glede razlogov, zaradi katerih želja po otrocih niso uresničili (preglednica 21), med poročenimi moškimi in poročenimi ženskami ni bistvenih razlik z izjemo razloga »zaradi starosti, bolezni«, ki ga je navedlo precej več žensk (50 %) kot moških (12,5 %).

Preglednica 21: Glavna ovira, zaradi katere poročeni anketiranci niso uresničili želja po otrocih, glede na spol

	poročeni moški	poročene ženske	skupaj	
			%	N
– zaradi starosti, bolezni	42,5	51,0	46,8	(44)
– otroci so predragi	27,7	23,4	25,5	(24)
– v bližini ni vrtcev, šol	8,5	2,1	5,3	(5)
– nerazumevanje, slabi odnosi v družini	4,3	6,4	5,3	(5)
– slabe možnosti za zdravstveno varstvo	–	1,3	2,1	(2)
– drugi razlogi	17,0	12,8	14,4	(14)
%	100,0	100,0	100,0	
N	(47)	(47)		(94)

Čeprav je delež tistih, ki želja po otrocih niso mogli uresničiti, majhen, pa ni zanemarljivo dejstvo, da so med njimi – tako med moškimi kot med ženskami – tudi taki, ki navajajo ekonomske razloge (25,5 %) in razloge, ki zadevajo slabo dostopnost do vzgojnih (5,3 %) in zdravstvenih ustanov (2,1 %). Zadnja dva razloga sta kljub majhnemu deležu tistih, ki so ju opredelili kot pomembno oviro, zaradi katere niso uresnili svojih želja po otrocih, zanimiva predvsem kot kazalca oza-veščenosti kmetov/kmetice o tem, kaj otroci na podeželju potrebujejo oz. kaj pogrešajo.

Upoštevani razlogi, zaradi katerih anketirani niso mogli uresničiti zelenega števila otrok, temeljijo na predpostavki, da si kmetje/kmetice želijo več otrok, kot jih imajo, kar potrjujejo tudi že navedeni podatki o razliki med zelenim in dejanskim številom otrok.

Prikrajsanost otrok, ki živijo na deželi

Nekateri razlogi, zaradi katerih predvsem poročeni kmetje/kmetice želja po številu otrok niso uresnili, opozarjajo na pomanjkljivo socialno infrastrukturno opremljenost podeželja, kar nakazujejo našte-te ovire oz. razlogi, zaradi katerih poročeni anketiranci nimajo toli-ko otrok, kot bi jih želeli. Podatki o tem, ali otroci ustrezne starosti obiskujejo vrtec, srednjo, višjo ali visoko šolo, le deloma podpirajo trditve, po kateri so slabe možnosti za varstvo predšolskih otrok in za njihovo šolanje po končani osnovni šoli razlog, zaradi katerega anke-tirani kmetje/kmetice nimajo toliko otrok, kot bi jih želeli. Medtem ko pomanjkanje vrtcev vsaj do neke mere lahko uvrstimo med ovire za večje število otrok v kmečkih družinah (vrtce obiskuje le 26,1 % otrok ustrezne starosti), pa bi to težko trdili za srednje, višje in visoke šole, ki jih dijaki in študentje praviloma obiskujejo zunaj kraja stalnega bi-vališča. Zbrani podatki kažejo, da otrokom iz kmečkih družin šolanje po končani osnovni šoli ni nedostopno. Srednjo šolo namreč obiskuje 66,1 odstotka, višjo 15,7 odstotka ter visoko šolo ali umetniško akade-mijo 39,4 odstotka mladih ustrezne starosti. Očitno ležijo vzroki pri-krajsanosti podeželskih otrok v primerjavi z mestnimi otroci drugje in ne v slabih možnostih za nadaljevanje šolanja po končani osnovni šoli.

Pa si poglejmo mnenja anketiranih kmetov/kmetice o tem, v čem so predšolski otroci v primerjavi z mestnimi prikrajšani, v čem pa so njihove prednosti v primerjavi z mestnimi vrstniki!

Odgovori na vprašanje o tem, v čem so otroci na podeželju v primer-javi z mestnimi otroki prikrajšani, kažejo, da 89 odstotkov ali 694 an-ketiranih, ki so izjavili, da so podeželski otroci v primerjavi z mestnimi prikrajšani, takšno prikrajsanost tudi konkretizirajo (preglednica 22).

Preglednica 22: Področja prikrajšanosti otrok, ki živijo na deželi

	%	N
– slabše možnosti za interesne dejavnosti, različne tečaje, športne aktivnosti	79,2	(544)
– manj prostega časa, več dela	74,4	(511)
– prikrajšani so za počitnice	58,2	(400)
– slabše možnosti za izobraževanje in varstvo	51,7	(355)
– nižja življenjska raven	23,1	(159)
– imajo manj družbe in stikov z ljudmi	21,6	(158)
– manj pozornosti staršev in vzgojiteljev	12,4	(85)
– so manj samostojni in manj samozavestni	11,9	(82)

N = 694

Navedene prikrajšanosti se združujejo v tri dimenzije (preglednica 23):

- slabše možnosti za zunajšolske dejavnosti, slabše možnosti za izobraževanje in varstvo ter manj časa in več dela (faktor1);
- nižja življenjska raven ter prikrajšanost za počitnice (faktor 2);
- manjša samostojnost in pomanjkanje samozavesti, manj pozornosti staršev in vzgojiteljev, pa tudi manj družbe in stikov z ljudmi (faktor 3).

Preglednica 23: Faktorska analiza spremenljivk prikrajšanosti otrok, ki živijo na podeželju

	F1	F2	F3
– manj možnosti za interesne dejavnosti, različne tečaje, športne aktivnosti	.73	-.04	-.24
– slabše možnosti za izobraževanje in varstvo (oddaljenost)	.67	-.04	-.14
– manj prostega časa, več dela	.45	.32	-.33
– nižja življenjska raven	-.16	.81	.01
– prikrajšanost za počitnice	.09	.78	.07
– manj so samostojni in samozavestni	-.13	-.02	-.76
– manj pozornosti staršev in vzgojiteljev	.02	-.03	-.72
– manj družbe, stika z ljudmi	.39	.04	-.44

pojasnjena varianca = 54,1 %

Relevantnost identificiranih dimenzij prikrajšanosti podeželskih otrok potrjuje visok delež (54,1 %) pojasnjene variance preučevane teme.

Štiri skupine anketiranih (samski moški, samske ženske, poročeni moški, poročene ženske) se pomembno razlikujejo po deležu tistih, ki so poudarili posamezne oblike prikrajšanosti podeželskih otrok v primerjavi z mestnimi otroki. Tako največ samskih kmetič opozarja na prikrajšanost podeželskih otrok za počitnice ter na slabše možnosti za izobraževanje in varstvo otrok na podeželju. Dodatno pa skupaj s poročenimi kmeticami opozarjajo še na slabše možnosti za interesne dejavnosti in na nižjo življenjsko raven podeželskih otrok v primerja-

vi z mestnimi otroki (preglednica 24). Gre za ponovno in natančneje opredeljeno ugotovitev, po kateri več žensk kot moških razmišlja o možnostih, ki jih imajo podeželski otroci za razvoj, ter neposredno ali posredno opozarjajo predvsem na pomanjkljivo socialno infrastrukturno opremljenost podeželja, pa tudi na to, da se kmečki starši premalo ukvarjajo z otroki.

Preglednica 24: Percepcija prikrajšanosti otrok, ki živijo na podeželju, glede na spol in zakonski stan anketirancev

	samski		poročeni		skupaj	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
– manj možnosti za interesne dejavnosti, različne tečaje, športne aktivnosti	793	81,4	75,8	82,6	79,2	(544)
– manj prostega časa, več dela	66,7	72,9	75,1	78,6	74,4	(511)
– prikrajšanost za počitnice	60,0	66,9	56,9	56,7	58,2	(400)
– slabše možnosti za izobraževanje in varstvo (oddaljenost)	43,7	64,4	50,9	54,0	51,7	(355)
– nižja življenjska raven	20,7	27,1	21,6	25,4	23,1	(159)
– manj družbe, stika z ljudmi	22,2	25,4	20,4	22,3	21,6	(150)
– manj pozornosti staršev in vzgojiteljev	11,1	10,2	13,8	12,1	12,4	(85)
– manj so samostojni in samozavestni	12,6	11,9	11,5	12,1	11,9	(82)

Prednosti podeželskih otrok

Ali prednosti, ki jih imajo otroci na deželi v primerjavi z otroci v mestu, odtehtajo pomanjkljivosti? Ali so preučevane prednosti in pomanjkljivosti sploh primerljive? Ali njihovo vrednotenje ni predvsem subjektivno in ima malo zveze z realnostjo? Na takšna in drugačna vprašanja je vsaj do neke mere moč najti odgovor v podatkih o tem, kakšne prednosti imajo po mnenju kmetov in kmetič otroci na podeželju v primerjavi z mestnimi otroki. Že dejstvo, da je ogromna večina anketiranih prepričana, da ima življenje na podeželju za otroke tako prednosti (98 %) kot pomanjkljivosti (89 %), navaja na misel, da se kmetje/kmetice zavedajo tako dobrih kot slabih strani podeželskega življenja in o njih bolj ali manj objektivno razsojajo (preglednica 25).

Enajst preučevanih prednosti se združuje v dve dimenziji (preglednica 26): prva zadeva dejavnike okolja, druga pa družinsko vzgojo ter stike s starši, sorodniki in vrstniki. Obe dimenziji skupaj pojasnita 40,4 odstotka variance preučevane teme in sta med seboj statistično pomembno povezani ($r = 0,39$).

Preglednica 25: Področja prednosti otrok, ki živijo na deželi
(N = 765)

	%	N
a) – večja svoboda, sproščenost, več prostora za gibanje	81,9	(622)
– stik z naravo, živalmi	81,0	(615)
– čisto okolje, čist zrak	80,5	(611)
– domača hrana	66,1	(502)
b) – več dela in delovnih navad	63,2	(480)
– zdravo življenje	59,3	(450)
– domače varstvo, več stika s starši in starimi starši	58,5	(444)
c) – večja prometna varnost	47,4	(360)
– manj slabe družbe	45,8	(348)
– boljša vzgoja	34,0	(258)
č) – več družbe vrstnikov	17,0	(129)

Preglednica 26: Faktorska analiza spremenljivk prednosti otrok, ki živijo na podeželju

	F1	F2
– čisto okolje, čist zrak	.82	-.25
– zdravo življenje	.70	-.00
– stik z naravo, živalmi	.65	.03
– domača hrana	.52	.22
– večja prometna varnost	.42	.29
– večja svoboda, sproščenost, več prostora za gibanje	.26	.17
– boljša vzgoja	-.05	.73
– manj slabe družbe	-.01	.70
– več družbe vrstnikov	-.08	.50
– več dela, delovnih navad	.19	.48
– domače varstvo, več stika s starši in starimi starši	.29	.47

pojasnjena varianca = 40,4 %

Razlike med štirimi skupinami anketiranih, opredeljenih s spolom in zakonskim stanom (preglednica 27), kažejo, da med njimi ni večjih razlik v deležu anketiranih, ki so kot prednosti poudarili pet od enajstih preučevanih prednosti (več dela in delovnih navad, zdravo življenje, domače varstvo in več stika s starši/starimi starši, večja prometna varnost in več stikov z vrstniki). Pač pa štiri od enajstih prednosti v večjem deležu navajajo poročeni moški in poročene ženske kot neporočeni anketiranci obeh spolov. To so naslednje prednosti: otroci imajo več prostora za gibanje, domača hrana, manj slabe družbe, boljša vzgoja. Stik z naravo in živalmi ter čisto okolje in zrak kot prednosti otrok na deželi neporočene ženske navajajo v pomembno večjem številu kot ostale tri skupine anketiranih.

Postavljeni pred dejstvo, da so že poročeni in imajo že otroke, tako poročeni moški kot poročene ženske iščejo potrditev tega dejstva tudi v iskanju prednosti, ki jih imajo podeželski otroci pred mestnimi. Čeprav o nekaterih prednostih ni treba dvomiti (več svobode in prostora za gibanje, domača hrana), pa druge opozarjajo predvsem na psihološko doživljanje kmetov /kmetič kot staršev, ki želijo svojim otrokom vse najboljše (manj slabe družbe, boljša vzgoja).

Preglednica 27: Percepcija prednosti otrok, ki živijo na deželi, pred otroci v mestu

	samski		poročeni		skupaj	
	M	Ž	M	Ž	%	N
– večja svoboda, sproščenost, več prostora za gibanje	82,4	74,2	82,3	83,3	81,9	(622)
– stik z naravo, živalmi	77,7	86,4	80,6	82,1	81,0	(615)
– čisto okolje, čist zrak	79,1	86,4	79,9	80,5	80,5	(611)
– domača hrana	58,8	60,6	69,9	67,5	66,1	(502)
– več dela, delovnih navad	61,5	63,6	64,2	63,0	63,2	(480)
– zdravo življenje	60,8	65,2	57,5	58,9	59,3	(450)
– domače varstvo, več stika s starši in starimi starši	56,1	60,6	59,2	58,5	58,5	(444)
– večja prometna varnost	47,3	50,0	44,1	50,8	47,4	(360)
– manj slabe družbe	31,8	37,9	4,5	53,3	45,8	(348)
– boljša vzgoja	29,1	31,8	35,8	35,4	34,0	(258)
– več družbe vrstnikov	18,9	19,7	15,4	17,1	17,0	(129)

ZAKAJ MLADI ŠE OSTAJAJO V KMETIJSTVU IN NA VASI

Odgovor na postavljeno vprašanje ni preprost in ni enodimenzionalen. Po nekakšnem splošnem prepričanju je najbolj pri roki odgovor »ker nimajo drugih možnosti«, pa tudi odgovor »zaradi tradicije in navezanosti na zemljo« bi marsikateremu vprašanemu kaj hitro prišel na misel.

Odgovori 780 vprašanih kmetov in kmetič samo deloma potrjujejo predstavljeno splošno mnenje. Med tremi dimenzijami, vzdolž katerih se razporejajo konkretni razlogi, zaradi katerih mladi še ostajajo v kmetijstvu in na vasi, le ena zadeva čustvene razloge (družinska tradicija, navezanost na dom in starše ter skrb za ostarele starše – F3, preglednica 28). Drugi dve dimenziji, ki povezujeta preostalih sedem od skupaj deset konkretnih razlogov, pa sta precej racionalne narave. In sicer ena dimenzija razlogov (F1, preglednica 28) zadeva primerno velikost in opremljenost kmetije ter veselje do kmečkega poklica, ki

se mu pridružuje nekoliko subjektivno obarvano upanje na izboljšanje položaja v kmetijstvu, druga pa slabe možnosti za zaposlitev v mestu, kjer je tudi življenje dražje (F2, preglednica 28).

Šele upoštevanje vseh treh dimenzij oz. njihova kombinacija da ustrezen odgovor na vprašanje o tem, zakaj mladi še ostajajo v kmetijstvu in na vasi. Ali drugače rečeno, mlade zadržujejo v kmetijstvu v prvi vrsti ekonomski razlogi (dobre možnosti za dohodek od kmetije ter slabe možnosti za zaposlitev v mestu) in šele v njihovem okviru lahko pridejo do veljave tudi neekonomski razlogi.

Če pa o pomembnosti posameznih razlogov, zaradi katerih po mnenju anketiranih mladi še ostajajo v kmetijstvu in na vasi, sklepamo na podlagi števila tistih, ki so upoštevane razloge opredelili kot pomembne, pa ugotovimo, da prva tri mesta zasedajo razlogi emocionalne narave (preglednica 29), prvi ekonomski razlog pa se je uvrstil šele na četrto mesto. Povsem na dnu rang lestvice pa sta razloga, ki opozarjata bodisi na neustrezne osebne značilnosti, ki bi mladim omogočile zapustiti kmetijo (niso usposobljeni za drug poklic), bodisi na neugodne razmere v mestu (drago življenje).

Preglednica 28: Faktorska analiza spremenljivk razlogov, zaradi katerih mladi še vedno ostajajo v kmetijstvu in na vasi

	F1	F2	F3
– dobro urejena, mehanizirana kmetija	.69	.94	.11
– navezanost na zemljo, veselje do kmečkega poklica	.65	–.19	–.05
– velikost kmetije zagotavlja dober dohodek	.62	.19	.10
– upanje na izboljšanje položaja v kmetijstvu	.56	.13	–.01
– pomanjkanje delovnih mest v mestu	.13	.80	–.26
– drago življenje v mestu	.12	.66	.10
– niso usposobljeni za drug poklic	–.20	.48	.37
– nadaljevanje družinske tradicije	–.10	.01	.65
– skrb za ostarele starše	.18	.10	.65
– navezanost na dom, starše	.25	–.21	.60

Primerjava štirih skupin, določenih s spolom in zakonskim stanom anketiranih, dodatno osvetljuje podatke o pomembnosti posameznih razlogov, zaradi katerih mladi še ostajajo v kmetijstvu in na podeželju (preglednica 29). Podatki namreč kažejo, da je med samskimi moškimi najmanjši delež tistih, ki kot razloge ostajanja na kmetiji navajajo navezanost na zemljo in veselje do kmečkega poklica, navezanost na dom in starše ter pomanjkanje delovnih mest v mestu in neusposobljenost za drug poklic. Hkrati jih skupaj s samskimi kmeticami tudi najmanj skrbi drago življenje v mestu. Čeprav samski kmetje hkrati ne izstopajo po večjem deležu tistih, ki bi bili prepričani, da je razlog ostajanja mladih v kmetijstvu dobro urejena in mehanizirana kmetija,

ali prepričanje, da velikost kmetije zagotavlja pomemben dohodek, se zdi, da v njih prevladuje optimizem, ponazorjen v upanju na izboljšanje položaja kmetijstva.

Preglednica 29: Razlogi, zaradi katerih mladi še ostajajo v kmetijstvu in na vasi, glede na spol in zakonski stan (N = 774)

	samski moški	poročeni moški	samske ženske	poročene ženske	skupaj	
					%	N
– navezanost na zemljo, veselje do kmečkega poklica	78,8	81,3	82,1	81,7	81,0	(625)
– nadaljevanje družinske tradicije	68,9	73,8	62,7	71,7	71,2	(551)
– navezanost na dom, starše	55,6	60,0	71,6	63,7	61,4	(475)
– dobro urejena in mehanizirana kmetija	58,3	57,7	59,7	53,8	56,7	(439)
– upanje na izboljšanje položaja v kmetijstvu	49,0	44,3	35,8	46,2	45,1	(349)
– pomanjkanje delovnih mest v mestu	37,1	45,9	43,3	45,4	43,8	(339)
– skrb za ostarele starše	41,1	41,0	43,3	41,4	41,3	(320)
– velikost kmetije zagotavlja pomemben dohodek	39,1	41,0	46,3	33,5	38,6	(299)
– niso usposobljeni za drug poklic	27,2	34,1	34,3	30,7	31,5	(244)
– drago življenje v mestu	20,5	21,0	28,4	28,3	23,9	(185)

pojasnjena varianca = 47,8 %

Samoobnavljanje kmečkega sloja, pa tudi morebitni (številnejši) prehodi iz nekmečkih slojev v kmečki so že, v prihodnosti pa bodo še bolj, povezani z gospodarsko uspešnostjo kmetije in infrastrukturno opremljenostjo podeželja. Ta je potrebna za večjo uspešnost in učinkovitost samih gospodarskih dejavnosti na podeželju, pa tudi za dvig splošne kakovosti življenja podeželskega prebivalstva.

Pridobitve urbanizacije, predvsem razvoj vseh vrst infrastrukturnih omrežij, se v Sloveniji koncentrično širijo iz mestnih središč prek predmestij v urbanizirano podeželje. Tako izračunavanja za leto 1986 kažejo, da večinski delež slovenskega urbanega prebivalstva ni več prebival v mestnih središčih, marveč na urbaniziranem podeželju (46,1 %) in v predmestjih (16,3 %) (Ravbar, 1991: 5). Seveda pa ostaja odprto vprašanje, kdaj bodo (če sploh kdaj) gibanja prebivalstva iz mest dosegla tiste predele Slovenije, ki očitno sodijo v »neurbanizirano«
podeželje, ki se še vedno prazni. Po Ravbarju (1991: 5) gre skoraj za štiri petine slovenskega ozemlja.

Očitno podeželja in vanj umeščenega prebivalstva ne moremo obravnavati kot enotno kategorijo, temveč v njegovem odnosu do urbanih območij in stopnje razvitosti infrastrukturnih omrežij na podeželju. Slovenski kmetijski strokovnjaki in slovenska kmetijska politika sicer že dalj časa ločeno obravnavajo hribovita in gorska območja ter kmetijstvo in kmete v njihovem okviru, vendar to razlikovanje temelji tako

rekoč izključno na posebnih (težjih) razmerah za kmetovanje in nič na splošnih življenjskih razmerah v teh območjih.

Sklepne misli

Sklepna razmišljanja o možnostih obnavljanja slovenskega kmečkega sloja temeljijo zgolj na podatkih, predstavljenih v tej analizi, čeprav se zavedamo, da gre le za manjši del dejavnikov socialnega prostora »kmečke družine« (slika 1), za katere domnevamo, da bolj ali manj določajo ustvarjanje kmečke družine in njeno delovanje. Vendar že podatki o stratifikacijskih obeležjih članov jedra kmečke družine, njihovi poklicni mobilnosti, predvsem pa podatki, ki se nanašajo na poroko na kmetijo, podatki o dejanskem in želenem številu otrok, o njihovi vključenosti v predšolsko varstvo ter šolanje po končani osnovni šoli pa tudi stališča kmetov/kmetic do prednosti in prikrajšanosti otrok, ki živijo na deželi, v primerjavi z njihovimi mestnimi vrstniki, vsaj do neke mere nakazujejo možnosti obnavljanja slovenskega kmečkega sloja tudi v prihodnje.

Iz analiziranih podatkov izhaja, da gre predvsem za samoobnavljanje in ne za obnavljanje kmečkega sloja. To pa, rečeno z drugimi besedami, pomeni, da se kmetje/kmetice oz. nasledniki/naslednice lahko nadejajo le partnerja/partnerice iz družbenega sloja, ki mu sami pripadajo. To je bilo samoumevno, dokler so bili kmetje po statusnem položaju skupaj z nekvalificiranimi delavci na samem dnu družbene lestvice (Hafner Fink, 1989: 39–41). Manj pa je to razumljivo ob podatku, da je med 17 upoštevanimi poklici po podatkih za leto 1986 po ugledu poklic kmeta na 12. mestu. Manjši ugled kot kmet uživajo poklici: kovinostrugar, prodajalec, priučeni gradbeni delavec in snažilka (Tomšič Lušin, 1993).

Sodeč po podatkih o poklicni mobilnosti kmečkega sloja na podlagi podatkov o sedanjem poklicu anketiranca ter poklicu obeh njegovih staršev gre predvsem za odliv iz kmečkega v druge poklicne sloje, medtem ko tako rekoč ni opaziti nasprotnih poklicnih gibljivosti, to je iz nekmečkih poklicev v kmečki poklic. Tej splošni ugotovitvi pa je treba dodati nekaj specifičnih, ki po eni strani dodatno osvetljujejo medgeneracijsko poklicno mobilnost kmetov, po drugi strani pa opozarjajo na razlike v poklicni gibljivosti kmetov in kmetic. Za katere specifičnosti gre?

Podatki opozarjajo na bistveno razliko v poklicni gibljivosti sedanjih gospodarjev/gospodaric ter naslednikov/naslednic oz. njihovih zakonskih partnerjev. Medtem ko so bili starši večine sedanjih gospodarjev/gospodaric kmetje oz. kmetice, pa ima le dobra polovica (58 %) sedanjih naslednikov/naslednic oz. njihovih partnerjev očeta

kmeta, precej več (75 %) pa ima mater kmetico. Čeprav je tudi v generaciji sedanjih gospodarjev/gospodaric več takšnih, katerih matere so (bile) kmetice (94 %), kot takšnih, ki imajo (so imeli) tudi očeta kmeta (76 % gospodarjev/mož in 82 % gospodaric/žena), pa je v generaciji sedanjih gospodarjev/gospodaric prišlo do feminizacije kmečkega poklica, v generaciji sedanjih naslednikov/naslednic oz. njihovih zakonskih partnerjev pa gre v večini primerov za kmetovanje ob drugem poklicu. Takšno stanje je sicer lahko le prehodne narave dotlej, dokler naslednik/naslednica ne prevzame kmetije, vendar pa nikakor ni pričakovati, da bi vsi ali vsaj večina sedanjih naslednikov/naslednic, ki so zaposleni, ob prevzemu kmetije opustila zaposlitev, predvsem zato ne, ker je tako pri sedanjih naslednikih/možeh naslednic kot pri naslednicah/ženah naslednikov opaziti izrazito poklicno gibljivost navzgor, to je iz slojev NK, PK delavcev njihovih staršev v sloje KV, VKV delavcev in uslužbencev. Pri tem ne gre nujno za poklice z višjim ugledom, kot ga ima poklic kmeta. Odliv iz kmečkega sloja očitno pospešujejo tako določena dogajanja znotraj kmečkega poklica kot privlačnost drugih poklicev.

Način življenja in dela na družinski kmetiji ima svoje posebnosti, ki so pripadnikom drugih družbenih slojev tuje in težko razumljive. Zato se na kmetijo praviloma poročajo le mladi, ki so odraščali na kmetiji ali vsaj živeli na deželi in dobro poznajo pomanjkljivosti in prednosti kmečkega/podeželskega življenja. Poleg tega pa se zdi, da kljub nespornim specifičnostim kmečkega poklica v slovenski družbi še vedno prevladuje vrsta v preteklosti utemeljenih stereotipov o »trdem in umazanem delu«, nizkem dohodku, o življenju brez dopusta in razvedrila ipd. Res je sicer, da imajo nekateri pomisleki do dela na kmetiji in življenja na podeželju še vedno objektivno podlago (pomanjkljiva socialna, izobraževalna, kulturna infrastruktura, slabe možnosti za odlih in zabavo), vendar je marsikatero od njih mogoče obvladati, v prvi vrsti z graditvijo/zboljšanjem prometnih in komunikacijskih povezav.

Mladi, ki ostajajo v kmetijstvu, to počenjajo vse manj iz emocionalnih in vse bolj iz ekonomskih razlogov. Ti so bodisi povezani s primemo veliko in strojno dobro opremljeno kmetijo, ki mladim vliva upanje v boljšo prihodnost, bodisi so na kmetiji prisiljeni ostati, ker nimajo možnosti zaposlitve v mestu. Njihova odločitev o tem, ali bodo ostali na kmetiji ali ne, pa je nedvomno odvisna tudi od možnosti, da si ustvarijo družino in ji omogočijo kakovostno življenje. To pa že dolgo ni več odvisno zgolj od gospodarske učinkovitosti individualnega kmečkega gospodarstva, temveč predvsem od možnosti zadovoljevanja vrste potreb neproizvodne narave, torej od razvitosti najrazličnejših infrastrukturnih omrežij, v katere je konkretna podeželska skupnost umeščena.

Procese (samo)obnavljanja kmečkega sloja v Sloveniji določajo tako dejavniki, ki mlade silijo, da zapustijo kmetijo in vas, kot tudi dejav-

niki, ki jih v kmetijstvu in na podeželju zadržujejo, da ne omenimo tistih, ki jih pritegujejo k delu v drugih dejavnostih in k življenju v mestu. Od prisotnosti oz. motivacijske moči enih ali drugih dejavnikov je odvisna odločitev vsakega mladega človeka, h kateri pa lahko veliko prispeva prav možnost, da si ustvarijo družino na lastni kmetiji.

Verjetno se kmečki sloj v Sloveniji ne bo več bistveno zmanjševal. Glede na geografske značilnosti slovenskega prostora, kmetijsko strukturo in navezanost na zemljo se bo verjetno ustalil pri okrog 5 odstotkih aktivnega prebivalstva. To pomeni, da bodo na slovenskih kmetijah postopoma ostajali tudi šolani člani kmečkih družin, ki pa bodo v okviru matičnega gospodinjstva vse bolj kombinirali dohodek iz kmetijstva z dohodkom iz drugih gospodarskih dejavnosti.

Morda bodo šele ti sposobni »majhnega upora« ne le kot prebivalci podeželja (Nikolič, 1992: 1), temveč predvsem kot kmetje, ki bodo aktivno sodelovali pri oblikovanju svoje prihodnosti. Dotlej pa bomo hočeš nočeš priča tarnanju o nenaklonjenosti slovenske države kmetijstvu, predvsem pa politizaciji problemov, ki tarejo slovenskega kmeta in njegovo družino, kot nadomestilu za njihovo dejansko odpravljanje.

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA V TRANZICIJI*

Prva asociacija na besedo »tranzicija« je obdobje prehoda iz enostrankarskega v večstrankarski politični sistem in iz plansko-tržnega v tržno gospodarstvo. Gre za obdobje političnega, gospodarskega in družbenega prestrukturiranja, ki zadeva vse ravni družbene organiziranosti, vse družbene skupine in vse posameznike/posameznice nekdanjih socialističnih držav. Praviloma so tranzicijski procesi tem bolj dramatični, čim bolj ortodoksen in zaprt je bil politični/gospodarski sistem države nekdanjega socialističnega tabora. Kot vsako, ima tudi to pravilo izjeme, odvisno od konkretnih političnih garnitur v posameznih tranzicijskih državah. Kljub kratkotrajnosti kakršnihkoli ekstremnih politik pa njihova prisotnost vsaj za krajši čas ohromi ali zavre vsebino in hitrost tranzicijskih procesov, kar posebej prizadene področja in skupine, ki se najtežje prilagajajo spremenjenim gospodarskim razmeram. Mednje nesporno sodita kmetijstvo in kmečko prebivalstvo.

Druga asociacija na besedo »tranzicija« pa zadeva kakršnekoli posebej zaznane spremembe/dogajanja znotraj določenega področja (kmetijstva) ali družbene skupine (kmetica, kmečka družina) ne glede na to, ali spremembe povzročajo zunanji ali notranji dejavniki ali oboji.

Spreminjanje kmečke družine in položaja kmetice v njenem okviru v tem poglavju dokazujemo po dveh poteh: prvič, nanj opozarjamo s kratkim pregledom osrednjih tem ruralne sociologije od njenih začetkov do danes; in drugič, s predstavitvijo empiričnih podatkov o tipih kmečkih družin v Sloveniji, v prvi vrsti določenih z vzorcem odločanja o družinskih zadevah in o zadevah kmečkega gospodarstva. Na koncu dodajamo še razmišljanje o (neizkoriščenih) priložnostih v tranzicijskem obdobju.

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA ZASEBNO IN JAVNO

Razmišljanje o kmečki družini in o položaju kmetice v njenem okviru je nujno umestiti v odnos med javnim in zasebnim. Predvsem za družino velja, da je bila skozi vso zgodovino del javnosti: politične, gospodarske, kulturne. Družina je torej že od nekdaj imela lastnosti javne inštitucije. Družbena in politična razmerja so se nemalokrat zgledovala po sorodstvenih razmerjih (Flandrin, 1986: 7) tako na glo-

* Besedilo je bilo pod naslovom »Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve« objavljeno v *Družboslovnih razpravah* Tematska številka: Jogan, Maca, ur., Tranzicija in (ne)enakost med spoloma. 2000, let. 16 (34–35): 97–125.

balni kot na lokalni ravni. Kmečke družine oz. njihovi poglavarji so se praviloma uveljavljali na lokalni ravni, na kateri so obvladovali predvsem gospodarska in politična, v manjšem obsegu pa tudi socialna in kulturna razmerja. Ti dve področji sta bili domena šole in cerkve, ob vodilni vlogi slednje. Cerkev kot pomembna družbena avtoriteta pa je določala tudi hierarhijo med spoloma (Jogan, 1990; Jogan, 1986) v korist moških.

Dominaciji kmetov v vaških/podeželskih skupnostih sta v večini evropskih držav do začetka druge svetovne vojne poleg podpore katoliške cerkve botrovali še dve dejstvi. Prvič, kmetijstvo je bila glavna gospodarska dejavnost na podeželju (Almäs, 1999); in drugič, med podeželjem in mestom ni bilo tesnejših povezav, zaradi česar je družbeni razvoj in v njegovem okviru emancipacija žensk na podeželju potekal počasneje kot v urbanih območjih.

Nagel razvoj industrije po 2. svetovni vojni je z velikim povpraševanjem po delovni sili sprožil plaz dnevnih delovnih migracij s podeželja v mesto (Barbič, 1990; Cvjetičanin, 1980; Puljiz, 1977; Krašovec, 1974) ter spodbudil procese prostorskega in družbenega povezovanja mesta in podeželja (Mlinar, 1979; Barbič, 1983). Ker so se zaradi strukture novih delovnih mest od članov kmečkih družin zaposlovali zunaj kmetijstva predvsem moški, so na številnih mešanih kmetijah odgovornost za kmetovanje prevzele ženske, čeprav je bila le redkim priznana vloga gospodarice (Barbič, 1990).

Kljub napredku, ki se kaže tako na področju teorije in empiričnega raziskovanja družinskih kmetij in vloge posameznih družinskih članov, v prvi vrsti gospodarja/moža in gospodarice/žene v delovanju kmetije kot gospodarskega obrata, kot v prizadevanjih posameznih držav in nevladnih organizacij za enakopravnost kmeta in kmetice, ostajajo odnosi znotraj kmečke družine »črna skrinjica«, katere vsebina je zasebna zadeva družine oziroma njenih članov. Vpogled vanjo je v kriznih situacijah dovoljen le pooblaščenim osebam in predstavnikom cerkve, ki si od nekdaj lastijo takšno pravico. Neformalno pa so družinska dogajanja predvsem v majhnih podeželskih skupnostih od nekdaj transparentna in predmet vsakdanjih pogovorov vaščanov ob skupnih opravilih ali ob družabnih priložnostih. Tako se ve, kdo v kateri družini »nosi hlače«, kaj se kuha, kdo in s kom se prepira in še marsikaj. Prav takšna neformalna transparentnost družinskih odnosov v podeželskih skupnostih pa zagotavlja nekakšen javni nadzor nad družinskimi dogajanja, s čimer vnaša v družino element javnosti ter jo prestavlja s področja zasebne na področje javne sfere, dostopne znanstvenemu preučevanju in političnemu ukrepanju.

Hkrati s kmečko družino ostaja »nevidna« tudi kmečka ženska, saj sta njeni vlogi matere in gospodinje ne le samoumevni, temveč se imata za neločljivi sestavini vloge kmetice kot delovne moči na kmetiji. Prav nevidnost vloge kmetice v družini in na kmetiji pa prispeva

k ohranjanju kmečke družine kot sfere zasebnosti in tradicionalnih družinskih odnosov, opredeljenih z vodilno vlogo moža/gospodarja. Čeprav tradicionalnost ni več prevladujoča oblika odnosov v sodobni kmečki družini, pa je dovolj zastopana, da jo je mogoče opredeliti kot oviro pri emancipaciji kmečkih žensk.

KMETICA IN KMEČKA DRUŽINA V EVROPSKI RURALNO-SOCIOLOŠKI TEORIJ

Kmečka družina je pomenila eno središčnih tem ruralne sociologije kot posebne sociološke veje, ki se je izdvojila iz okvira obče sociologije konec 19. stoletja v ZDA, v Evropi pa po 2. svetovni vojni (Gillette, 1924). Teoretiki so kmečki družini namenjali pozornost predvsem kot pomembni primarni družbeni skupini (Galeski, 1972; Kostić, 1975; Shanin, 1988). V povezavi s temeljno gospodarsko dejavnostjo kmečke družine so izpostavljali njene posebnosti: večje število članov kot vir delovnih moči na kmetiji, delitev dela med spoloma in med generacijami, sezonsko ali stalno najemanje delavcev (poslov) tako za pomoč ali celo vodenje kmečkega gospodarstva kot za gospodinska dela. Slednje ni bilo le značilnost kmečkih, temveč tudi obrtniških in drugih družin, ki so se ukvarjale z družinskim podjetništvom (Sieder, 1998).

Čeprav kmečka družina in kmečko gospodinjstvo še vedno ostajata predmet ruralnosociološkega in agrarnoekonomskega proučevanja (Vartdal, Almäs, Blekesaune, 1997; Kovačič, 1996; Barbič, 1990; Barbič 1989; First-Dilić, 1981), pa se v zadnjih desetletjih teoretična in empirična pozornost namenja na eni strani kmečki ženski (FAO, 1983; O'Hara, 1998; Haugen, 1998; Sociologia Ruralis, 1988), na drugi strani pa kmetici in kmečkemu gospodinjstvu kot družinskemu podjetju (Potter in Lobley, 1992; Gasson 1988; Gasson and Errington, 1993, Blekesaune; 1997, Udovč, 1997).

Nekatera novejša dela (Whatmore, 1991; Sociologija ruralis, 1998; Haugen, 1998), ki obravnavajo kmečko žensko, ne navezujejo njene vloge le na družino, temveč predvsem na kmetijo kot družinsko podjetje, ki ga uspešno upravljajo ženske, dostikrat brez sodelovanja moža oz. partnerja.

»Kmečko delo je vsaj v nekaterih vidikih fizično zahtevno kljub temu, da se je prek mehanizacije ta zahtevnost občutno zmanjšala. Danes je za vodenje kmetije vse večja potreba po upravljaljskih in tehnoloških spretnostih. Splošno prepričanje o naravni nadarjenosti moških in nezmožnosti žensk so ovrgle ženske, ki uspešno vodijo kmetijo in delajo s kmetijskimi stroji« (Haugen, 1998: 131).

Kmečke in druge ženske na podeželju so se še posebej izkazale tudi v uvajanju in izvajanju dopolnilnih dejavnosti v okviru domačega gospodarstva in lokalne podeželske skupnosti, kar posebej spodbujata Evropska unija (razvojni projekti LEADER in LEADER +) in FAO – Evropska komisija za kmetijstvo (FAO, 1983). Slednja je v 90. letih prejšnjega stoletja spodbudila vlogo kmečkih/podeželskih žensk in družin v ruralnem razvoju (FAO, 1997; FAO, 1998) prek oblikovanja nacionalnih načrtov ukrepov in aktivnosti za vključitev podeželskih žensk v razvoj (Verbole, 1998; Rus, Rupena - Osolnik, 1991).

O tem, kakšna vloga gre ženskam bodisi v konvencionalni bodisi v ekološki/organski pridelavi živeža, še ni opaznih raziskav. Sociologi, ki se ukvarjajo z družbenimi dejavniki vse bolj razširjenih in hkrati vse bolj kontroverznih biotehnologij v pridelavi/predelavi živeža, kot tudi tisti, ki preučujejo pogoje in rezultate ekološkega/organskega pridelovanja, se še niso prebili do vprašanja o povezavi med spolom pridelovalca in (ne)sprejemljivostjo gensko spremenjenih organizmov v pridelavi živeža ter o (ne)podpiranju ekološkega/organskega pridelovanja. Pričakovati je, da je/bo podpiranje ene ali druge pridelave oz. njuno promoviranje tesno povezano s spolom osebe, ki vodi kmetijo.

Tako ruralna sociologija kot agrarna ekonomika sta doslej namenjali pozornost predvsem kmečkemu gospodarstvu in člane kmečke družine upoštevali v prvi vrsti kot delovno moč na kmetiji, vire njihovih dohodkov pa kot merilo razlikovanja kmetij na čiste, mešane in dopolnilne kmetije (Krašovec, 1982; Kovačič, 1986; Barbič, 1990; Gasson, 1986 a). Kmečko družino obe stroki praviloma obravnavata le kot nepogrešljivo sestavino družinske kmetije, ki poleg delovnih moči za kmečko gospodarstvo opredeljuje lastništvo in zagotavlja nasledstvo (Potter, Lobley, 1992; Blanc, Perrier-Cornet, 1993). O drugih, predvsem neproizvodnih vidikih življenja kmečke družine in njenih članov je bilo z redkimi izjemami (Černič Istenič, 2000) opravljenih izredno malo ruralno-socioloških raziskav. Kmetje so se praviloma pojavljali le kot ena od družbenih skupin v raziskavah slojevske strukture konkretnih družb, v raziskavah o prostem času, o ženskah ter o družini in njeni transformaciji.

Očitno gre za vse večjo pestrost tem, ki jih (mora) ruralna sociologija preučiti, soočiti in povezati, da bi opredelila sodobna dogajanja v okviru kmečkega gospodarstva, kmečke družine in njenih posameznih članov. Med slednjimi ne gre namenjati posebne pozornosti le kmečkim ženskam, temveč tudi otrokom in starejšim družinskim članom. Prav vsi so izpostavljeni novim situacijam, novim opcijam in izzivom, pa naj si to želijo ali ne. Enako velja za kmečko gospodarstvo, katerega uspešnost in učinkovitost sta na eni strani odvisni od kmetije in od družine oz. gospodinjstva, ki na njej živi in dela, na drugi strani pa od številnih zunanjih dejavnikov in dogajanj, ki jih morata kmet in kmetica upoštevati oz. se jim prilagajati.

SODOBNA DRUŽBENOEKONOMSKA DOGAJANJA, KI ODLOČILNO VPLIVAJO NA DRUŽINSKO KMETOVANJE, KMETIJO IN KMEČKO DRUŽINO

Konec 70., v 80. in 90. letih dvajsetega stoletja je več procesov sprožilo dramatične spremembe v družinskem kmetovanju. Gre za procese, vezane na samo kmetijstvo, pa tudi za nekatere splošne družbene procese, ki sta jim izpostavljeni tako kmetijstvo kot kmečko prebivalstvo.

Znotraj kmetijstva je treba opozoriti predvsem na naslednje spremembe:

- Gibanje v smeri lastnik–kmet (Harrison, Tranter, 1989). Zaradi tehnološkega razvoja kmetijo lahko poklicno obdeluje en sam človek, in to je navadno lastnik (Almäs, Haugen, 1991).
- Usmeritev v dodajanje vrednosti primarni kmetijski produkciji z razvijanjem dopolnilnih dejavnosti (FAO, 1983; Gasson, 1986 a; Morgan, Blunden, Greenwood, 1993), med katerimi se je najbolj uveljavil kmečki turizem (Petrin, 1995; Barbič, Kulovec, 1995).
- Izstop (kmečkih) žensk iz anonimnosti z ekonomskim osamosvajanjem in s povezovanjem v nevladne organizacije (Leinert Novosel, 1990; Azmon, Izraeli, 1993; Cigale, Turk, Trbižan, Vidmar, Železnik, 1992; Gasson, 1986 b; Symes, 1991; Van der Plas, Fonte, 1994; Whatmore, Marsden, Lowe, 1994 a in 1994 b).

Spremembe zunaj kmetijstva, ki vplivajo na kmetico, kmečko družino in kmečko gospodarstvo, pa so: gospodarska globalizacija, zmanjšanje zaposlitvenih možnosti, posebej še za nižje kvalificirano kmečko/podeželsko prebivalstvo, priseljevanje nekmečkega prebivalstva na podeželje in ekološka gibanja, ki na eni strani opozarjajo na prednosti življenja na deželi, na drugi strani pa na ranljivost naravnega okolja in na potrebo po njegovem varovanju (Goodman, Redclift, 1991; Barbič, 1991; Barbič, 1993 a; Verbole, 1995).

Ekonomski globalizacijski procesi se družinskim kmetijam niso izognili. V razmerah vse večje svetovne konkurence na področju trgovanja s kmetijskimi pridelki številne, zlasti manjše kmetije iščejo poti za preživetje v tako imenovani nišni proizvodnji (ekološka pridelava za lokalne trge, domača pridelava kot vložek v dopolnilne dejavnosti na kmetiji, npr. kmečki turizem) in v storitvah za javno dobro, ki jih plačuje država (skrb za stare, plačila države za vzdrževanje kulturne krajine). Predvsem pa postaja družinsko kmetovanje vse bolj odvisno od državnih subvencij, ki pa so prevelik strošek celo za države Evropske unije.

Posledice globalnih in nacionalnih družbenoekonomskih procesov za družinsko kmetovanje in kmečko prebivalstvo so v tranzicijskih državah še bolj dramatične kot v državah s tradicijo tržnega gospodarstva in demokratične politične ureditve. Celó v tistih

tranzicijskih državah, ki v obdobju socializma niso opustile družinskega kmetovanja, se je to na prehodu v tržno gospodarstvo znašlo v položaju, ki mu samo ni kos. Samo ustrezna kmetijska politika, pravičen in transparenten sistem državnih podpor ter velika mera samoiniciativnosti in iznajdljivosti kmečkega prebivalstva lahko zagotovijo preživetje kmečkih družin, ki so tako za nacionalna gospodarstva kot za nacionalno identiteto izredno pomembna družbena skupina.

V težnji po višji kakovosti življenja, ki poleg ekonomske varnosti vključuje tudi dostopnost do storitev, ki jih izvajajo izobraževalne, zdravstvene, socialnovarstvene, kulturne in športne ustanove, kot tudi možnosti za sodelovanje v procesih odločanja ter možnosti za vključevanje v različne organizacije in društva, se kmečko/podeželsko prebivalstvo vse bolj zaveda svojega marginalnega položaja v družbi ter si prizadeva za aktivno vključevanje vanjo. Domnevamo, da kmečke družine tovrstne probleme doživljajo in rešujejo na različne načine, zato je identificiranje oblik/tipov slovenskih kmečkih družin bistvenega pomena tako za ruralno-sociološko teorijo kot tudi za oblikovanje razvojnih politik, ki bodo najbolj ustrezale posameznim družinskim tipom.

TIPOLOGIJA SLOVENSКИH KMEČKIH DRUŽIN

V raziskovalnem projektu »Tipologija kmečkih družin v Sloveniji« smo hkrati upoštevali značilnosti kmetije/kmečkega gospodarstva, lastnosti kmečke družine/gospodinjstva ter vlogo žensk v kmečki družini in na kmetiji. Preverili smo naslednji hipotezi:

- H1: kmečka družina v Sloveniji ni enotna kategorija, temveč obstaja več tipov kmečkih družin;
- H2: tipe kmečkih družin določajo obeležja družine/gospodinjstva, gospodarja/moža in gospodarice/žene, kmečkega gospodarstva in naselja bivanja.

Tipologija kmečkih družin v Sloveniji je bila opravljena na podatkih empirične raziskave o 780 kmečkih družinah v Sloveniji iz leta 1991. Številne ugotovitve, objavljene v ustreznem raziskovalnem poročilu, so opozorile na razlike med kmečkimi družinami, pa naj gre za (samo)obnavljanje kmečkega sloja, za ekonomsko varnost kmetov, za njihovo vključenost v procese odločanja v družini in na kmetiji ter v lokalni skupnosti, za družbeno infrastrukturo podeželja ali za probleme kmečkih fantov, ki ne morejo dobiti žene in si ustvariti družine. Ugotovljene opisne razlike med kmečkimi družinami so utemeljile potrebo po njihovi poglobljeni analizi. Tipologija kmečkih družin je bila opravljena z metodo voditeljev, ki je primerna za analizo večjega

števila enot.* Za pojasnitev razlik med z metodo voditeljev ugotovljenimi skupinami/tipi kmečkih družin je bila uporabljena kanonična diskriminantna statistična metoda (Klecka, 1980; cit. po Černič Istenič, 1998).**

Trije tipi kmečkih družin v Sloveniji

Računalniška obdelava podatkov o 29 obeležjih kmečke družine, gospodarjev/mož in gospodaric/žena ter kmečkih gospodarstev z uporabo metode voditeljev je identificirala tri skupine/tipe kmečkih družin v Sloveniji, ki smo jih poimenovali:

- vitalno demokratično kmečko družino (tip 1);
- propadajočo tradicionalno kmečko družino (tip 2);
- vitalno tradicionalno kmečko družino (tip 3).

Med preučevanimi 780 družinami sta tip vitalne demokratične družine (37,7 %) in tip vitalne tradicionalne družine (36,8 %) tako rekoč enako zastopana, tip propadajoče tradicionalne družine pa je sicer nekoliko manj obsežen, vendar še vedno zajema kar četrtino (25,5 %) vseh preučevanih družin (preglednica 1).

* Metoda voditeljev je iteracijska metoda, ki se začne z dano množico predstavnikov enot – voditeljev, priredi enote najbližjim voditeljem, poišče centroide (težišča) tako dobljenih skupin, nove voditelje, spet priredi enote najbližjim voditeljem itd. Postopek se konča, ko se nova množica voditeljev ne razlikuje od množice voditeljev, dobljene korak pred njo (Ferligoj, 1983: 107). Gre za metodo, ki sta jo izdelala Hartigan (1975) in Diday (1980), uporabljen računalniški program CLUSE pa Batagelj (1982). Prednost metode voditeljev pred drugimi iteracijskimi metodami (faktorska analiza) je v tem, da hkrati identificira lastnosti in njihove nosilce. Upoštevane lastnosti so opredeljene z izbranimi indikatorji, njihovi nosilci pa so posamezne družine/gospodinjstva. Družine/gospodinjstva z enakimi oz. podobnimi lastnostmi se po tej metodi združujejo v skupine/tipe. Računalniško obdelavo podatkov z metodo voditeljev so opravili sodelavci metodološke skupine na FDV.

** Najpomembnejši rezultati kanonične diskriminantne statistične metode so naslednji:

- Diskriminantna funkcija. To je linearna kombinacija spremenljivk, ki najmočnejše opredeli razlike med skupinami. Uteži spremenljivk na diskriminantni funkciji so regresijski koeficienti, ki pokažejo, katere spremenljivke največ prispevajo k diskriminantni funkciji.
- Kanonični korelacijski koeficienti merijo povezavo med skupinami in diskriminantno funkcijo.
- Skupinski centriodi so izvedene točke. Njihove koordinate so določene z aritmetičnimi sredinami vseh spremenljivk. Višja je njihova vrednost, večje so razlike med skupinami.

Pomeni, da je v prihodnosti pričakovati opustitev kmetovanja na vsaki četrti slovenski kmetiji. To sicer ne pomeni nujno opustitve kmetijske rabe/obdelovanja kmetijskih zemljišč, saj je ta možno prodati ali dati v najem. Nesporno pa razmeroma velik delež propadajočih tradicionalnih kmetij nakazuje zmanjševanje števila družinskih kmetij v Sloveniji, na kar opozarja tudi podatek, po katerem se je število družinskih kmetij v Sloveniji od leta 1991 (112.000 kmetij) do leta 1997 (91.000 kmetij) zmanjšalo za skoraj petino (18,75 %). Hkrati pa podatek o povečanju obsega kmetijskih zemljišč na kmetijo med letom 1991 (4,1 ha) in letom 1997 (4,8 ha) kaže na to, da so vsaj del kmetijskih zemljišč propadajočih ali že propadlih kmetij prevzele druge kmetije.

Tip propadajoče tradicionalne kmečke družine je najbolj izrazito določen, in to z negativnimi vrednostmi na vseh 29 spremenljivkah (voditeljih) (preglednica 1). Ta tip označuje majhno število članov gospodinjstva praviloma ene generacije. Če imajo otroke, o njihovi vzgoji odloča kdorkoli oz. vsi ali gospodar/mož. Pri tem naj opozorimo, da primer, ko o vzgoji otrok odloča kdorkoli oz. vsi, v praksi pomeni, da ne odloča nihče in so otroci bolj ali manj prepuščeni sami sebi. Podobno je z udeleževanjem na roditeljskih sestankih! Če imajo te družine predšolske otroke, ti praviloma ne obiskujejo vrtca, otroci med 15. in 19. letom pa ne poklicnih ali srednjih šol. Med gospodaricami/ženami in gospodarji/možmi prevladujejo takšni, ki so brez lastnih dohodkov ali prejemajo pokojnino. Če pa še kmetujejo, niso pokojninsko zavarovani kot kmetje. Gospodinjstva so skromno opremljena s predmeti trajne potrošnje, o nakupih/investicijah pa praviloma odloča gospodar/mož.

Tip vitalne tradicionalne kmečke družine opredeljuje večje število članov, ki pripadajo več generacijam vključno z generacijo starih staršev. Predšolski otroci praviloma obiskujejo otroški vrtec, o vzgoji otrok in o tem, kdo bo šel na roditeljski sestanek, pa se dogovorita mož in žena. Vsaj del gospodaric/žena ima lastne dohodke. Kmetija je dobro opremljena s kmetijskimi stroji. Našteta obeležja govorijo v prid vitalnosti tega tipa kmečke družine. Na njeno tradicionalnost pa opozarjajo obeležja, ki zadevajo nizko vključenost oz. ne vključenost otrok ustrezne starosti v višje/visoke šole, vsa obeležja, ki zadevajo odločanje o zadevah kmečkega gospodarstva in gospodinjstva (nakup semen/sadik, gradnja/adaptacija gospodarskega poslopja ali hiše, nakup živine, nakup strojev, investicije v gospodinjstvo in varčevanje), ter obeležja, ki kažejo na to, kdo praviloma hodi po opravih bodisi na občino/krajevno skupnost bodisi v kmetijsko zadrugo.

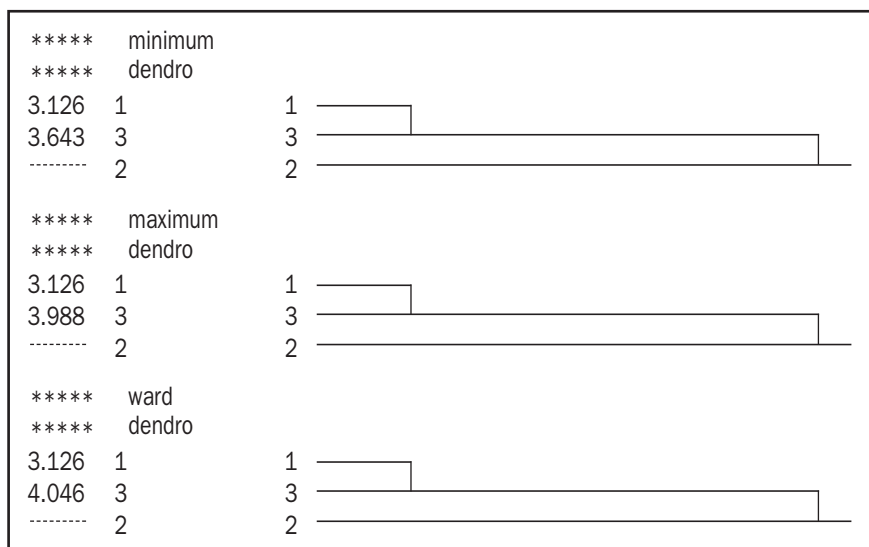
Preglednica 1: Tipi kmečkih družin glede na izbrana obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene, družine oz. gospodinjstva in kmečkega gospodarstva (metoda voditeljev)

rang	voditelji*	1 vitalno demokracična družina	2 propadajoča tradicionalna družina	3 vitalna tradicionalna družina
1–2	število članov gospodinjstva	0,10	–1,02	0,60
1–2	generacijska struktura članov gospodinjstva	0,12	–1,02	0,58
3	kdo odloča o vzgoji otrok	0,29	–0,93	0,35
4	število generacij v skupnem gospodinjstvu	0,10	–0,87	0,49
5	kdo hodi na roditeljske sestanke	0,28	–0,79	0,27
6	kdo odloča o nakupu semen, sadik	0,68	–0,25	–0,52
7–8	kdo odloča o nakupu kmetijskih strojev	0,67	–0,43	–0,39
7–8	kdo odloča o gradnji adaptaciji gospodarskega poslopja	0,67	4,32	–0,47
9	kdo odloča o nakupu živine	0,64	–0,37	–0,40
10	kdo odloča o gradnji/adaptaciji hiše	0,63	–0,32	–0,42
11	glavni vir dohodka gospodarice/žene	0,13	–0,53	0,23
12	kdo odloča o investicijah v gospodinjstvo	0,52	–0,38	–0,27
13–14	vključenost otrok v poklicne/srednje šole	0,32	–0,49	0,01
13–14	glavni vir dohodka gospodarja/moža	0,11	–0,49	–0,23
15–16	vključenost predšolskih otrok v vrtec	4,15	–0,45	0,47
15–16	kdo odloča o varčevanju	0,45	–0,35	–0,21
17	opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje	0,09	–0,42	0,19
18	kdo hodi po opravkih na občino/KS	0,41	–0,26	–0,24
19	kdo hodi po opravkih na kmetijsko zadrugo	0,39	–0,25	–0,23
20	tip kmetije glede na zaposlenost članov jedra družine	0,05	–0,32	–0,18
21	vključenost otrok v višje/visoke šole	0,34	–0,14	–0,25
22	ocena opremljenosti kmetije s stroji	–0,07	–0,24	0,24
23	obseg obdelovalnih zemljišč	–0,03	–0,18	0,15
24	starost gospodarice/žene	0,17	–0,16	–0,06
25	lastništvo kmetije	0,17	–0,01	–0,17
26	dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	–0,04	–0,16	0,15
27	obseg kmetijskih zemljišč v lasti/najemu	0,01	–0,14	0,09
28	nasledstvo	0,05	–0,11	0,02
29	starost gospodarja/moža	0,02	–0,06	0,02
	N (780)	(294)	(199)	(287)
	% (100,0)	37,7	25,5	36,8
	radius	9,295	7,972	16,963

* Voditelji so določeni na podlagi standardiziranih podatkov. Primer: vrednost voditelja 1,10 pomeni, da imajo enote v tej skupini v povprečju 1,1 standardnega odklona višje povprečje od povprečja vseh enot.

Odločanje in opravitki zunaj doma so v večini vitalnih tradicionalnih kmečkih družin domena gospodarjev/mož. Velik radius opozarja na pestrost družin v tej skupini. Verjetno se ta deli ali se bo v bližnji prihodnosti razdelila na več podskupin.

Tip vitalne demokratične kmečke družine določajo v prvi vrsti obeležja, vezana na odločanje tako o zadevah kmečkega gospodarstva kot o zadevah gospodinjstva (nakup semen/sadik, nakup kmetijskih strojev, gradnja/adaptacija gospodarskega poslopja, nakup živine, gradnja/adaptacija hiše, investicije v gospodinjstvo in varčevanje) ter obeležja, ki kažejo na to, kdo od članov družine praviloma hodi po opravkih bodisi na občino/krajevno skupnost bodisi v kmetijsko zadrugo. Odločitve v tem tipu družine največkrat sprejemata mož in žena skupaj ali se o njih dogovorijo vsi družinski člani. Podobno se družinski člani obnašajo tudi v primeru, ko določijo, kdo bo stopil po opravkih na občino/krajevno skupnost ali v kmetijsko zadrugo. Tudi udeleževanje na roditeljskih sestankih in odločanje o vzgoji otrok je stvar dogovora med možem in ženo ali vsemi družinskimi člani. Za ta tip družine je značilna tudi največja vključenost otrok v poklicne/srednje in višje/visoke šole.

Slika 1: Drevesa voditeljev

Kljub dejstvu, da se preučevane kmečke družine združujejo v tri, med seboj bistveno različne skupine/tipe, pa podatki (slika 1) kažejo, da obstaja določena podobnost med vitalno tradicionalno in vitalno demokratično družino, hkrati pa gre za bistveno drugačnost tipa propadajoče tradicionalne družine. Tip vitalne tradicionalne in tip vitalne

demokratične kmečke družine družijo socialna vitalnost kmečke družine, opredeljena z večjim številom članov, pestro generacijsko strukturo, pa tudi z dobro opremljenostjo gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje. Prav ta obeležja pa hkrati ločujejo oba vitalna tipa kmečkih družin od tipa propadajočih tradicionalnih kmečkih družin.

Grafična razvrstitev voditeljev (slika 1) v tri skupine kaže, da sta si podobni prva (vitalne demokratične kmečke družine) in tretja skupina (vitalne tradicionalne kmečke družine).

Lastnosti, ki razločujejo vitalno demokratično in vitalno tradicionalno družino

Kljub podobnosti med obema vitalnima tipoma kmečkih družin (preglednica 2) se oba razlikujeta na štirih področjih delovanja, in sicer:

- a) Na področju odločanja o zadevah kmečkega gospodarstva in gospodinjstva v tradicionalnih družinah vloga tistega, ki sprejema odločitve, praviloma pripada gospodarju/možu, v demokratičnih družinah pa odločitve sprejemata bodisi mož in žena skupaj bodisi vsi člani družine. Če vsi družinski člani ne sprejemajo odločitev, pa vsaj sodelujejo v procesih odločanja.
- b) Z izjemo udeleževanja na roditeljskih sestankih (med obema skupinama ni razlik v tem, kdo običajno hodi na roditeljske sestanke – v obeh primerih so to žene/matere) se oba tipa vitalnih družin razlikujeta tudi po tem, kateri član družine običajno opravlja zadeve na občini/krajevni skupnosti in v kmetijski zadruzi. V tradicionalni družini je to praviloma gospodar/mož, v demokratični pa tovrstne opravke opravlja bodisi mož bodisi žena ali kak drug član gospodinjstva, če se tako dogovorijo.
- c) Vitalno demokratično družino pomembno soopredeljuje vključenost otrok ustrezne starosti v poklicne/srednje ter višje/visoke šole, vitalno tradicionalno pa vključenost predšolskih otrok v vrtce. Ker slednje obeležje nima pomembne vloge v opredelitvi vitalno-demokratičnega tipa kmečke družine, domnevamo, da je pošiljanje predšolskih otrok v vrtce v tradicionalnih vitalnih družinah pripisati bližini vrtcev.
- č) Medtem ko vitalno tradicionalno družino pomembno sodoloča večje število članov ter njihova pestra starostna in generacijska struktura, pa ta obeležja niso pomembna za opredeljevanje vitalne demokratične družine.

Oba tipa vitalnih kmečkih družin sta v slovenskem prostoru približno enako zastopana in seveda tudi enako legitimna. Ker pa je »tradicionalnost« vezana predvsem na pravico gospodarja/moža, da odloča ne le o zadevah s področij svojega dela (praviloma je to kmečko

Preglednica 2: Tip vitalne demokratične in tip vitalne tradicionalne kmečke družine glede na razlike v vrednostih voditeljev izbranih obeležij gospodarja/moža, gospodarice/žene, družine oz. gospodinjstva in kmečkega gospodarstva (metoda voditeljev)

voditelji	vitalna demokratična družina	vitalna tradicionalna družina	razlike med vrednostmi voditeljev	rang
kdo odloča o nakupu semen/sadik	0,68	-0,52	1,20	1
kdo odloča o gradnji/adaptaciji gospodarskih poslopij	0,67	-0,47	1,14	2
kdo odloča o nakupu kmet. strojev	0,67	-0,39	1,06	3
kdo odloča o gradnji/adaptaciji hiše	0,63	-0,42	10,5	4
kdo odloča o nakupu živine	0,64	-0,40	1,04	5
kdo odloča o investicijah v gospodinjstvo	0,52	-0,27	0,89	6
kdo odloča o varčevanju	0,45	-0,21	0,66	7
kdo hodi po opravkih na občino, KS	0,41	-0,24	0,65	8
vklučenost otrok v vrtec	-0,15	0,47	0,62	9-10
kdo hodi po opravkih na KZ	0,39	-0,23	0,62	9-10
vklučenost otrok v višje/visoke šole	0,34	-0,25	0,59	11
število članov gospodinjstva	0,10	0,60	0,50	12
starostna struktura članov gospodinjstva	0,12	0,58	0,46	13
število generacij v skupnem gospodinjstvu	0,10	0,49	0,39	14
vir dohodka gospodarice/žene	0,13	0,23	0,36	15
lastništvo kmetije	0,17	-0,17	0,34	16-17
vir dohodka gospodarja/moža	0,11	-0,23	0,34	16-17
ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	-0,07	0,24	0,31	18-19
vklučenost otrok v poklicne/srednje šole	0,32	0,01	0,31	18-19
starost gospodarice/žene	0,17	-0,06	0,23	20
prihodek od prodaje kmetijskih pridelkov	-0,04	0,15	0,19	21
obseg obdelovalnih površin	-0,03	0,15	0,18	22
tip kmetije glede na zaposlenost članov jedra kmečke družine	0,05	0,18	0,13	23
opremljenost gospodinjstva s predmeti trajne potrošnje	0,09	0,19	0,10	24
nasledstvo	0,05	0,02	0,03	25
kdo odloča o vzgoji otrok	0,29	0,35	0,06	26
starost gospodarja/moža	0,02	-0,02	0,04	27
obseg kmetijskih zemljišč v lasti/najemu	0,01	0,09	0,08	28
kdo hodi na roditeljske sestanke	0,28	0,27	0,10	29
N	(249)	(287)		

gospodarstvo in kmetovanje), temveč tudi o področjih, ki jih vodijo gospodarice/žene (gospodinjstvo, nekatera kmečka opravila), ter na njegovo pravico, da zastopa družino in kmetijo navzven (opravki na občini/krajevni skupnosti in v kmetijski zadrugi), je pričakovati postopno »demokratizacijo« tudi tradicionalnih družin, saj se bo sicer tudi v prihodnje malo deklet pripravljenih poročiti na kmetijo.

V zvezi z nujnostjo demokratizacije odnosov v kmečki družini je treba posebej opozoriti na dejstvo, da brez kmečke ženske ni kmečke družine, brez kmečke družine pa ne družinske kmetije. Najmanj, na kar bodo morale pristati tradicionalne kmečke družine, bo prepustitev odločanja o zadevah znotraj posameznih področij življenja in dela tistemu članu/članici družine, ki določeno področje vodi in opravlja tudi večino potrebnega dela. Dodatno k temu pa bodo tradicionalne kmečke družine morale ženskam omogočiti izstop iz zaprtosti v družinski krog in kmečko dvorišče vsaj s tem, da bodo šle tudi one po opravkih zunaj doma.

Seveda pa to še ne pomeni, da se bosta oba tipa vitalnih družin približevala. Prav lahko se zgodi, da bo iz dveh sedanjih tipov vitalnih kmečkih družin nastalo večje število manjših skupin oz. tipov, ki si bodo znotraj zelo podobni, med seboj pa se bodo zelo razlikovali.

Devetindvajset spremenljivk, izbranih za oblikovanje tipologije kmečkih družin zadeva predvsem obeležja kmečke družine/gospodinjstva (20 spremenljivk) in gospodarstva (5 spremenljivk), dodatno pa še dve značilnosti gospodarja/moža in gospodarice/žene (4 spremenljivke). Upoštevana obeležja se po vsebini in po prispevku k določanju treh tipov slovenskih kmečkih družin združujejo in razvrščajo v šest skupin (preglednica 3).

Kar 22 od 29 upoštevanih obeležij, izbranih za ugotavljanje tipov kmečke družine, zadeva družino oz. gospodinjstvo ter gospodarja/moža in gospodarico/ženo. Po njihovem prispevku k določitvi tipov kmečkih družin pa je 22 obeležij mogoče razvrstiti v pet, hierarhično razvrščenih skupin. V opredeljevanju tipov kmečkih družin imajo najpomembnejšo vlogo sestava kmečkega gospodinjstva in nosilci odločanja, bodisi o zadevah družine/gospodinjstva bodisi o zadevah, vezanih na kmečko gospodarstvo. Šele tema dvema skupinama obeležij po prispevku k določitvi tipa kmečke družine sledijo obeležja, ki zadevajo predšolsko varstvo otrok in šolanje otrok po končani osnovni šoli, njim pa obeležja, ki kažejo, kdo od družinskih članov opravlja zadeve, vezane na družino ali kmečko gospodarstvo zunaj doma. Vir dohodka in starost gospodarja/moža in gospodarice/žene sodita med obeležja, ki so precej manj pomembna za opredelitev tipa kmečke družine.

Sedem obeležij kmečkega gospodarstva je za opredelitev tipa kmečke družine manj pomembnih in bi jih bilo treba iz družinske tipologije izpustiti ter jih upoštevati med pojasnjevalci tipov kmečkih družin.

Preglednica 3: Skupine hierarhično razvrščenih 29 obeležij družine/
gospodinjstva, kmečkega gospodarstva ter gospodar-
ja/moža in gospodarice/žene

družina/ gospodinjstvo	odločanje	predšol. varstvo in šolanje po o.š.	opravki zunaj doma	kmečko gospodarstvo	gospodar/mož; gospodarica/žena
število članov					
generacijska struktura					
	vzgoja otrok				
število generacij					
		roditeljski sestanki			
	nakup semen, sadik				
	nakup kmet. strojev				
	gradnja/adapt. gospodarskega poslopja				
	nakup živine				
	gradnja/adapt. hiše				
					vir dohodka žene
	investicije v gospodinj.				
		vključenost otrok v poklicne šole			
					vir dohodka moža
		vključ. otrok v vrtec			
	varčevanje				
oprem. s predmeti trajne potrošnje					
			opravki na občini, KS		
			opravki v KZ		
				tip kmetije	
	vključenost otrok v višje, visoke šole				
				ocena opremljenosti s kmet. stroji	
				obseg obdel. zemljišč	
					starost žene
				lastništvo kmetije	
				dohodek od prodaje kmet. proizvodov	
				obseg kmet. zemljišč	
				nasledstvo	
					starost moža

Socialnogeografska, agrarnoekonomska in demografska obeležja, ki razločujejo tri tipe kmečkih družin

Ob identificiranih tipih slovenskih kmečkih družin se tako rekoč samodejno pojavi vprašanje o tem, ali so trije tipi kmečkih družin poleg notranjih dejavnikov (značilnost družine/gospodinjstva, posameznih članov in kmečkega gospodarstva) določeni tudi z zunanjimi dejavniki, kot so velikost naselja, v katerem živi kmečka družina, nadmorska lega naselja, predvsem pa oddaljenost naselja od za življenje in delo potrebnih osrednjih dejavnosti – od trgovine z živili do javne knjižnice.

Za pojasnitev razlik med tremi tipi kmečkih družin smo izbrali naslednje skupine obeležij:

- socialnogeografska obeležja: velikost in nadmorska lega naselja, v katerem živi kmečka družina, ter njegova oddaljenost od 13 osrednjih dejavnosti;
- agrarnoekonomska obeležja kmečkega gospodarstva: obseg kmetijskih zemljišč, obseg obdelovalnih zemljišč, obseg obdelovalnih zemljišč v najemu, število kosov obdelovalnih zemljišč, lega večine kmetijskih zemljišč, dohodek od prodaje kmetijskih proizvodov ter ocena opremljenosti kmetije s potrebnimi kmetijskimi stroji;
- demografska obeležja: zakonski stan ter starost gospodarja/moža in gospodarice/žene, število članov gospodinjstva ter število generacij v gospodinjstvu.

Rezultati kanonične diskriminantne analize (preglednica 4) kažejo, da se trije tipi kmečkih družin pomembno razlikujejo v upoštevanih obeležjih (spremenljivkah). K prvi diskriminantni funkciji, ki pojasni kar 93,27 odstotka razlik med tipi kmečkih družin, največ prispevajo ena socialnogeografska spremenljivka (velikost naselja) ter dve demografski spremenljivki (število članov gospodinjstva in zakonski stan gospodarice/žene), sledijo pa jim starost gospodarice/žene in gospodarja/moža, število generacij v skupnem gospodinjstvu ter nadmorska lega naselja. Oddaljenost od nekaterih osrednjih dejavnosti ima v razlikovanju tipov kmečkih družin manj pomembno vlogo, agrarnoekonomska obeležja kmetij pa so tako rekoč brez prispevka k razlikovanju med tremi tipi kmečkih družin. Te ugotovitve v grobem potrjujejo tudi korelacije med diskriminantnimi spremenljivkami in kanoničnima diskriminantnima funkcijama (preglednica 5).

Hkratno upoštevanje vseh 28 obeležij (spremenljivk) v kanonični diskriminantni analizi izpostavi le tista obeležja, ki najbolj izrazito opredeljujejo prvo ali drugo kanonično diskriminantno funkcijo. Šele analiza variance, ki izpostavi pomembnost razlik med aritmetičnimi sredinami posameznih spremenljivk v treh tipih kmečkih družin, omogoča vsebinsko interpretacijo pomena posameznih spremenljivk v razločevanju treh tipov kmečkih družin (preglednici 6 in 7).

Preglednica 4: Vrednosti standardiziranih spremenljivk na dveh kano-
ničnih diskriminantnih funkcijah (diskriminantni korela-
cijski koeficienti)

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
– velikost naselja	0,43	0,14
– nadmorska lega naselja	0,20	0,19
– oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	–0,03	0,08
– oddaljenost od sedeža občine	0,10	–0,19
– oddaljenost od avtobusne postaje	–0,02	0,20
– oddaljenost od trgovine z živili	0,02	–0,22
– oddaljenost od osnovne šole	0,04	–0,01
– oddaljenost od vrtca	–0,23	0,52
– oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	–0,11	0,38
– oddaljenost od najbližjega mesta	–0,03	0,44
– oddaljenost od pošte	0,04	0,14
– oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	–0,06	–0,28
– oddaljenost od javne telefonske govorilnice	–0,01	–0,29
– oddaljenost od zdravstvenega doma	0,07	–0,09
– oddaljenost od javne knjižnice	0,09	–0,02
– obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	0,07	0,12
– število kosov obdelovalnih zemljišč	0,08	–0,14
– lega večine zemljišč	0,07	0,24
– ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	0,12	–0,21
– zakonski stan gospodarja/moža	0,14	–1,00
– zakonski stan gospodarice/žene	0,56	1,21
– obseg kmetijskih zemljišč	0,10	–0,15
– obseg obdelovalnih zemljišč	0,18	–0,01
– dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	0,01	0,06
– število članov gospodinjstva	0,65	–0,27
– število generacij v gospodinjstvu	0,26	0,20
– starost gospodarja/moža	0,34	0,56
– starost gospodarice/žene	–0,38	–0,33
% pojasnjene variance	93,27	6,73
Centroidi treh skupin:		
1 – vitalna demokratična	0,187	0,340
2 – propadajoča tradicionalna	–1,611	–0,146
3 – vitalna tradicionalna	0,925	–0,247

Preglednica 5: Korelacije med diskriminantnimi spremenljivkami in kanoničnima diskriminantnima funkcijama (kanonični korelacijski koeficienti)

spremenljivke	funkcija 1	funkcija 2
– število članov gospodinjstva	0,82	–0,06
– število generacij v gospodinjstvu	0,63	0,01
– zakonski stan gospodarja/moža	0,30	0,19
– obseg kmetijskih zemljišč	0,09	–0,02
– oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	0,02	0,00
– zakonski stan gospodarice/žene	0,37	0,48
– oddaljenost od vrta	–0,01	0,48
– oddaljenost od sedeža kmetijske zadruga	0,01	0,48
– oddaljenost od najbližjega mesta	–0,01	0,41
– oddaljenost od pošte	0,00	0,41
– starost gospodarice/žene	–0,01	0,38
– oddaljenost od zdravstvenega doma	0,02	0,36
– oddaljenost od javne telefonske govornice	0,02	0,34
– nadmorska lega naselja	0,03	0,33
– oddaljenost od osnovne šole	–0,00	0,33
– ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	0,18	–0,31
– oddaljenost od sedeža občine	–0,00	0,31
– število kosov obdelovalnih zemljišč	0,06	–0,29
– oddaljenost od javne knjižnice	0,05	0,29
– oddaljenost od avtobusne postaje	–0,05	0,19
– dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	0,11	–0,19
– oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	–0,01	0,16
– obseg obdelovalnih zemljišč	0,12	0,15
– starost gospodarja/moža	0,01	0,11
– oddaljenost od trgovine z živili	0,02	0,10
– lega večine zemljišč	0,00	–0,07
– velikost naselja	0,05	0,06
– obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	0,05	–0,06

Preglednica 6: Pomembnost razlik med tremi tipi kmečkih družin glede na izbrana socialnogeografska, agrarnoekonomska in demografska obeležja tipov kmečkih družin (analiza variance)

spremenljivke	aritmetična sredina spremenljivk v treh skupinah tipih kmečkih družin			sig.>
	vitalna kmečka družina	propadajoča tradicionalna družina	vitalna tradicionalna družina	
– velikost naselja	3,48	3,31	3,47	0,39
– nadmorska lega naselja	2,46	2,23	2,27	0,03
– oddaljenost od sedeža krajevne skupnosti	2,51	2,38	2,30	0,48
– oddaljenost od sedeža občine	11,38	10,25	9,96	0,06
– oddaljenost od avtobusne postaje	1,93	1,92	1,67	0,14
– oddaljenost od trgovine z živili	2,11	1,97	2,30	0,68
– oddaljenost od osnovne šole	3,83	3,36	3,22	0,04
– oddaljenost od vrtca	4,76	3,95	3,70	0,002
– oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	3,75	4,63	4,54	0,002
– oddaljenost od najbližjega mesta	11,13	9,72	9,24	0,008
– oddaljenost od pošte	4,63	3,92	3,80	0,009
– oddaljenost od servisa kmetijskih strojev	11,01	11,30	10,89	0,91
– oddaljenost od javne telefonske govorilnice	4,17	3,47	3,53	0,03
– oddaljenost od zdravstvenega doma	6,22	5,33	5,39	0,02
– oddaljenost od javne knjižnice	7,11	5,96	6,42	0,04
– obseg obdelovalnih zemljišč v najemu	9,44	8,36	10,78	0,36
– število kosov obdelovalnih zemljišč	6,66	6,87	7,88	0,03
– lega večine zemljišč	3,68	3,71	3,73	0,86
– ocena opremljenosti kmetije s kmetijskimi stroji	3,22	3,07	3,49	0,000
– obseg kmetijskih zemljišč	137,00	118,17	147,13	0,04
– obseg obdelovalnih zemljišč	60,75	53,77	69,30	0,001
– dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov	97,49	83,43	121,15	0,003
– zakonski stan gospodarja/moža	2,76	2,23	2,85	0,000
– zakonski stan gospodarice/žene	2,90	2,28	2,89	0,000
– število članov gospodinjstva	4,99	3,14	5,80	0,000
– število generacij v gospodinjstvu	2,50	1,89	2,75	0,000
– starost gospodarja/moža	46,97	44,57	43,56	0,02
– starost gospodarice/žene	43,56	44,55	46,97	0,02
N	(780)	(294)	(199)	(297)
%	100,0 %	37,7	25,5	36,8

V nasprotju s pričakovanjem, da je tradicionalnost bolj zasidrana v kmečkih družinah, ki živijo v višjih legah in so bolj oddaljene od krajev s pomembnimi osrednjimi dejavnostmi, v takšnih naseljih prevladuje tip vitalne demokratične družine. Kot možna razlaga te ugotovitve se ponuja misel, da je demokratičnost odločanja tradicionalna lastnost kmečkih družin, ki živijo v višjih in odmaknjenih naseljih in so zaradi tega bolj odvisne same od sebe kot druge kmečke družine. K njihovi vitalnosti pa dodatno prispeva relativna bližina kmetijske zadruge. Pravilno bi bilo zapisati »je prispevala bližina kmetijske zadruge«, saj so pred slovensko osamosvojitvijo in v prvih letih po njej – pred reorganizacijo kmetijskega združenstva – prav kmetijske zadruge opravljale dejavnosti, ki so razbremenile posamezna kmečka gospodinjstva (odkup pridelkov, zagotavljanje reprodukcijskega materiala, svetovanje) (preglednica 7).

Preglednica 7: Spremenljivke, ki pomembno razločujejo tri tipe kmečkih družin in hkrati opredeljujejo posamezen tip kmečke družine (srednje vrednosti razlik med tremi tipi so prikazane v preglednici 6)

vitalna demokratična družina	propadajoča tradicionalna družina	vitalna tradicionalna družina
– najvišja nadmorska lega naselja – največja oddaljenost od osnovne šole – največja oddaljenost od javne telefonske govorilnice – največja oddaljenost od vrtca – največja oddaljenost od pošte – največja oddaljenost od javne knjižnice		– najmanjša oddaljenost od vrtca – najmanjša oddaljenost od mesta – najmanjša oddaljenost od pošte – najmanjša oddaljenost od javne knjižnice
– najmanjša oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	– največja oddaljenost od sedeža kmetijske zadruge	
		– največje število kosov obdelovalnih zemljišč – najvišja ocena opremljenosti s kmet. stroji – največji obseg kmetijskih zemljišč – največji obseg obdelovalnih zemljišč – največji dohodek od prodaje kmetijskih pridelkov
	– največ gospodarjev/mož je samskih/vdovcev – največ gospodaric/žena je samskih vdov	
	– najmanjše število članov gospodinjstva – najmanjše število generacij v gospodinjstvu	– največje število članov gospodinjstva – največje število generacij v gospodinjstvu

Za kmečke družine, opredeljene kot vitalne s tradicionalnimi vzorci odločanja (glavno besedo pri odločitvah ima gospodar), pa velja, da so razmeroma blizu osrednjim dejavnostim, hkrati pa so to največje kmetije, ki imajo najvišje dohodke od prodaje kmetijskih pridelkov. Njihovo tradicionalnost dodatno označujejo tudi velike družine z več generacijami (preglednica 7).

Propadajoče tradicionalne družine pa med tremi tipi kmečkih družin izstopajo predvsem po najmanjšem številu družinskih članov in generacij v skupnem gospodinjstvu kot tudi po dejstvu, da je med gospodarji/možmi in gospodaricami/ženami največ ovdovelih oz. samskih (preglednica 7).

Empirična potrditev postavljenih hipotez

Opravljen temeljna ruralnosociološka raziskava je potrdila obe postavljeni hipotezi. Na eni strani je analiza empiričnih podatkov dokazala, da se kmečke družine v Sloveniji razvrščajo v tri skupine/tipe, od katerih sta tip vitalne demokratične in tip vitalne tradicionalne kmečke družine približno enako obsežna, nekoliko manjši pa je delež družin, ki so opredeljene kot propadajoče tradicionalne družine. Na drugi strani pa opravljena analiza potrjuje tudi hipotezo, po kateri pripadnost določenemu tipu kmečke družine določajo tako obeležja družine/gospodinjstva (od njenega obsega in števila generacij do nosilcev odločanja o zadevah družine/gospodinjstva in kmečkega gospodarstva) kot obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene ter kmečkega gospodarstva. Med upoštevanimi obeležji k določanju tipov kmečkih družin največ prispevajo tista, ki zadevajo nosilce odločanja, njim sledijo demografska obeležja gospodarja/moža in gospodarice/žene, najmanjša vloga pri določanju tipa kmečke družine pa je pripadla obeležjem kmečkega gospodarstva.

Analiza treh tipov kmečkih družin v Sloveniji izpostavlja dve dejstvi: prvič, oba tipa vitalnih kmečkih družin razločuje demokratičnost oz. tradicionalnost procesov odločanja tako o zadevah družine/gospodinjstva kot o zadevah kmečkega gospodarstva, in drugič, tradicionalnost v odločanju ni le značilnost tradicionalne odmirajoče, temveč tudi značilnost vitalne tradicionalne kmečke družine. Ali ti dve ugotovitvi pomenita, da bodo za zdaj še vitalne tradicionalne kmečke družine, ki se ne bodo odločile za demokratizacijo procesov odločanja na temelju spolne in generacijske enakopravnosti, prej ali slej stopile na pot odmirajočih kmečkih družin? Ali pa obstaja celo verjetnost, da se bodo obdržale še dolgo časa, ker je del slovenske kmečke populacije zavezan tradicionalnim patriarhalnim družinskim odnosom?

Možnosti, da se bodo tradicionalni hierarhični odnosi, v katerih gre glavna beseda lastniku in gospodarju, v slovenski kmečki družini ohranili za daljši čas, so majhne. Če je del kmečkih žena še pripravljen pristajati na podrejen položaj, pa nanj ne bodo pristali mladi, katerih velika večina bodisi pristaja na (fantje) bodisi terja (dekleta) enakovreden ekonomski in socialni položaj partnerjev v okviru kmečke družine. Dekleta se preprosto ne bodo poročila na kmetijo, če njihova pričakovanja ne bodo uresničena. Ustvarjanje in poustvarjanje kmečke družine s poroko pa sta bili, sta in bosta verjetno tudi v prihodnje temeljni pogoj za ohranitev družinskega kmetovanja (O'Hara, 1998: 54).

Kljub temu da je vsaka tipologija »nasilje« nad realnostjo in kljub dejstvu, da empirični podatki, na katerih temelji opravljena tipologija, niso bili zbrani z namenom oblikovanja tipologije kmečkih družin v Sloveniji, dobljeni rezultati pomenijo solidno podlago tako za nadaljevanje zastavljenega raziskovalnega dela kot za oblikovanje politike, ki bo na eni strani usmerjena v ohranjanje družinskih kmetij, na drugi strani pa v takšno infrastrukturno opremljanje podeželja, ki bo zmanjševalo razlike med vasjo in mestom, med podeželjem in urbani območji ter kmečkemu/podeželskemu prebivalstvu zagotavljalo kakovostno življenje. Z usmerjanjem kmečkih družin oz. njihovih posameznih članov v storitvene dejavnosti kot nekmetijskih virov dohodkov se bodo odpirala nova delovna mesta, ki edina lahko zaustavijo praznjenje od centrov odmaknjenih podeželskih območij in vsaj v manjšem obsegu spodbudijo celo priseljevanje.

TIPOLOGIZACIJA KOT PRISTOP K SPOZNAVANJU DRUŽINSKIH KMETIJ

Kmečka družina in kmečko gospodarstvo sta dve enakovredni sestavini celote, imenovane družinska kmetija. Trditev, da brez kmečke družine ni družinske kmetije, zato ni zgolj prijetno zveneče geslo, uporabno za politične ali družbene akcije, temveč je hkrati zahteva, da se sociološke značilnosti kmečke družine povezujejo z agrarno-ekonomskimi obeležji kmečkega gospodarstva. Torej je kmečka družina bistveni sodoločevalec družinske kmetije kot kmetijskega obrata v družinski lasti. Celo več, osnovni pogoj za reprodukcijo družinskega kmetovanja sta ustvarjanje in poustvarjanje kmečkih družin s poroko (O'Hara, 1998: 54).

Poudarjanje pomena družine v opredeljevanju družinske kmetije pa v nobenem primeru ne pomeni zanemarjanja podjetniškega vidika družinskega kmetijskega gospodarstva. Da bi družinska kmetija lahko obstala in se razvijala, mora delovati kot podjetje, sestavljeno iz kapi-

tala oz. lastnine, upravljanja in dela. Torej gre pri družinski kmetiji za družinsko podjetje, ki ga Gasson in Errington (1993: 18) opredeljujeta z naslednjimi šestimi elementi:

- lastništvo podjetja je povezano z njegovim vodenjem in upravljanjem in je v rokah gospodarjev;
- gospodarji so sorodstveno povezani ali povezani s poroko;
- člani družine (vključno z gospodarji) zagotavljajo podjetju kapital;
- člani družine (vključno z gospodarji) opravljajo delo na kmetiji;
- lastništvo podjetja in njegovo upravljanje se prenaša iz generacije v generacijo;
- družina živi na kmetiji.

V tej opredelitvi preseneča množinska raba besede 'gospodar'. Gasson in Errington v svoji knjigi tega nikjer ne pojasnita, kar gre razumeti, da je več gospodarjev kmetije kot družinskega podjetja vsaj v Veliki Britaniji samo po sebi razumljivo dejstvo. Pomeni, da sta gospodarja bodisi mož in žena (povezana s poroko), bodisi roditelj(a) in otrok (otroci), bodisi bratje in sestre ali druge kombinacije sorodnikov. V Sloveniji je v nasprotju s predstavljeno opredelitvijo gospodar/gospodarica praviloma ena oseba, kar pa ne izključuje možnosti dveh ali več gospodarjev na družinski kmetiji, zlasti ne na takšni, ki se ukvarja z več gospodarskimi dejavnostmi, ki terjajo bolj ali manj samostojno vodenje in upravljanje ter ustrezno delitev dela med člani družine.

V Gasson-Erringtonovi opredelitvi družinske kmetije kot podjetja je novost zagotavljanje kapitala, za kar so odgovorni tako gospodarji kot drugi družinski člani. Avtorja sicer poudarjata, da je družina pomemben vir kapitala, upravljanja in delovnih moči, vendar dodajata, da takrat, ko kapital nadomesti delo kot organizacijsko načelo kmečkega podjetja, sposobnost družine zagotoviti in upravljati kapital lahko postane pomembnejša od družine kot vira delovnih moči. Po njunem prepričanju (Gasson, Errington, 1993: 19) danes integriteto kmetijskega družinskega podjetja najbolj ogroža naraščajoča odvisnost od zunanjih virov kapitala.

Opredelevanje družinske kmetije kot družinskega podjetja, ki ga ponujata Nola Reinhardt in Peggy Barlett (1989), pa opozarja na posebnosti družinske kmetije kot podjetja v primerjavi s kapitalistično organiziranimi oblikami kmetijskih podjetij. Po njunem mnenju »se družinska kmetija in kapitalistična farma razlikujeta predvsem po dveh kriterijih: po ciljih produkcijske enote in po organizaciji delovnega procesa. Kapitalistično ali 'industrijsko' kmetijstvo se obravnava kot investicija in produkcijska enota bo v splošnem preživela, če bo ustvarila povprečno normalno stopnjo dobička upoštevajoč tržno vrednost uporabljenih virov. Cilji družinske kmetije pa so bolj kompleksni. Medtem ko je tudi družinska kmetija nedvomno usmerjena v maksimiranje neto dobička, pa v oblikovanju dolgoročnih proizvodnih odločitev lahko upošteva tudi nedenarne vidike kmetovanja in podeželski življenjski

slog. Tudi organizacija proizvodnje je v obeh primerih specifična. Kapitalistično ali industrijsko farmo označuje ločitev lastništva, upravljanja in dela. Dnevno delovanje farme nadzira upravitelj, izvajajo ga najeti delavci, ki dobivajo plačo, ustrezno njihovi kategoriji dela. Lastniki se ne spuščajo v dnevno delo, pač pa umaknejo svoj finančni vložek, če drugje odkrijejo bolj donosno priložnost za investicijo. Na družinski kmetiji ima delovni proces lahko nekaj podobnosti delovnemu procesu na kapitalistični farmi, na primer delitev dela lahko temelji na starosti in spolu, moški je poglavar gospodinjstva in opravlja naloge upravljavca kmetije, vendar je središčnost sorodstvenih odnosov in neposrednega sodelovanja lastnika kmetije pri dnevnih opravilih razlikovalna značilnost družinske kmetije« (Reinhardt, Barlett, 1989: 206–207). Prav »družinske« značilnosti družinskega kmetijskega gospodarstva so celo v trdih razmerah kapitalistične ekonomije zagotovile preživetje majhnim družinskim kmetijam (Bonanno, 1987).

Število in teža posameznih meril za opredelitev družinske kmetije sta za posamezne države oz. za različne socialne prostore lahko sicer različna, vendar se družinske kmetije vsaj v državah Evropske unije ter v tranzicijskih državah srednje in vzhodne Evrope opredeljujejo najmanj z merili družinskega vodenja in upravljanja, dela družinskih članov in prenašanja lastništva iz generacije na generacijo. Zanimanje merila zagotavljanja kapitala najbolj oddaljuje opredeljevanje družinske kmetije kot podjetja. To pa je družinska kmetija bila, je in bo, zato je tudi v tranzicijskih državah to merilo nujno uvesti v opredeljevanje družinske kmetije. Lastnina sicer predstavlja kapital, ki pa sam po sebi še ne zagotavlja preživetja družinskih članov, še manj pa razvoja kmetije.

Ne glede na število in vrsto meril, ki se upoštevajo v opredeljevanju družinskih kmetij, ali pa prav zaradi njihovega velikega števila in pestrosti ni pričakovati velike stopnje homogenosti družinskih kmetij. Zato ni naključje, da se številni avtorji ukvarjajo z opredeljevanjem različnih skupin družinskih kmetij, pri čemer običajno upoštevajo le eno, morda dve merili, ki sta v skladu s smerjo njihovega razmišljanja in analize najpomembnejši.

Tipologija kmetij je v ruralnosociološki literaturi prisotna že dolgo časa. Ko Gasson in Errington (1993: 18, 19) utemeljmeta družinsko kmetijo kot podjetje, na katerem dela družina, opozarjata na dejstvo, da merilo delovnih moči ni več zadovoljivo in ne več bistvenega pomena. Kot način razločevanja med kmetijami, na katerih dela družina, namesto njene odvisnosti od družinskih delovnih moči izpostavljata kapital (zlasti v obliki kmetijskih strojev). Pri utemeljevanju zmanjševanja pomena dela in večanja vloge kapitala se sklicujeta na Onvina (1930: 84, cit. po Gasson, Errington, 1993: 19), ki je izpostavil dva osnovna tipa družinskega kmetovanja: skrben in varčen kmet – obdelovalec starega sveta, ki se izčrpava v neskončnem delu na majhni

krpi zemlje; in kmet – pionir novega sveta, ki verjetno dela pod enakimi pritiski, vendar uporablja vse mehanične naprave, s katerimi lahko poveča obseg svoje dejavnosti. Kot Onvinova (1930) tudi poznejše tipologije kmetij praviloma upoštevajo eno, največ dve merili.

Po drugi svetovni vojni, v obdobju pospešenega industrijskega razvoja in številnih novih delovnih mest, ki so spodbudila majhne kmete, da so prodali kmetijo in se preselili v veliko mesto, so si ob delu na kmetiji poiskali redno zaposlitev zunaj kmetije, je prišlo do pospešene diferenciacije družinskih kmetijskih gospodarstev. Zaposlitev posameznih članov oziroma pridobivanje (dela) dohodka kmečkih gospodinjstev zunaj družinske kmetije je postala merilo razlikovanja družinskih kmetij na čiste, mešane in dopolnilne, ali, kot jih je poimenovala OECD, na čiste kmetije, mešane kmetije tipa 1 in mešane kmetije tipa 2 (Krašovec, 1965; Barbič, 1990). Ta tipologija se v več različicah uporablja še danes, hkrati pa se pojavljajo nove.

V skladu s prevladujočimi temami v evropski ruralnosociološki teoriji in empiričnem raziskovanju je konec 90. let zaslediti več tipologij, ki izhajajo iz vloge žensk na kmetiji in/ali značilnosti družinskih in delovnih odnosov med člani kmečke družine/gospodinjstva. Ti so neposredno povezani z ekonomsko in socialno emancipacijo kmečkih žensk. Ker se je ta uveljavila s precejšnjim časovnim zamikom v primerjavi z emancipacijo žensk drugih družbenih slojev, je tudi pozneje prišlo do spreminjanja družinskih (lastniških, upravljaljskih, delovnih) odnosov. V nadaljevanju navajamo dva novejša primera tipologij, ki temeljita na opredelitvi položaja kmečke ženske/kmetice na kmetiji.

Patricia O'Hara (1998) razlikuje štiri tipe delovnih odnosov na družinski kmetiji glede na to, kako kmečke ženske same opredeljujejo svoj položaj. Po besedah avtorice takšna tipologija vključuje več kritičnih vidikov organizacije dela na družinski kmetiji po spolu, upoštevajoč: dejanska opravila, ki jih opravljajo ženske; njihovo razumevanje lastnega dela; načine, na katere jih njihove delovne vloge spravljajo v podrejen položaj; povezanost njihovega dela in položaja z zakonsko pogodbo med zakoncema. Na podlagi poglobljenih razgovorov s 60 kmečkimi ženskami O'Hara identificira štiri tipe delovnih odnosov, ki pa se v realnosti dostikrat prepletajo (O'Hara, 1998: 103–112):

- **Delo za družinsko kmetijo.** Kmetice so vključene v partnerstvo (praviloma, vendar ne izključno z možem) v vrsti opravil in odločitev. Kmetijo pojmujejo kot družinsko podjetje. Občutek vključenosti v kmetijo kot podjetje in kmetovanje kot poklic je pri teh (24) ženskah zelo močan.
- **Pomočnica na kmetiji.** Ženske (13) iz te skupine/tipa lahko prispevajo enako količino dela kot tiste, ki »delajo za kmetijo«, so pa manj vključene v odločanje in imajo slabši dostop do dohodka iz kmetije.
- **Ustvarjalka kmečkega doma.** Čeprav so ženske (9) iz te skupine na voljo, kadar je njihovo delo na kmetiji potrebno, so usmer-

jene predvsem v dom. V njihovih družinah je glavni vir dohodka in identitete nekmetijski poklic in ženske iz te skupine o sebi ne razmišljajo kot o kmeticah.

- **Kmečka ženska, zaposlena zunaj kmetije.** Vse ženske (14) te skupine so odraščale na kmetiji. So posebna in privilegirana skupina ne samo zaradi »kulturnega kapitala«, ki so ga prinesle v zakon, temveč se zaradi njihove vključenosti v spoštovan poklic zunaj kmetije spreminja tako značaj družinskega delovnega procesa kot tudi narava zakonskih odnosov. Z lastnimi dohodki imajo ženske močnejše izhodišče, da izzovejo moško nadvlado v medsebojnih odnosih.

Kot svoje ugotovitve komentira sama R. O'Hara (1998: 111, 112), je družinsko kmetovanje možno opredeliti kot krivično do žensk tako po objektivnih kazalnikih kot po feminističnem videnju. Vendar kljub nesporno dokazanim patriarhalnim odnosom med spoloma v organizaciji dela in kapitala obstajajo tudi dokazani načini, po katerih je ženskam uspelo zmanjšati krivičnost patriarhalnosti s tem, da so postale aktivne partnerice na kmetiji kot podjetju ali prek zaposlitve zunaj kmetije.

Tako kot P. O'Hara (1998) za Irsko Merit S. Haugen (1998) za norveško kmetijstvo ugotavlja, da je bilo po tradiciji eden od najbolj konservativnih in moško vladajočih sektorjev. Vendar primerjava razlik, ki jo je avtorica opravila med starejšimi in mlajšimi kmeticami, kaže, da med obema starostno opredeljenima skupinama kmetic obstajajo razlike v pristopih h kmetovanju. Medtem ko je večina starejših žensk prevzela vodenje kmetije po smrti ali obolevosti moža, je večina kmetic, mlajših od štirideset let, ki vodijo kmetijo, poročenih. Naj omenimo, da so bili podatki, na katerih temelji analiza M. Haugen, zbrani iz intervjuji 84 kmetic, ki vodijo kmetijo iz devetih občin Norveške v letih 1987–1989. Haugenova namreč ni preučevala položaja vseh kmečkih žensk, temveč je svojo raziskavo usmerila samo na tiste ženske, ki vodijo kmetijo. Identificirala je tri kategorije kmetic, ki ji predstavljajo tri različne načine oblikovanja identitete ženske kmetice (Haugen, 1998: 141–150):

- **Tradicionalne ženske kmetice.** Nobena od njih ni načrtovala, da si bo izbrala kmetovanje kot poklic. Večina vdov je prevzela vodenje kmetije po smrti moža. Znanje o tem, kako voditi kmetijo, so si pridobile v mnogih letih praktičnega dela na kmetiji. Ko so prevzele vodenje kmetije, se njihova delovna vloga ni dramatično spremenila. Kadar je potrebno, najamejo delovne moči ali pa jim priskočijo na pomoč otroci ali drugi sorodniki. V to skupino Haugenova uvršča tudi starejše neporočene kmetice, ki so to postale zaradi občutka obveznosti do staršev in do kmetije. V to skupino sodijo tudi tiste poročene kmetice, katerih možje so zaposleni zunaj kmetije. V večini teh primerov gre za majhne kmetije, na katerih zaposleni možje pomagajo ženskam predvsem pri mehanskih opravilih na kmetiji. Nobena od

žensk iz te skupine ne izpostavlja spolne strukture s poudarjanjem potrebe po bistvenih spremembah v pričakovanjih obeh spolov. V svojem delu bolj reproducirajo kot spreminjajo odnose med spoloma na kmetiji. Kot »normo« vidijo moške kmete, sebe pa imajo bolj kot »izjemo«.

- **Ženske, upravljavke kmetije** so odgovorne za delovanje kmetije, toda njihov osnovni poklic je zunaj nje (medicinske sestre, tajnice, učiteljice). Tipična ženska – upravljalka kmetije je samska, ločena, vdova ali neporočena, v štiridesetih letih starosti, dobro izobrazena in ima zaposlitev zunaj kmetije kot svoje osnovno delo. Vodi povprečno veliko kmetijo, na kateri prideluje predvsem žita. Upravlja kmetijo, vendar ne sodeluje redno (vsak dan) pri kmetijskih opravilih. Nekatere kmetice te skupine so obdržale kmetijo zato, da bodo otrokom, ko bodo odrasli, omogočile kmetovanje kot izbiro. Se ne opredeljujejo kot kmetice in so samozavestne kot upravljavke kmetije. Kot slednje izzivajo obstoječe strukture s tem, da so kot ženske izbrale upravljanje kmetije kot dodatek redni zaposlitvi. Odklanjajo, da bi postale kmetice zaradi okoliščin zunaj njihovega nadzora. Delovno se identificirajo z nekmetijskim poklicem, vendar so hkrati poklicno zainteresirane upravljati kmetijo. V prihodnosti bi to lahko bila ena od opcij, ki bi jo izbrale mlade ženske s formalno pravico prevzeti kmetijo.
- **Poklicne ženske kmetice.** Gre v večini primerov za ženske pod 40. letom starosti, ki so imele številne opcije v izboru poklicne usmeritve. Kmetovanje so si izbrale kot poklic, čeprav so njihovem izboru poleg lastnega interesa botrovali tudi drugi dejavniki (ohraniti kmetijo v družinski lasti, lojalnost do staršev). Tipična poklicna kmetica je podedovala kmetijo in ima kmetijsko izobrazbo. Je poročena, mož je zaposlen zunaj kmetije in ne sodeluje redno pri delu na kmetiji. Poklicna kmetica je članica kmečkega sindikata, obvladuje delo s kmetijskimi stroji in mehansko delo. Večina jih ima (še predšolske) otroke. Poklicne kmetice postavljajo visoke zahteve do svoje vloge kot kmetice. Prizadevajo si pokazati, da so sposobne za delo, ki ga opravljajo, čeprav mnoge niso prepričane, da so v svoji vlogi enako dobre kot kmetje. Ker imajo (majhne) otroke, opozarjajo na konfliktnost med vlogo poklicne kmetice in matere, čeprav imajo v večini primerov urejeno varstvo. Poklicne kmetice so skeptične v izzivanju spolno utrjenega sistema s tem, da opravljajo »moška dela« na kmetiji, posebej še s kmetijskimi stroji. Lomijo spolne ovire s tem, da so aktivne na vseh področjih, vezanih na kmetijstvo. Nobena od kmetic te skupine ne toži, da je kmečko delo pretežno za ženske ali da so ženske manj sposobne voditi kmetijo. Njihov glavni problem pa se zdijo predsodki in pričakovanja o tem, kaj je »primemo« za ženske. Poklicne ženske kmetice so nova družbena realnost, vzamejo si prosti čas ter imajo moderen in prijeten življenjski slog.

Obe predstavljeni tipologiji sta bolj specifični kot slovenska tipologija kmečkih družin, ker se omejujeta zgolj na položaj kmetice v kmečkem družinskem gospodinjstvu in na kmetiji. Razlikujeta med tipi/skupinami kmetij glede na delitev vlog med spoloma (O'Hara, 1998) ali se omejujeta (Haugen, 1998) celo samo na razlikovanje med kmeticami glede na to, kako so postale upravljavke kmetijskega gospodarstva in kako to svojo vlogo same opredeljujejo.

Za slovensko tipologijo kmečkih družin je relevantna predvsem tipologija O'Hare, ker upošteva vse kmečke ženske in identificira tipe vlog, ki jih imajo po lastnem zaznavanju kmečke ženske v gospodinjstvu in na kmetiji. Kategorizacija žensk, ki vodijo kmetijo (Haugen, 1998), pa opozarja na nujnost preučitve tipov kmetij, ki jih vodijo ženske, kot opcij, ki so se med kmeticami že uveljavile in bi jih bilo nujno raziskati tudi v Sloveniji ter jih »ponuditi« predvsem mladim kmečkim ženskam.

TRANZICIJA KOT (NEIZRABLJENA) PRILOŽNOST ZA KMEČKE ŽENSKE IN KMEČKO DRUŽINO V SLOVENIJI

Na spreminjanje položaja slovenske kmetice v družini in na kmetiji vplivajo tako kot na vse kmečke ženske številna globalna dogajanja, od globalizacije gospodarstva do že uveljavljenih feminističnih gibanj. Nekatere kmetice in kmečke družine prej, druge pa pozneje izrabijo priložnosti za ekonomsko in socialno osamosvajanje, za demokratizacijo odnosov znotraj družine in lokalne podeželske skupnosti. Predvsem pa imajo tako kmečke ženske kot kmečke družine na voljo več opcij delovanja in razvoja, med katerimi izberejo najbolj ustrezno.

Slovenija je z osamosvojitvijo ter prehodom v politično demokracijo in tržno gospodarstvo teoretično ponudila tudi kmečki ženski, kmečki družini in družinskemu kmetovanju nove gospodarske in družbene razvojne možnosti, ki pa v praksi (še) niso zaživele.

Strategijo za spodbujanje enakopravnosti in za uveljavljanje slovenskih kmečkih žensk v družini in na kmetiji na eni strani ter v javnem življenju na drugi strani je nujno graditi na ustrezni paradigmi razvoja slovenske družbe. Ali je to Blairova tretja pot, ki po Lukšiču predstavlja nekakšno srednjo pot med neoliberalizmom in staro socialno demokracijo (Lukšič, 2000: 12) in je hkrati »napoved iskanja novega, afirmacija politike kot zavestnega eksperimenta z robnimi pogoji, ki jih predstavljajo civilizacijske vrednote, nadgrajene z vrednotami socialne demokracije« (Lukšič, 2000: 17, 18), ali kakšna druga razvojna paradigma, je zadeva nacionalnega konsenza. Če bo ta temeljil na strokovnih argumentih in do državljanov in državljanek prijazni viziji razvoja, bo nedvomno spodbudil izstop kmečkih/podeželskih žensk

iz gospodarske in politične anonimnosti, s katero se sedaj bolj ali manj uspešno spopadajo prodorne in emancipirane posameznice. Res gre za neizrabljene priložnosti, za katere bo nekdo moral prevzeti odgovornost.

IV

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

UVOD

Dogajanja v naravi in v družbi so kompleksna ter medsebojno povezana in soodvisna. Zato jih je na eni strani treba preučevati z vidika različnih strok, na drugi strani pa v praksi usklajevati interese varovanja virov/narave in interesov družbenoekonomskega razvoja. K vse večji medsebojni soodvisnosti in prepletanju različnih področij družbenega delovanja pomembno prispevajo sodobni globalizacijski procesi in informacijske tehnologije, zaradi katerih je, kot ugotavlja Mlinar (2004: 69), »v teku intenzivno prežemanje vsebine nekdanjih 'čistih' in medsebojno izključujočih se kategorij, npr. mesta in podežolja, dela-bivanja-prometa-rekreacije, (sub)lokalne in vseh višjih ravni teritorialne organizacije ipd. Zato se morajo temu ustrezno spreminjati tudi disciplinarni okviri spoznavanja in institucionalni okviri usmerjanja družbeno-prostorskih sprememb«. Zato tudi kmetič in kmečkih družin ni mogoče obravnavati ločeno od celovitega in vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti, pač pa kot eno njegovih pomembnih sestavin.

V sklepnih razmišljanjih zato iščemo odgovor na dve vprašanji:

- (1) Kako zagotoviti optimalen pristop k uresničevanju celovitega in vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti?
- (2) Kako v tak pristop vgraditi teme, ki zadevajo kmetico in kmečko družino ter spolno (ne)enakost v kmetijstvu in na podeželju?

PRISTOP K OBLIKOVANJU STRATEGIJE CELOVITEGA IN VZDRŽNEGA RAZVOJA NA RAVNI DRŽAVE

Če postavimo kot cilj zagotovitev oz. udejanjanje celovitega in vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti na celotnem podeželju države, moramo najprej ugotoviti stanje na področju znanosti/raziskovanja in izobraževanja ter opredeliti vlogo države v spodbujanju in financiranju lokalnih razvojnih projektov. Šele na podlagi tovrstnih spoznanj bo možno predlagati pristop k oblikovanju ustrezne razvojne strategije celovitega in vzdržnega razvoja podeželskih skupnosti na ravni države.

Oprelitev stanja

Z opredelitvijo stanja ne nameravamo podati izčrpnega pregleda dogajanj in dosežkov na obravnavanem področju, temveč zgolj opozoriti

na nekatera dejstva, relevantna za oblikovanje državne strategije celovitega in vzdržnega razvoja podeželja.

Znanost in raziskovanje. Ideja o celovitem pristopu k razvoju podeželja (Barbič, 1985) se je v Sloveniji pojavila tako rekoč hkrati in neodvisno od prvih 12 projektov celovitega razvoja v državah članicah EGS (Evropske gospodarske skupnosti), predstavljenih na Evropskem simpoziju o celovitem ruralnem razvoju (The European Symposium on Integrated Rural development) v Wageningnu, 23. do 25. junija 1985 (Ulbricht, 1986). Kot edina udeleženka iz držav nečlanic EGS (Ulbricht, 1986, List of participants: 11) sem na simpoziju dobila potrditev domače zamisli o celovitem pristopu k razvoju štirih sosednjih krajevnih skupnosti (Dobrnica, Sela - Šumberk, Knežja vas, Svetinje) v občini Trebnje. Pobudnica projekta je bila Mara Rupena - Osolnik kot jugoslovanska predstavnik v Delovni skupini za ženske in kmečko družino v ruralnem razvoju (Working Party for Women and Rural Family in Rural Development) pri Evropski komisiji za kmetijstvo FAO. Pobuda za izvedbo projekta je bila dana leta 1983 na posvetu FAO o tehnični konzultaciji o ženskah in pluriaktivnosti v Ljubljani, 13. do 17. junija 1983 (FAO Technical Consultation on Women and Pluriactivity: 1983). Projektna študija celovitega razvoja štirih krajevnih skupnosti v občini Trebnje, ki jo je izvedel Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze E. Kardelja v Ljubljani ob občasnem sodelovanju svetovalcev FAO, je bila končana decembra 1988 (Developmental Project »Trebnje«, 1988) in v skrajšani obliki objavljena leta 1991 (Barbič, Kovačič, Rupena - Osolnik, 1991).

V 90. letih dvajsetega stoletja so bile v Sloveniji objavljene vsaj tri monografije, ki obravnavajo celovit pristop k razvoju podeželskih skupnosti. To so: Prihodnost slovenskega podeželja. Prostor, prebivalci in gospodarske dejavnosti (Barbič, A., ur., 1991), Celovit razvoj podeželja. Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Zbornik posveta. (Kovačič, M., ur., 1995) in Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji (Kovačič, M.; L. Gosar; R. Fabijan; T. Perpar; M. Gabrovec; A. Jakoš, 2000).

Izobraževanje. V Sloveniji trenutno potekajo najmanj trije podiplomski programi, relevantni za razvoj ob ohranjanju narave in varovanju virov: interdisciplinarni študij prostorskega in urbanističnega planiranja na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, študij varstva narave na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani in študij varstva okolja na Politehniko v Novi Gorici. Čeprav gre pri omenjenih študijih v večji meri za multidisciplinarni (obravnavanje iste teme/področja z vidika posameznih strok) kot za interdisciplinarni (hkratno obravnavanje teme/področja z vidika različnih strok) pristop, kaže, da je slednji prisoten vsaj pri seminarskem in terenskem delu ter v magistrskih nalogah. Teme, ki zadevajo razvoj podeželja, urejanje podeželskega prostora, varovanje naravne in kulturne (pre-

mične in nepremične) dediščine, pa so vključene v posamezne predmete na dodiplomskem študiju številnih fakultet.

S pristopi k razvoju podeželja in k izvajanju konkretnih razvojnih projektov so bili v 90. letih seznanjeni tudi svetovalci in svetovalke kmetijske svetovalne službe v posebnih izobraževalnih seminarjih, za katere so bila pripravljena gradiva vseh predavateljev in predavateljic (Pristop k razvoju podeželja. Zvezek 1, 1992; Pristop k razvoju podeželja. Zvezek 2, 1994).

Vloga države v spodbujanju razvoja podeželja. Republika Slovenija je razmeroma zgodaj začela spodbujati in (so)financirati lokalne razvojne projekte v skladu s pristopom »od spodaj navzgor«, kakršnega podpira Evropska unija vse od 80. let prejšnjega stoletja in ki se večinoma uresničuje v okviru programov Leader. Že kot kandidatka za članstvo v EU se je Slovenija udeleževala konferenc in seminarjev programa Leader, kot članica EU od 1. maja 2004 pa se lahko poteguje za sredstva iz tega programa.

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije od leta 1991 (so)financira izdelavo predlogov konkretnih razvojnih projektov praviloma v manj razvitih podeželskih območjih Slovenije v okviru programa Celostni razvoj podeželja in obnova vasi (CRPOV). Lokalne razvojne projekte pa finančno podpirajo tudi posamezne občine, predvsem tiste, katerih administracija ima lastno razvojno vizijo ter je dojemljiva za pobude krajevnih skupnosti in nevladnih organizacij na svojem območju.

V strokovnih krogih prevladuje vtis, da so bili glede na vložena sredstva (finančna sredstva in prostovoljno delo domačinov) bolj učinkoviti tisti projekti CRPOV in občin, ki so zajeli širše območje (npr. vas, skupino vasi, krajevno skupnost, občino) kot zelo parcialni projekti (npr. obnova vaške kapelice, vaškega kala) in tisti projekti, ki so se razvoja lotili celovito, pomeni, da so pri načrtovanju razvoja izhajali tako iz prostorskih danosti kot obstoječih gospodarskih dejavnosti in razpoložljivih človeških potencialov, razvojne programe pa umeščali v sodobne globalizacijske procese in dogajanja ob poudarjanju lokalnih posebnosti. Takšni projekti pa so bili vsaj doslej prej izjema kot pravilo.

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano poleg projektov CRPOV od leta 2002 izvaja ukrepe programov razvoja podeželja (PRP) za Republiko Slovenijo. Prvi tak program je veljal za obdobje 2002–2004, drugi, ki se trenutno izvaja, pa velja za obdobje 2004–2006 (Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006, 2004) in ga v grobem tudi predstavljamo.

Naprej je treba poudariti, da je program namenjen predvsem izvajanju ukrepov kmetijske strukturne politike v skladu z Zakonom o kmetijstvu (2002) ter v skladu z uredbami Sveta Evropske skupnosti (1999–2004) o podpori za razvoj podeželja iz Evropskega kmetijskega

usmerjevalnega in jamstvenega sklada (EKUJS). Program je izredno obsežen in natančen predvsem v opredeljevanju ciljev in ukrepov za njegovo izvajanje na področju kmetijskih dejavnosti s posebnim poudarkom na območjih z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (OMD), hkrati pa zgolj načelen v opredelitvah »strategije in ciljev«, ki jih navajamo dobesedno:

»Strategija razvoja podeželja je osnovana na dejstvu, da je v interesu slovenskega kmetijstva razviti transparenten in dolgoročen sistem z jasnimi pričakovanji, ki bo kmetom omogočil sprejemanje dolgoročnih načrtov za njihove kmetije in zagotavljal specifične pogoje za gospodarjenje. Podobno velja tudi za gozdarstvo in živilsko predelovalno industrijo, ki predstavljata pomembni ekonomski osnovi za razvoj slovenskega podeželja. V okviru PRP bodo imeli sektorsko naravnani razvojni programi možnost razviti se v celostne programe, ki bodo upoštevali, da je bistvo kmetijskega, pa tudi splošnega gospodarskega in socialnega razvoja, optimalna raba domačih virov hkrati z ohranjanjem in zaščito narave in naravnih virov ob upoštevanju multifunkcionalne vloge kmetijstva v družbi.

Celostni pristop bo omogočal ohranjanje gostote poseljenosti podeželja ter sonaravno rabo gozdov in zaščito narave in kulturne dediščine, kar je tesno povezano z ohranjanjem in zagotavljanjem delovnih mest na podeželju – v kmetijski pridelavi in gozdarstvu, z razvojem dopolnilnih dejavnosti na kmetijah (predelava, turizem, obrt), z razvojem dodatnih delovnih mest na podeželju (organiziranje prodaje pridelkov in proizvodov, servisne dejavnosti), ter z uvajanjem alternativnih metod kmetijske pridelave in predelave s posebnim poudarkom na varovanju okolja (skrb za živali, doseganje ekoloških standardov, visoka kvaliteta hrane).

PRP je namenjen pospeševanju in prestrukturiranju kmetijstva ter zagotavljanju postopnega povečevanja učinkovitosti pridelave in predelave ter konkurenčnosti kmetijstva. Z izravnavo visokih stroškov pridelave na OMD in podpiranjem okolju prijaznega kmetovanja bo dosežen tudi ekonomski učinek, kar bo omogočilo boljšo kvaliteto življenja na podeželju in ohranjanje teh območij tudi za ostale aktivnosti, kot sta turizem in rekreacija.

Opisano strategijo so sprejele tudi druge strokovne organizacije in združenja, ki sodelujejo oz. so vključena v razvoj podeželja. Te organizacije so dejansko poudarile potrebo po nadaljnjem izvajanju oz. povečevanju izravnalnih plačil za OMD in kmetijsko okoljske ukrepe.

Ključnega pomena je tudi naraščajoč obseg izobraževanja. Znanje bo, poleg profesionalizacije, prispevalo k osveščanju o nujnosti boljšega poslovnega povezovanja in združevanja na podeželju in usmerjanju h kvalitetnejši proizvodnji hrane, ki bo koristna tako za proizvajalce kot potrošnike.

Celotna strategija je bila zasnovana na osnovi:

- okrepitve multifunkcionalne vloge kmetijstva,
 - uravnoveženega in celostnega razvoja podeželja, varovanja okolja, predvsem tal in voda pred onesnaženjem in degradacijo,
 - zagotavljanja poseljenosti z ohranjanjem delovnih mest in zagotavljanjem primerne dohodka na kmetijah,
 - proizvodnje visoko kakovostnih kmetijskih pridelkov in živil,
 - izboljšanje strukture kmetijstva (socio-ekonomske strukture)« (Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006, 2004: 54).
- Za »sklepna razmišljanja« v tej knjigi pa sta posebej relevantni dve opozorili iz Programa, in sicer: potreba po študijah in raziskavah ter enake možnosti za ženske in moške (Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006, 2004: 117, 55–56).

K večji učinkovitosti tako projektov CRPOV kot državnih programov razvoja podeželja pa bi posredno lahko veliko prispevalo relevantno temeljno raziskovalno delo, v katerega država vlaga premalo sredstev 'zaradi interesov, ki odklanjajo strokovnost in red na vseh planskih oziroma načrtovalskih ravneh' (Prosen, 2004: 5). Čeprav se citirane besede nanašajo na prostorske znanosti, veljajo v enaki meri za sociološke znanosti, katerih temeljne raziskave s področja ruralne in razvojne sociologije, sociologije lokalnih skupnosti, sociologije upravljanja človeških virov kot tudi temeljne raziskave drugih družbenih in humanističnih znanosti so nepogrešljive v zagotavljanju teoretičnih izhodišč celovitega in vzdržnega razvoja sodobnih družb.

Kljub tej kritični oceni pa ugotavljamo, da je v Sloveniji veliko, čeprav morda res še ne dovolj teoretičnega znanja in praktičnih izkušenj v snovanju in izvajanju razvojnih projektov na podeželju. Povezava obeh bi nedvomno vnesla novo kakovost v pripravo in uresničevanje konkretnih razvojnih projektov, kar vsaj nekateri pobudniki projektov lokalnega razvoja že s pridom uporabljajo.

Predlog pristopa k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1985: 917) opredeljuje strategijo kot postopek, način za doseg okega cilja. V obravnavanem primeru je cilj strategije celovit in vzdržen razvoj slovenskega podeželja, ki naj bi na eni strani zagotavljal dolgoročno ohranjanje virov, na drugi strani pa omogočal kakovostno življenje podeželskemu prebivalstvu.

Izhodišča. Kakovost življenja na podeželju, ki vključuje tako posameznika kot socialni razvoj ter življenjske razmere in blaginjo celotne lokalne skupnosti, je tudi vodilna tema programa Leader + za obdobje 2000–2006, ki je financiran iz strukturnih skladov EU. Ta program

izpostavlja povezavo med kakovostjo življenja in gospodarskim razvojem. Nove storitve in poklicna usposobljenost prebivalstva odpirajo nove zaposlitvene možnosti. Višja kakovost življenja na podeželju pa prispeva tudi k večji privlačnosti podeželja za nova podjetja (Quality of life in rural areas: building towards the future with Leader experience, oktober, 2004).

Evropska komisija (European Commission Directorate-General for Agriculture: 2004) je že julija 2004 pripravila Predlog uredbe o podpori razvoju podeželja iz Evropskega kmetijskega sklada za ruralni razvoj (Proposal for a Council regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development, 2004) za obdobje 2007–2013 z naslednjimi cilji:

- Povečati konkurenčnost kmetijskega sektorja s podporo prestrukturiranju (1: ekonomska os).
- Izboljšati okolje in podeželje s podporo upravljanju zemljišč, vključno z akcijami na področju razvoja podeželja, povezanimi z območji Nature 2000 (2: okoljska os).
- Povečati kakovost življenja s spodbujanjem pestrosti gospodarskih dejavnosti z ukrepi, namenjenimi tako kmetijstvu kot drugim dejavnostim na podeželju (3: socialna os).

Predlog natančno opredeljuje ukrepe za posamezna področja/osi, ki sicer niso nekaj povsem novega, vendar pa nakazujejo nekatere nove poudarke v politiki ruralnega razvoja, ki jih je izpostavila tudi nova komisarka Evropske komisije za kmetijstvo gospa Mariann Fischer Boel ob zaslišanju pred kmetijsko komisijo Evropskega parlamenta 6. oktobra 2004. Poleg povečanja konkurenčnosti kmetijstva je izpostavila še tri stvari, posebej relevantne za strategijo vzdržnega razvoja slovenskega podeželja. To so: inovativnost, zagotavljanje novih možnosti za mlade in izboljšanje kakovosti življenja na evropskem podeželju. Posebej je podprla multifunkcionalnost kmetijske politike EU rekoč: »Ne sprejemam ameriškega modela kmetijstva. Ne morem se sprijazniti s praznjenjem podeželja. Na njem mora biti mesto za družinske kmetije« (European Commission. Directorate-General for Agriculture: 2004/2005) Newsletter, december 2004/januar 2005).

Pomembno in na državni ravni sprejeto izhodišče oblikovanja strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja je podpreti cilj, izpostavljen v programu razvoja podeželja 2004–2006, to je »podpreti dosledno izvajanje razvojne politike na podeželju ter povezovanje različnih sektorjev tako, da se bo trajno povečala kakovost življenja in dela ljudi na podeželskih območjih ob hkratnem dolgoročnem in uravnoteženem izboljšanju vseh treh komponent razvoja: (1) ekonomske, (2) socialne in (3) okoljske« (Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006: 138).

Predlog pristopa k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja je sestavljen iz več korakov:

- a) **Imenovanje državne komisije za celovit in vzdržen razvoj slovenskega podeželja** (lahko pri Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano), ki ga sestavljajo predstavniki državne administracije, strokovnjaki, predstavniki izvajalskih organizacij ter predstavniki lokalnih skupnosti in nevladnih organizacij, ki imajo izkušnje z izvajanjem uspešnih lokalnih projektov. Glavne naloge sveta bi bile naslednje: oblikovanje strategije, opredelitev mehanizmov njenega uresničevanja, zagotovitev finančnih virov in strokovnih podpor za implementacijo strategije ter zagotovitev spremljanja uresničevanja strategije.
- b) **Izdelava strategije** je naloga posebnega interdisciplinarnega raziskovalnega projekta, ki bo na podlagi obstoječega znanja in izkušenj ter novih zamisli oblikoval državno strategijo celovitega in vzdržnega razvoja podeželskih območij ob usklajenosti varstvenih in razvojnih lokalnih in državnih interesov. Strategija bo morala poleg tematskih sestavin, ravni in nosilcev /izvajalcev njenega uresničevanja opredeliti tudi možne finančne vire.
- c) **Opredelitev mehanizmov spodbujanja/povezovanja ter zagotovitev strokovnih podpor** lokalnim, regijskim, medregijskim in meddržavnim projektom vzdržnega razvoja, kot so:
- različne oblike izobraževanja, predvsem tiste, ki jih organizira in omogoča udeležbo EU in katerih se, sodeč po dosednji praksi, udeležujejo predvsem državni uradniki namesto predstavnikov lokalnih skupnosti, predstavnikov združenj pridelovalcev in predstavnikov nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo s konkretno dejavnostjo in izvajajo konkretne projekte;
 - vzpostavitev omrežja za pridobivanje sredstev in omrežja strokovnega svetovanja za glavna tematska področja razvojnih projektov;
 - opredelitev mehanizmov povezovanja posameznih projektov na lokalni, regijski, državni in meddržavni ravni.
- č) **Implementacija strategije**, to je njen prenos v prakso, šele pokaže resnično vrednost zastavljene strategije. Seveda pa se tako teoretiki kot praktiki zavedajo številnih ovir in težav, ki se lahko pojavijo na poti uspešnega udejanjanja določene strategije, vendar pa lahko njihovo reševanje pomeni poseben izziv snovalcem in izvajalcem strategije. Uspešna implementacija kakršnekoli strategije terja premišljene akcije, ki vključujejo koordiniranje številnih akterjev in aktivnosti (Heide, Groenhang, Johannessen, 2002).
- d) **Spremljanje uresničevanja strategije** v konkretnih razvojnih projektih je potrebno vsaj iz dveh razlogov. Prvi razlog je v tem, da zagotavlja snovalcem strategije povratne informacije, na osnovi katerih se strategija spreminja in dopolnjuje. Drugi razlog pa zadeva nujnost nadzora nad uresničevanjem posameznih faz konkretnih projektov z vidika zastavljenih ciljev in porabe sredstev, predvidenih za njihovo izvedbo.

Predstavljeni pristop k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja ne pomeni pristopa »od zgoraj navzdol«, temveč le dopolnitev v slovenski praksi prevladujočega »pristopa od spodaj navzgor«, kar je nujna faza v oblikovanju »partnerskega pristopa«, v okviru katerega država ter podeželske lokalne skupnosti in drugi lokalni akterji nastopajo kot enakopravni partnerji.

Prvo priložnost za upoštevanje predstavljenega pristopa pomeni priprava nacionalnega programa razvija podeželja do leta 2013, ki ga je februarja 2005 napovedalo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (Šoštarčič, 2005).

VKLJUČITEV ŽENSK V STRATEGIJO RAZVOJA PODEŽELJA

Spolna neenakost je v samostojni državi Sloveniji tako kot v vseh post-socialističnih državah obravnavana kot obrobna tema (Jogan, 2000 a). Če pa se obravnava, je tema usmerjena predvsem v redomestifikacijo žensk (Jogan, 2000 b: 16).

Za zagotovitev enakopravnosti žensk oziroma za povečanje ženske moči v družbi sta potrebna vsaj dva pogoja: ekonomska samostojnost žensk (Jogan, 2000 b: 13) in njihova ustrezna zastopanost v političnem življenju. Po ugotovitvi M. G. Antić (2000: 136) so se ženske postsocialističnih držav srednje in vzhodne Evrope sicer 'vmešale v politiko', vendar še niso njen normalen akter.

Ugotovitve o spolni neenakosti v razvitih v sodobnih demokratičnih družbah, tudi v Sloveniji, veljajo v enaki, če ne celo v večji meri za slovenske kmečke/podeželske ženske. Da bi pospešili proces njihovega enakopravnega vključevanja v gospodarska in družbena dogajanja, je Evropska kmetijska komisija leta 2002 izrecno poudarila, da mora spolna enakost postati središčna tema programa razvoja podeželja. To pa po besedah Franza Fischlerja pomeni podpiranje politik, ki spodbujajo vlogo žensk v ekonomiji in zmanjšujejo raven ženske nezaposlenosti v podeželskih območjih (European Commission. Directorate-General for Agriculture, 2002).

Dve leti pozneje (European Commission. Directorate-General for Agriculture, 2004: 7) je v Predlogu uredbe o podpori razvoju podeželja iz Evropskega kmetijskega sklada za ruralni razvoj (Proposal for a Council regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development) vzdolž treh osi (ekonomske, okoljske, socialne) med sedemdesetimi priporočili samo v enem, to je v sedmem priporočilu, poudarjeno spodbujanje enakosti med ženskami in moškimi, medtem ko med naštetimi prioritetami ruralnega razvoja vzdolž treh osi kmečke/podeželske ženske niso posebej izpostavljene. Ali to pomeni, da je po presoji Evropske komisije za kmetijstvo spolna enakost v kmetijstvu/na podeželju že dosežena ali vsaj na zadovoljivi ravni? Ali pa morda spolna (ne)enakost v kmetijstvu/na podeželju trenutno ni »modna« tema Evropske kmetijske komisije? Namesto iskanja odgovora na zastavljeni vprašanji optimistično domnevamo, da bodo države članice EU v programih razvoja podeželja za obdobje 2007–2013 namenile spolni enakosti potrebno pozornost in oblikovale ustrezne strategije za njeno zagotovitev.

Opredelitev stanja

Od leta 1980, odkar preučujem in bolj ali manj aktivno sodelujem v prizadevanjih za izboljšanje položaja kmečkih žensk v družini, na kmetiji in v družbi, je bilo v Sloveniji več akcij (posvetov, seminarjev, raziskav, poskusov oblikovanja akcijskih načrtov), ki naj bi kmečkim ženskam omogočile ekonomsko samostojnost kot pogoj oziroma kot prvi korak k njihovi enakopravnosti v družini, na kmetiji in v družbi.

Na tem mestu ne podajam izčrpnega pregleda vseh akcij, ki obravnavajo kmečke /podeželske ženske ali jim nudijo strokovno podporo v prizadevanjih za večjo moč v družbi. Omejujem se le na akcije (posvete, strokovna gradiva, raziskave), v katerih sem sodelovala ali sem z njimi dobro seznanjena.

Kmetijska svetovalna služba

Konstanta v zagotavljanju strokovne pomoči kmečkim ženskam na vseh področjih njihovega življenja in dela je kmetijska svetovalna služba, ki v Sloveniji deluje vse od leta 1953, od začetka 70. let pa namenja posebno skrb in svetovanje kmetici in kmečki družini. Delo svetovalne službe sega od organiziranja izobraževanja (predavanj, tečajev, strokovnih ekskurzij), razstav kulinarčnih proizvodov ter izdelkov (domače) obrti do individualnega svetovanja kmeticam in kmečkim družinam.

Od leta 2000 kmetijska svetovalna služba deluje v okviru Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije in ima v Sektorju za kmetijstvo svetovanje devet oddelkov, med katerimi dva oddelka zadevata kmetico in kmečko družino (oddelek za kmečko družino in dopolnilne dejavnosti ter oddelek za delo z društvi in podeželsko mladino). Praktični pristopi, ki jih je v desetletjih dela s kmečkimi ženskami, kmečko družino in kmečko /podeželsko mladino razvila kmetijska svetovana služba, pomenijo tradicijo in nepogrešljivo sestavino kmetijskega svetovanja.

Konference, posveti, delavnice

Že omenjeni posvet »FAO – Tehnična konzultacija o ženskah in pluriaktivnosti« (Ljubljana, 13. do 17. junij 1983) je bil sicer namenjen spodbujanju dopolnilnih dejavnosti na družinskih kmetijah kot priložnosti za ekonomsko neodvisnost kmečkih žensk v okviru kmetijskega gospodarstva, projekt 'Trebnje' kot konkretizacija razvoja kmetijskih in

dopolnilnih dejavnosti na izbranem območju pa je bil zastavljen kot projekt celovitega razvoja štirih manj razvitih krajevnih skupnosti v suhokrajinskem delu občine Trebnje. V projektu tako ni bila namenjena posebna pozornost kmečkim ženskam. Pozneje je bilo v Sloveniji še nekaj mednarodnih seminarjev na temo (kmečkih) žensk in njihovega vključevanja v gospodarske in družbene procese v (so)organizaciji FAO, ki so prispevali predvsem k ozaveščanju strokovne in politične javnosti o nujnosti akcij v podporo spolne enakopravnosti.

Seminar »Za večji vpliv posameznikov / posameznic in družin. Nov pristop h gospodinjstvu« (Workshop Empowerment of the Individuals and Families. A New Approach to Home Economics), organiziran v Ljubljani, 13. do 23. junija 1994 ob mednarodnem letu družine, pa se je omejil na nove pristope do gospodinjanskega dela, do njegove filozofije, vsebin oziroma znanj ter prakso v okviru gospodinjstva kot znanstvene discipline (Glažar, 1995: 5). V prispevku o tem, kako oborožiti kmečke ženske za večji vpliv v okviru družine in kmetije, v lokalni skupnosti in na višjih ravneh družbene organiziranosti, sem na seminarju opredelila štiri področja gospodinjanskega izobraževanja kmečkih žensk:

- ekonomija: izobraževanje / usposabljanje za dopolnilne dejavnosti,
- ekologija: ekološko ozaveščanje in ekološko ravnanje,
- participacija: sodelovanje pri odločanju v okviru družine / kmetije in lokalne skupnosti (Barbič, 1995).

Za učinkovito delovanje gospodinjstva in kmetije kot družinskega podjetja so potrebna tudi znanja o organizaciji in delitvi dela tako v (kmečkem) gospodinjstvu kot na kmetijskem gospodarstvu.

Kot primer konkretnega akcijskega načrta za vključevanje podeželskih žensk v lokalna razvojna prizadevanja navajam »Program animacijske delavnice 'Dediščina krasa kot dejavnik lokalnega razvoja. Kraševke v varovanju naravne in kulturne dediščine'« (Barbič, 1997 b). Opredeljena so bila teoretična izhodišča, cilji in tridnevni program ter evidentirane ključne osebe na terenu, ki so bile pripravljene animirati posameznice / posameznike za sodelovanje na delavnicah in sovoditi akcije za uresničevanje konkretnih programov evidentiranja in ohranjanja dediščine krasa v posameznih lokalnih skupnostih. Pobudo za izdelavo programa delavnice je dala direktorica Urada Slovenske nacionalne komisije za Unesco, ki je zagotovil tudi potrebna finančna sredstva. Ker pa za izvedbo delavnic ni bilo mogoče pridobiti finančnih sredstev, je program dobesedno obležal v predalu Urada slovenske nacionalne komisije za Unesco in v predalu avtorice.

Študija in akcijski načrti za spodbujanje spolne enakopravnosti v razvoju kmetijstva in podeželja

Študija in akcijski načrti, ki so bili v Sloveniji namenjeni spodbujanju spolne enakopravnosti v razvoju kmetijstva in podeželja, so bili neposredno ali posredno spodbujeni od Regionalnega urada za Evropo FAO.

Prva v sklopu prizadevanj za spodbuditev ekonomske samostojnosti in za vključevanje kmečkih žensk v razvojne programe lokalnih skupnosti je bila študija »Socioekonomski položaj in status kmečkih žensk v Sloveniji« (Socio-economic situation and status of farm/rural women in Slovenia. National report) (Barbič, 1994), katere podatki so bili uporabljeni v Pregledu socioekonomskega položaja kmečkih žensk v izbranih državah srednje in vzhodne Evrope (Overview of the socio-economic position of rural women in selected Central and eastern European countries) (FAO Regional office for Europe, 1996). Poleg nekaterih splošnih podatkov (o demografski strukturi prebivalstva, ruralno-urbanih migracijah in vitalnosti prebivalstva) pregled prikazuje podatke o socioekonomskem položaju kmečkih žensk (o njihovi vključenosti v izobraževanje, usposabljanje in svetovanje, o sistemu zdravstvenega ter pokojninsko-invalidskega varstva), o položaju kmečkih žensk v družini in na kmetiji kot tudi podatke o stanovanjih in opremljenosti kmečkih gospodinjstev s predmeti trajne potrošnje ter podatke o raziskovalnih projektih o kmečkih ženskah in o razvojnih programih, v katerih je posebna pozornost namenjena kmečkim ženskam. Ugotovljeno je bilo, da so tovrstni projekti in programi maloštevilni. Med desetimi upoštevanimi državami je bil po eden identificiran v Estoniji, Litvi, Latviji, Poljski, Slovaški, Madžarski in Bolgariji, dva pa v Sloveniji, noben pa na Češkem in na Hrvaškem (FAO Regional office for Europe, 1996: 23).

Na podlagi podatkov študije o socioekonomskem položaju in statusu kmečkih žensk v Sloveniji ter seveda podatkov drugih objav slovenskih avtorjev in avtoric je bil po naročilu Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano izdelan »Nacionalni akcijski načrt za vključitev kmečkih in podeželskih žensk v razvoj« (Verbole, Mele - Petrič, 1996). Regionalni urad za Evropo FAO je akcijski načrt za Slovenijo skupaj z akcijskim načrtom za Madžarsko ocenil kot dva najboljša akcijska načrta držav srednje in vzhodne Evrope in ju objavil v samostojni publikaciji pod naslovom »Nacionalna akcijska programa za vključitev kmečkih žensk v razvoj. Primer Madžarske in Slovenije« (National action plans for the integration of rural women in development. Case studies in Hungary and Slovenia) (FAO Regional Office for Europe, 1997). Avtorica slovenskega primera A. Verbole v prvem delu predstavi socioekonomski položaj kmečkih in podeželskih žensk ter politični okvir in organiziranost države/družbe z vidika obravna-

vanja ženskih tem, vključno z društvi kmečkih/podeželskih žensk in njihovo zvezo kot nevladno organizacijo. V drugem delu pa so opredeljeni cilji in ponujen akcijski načrt njihovega uresničevanja. Za posamezne teme s področja socialnih, gospodarskih, političnih in drugih zadev so opredeljena priporočila, nosilci in roki izvedbe. Avtorica akcijskega načrta opozori, da so opredeljeni roki zgolj orientacijski. Po njenem se morajo glavni nosilci najprej odločiti, ali bodo predstavljen akcijski načrt sploh podprli (Verbole, 1997: 33).

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije je leta 2002 financiralo nov Predlog nacionalnega načrta za vključevanje žensk v razvoj podeželja (Črnič Istenič, 2002). Predlog namenja osrednjo pozornost teoretski opredelitvi relevantnih tem, kot so: podeželje in družbeni razvoj, slovensko podeželje in kmetijstvo, opredelitev ciljne skupine, izobraževanje in šolanje, produktivno delo, reproduktivno delo, aktivnosti v prostem času in javno delovanje, življenjski standard in blaginja ter zdravstveni in socialni položaj. Vse teme so opremljene z ustreznimi podatki. Na koncu je na kratko opredeljenih enajst področij potrebnih ukrepov (Črnič Istenič, 2002: 17).

V partnerstvu med Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, FAO in Biotehniško fakulteto, Oddelkom za agronomijo od januarja 2004 poteka projekt »Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov ter različnih starostnih in socialnih skupin v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji« (Promoting gender mainstreaming in agriculture and rural development – TCP/SVN/2902) s temeljnim ciljem, da aktivnosti projekta prispevajo k zagotavljanju prehranske varnosti in k trajnostnemu razvoju podeželja s poudarkom na integraciji kmečkih in podeželskih žensk v nacionalne razvojne programe in aktivnosti. Kot prednostna cilja sta zapisana naslednja:

- krepitev vključevanja načela enakih možnosti in
- priprava nacionalnega akcijskega plana za integracijo načela enakih možnosti v programe in projekte za razvoj kmetijstva in podeželja.

Kot je razvidno iz predloga projekta, je ta usmerjen na ciljno skupino 40 do 50 vodilnih oseb in specialistov za spodbujanje enakopravnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja ter strokovnjakov, ki delujejo na področju kmetijstva in razvoja podeželja. Čeprav projekt še ni končan, verjamemo, da bo uresničil oba zastavljena cilja ter tako s pripravo »nacionalnega akcijskega plana za integracijo načela enakih možnosti v programe in projekte za razvoj kmetijstva in podeželja« kot z usposobitvijo skupine specialistov zagotovil pomemben prispevek k vključitvi kmečkih/podeželskih žensk v strategijo razvoja slovenskega podeželja.

Predlog pristopa za vključitev načela enakih možnosti obeh spolov v strategijo celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja

Izhodišča

Po Zakonu o enakih možnostih žensk in moških (2002) so vsa ministrstva obvezna opraviti raziskavo o pogojih in statusu žensk ter imenovati osebo, ki je odgovorna za zadeve enakosti spolov. Pomeni, da so na ravni državne administracije, ki je obvezana zagotoviti tudi izvedbo omenjenih raziskav, zagotovljeni formalni pogoji za uresničevanje zakona.

Morda ostaja do neke mere odprto vprašanje izvedbe ustreznih raziskav o položaju žensk in dejanskih možnosti uresničevanja ustavnega načela enakosti pred zakonom oz. načela pravne enakosti kot ene izmed temeljnih človekovih pravic (Ustava republike Slovenije, 14. člen).

Položaj (kmečkih) žensk je nujno kontinuirano spremljati z interdisciplinarnimi raziskavami. Raziskave morajo biti interdisciplinarno zastavljene oz. bi bilo najbolje opraviti enotno raziskavo za področja vseh ministrstev, znotraj katerih bi bile po enotni metodologiji opredeljene raziskovalne teme, njihove sestavine in indikatorji ter metode zbiranja in analize empiričnih podatkov.

Interdisciplinarni pristop namreč ne zagotavlja le celovitega oziroma medsektorskega poznavanja stanja, temveč omogoča tudi primerjanje položaja in možnosti žensk glede na slojevsko, bivalno ali kakršnokoli drugo opredeljenost.

Primerjalnega pristopa se poslužuje M. Černič Istenič sama ali s sodelavci (Černič Istenič, 2000; Černič Istenič, Kveder, Perpar, 2003), ko primerja kmečko družino, drugo podeželsko in mestno družino/prebivalstvo glede na spol.

Kot primer celovitega primerjalnega pristopa k preučevanju (kmečke) družine pa si je treba ogledati tematsko številko »Kmečka in mestna družina v Hrvaški« (Sociologija sela, 2004, 164/164: 1–229).

Z zagotavljanjem strokovne in finančne podpore je treba spodbujati povezovanje kmečkih/podeželskih žensk v nevladne organizacije in društva (društva kmečkih/podeželskih žensk) Seveda pa se morajo kmečke/podeželske ženske vključevati tudi v druge nevladne organizacije in društva na slovenskem podeželju, v katerih so še vedno večinsko zastopani moški. Z akcijami za dvig samozavedi kmečkih/podeželskih žensk, z ozaveščanjem moških in s spodbujanjem vključevanja mladih obeh spolov v nevladne organizacije na podeželju je mogoče zagotoviti kmečkim/podeželskim ženskam izstop iz anonimnosti (kmečke) družine in kmečkega dvorišča.

K enakopravnosti spolov v kmetijstvu in na podeželju lahko pomembno prispeva pozitivna diskriminacija žensk in njihovih organizacij v pridobivanju sredstev za individualne ali skupne projekte.

Predlog pristopa za vključitev kmečkih/podeželskih žensk v strategijo celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja

Predlagamo kombinacijo dveh pristopov.

Prvi pristop: Izvajanje programov oz. akcij, ki so namenjene predvsem kmečkim/podeželskim ženskam na področju zagotavljanja njihove ekonomske samostojnosti, ozaveščanja o pomembni vlogi, ki jo imajo ženske v družini, na kmetiji in v lokalni skupnosti ter izobraževanje in usposabljanje žensk za javno delovanje. Formalna enakost obeh spolov namreč v Sloveniji ne zagotavlja samodejno dejanske enakopravnosti, kar ilustrira naslednja zgodba iz leta 2005:

Kmet je svoji ženi dopuščal vse aktivnosti (kredit, načrti, izvedba) za usposobitev kmečke hiše in kmečkega gospodarstva za izvajanje kmečkega turizma. Ko pa so bile priprave končane in je žena želela postati nosilka turistične dejavnosti na kmetiji, ji mož tega ni dovolil.

Z drugimi besedami, enakopravnega položaja kmečkih/podeželskih žensk ni mogoče doseči samo z usposabljanjem žensk, temveč tudi, če ne celo predvsem z ozaveščanjem moških na slovenskem podeželju, da bodo enakopravnost ženskam ne le formalno priznali, temveč tudi aktivno prispevali k njenemu udeležanju.

Drugi pristop: Ženske je treba enakopravno upoštevati v vseh fazah predlaganega pristopa k oblikovanju strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja.

Ko bo projekt »Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov ter različnih starostnih in socialnih skupin v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji« končan, ga bo treba ovrednotiti z vidika njegovega prispevka k uveljavitvi enakopravnosti spolov v razvoju podeželskih skupnosti ter vse relevantne ugotovitve in predloge vključiti v oblikovanje strategije celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja.

SKLEP

Tako na področju razvoja podeželja kot na področju vključevanja načela enakih možnosti spolov gre na eni strani za temeljno raziskovanje in oblikovanje teoretičnih izhodišč, na drugi strani pa za konkretne programe in ukrepe. Povezava obeh področij in obeh pristopov bo vnesla novo kakovost na obe področji, hkrati pa bo spodbudila nove zamisli in nove rešitve za integracijo načela enakih možnosti v programe in projekte razvoja kmetijstva in podeželja.

VIRI

- Agenda 2000 (1997): For a Stronger and Wider Europe. Summary of the chapters of Agenda 2000 dealing with the Structural Funds, the agricultural policy and Enlargement.
- Allen, P. L. in C. E. Sachs (1992): The Poverty of Sustainability: An Analysis of the Current Position. *Agriculture and Human Values* 9 (4): 29–35.
- Almås, R. in M. Haugen (1991): Norwegian Gender Roles in Transition: the Masculinization Hypothesis in the Past and in the Future. *Journal of Rural Studies* (7): 3–10.
- Antič, G. Milica (2000): Ne-srečno razmerje: strankarska politika in ženske v državah srednje in vzhodne Evrope. *Družboslovne razprave* 16 (34–35): 127–139.
- Antič, G. Milica in Metka Mencin (1992): Ženske in politika. V: Marija Cigale et al. (ur.), *Ko odgrneš sedem tančic*. Zbornik Ženske v Sloveniji, 103–111. Ljubljana: Društvo Inicijativa.
- Azmon, Y. in D. N. Izraeli (ur.) (1993): Women in Israel. New Brunswick (U.S.A.) in London (U.K.): Transition Publishers.
- Barbič, A. (1983): The Farmers-Workers in Yugoslavia: A Bridge Between the City and the Country. *Sociologia Ruralis* 23 (1): 76–84.
- Barbič, A. (1985): Idejna zamisel celovitega razvoja manj razvitega ruralnega območja. *IB revija* 19 (4): 19–30.
- Barbič, A. (1989): Možnosti mladih kmetov, da si ustvarijo družino. *Sodobno kmetijstvo* 22 (3): 113–118.
- Barbič, A. (1990): Kmetov vsakdan: položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Barbič, A. (1991): Prebivalci kot cilj in kot nosilci razvojnih projektov podeželskih skupnosti. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja*, 105–118. Novo mesto, Dolenjska založba.
- Barbič, A. (1993 a): Uravnotežen razvoj podeželskih skupnosti: okolje, prebivalci, gospodarske dejavnosti. *Teorija in praksa* 30 (3/4): 239–250.
- Barbič, A. (1993 b): Rural Development in the Time of Deconstructing the One-Party Political Systems and Centrally Planned Economies. *Agriculture and Human Values* 10 (1): 40–51.
- Barbič, A. (1993 c): Kmečka družina kot socialna sestavina družinske kmetije. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (raziskovalno poročilo).
- Barbič, A. (1994): Socio-economic situation and status of rural/farm

- women. National report. Ljubljana: University of Ljubljana, Biotechnical Faculty (raziskovalno poročilo).
- Barbič, A. (1995 a): Sustainable Development of Rural Areas: A Project Approach. V: Barbič, A. in D. Wastl-Walter (ur.), Sustainable Development of Rural Areas: From Global Problems to Local Solutions. Klagenfurt: *Klagenfurter geographische Schritten*, Institut für Geographie der Universität Klagenfurt (13): 22–34.
- Barbič, A. (1995 b): Telefonska pogovora z gospo Marjanco Ogorevc, 24. in 25. aprila 1995.
- Barbič, A. (1995 c): Empowerment of Individuals and Families: The Case of Farm Women and Farm Families in Slovenia. V: Glažar, Saša A. (ur.), Seminar/Workshop Empowerment of the Individuals and Families: A New Approach to Home Economics. Ljubljana, 13.–23. julij 1994. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Education, International Federation for Home Economics and Association of Home Economics Teachers of Slovenia.
- Barbič, A. (1997 a): Lokalna samouprava in partnerstva za usklajen razvoj. V: Kolar Planinšič, Vesna (ur.), Alpska konvencija v Sloveniji, 97–99. Ljubljana: R Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor.
- Barbič, A. (1997 b): Dediščina Krasa kot dejavnik lokalnega razvoja. Kraševke v varovanju naravne in kulturne dediščine. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (delovno gradivo).
- Barbič, A., in sodelavci (1984): Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo (raziskovalno poročilo).
- Barbič, Ana in Franc Hribernik (1991): Kmečka družina. Poročilo o delu v letu 1991. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo (raziskovalno poročilo).
- Barbič, A., M. Kovačič, M. Rupena - Osolnik (1991): Razvojni projekt »Trebneje«. V: Barbič, Ana (ur.) Prihodnost slovenskega podeželja, 213–226. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Barbič, A. in J. Marušič, mentorja (1995): Možnosti ureditve in razvoja. Regijski park Škocjanske jame. 1. zvezek. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 13 str. + 11 prilog.
- Barbič, A., S. Praper, A. Verbole (1997): Trajnostni razvoj – opredelitev pojma in stanje v Sloveniji. V: Kolar-Planinšič, Vesna (ur.), Alpska konvencija v Sloveniji, 41–43. Ljubljana: R Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor.
- Barbič, A.; A. Udovč; A. Medved (2002): Agri-Environmental Policy of Slovenia in the Process of European Integration with Special Attention to Protected Areas. A research report. (Kmetijsko okoljska politika Slovenije v procesu evropske integracije s posebnim poudarkom na zavarovanih območjih. Raziskovalno poročilo): The 5th Framework Programme of the EU »Sustainable Agriculture in

- Central and Eastern European Countries (CEESA)« managed by Humboldt University of Berlin, 23 str.
- Batagelj, Vlado (1982): Priročnik za program CLUSE. Ljubljana: FSPN.
- Benedik, Francka (1995): Jezik podeželskih območij – izraz slovenske samobitnosti. V: Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, 8 str. + 2 karti.
- Bennet, Robert J. (ur.) (1993): Local Government in the New Europe. London: Belhaven Press.
- Bergmann, T. (1992): The re-privatization of farming in Eastern Germany. *Sociologia Ruralis* 32 (2/3): 305–316.
- Berlan D. Martine (1988): The Division of Labour and Decision-Making in Farming Couples: Power and Negotiation. *Sociologia Ruralis* 28 (4): 271–292.
- Bernik, Franc (1997): Moč in nemoč kulture. *Delo*. Ljubljana: 4. december.
- Blanc, M., and Perrier-Cornet (1993): Farm transfer and farm entry in the European Community. *Sociologia Ruralis* 32 (3-4): 319–335.
- Blekesaune, A. (1997): Family farming in Norway. An analysis of structural changes within farm households between 1975 and 1990. Trondheim: Centre for Rural Research.
- Bogataj, Janez (1989): Domače obrti na Slovenskem. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bogataj, Janez (1992): Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana: Prešernova družba.
- Bogataj, Janez (1995 a): Sestavine kulturne istovetnosti (identitete) slovenskega podeželja. V: Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo. Ljubljana: BF, Oddelek za agronomijo, 6 str.
- Bogataj, Janez (1995 b): Kurentland is my land. *Naša žena*. (junij): 7, 8.
- Bonanno, A. (1987): Small Farms: Persistence With Legitimations. Boulder in London: Westview Press.
- Bonanno, A. (ur.) (1990): Agrarian Policies and Agricultural Systems. Boulder in London: Westview Press.
- Bonanno, Alessandro (1993): Some Reflections on Eastern European Agriculture. An Introductory Essay to the Special Issue on »Agriculture in Eastern Europe«. *Agriculture and Human Values* 10 (1): 1–20.
- Brangeon, J. L., G. Jegouzo (1995): Farm Poverty in France during the 1980ies. *Sociologia Ruralis* 35 (1): 2–23.
- Burkhardt, J. (1992): From the Editor. *Agriculture and Human Values* 9 (4): 64–71.

- Buttel, F. (1993): Agricultural change, rural society and the State. Key-note address at 15th European Congress for Rural Sociology. Wageningen, 2.–6. august.
- Cernea, Michael M. (ur.) (1991): Putting People First: Sociological Variables in Rural Development. Za World Bank: Oxford University Press.
- Chassagne, M. (1992): Interview. *Leader Magazine* (1): 3.
- Cigale, M., M. Turk, Ž. Trbižan Vidmar, N. Železnik (ur.) (1992): Ženske v Sloveniji. Ko odgrneš 7 tančic. Zbornik. Ljubljana: Društvo Inicijativa.
- Council regulation on support for rural development from European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – EU Directive 1257, 1999.
- Cvjetičanin, V. (1988): Motivacije mješovitih domaćinstava i njihovih alternativno zaposlenih članova. *Sociologija sela* 26 (99–100): 115–127.
- Cvjetičanin, V., J. Defilipis, E. Dilić, A. Hodžić, V. Puljiz, M. Štambuk (1980): Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Črnič Istenič, M. (1998): Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine. V: Sieder, R., Socialna zgodovina družine, 351–372. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Črnič Istenič, M. (2000): Differences in the quality of life of women regarding their source of income - agriculture vis-a-vis non-agriculture. *Research Reports of Biotechnical Faculty University of Ljubljana – Agriculture* 75 (1): 7–17.
- Črnič Istenič, Majda (2002): Predlog nacionalnega programa za vključevanje žensk v razvoj podeželja. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (raziskovalno poročilo).
- Črnič Istenič Majda, Andrej Kveder, Anton Perpar (2003): Socio-ekonomski kontekst kot pojasnjevalni dejavnik v rodnostnem vedenju. V: Tkačik, Boris (ur.), Statistika kot orodje za kreiranje znanja uporabnikov, 164–173. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije in Statistično društvo Slovenije.
- De la Court, T. (1990): Beyond Brundtland: Green Development in the 1990's. London: Zed Books. Cit. po: Kousis, Maria (1993). Collective Resistance and Sustainable Development in Rural Greece. *Sociologia Ruralis* 33 (1): 2–24.
- Defilipis, Josip (1997): Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede. *Sociologija sela* 35 (1/4): 1–9.
- Diday, E. et al. (1980): Optimisation en classification automatique. INRA, Le Chesmayn.
- Direktiva Sveta 79/409/EGS o varovanju prosto živečih ptic (Council directive 79/409/EEC on the conservation of wild birds), 2. april 1979.

- Direktiva Sveta 92/43/EGS o ohranjanju naravnih habitatov ter prosto živečih živalskih in rastlinskih vrst (Council directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora), 21. maj 1992.
- Dumančič, Mojca (1994): Filmski prispevek o razstavi Žene – matere – dojilje, razpete v boju za vsakdanji kruh med družino in tujino. Nova Gorica: Goriški muzej, produkcija RTV Slovenija.
- Ehrentant, A. (1996): Globalization and the representation of rurality: Alpine open-air museums in advanced industrial societies. *Sociologia Ruralis* 36 (1): 4–26.
- Ekološke sondeže (1992): Center za raziskavo javnega mnenja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Enciklopedija Slovenije (1987). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- European Commission Directorate – General for agriculture (2002): *Newsletter*. Junij (45).
- European Commission Directorate – General for agriculture (2004): Proposal for a Council regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (Predlog uredbe Sveta o podpori razvoju podeželja iz Evropskega kmetijskega sklada za ruralni razvoj). Bruselj, 17. avgust.
- European Commission Directorate-General for agriculture (2004, 2005): *Newsletter*. December 2004/Januar 2005 (70).
- FAO – European Commission for Agriculture (1983): Technical Consultation on Women and Pluriactivity. Ljubljana, Jugoslavija, 13.–17. junij.
- FAO – European Commission on Agriculture (1998): Working Party on Women and the Family in Rural Development. 9th session. Yerevan, Armenia: 30. september–3. oktober.
- FAO Regional Office for Europe (1996): Overview of the socio-economic position of rural women in selected Central and Eastern European countries (prepared by Pirjo Siiskonen, Mikkeli Institute for Rural Research and Training, University of Helsinki, Finland).
- FAO Regional Office for Europe (1997): National action plans for the integration of rural women in development. Case studies in Hungary and Slovenia.
- FAO – Regional office for Europe (1997): Report of the Sub-regional workshop in the preparation and implementation of the national action plan for the integration of rural women in development. Ljubljana, Slovenia: 23.–25. oktober.
- Ferligoj, Anuška (1983): Razvrščanje v skupine izbrane teme. Ljubljana: FSPN.
- Fink Hafner, Danica (1995): Slovensko kmetijstvo in Evropa. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- First-Dilić, R. (1981): Seoska porodica danas. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

- Fitchen, Janet M. (1991): *Endangered Spaces, Enduring Places. Change, Identity and Survival in Rural America*. Boulder, San Francisco in Oxford: Westview Press.
- Flandrin, J. L. (1986): *Družina: Sorodstvo, družina, spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Galeski, B. (1972): *Basic concepts of rural sociology*. Manchester: Manchester University Press.
- Gasson, R. (1986 a): *Farm Families with Other Gainful Activities*. Wye College, University of London.
- Gasson, R., (1986 b): *Part-time farming – strategy for survival? Referat na The 13th European Congress of Rural Sociology, Braga, Portugalska: 1.–4. april.*
- Gasson, R. (1988): *The economics of part-time farming*. New York: John Willey & Sons, Inc.
- Gasson, Ruth (1991): *The Impact of Rural Policies on Family Farming*. V: Almäs, Reider & Nora With (ur.): *Rural Future in an International World*. Trondheim: Centre for Rural Research.
- Gasson, Ruth, and Andrew Errington (1993): *The Farm Family Business*. Wallingford: CAB International.
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of Modernity*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Giddens, Anthony (1994): »Living in a post-traditional society«. V: Beck, Ulrich; Anthony Giddens; Lash Scott (ur.): *Reflexive modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, 56–109. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Gillette, J. M. (1924): *Rural sociology*. London: Macmillan Ltd.
- Glažar, Saša A. (ur.) (2005): *Seminar/Workshop Empowerment of the Individuals and Families: A New Approach to Home Economics*. Ljubljana, 13.–23. julij 1994. University of Ljubljana, Faculty of Education, International Federation for Home Economics and Association of Home Economics Teachers of Slovenia.
- Globevnik, L., A. Sovinc, M. Kaligarič, A. Barbič, T. Cunder, L. Čampa (1996): *Desertification processes in the adjacent Mediterranean mountains*. Ljubljana: Vodnogospodarski inštitut (raziskovalno poročilo).
- Goodman, D., in M. Redclift (1991): *Refashioning Nature. Food, Ecology & Culture*. London in New York: Routledge.
- Gosar, L. (1995): *Skladen regionalni razvoj Slovenije. Stanje in izgledi*. V: Kovačič, Matija, (ur.) *Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji: zbornik posveta*, 45–60 in 350. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Grča, Dušan (2005): *Do 1. marca razpis za denar evropskih skladov*. Delo. Ljubljana, 26. januar: 7.
- Hafner Fink, Mitja (1989): *Ideologija in zavest družbenih slojev v Sloveniji*. Ljubljana: Marksistični center CK ZKS.

- Harrison, A., with Tranter, R. B. (1989): *The Changing Financial Structure of Farming*. University of Reading, Centre for Agricultural Strategy.
- Hartigan, J. A. (1975): *Cluster Algorithms*. New York: Woley.
- Haugen, M. S. (1998): *Women farmers in Norway*. Trondheim: University of Trondheim, Centre for Rural Research.
- Haugen, Marit S., in Barbra Vartdal (1994): *Small Business Among Framers – A New Strategy for Diversification*. Trondheim: University of Trondheim, Centre for Rural Research.
- Heide, Morten, Kjell Groenhang in Simeon Johannssen (2002): Exploring barriers to the successful implementation of formulated strategy. *Scandinavian Journal of Management* (18): 217–231.
- Herzog, Doris, in Doris Wastl-Walter (1995): The economic restructuring of Eisenkappel/Železna Kapla - A case study of a sustainable development of an underdeveloped area, V: Barbič, A. in D. Wastl-Walter (ur.): *Sustainable Development of Rural Areas: From Global Problems to Local Solutions*. Klagenfurter Geographische Schriften, Heft 13: 126–147. Klagenfurt: Institut für Geographie der Universität Klagenfurt.
- Hirschl, T., in G. Summers (1985): Shifts in rural income: The implications of unearned income for rural community development. *Research in Rural Sociology and Development* (2): 127–141.
- Hudečková, H., in M. Loštak (1992): Privatization in Czechoslovak agriculture: Results of a 1990 sociological survey. *Sociologia Ruralis* 32 (2/3): 287–304.
- International Workshop: Residents – Management – Sustainable Development (1994): Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta in Univerza v Celovcu, Oddelek za geografijo. Atomske toplice, Slovenija: 30. junij 1994.
- IUCN/UNEP/WWF (1991): *Caring for the Earth. A strategy for sustainable living* (Skrb za zemljo. Strategija za življenje po načelu trajnosti). Ruše, 1993.
- Ivančič, Franc (1996): Pogovor Ane Barbič s predsednikom TD Škocjan. Matavun, 1. 9. 1996
- Jogan, Maca (1985): Družina, enakopravnost in problem porodniškega dopusta. *Teorija in praksa* 1 (6): 615–630.
- Jogan, Maca (1986): *Ženska, cerkev in družina*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, Maca (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (2000 a): Predgovor. *Družboslovne razprave* 16 (34–35): 5–7.
- Jogan, Maca (2000 b): Postsocializem in antropocentrizem. *Družboslovne razprave* 16 (34–35): 9–30.

- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: FDV.
- Kayser, B. (1994): Culture as important tool in rural development. *Leader: Quarterly Journal of the Community Programme*. Winter (8): 5–9.
- Kettunen, Lauri (1997): Finnish Agriculture 1996 (Finsko kmetijstvo 1996): Agricultural Economics Research Institute (MTTL), Research Publications 82 a.
- Kirn, Andrej (1991): Vzpon in kriza ideje napredka. *Teorija in praksa* 28 (12): 401–420.
- Kirn, Andrej (2004): Narava, družba, ekološka zavest. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klecka, W. (1980): Discriminant Analysis. Beverly Hills in London: Sage Publications. Cit. po: Černič Istenič, M. (1999): Differences in the quality of life of women regarding their source of income – agriculture vis-a-vis non-agriculture. Referat na: Conference on Gender and Rural Transformation in Europe: Past, Present and Future Prospects. Wageningen, The Netherlands, 14.–17. October.
- Kmetijska svetovalna služba Slovenije (2004): Poročilo za leto 2003 in Program za leto 2004. Ljubljana: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije.
- Kolarič, Zinka (1995): Programi javnih del na področju socialnega varstva. *Teorija in praksa* 11 (7–8): 622–635.
- Kostić, C. (1975): Sociologija sela. Beograd: ŠIP »Srbija«.
- Kousis, M. (1993): Collective resistance and sustainable development in rural Greece. *Sociologia Ruralis* 33 (1): 3–24.
- Kovacz, T. (1994): *The present socio-economic situation in Central and Eastern Europe*. Referat na FAO: European Commission on Agriculture. Working Party on Women and Agricultural Family in Rural Development. Workshop: Socio-economic situation and status of rural women in selected Central and Eastern European countries. Nitra, Slovaška, 12.–13. September 1994.
- Kovačič, M. (1986): Razvojna sposobnost kmetij – poskus tipologije. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo*. Let. 47: 223–237.
- Kovačič, M. (ur.) (1995): Celovit razvoj podeželja. Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Zbornik posveta. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Kovačič, M. (1996): Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Kovačič, M., A. Barbič; A. Jakoš; L. Gosar; L. Peterle; M. Rupena (1988): Development Project of Trebnje. Project Study. Ljubljana, Biotechnical Faculty and FAO, 71 str. + dodatki.
- Kovačič, Matija; Lojze Gosar; Robert Fabijan; Anton Perpar; Matej Gabrovec; Aleksander Jakoš (2000): Razvojno-tipološka členitev

- podeželja v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Kozorog, Edo (1996): Zaščita in ureditev Trnovskega gozda v vzgojno-izobraževalne namene. Tolmin: Društvo inženirjev in tehnikov gozdarstva Posočja.
- Krašovec, Stane (1965): K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomski zbornik* (7): 3–60.
- Krašovec, Stane (1974): K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. *Ekonomska revija* (2/3): 15–21.
- Krašovec, Stane (ur.) (1982): Part-Time Farmers and their Adjustment to Pluriactivity. Zvezek 1 in 2. Ljubljana: SAZU.
- Kukar, Stanka (1995): Siva ekonomija v Sloveniji – razlogi za njen razvoj. *IB revija* 29 (1–2–3):16–25. Ljubljana: Zavod za makroekonomske analize in razvoj.
- Kukar, Stanka in Marjan Simončič (1988): Siva ekonomija v Jugoslaviji, Siva ekonomija v svetu in Jugoslaviji. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Laurila, Ilkka, P. (2000): Maatalous. Pieniä maataloja suosivasta politiikasta suuruuden tavoitteluun. (Agriculture. From a policy in favour of small farms towards promoting size growth.) (Kmetijstvo. Od politike favoriziranja majhnih kmetij k spodbujanju večanja njihovega obsega) V: Raunio, Tapio and Wiberg, Matti (ur.): EU ja Suomi. (EU and Finland): Edita: Helsinki.
- Leader Magazine (1998): Special issue: Leader Symposium Towards a New Initiative for Rural Development. Winter (16): 97–98.
- Leinert Novosel, S. (1990): Žene – politička manjina. Zagreb: NIRO »Radničke novine«.
- Leksikon (1988). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ljubljanska deklaracija o prostorski razsežnosti vzdržnega razvoja (2003): 13. Evropska konferenca ministrov, odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT). Ljubljana, 16.–17. 9. 2003. Republika Slovenija, MOPE.
- Lukšič, Igor (2000): Med politično strategijo in medijskim prijemom, V: Lukšič, I. (ur.). Nova socialdemokracija. Opredelitve in kontroverze tretje poti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Magel, Holger (2004): Novi izzivi za izobraževanje na področju geodezije in geoinformatike. *Geodetski vestnik* 48 (4): 492–507.
- Makarovič, Gorazd (1981): Slovenska ljudska umetnost. Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Makarovič, Marija (1995 a): Tudi pravljice se spreminjajo. *Delo*. Ljubljana, 20. julij 1995: 9.
- Makarovič, Marija (1995 b): Medsebojna pomoč, medsebojni stiki in povezovanja na podeželju. V: CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.

- Makarovič, Marija (1996): V lep in drag spomin na rok moje mladosti. *Delo*. Ljubljana, 11. julij 1996: 16.
- Makuc, Dorica (1993): Aleksandrinke. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Managing the Rural Renaissance (1986): *OECD Observer*. Julij, str. 9–12.
- Marsden, Terry (1992): Exploring a Rural Sociology for the Fordist Transition. *Sociologia Ruralis* 32 (2/3): 209–230.
- Marsden, Terry (1993): Globalization, the State and the Environment: The Limits and Options of State Activity. Referat na Workshop on Concepts of State in a Changing Global Agricultural Food System. Wageningen, Nizozemska: 13.–16. avgust.
- Marsden, T., P. Lowe in S. Whatmore (1990): Introduction: Ouestiones of Rurality. V: Marsden, T., P. Lowe, S. Whatmore (ur.), *Rural Restructuring. Global Processes and Their Responses*, 1–20. London: David Fulton Publishers.
- Mastnak, Tomaž (2001): Naša Evropa. V: Mastnak, Tomaž at al. (2001) *Obrazi naše Evrope*, 9–22. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Mastank, Tomaž et al. (2001): *Obrazi naše Evrope*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Mašanović, Božo (2002 a): Evrobarometer: Slovenija vztrajno proti repu. *Delo*. Ljubljana, 24. april 2002: 24.
- Mašanović, Božo (2002 b): V Uniji se zavzemajo za cenejšo rešitev. *Delo*. Ljubljana, 11. februar 2002: 1.
- Mašanović, Božo (2002 c): Tolažilna nagrada za novinke. *Delo*. Ljubljana, 31. januar 2002: 3.
- Matičič, Brane (1993): Agricultural research and development in Eastern European countries: Challenges and needs. *Technology in Society* (15): 111–129.
- Medved, Andrej (2001): Kmetijstvo in varovanje okolja v regijskem parku Trnovski gozd. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (diplomsko delo).
- Medved, Andrej (2003): Predlog projekta »Šmarje – Vrata v osrčje Slovenske Istre«. Javna predstavitev. Šmarje, 30. maj 2003.
- Medved, Andrej (2004): Reformiranje evropske skupne kmetijske politike. *Svet ptic* (3): 28–29.
- Mencinger, Jože (1993): Lessons from the transition process. Referat na Annual Meeting of the Austrian Economic Association, Graz.
- Mešl, Mateja (1995): Podjetništvo na podeželju. V: *Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja*. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- Mihalič, Tanja (1995): Ekologija okolja v turizmu. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.

- Miklavčič - Brezigar Inga (1997–1998): Terenski zapisi in magnetofonski posnetki intervjujev z goriškimi podeželskimi ženami. Arhiv Goriškega muzeja, Grad Kromberk, Nova Gorica.
- Mlinar, Zdravko (1979): Prostorsko združevanje. V: Jambrek, P. (ur.), *Uvod v sociologijo. Druga knjiga*, 38–67. Ljubljana : DDN Univerzum.
- Mlinar, Zdravko (1980): Protislovja neenakomernega razvoja slovenskih občin. *Teorija in praksa* 17 (2/3):172–187.
- Mlinar, Zdravko (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (1995): Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (1995): Uvod. V: Mlinar, Zdravko (ur.), *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, 1–22. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (1996): Obmejne regije in Evropa. *Teorija in praksa* 33 (6): 973–988.
- Mlinar, Zdravko (1997): *Globalization as a Research Agenda. Semi-Plenary Theme Lecture*. European Sociological Association. Third Conference. Colchester: University of Essex, 27.–30. avgust.
- Mlinar, Zdravko (2000): Teritorialna zamejenost v času globalizacije. *Primorska srečanja* (230): 422–428.
- Mlinar, Zdravko (2004): Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo. V: Prosen, Anton (ur.), *Prostorske znanosti za 21. stoletje*, 63–79. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Morgan, M., G. Blunden in J. Greenwood (1993): The Role of Family Farming in Agrarian Change. *Progress in Human Geography* (17).
- Mormont, M. (1987): Rural nature and urban nature. *Sociologia Ruralis* 27 (1): 3–20.
- Mormont, M. (1990): Who Is Rural? or How to Be Rural: Towards a Sociology of the Rural. V: Marsden, T., P. Lowe, S. Whatmore (ur.), *Rural Restructuring. Global Processes and Their Responses*, 21–44. London: David Fulton Publishers.
- Mrak, Mojmir (2002): Brez alternative za vstop. *Delo*. Ljubljana, 13. april 2002: 12–13.
- MTTL (2001): Finnish Agriculture and Rural Industries 2001 (Finsko kmetijstvo in industrija na podeželju 2001): MTTL, Publications 97 a.
- MTTL (2002): Finnish Agriculture and Rural Industries 2002 (Finsko kmetijstvo in industrija na podeželju 2002): Agrifood Research Finland, Economic Research (MTTL), Publications 101 a.
- Nacionalni program varstva okolja – NPVO (1999). Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor, Uprava za varstvo narave.

- Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov ter različnih starostnih in socialnih skupin v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji. Delovni osnutek (2004): Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, FAO, Biotehniška fakulteta, TCP/SVN/2902.
- Naprudnik, Milan; Vilibald Premzl (1993): Alpska konvencija – univerzalni instrument varovanja alpskega sveta. Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.
- Nikolič, Draginja (1992): Vrtarjenje v izgubljenem paradižu? *Urbani izziv*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije (11–22): 1.
- Novak, Mojca (1994): Dober dan, revščina. Dejstva, pristopi, politike. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
- NPAA – National Programme for the Adoption of the *Acquis* (1999): Ljubljana: Urad Republike Slovenije za evropske zadeve.
- Območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (2003). Ljubljana: R Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije (1999). Uradni list Republike Slovenije. Št. 11.
- OECD Social Policy Studies (1986): Paris: OECD. Št. 3.
- OECD (1990): Partnerships for rural development. Paris: OECD.
- OECD (1994): Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policy. Paris: OECD.
- OECD (1995): OECD Reviews of Rural Policy: Finland (OECD pregled ruralne politike: Finska): Paris: OECD.
- Ogrin, Dušan et al. (1996): Okoljevarstveni in razvojni vidiki urejanja prostora ob reki Muri. Ljubljana: Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo.
- Ogorevc, Marjanca (1993): Pišece pod Orlico. *Rodna gruda* 40 (6): 14–15.
- Ogorevc, Marjanca (1995): Osebni arhiv.
- Ornik, Franc (1993): Iz župnijske kronike. *Rast* 4 (7–8): 501–506.
- O'Hara, R. (1998): Partners in Production? Women, Farm and Family in Ireland. New York in Oxford: Beighahn Books.
- Onvin, C. S. (1930): The Future of Farming. Oxford: Clarendon Press. Cit. po: Gasson, R. in A. Errington (1993): The Farm Family Business. Wallingford: CAB International.
- Pavliha, Milan (ur.) (1996a): Programi javnih del v Sloveniji. Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje.
- Pavliha, Milan (1996 b): Javna dela v Sloveniji. Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje.
- Pavliha, Milan (ur.) (1996 c): Programmes of Public Work in Slovenia. Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje.

- Pavlin, Darko (1993): Slovensko narodno izročilo. Ljubljana: Lexis, d. o. o.
- Pečnik, Karel (1902): Slovenci v Egiptu. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1902, 34–37. Gorica: 1901. Cit. po: Makuc (1993): Aleksandrinke. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Perco, Daniela (ur.) (1984): Balie da latte. Una forma peculiare di emigrazione temporanea, Comunita Montana Feltrina. Feltre: Centro per la Documentazione della Cultura Popolare.
- Peterlin, Stane (2001): Iztreblja človek, izumira narava sama. *Ona*. Ljubljana, 13. marec, str. 11–14.
- Petersen, L. O. (1986): Rural-Urban Dependencies and the Rural Farms. Referat na 13th European Congress for Rural Sociology. Braga, Portugal: 1.–4. april.
- Petrin, Tea (1995): Rural Tourism Development Strategy – A Tool for Achieving the Maximum Possible Impact of Tourism on the Revitalization of Rural Areas. Referat na Joint ECA-ECE Symposium on Rural Tourism. Galilee, Israel: 2.–7. april.
- Plahuta, Slavica in Inga Brezigar (1999): Strokovno mnenje: Lokovec – projekt ustanovitve »Kovaškega muzeja«. Nova Gorica: Goriški muzej, 4. november.
- Plut, Dušan (1987): Slovenija, zelena dežela ali pustinja. Ljubljana: Krt.
- Plut, Dušan (1993): Regionalni razvoj Slovenije. Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja. *Dela 10*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Pogodba o sodelovanju na nivoju statistične regije Severne Primorske (2001).
- Poljanec, Andraž (1996): Kmetje kot ciljne enote programov javnih del. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (diplomsko delo).
- Pongratz, H. (1990): Cultural tradition and social change in agriculture. *Sociologia Ruralis* 30 (1): 5–17.
- Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000 (2002). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, št. 777.
- Potter, C. and Lobley, M. (1992): Ageing and succession on family farms: The impact of decision-making and land use. *Sociologia Ruralis* 32 (2–3): 317–334.
- Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot (2004): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 111.
- Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih proizvodov oziroma živil (2001, 2003): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 31/2001 in št. 52/2003.
- Prem, Marko (1999): Regijski park Trnovski gozd – park za življenje. Ljubljana: Društvo krajinskih arhitektov Slovenije.
- Prirodoslovno društvo Slovenije (1972): Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji. Ljubljana: Prirodoslovno društvo Slovenije s sodelovanjem Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije.

- Pristop k razvoju podeželja (1992): Zbornik, zvezek 1. Ljubljana: Družba za razvoj podeželja, d. o. o.
- Pristop k razvoju podeželja (1994): Zbornik, zvezek 2. Ljubljana: Družba za razvoj podeželja, d. o. o.
- Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006 (2004): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 46.
- Program reforme kmetijske politike 1999–2002 (1998): Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Program razvoja kmetijstva, živilstva in ribištva 2000–2002 (1999): Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Prosen, Anton (1991): Planiranje podeželskega prostora. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja*, 47–61. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Prosen, Anton (2004): Jubilejnemu zborniku na pot. V: Prosen, Anton (ur.), *Prostorske znanosti za 21. stoletje*, 5–7. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Puhar, Alenka (1982): *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: ČGP Delo-Globus.
- Puljiz, Vlado (1977): *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Institut za društveno istraživanja.
- Quality of life in rural areas: building towards the future with the Leader experiences (2004): *Newsletter*. European Commission. Št. 68, oktober 2004.
- Ramovš, Franc (1935): *Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dialekti*, Ljubljana. Cit. po: Benedik, F. (1995): *Jezik podeželskih območij – izraz slovenske samobitnosti*. V: *Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja*. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- RAUM (revija) (1991). Št. 2: 30–39.
- Ravbar, Marjan (1991): Oris urbanizacije v Sloveniji. *IB revija* 25 (11/12): 4–10.
- Redclift, Michael (1984): *Development and the Environmental Crisis. Red or Green Alternatives?* London and New York: Methuen.
- Reinhardt, N., and Bartlett, R (1989): The persistence of family farms in United States Agriculture. *Sociologia Ruralis* 24 (3/4): 203–225.
- Renčelj, Stanko; Marija Prajner; Janez Bogataj (1993): *Kruh na Slovenskem*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas.
- Repassy, H., in D. Symes (1993): Perspectives on agrarian reform in East-central Europe. *Sociologia Ruralis* 33 (1): 81–91.
- Rus, Angelca (1993): Local government in Slovenia: Development problems and dilemmas of new municipalities. Referat na Annual Convention of Hungarian Sociological Association. Miskolc, Madžarska, 13.–17. avgust.

- Rus, Angelca (1994): Socio-geografske značilnosti Pišec – problemi in potenciali perifernih naselij. Referat na International Workshop: Residents – Management – Sustainable Development. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta in Univerza v Celovcu, Oddelek za geografijo. Atomske toplice, Slovenija, 30. junij.
- Rus, A., in M. Rupena - Osolnik (1991): Vloga žensk v razvoju vasi in podeželja. V: Barbič, A.(ur.), Prihodnost slovenskega podeželja. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Sachs, C. (1992): Reconsidering Diversity in Agriculture and Food Systems: An Eco-feminist Approach. *Agriculture and Human Values* 9 (3): 4–10.
- Shanin, T. (ur.) (1988): Peasants and peasant societies. London: Penguin Books in association with Basic Blackwell Ltd.
- Sieder, R. (1998): Socialna zgodovina družine. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC.
- SKOP – Slovenski kmetijsko okoljski program 2001–2004 (2001): *Uradni list Republike Slovenije*. Št.34.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1975 in 1979): Ljubljana: DZS in SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1985): Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovenija – pokrajine in ljudje (1998): Atlas Slovenije v sliki in besedi. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Slovenski kmetijsko okoljski program – SKOP (2001): Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Sociologia Ruralis* (1988): Farm Women in Europe. (Tematska številka) 28 (4).
- Sociologia Ruralis* (1998): The Empowerment of Fam Women. (Tematska številka) 38 (3).
- Sociologija sela* (2004). Tematski blok: "Seoska I gradska obitelj u Hrvatskoj" 42 (163/164): 1–229.
- Statistični letopis Republike Slovenije 1991 (1991): Ljubljana, str. 215 in 245.
- Statistički godišnjak SFRJ 1983 (1984): Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Statistične informacije (1992): Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Št.194. in št. 195.
- Statistične informacije (2003): Prebivalstvo. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Št. 93.
- Statistični letopis Republike Slovenije 1996 (1996): Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Strassoldo, R. (1990): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. *Družboslovne razprave*. 6 (10): 64–76.
- Strategija ohranjanja biotske raznovrstnosti v Sloveniji (2001): Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor.

- Sunčič, F. (1983): Nekateri gospodarski vidiki vrednotenja slovenskega kmetijskega prostora. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani – Kmetijstvo*. Supplement 7, 107–132.
- Svet za varstvo okolje Republike Slovenije (2004): Sonaravno uravnoteženi razvoj Slovenije. Ljubljana (34 avtorjev).
- Symes, D. (1991): Changing Gender Roles in Productionist and Post-Productionist Capitalist Agriculture. *Journal of Rural Studies* (7): 15–21.
- Symes, D. (1992): Agriculture, the State and Rural Society in Europe: Trends and Issues. *Sociologia Ruralis* 32 (2/3): 193–208.
- Škerbot, Igor (2005): Podatki o ekoloških kmetijah. Maribor: KGZS, Območni zavod Maribor, Oddelek za kontrolo okoljskega kmetijstva (posredovano A. Barbič po e-pošti 10. februarja 2005).
- Šoštarič, Marjeta (2002): Trd oreh za pogajalce pri dokazovanju specifičnosti (Hard work for negotiators in argumentation of specificities). *Delo*. Ljubljana, 9. februar, str. 3.
- Šoštarič, Marjeta (2005): Pretresi v kmetijstvu. *Delo*. Ljubljana, 22. februar, str. 3.
- Štambuk, Maja (1991): Socijalna dinamika u seoskoj zajednici. V: Štambuk, D. (ur.) *Društvene promjene u prostoru*, 105–127. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Tait, A. A. (1996): In My Opinion. *European Gardens* (Summer): 32–39.
- Tall, E. (1993): New legal leaders in the self-governing settlements. Referat na: The Annual Convention of the Hungarian Sociological Association. Miskolc, Hungary.
- The Bruges Group – Groupe de Bruges (2001): Agriculture at a Turning Point (Kmetijsko na točki preobrata): Editions de l'Aube.
- The Commission of the European Community Report on Women in Agriculture: 1983.
- The European Chapter on Local Self-government (1985): Council of Europe, Strasbourg. (Evropska listina lokalne samouprave. Ratificirana 1996. *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 57.
- The Secret of Success (1992): *Leader magazine* (2):7.
- The World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Tomc, Gregor, in Mojca Pešec (1988): Kako in koliko se razlikujemo med seboj Slovenci? Stratifikacijske analize sodobnih družb. *Zbornik*, 38–59. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Tomšič, Jerica (1987): Stanje in možnosti skladnega razvoja kmetijstva in izdelovanja suhe robe v krajevni skupnosti Velike Lašče. V: Barbič, Ana; Jerica Tomšič. *Dopolnilne dejavnosti na kmetijah*, 47–126. Ljubljana: Univerza E. Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo.
- Tomšič Lušin, Jerica (1993): Slojevska struktura slovenskih kmetov. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo (magistrska naloga).

- Topolšek, Vilma (2005): Razgovor z A. Barbič, 10. februarja 2005.
- Tracy, M. (1993): Food and agriculture in a market economy. Prague: V. Krigl.
- Tušek, Ivan (1986): Novi rimski reliefni kamni iz Ptuja. *Arheološki vestnik* (37): 348–369.
- Udovč, Andrej (1997): »Kmetija« – celovit sistem za podporo odločanja na kmetijskih gospodarstvih. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Ulbricht, Tilo L. V. (ur.) (1986): Integrated Rural Development. Proceedings of a symposium. Gravenhage, Nizozemska: Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek.
- Urad za žensko politiko (1993): Začetno poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za odpravo vseh oblik diskriminacije žensk. Ljubljana: Založba Mihelač.
- Urban Statistics in OECD Countries (1988): Paris: OECD.
- Uredba o izvedbi ukrepov kmetijske politike (2001): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 34.
- Uredba o opredelitvi območij z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost (2000): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 62.
- Uredba Sveta 1257/1999 o podpori za razvoj podeželja iz Evropskega kmetijskega usmerjevalnega in jamstvenega sklada (Council regulation 1257/99 on support for rural development from European Agricultural Guidance and Guarantee Fund).
- Uredba Sveta 950/1997 o izboljšanju učinkovitosti kmetijskih struktur – Council regulation on improving the efficiency of agricultural structures – Council Regulation 950/97.
- Urry, J. (1995): Consuming Places. London: Routledge.
- Van der Plas, L., M. Fonte (ur.) (1994): Rural Gender Studies in Europe. Assen, Nizozemska: Van Gorcum, The Netherlands.
- Vartdal, B., R. Almäs, A. Blekesaune (1997): Household structure in rural Norway 1970–1990. Trondheim: Centre for Rural Research.
- Verbole, Alenka (1993): Slovenian Mountain Farmers and Their Role in Environmental Conservation. A Case Study of the Interface in the Triglav National Park. MSc Course Management of Agricultural Knowledge System. , Wageningen: Wageningen Agricultural University.
- Verbole, Alenka (1995): Tourism Development in the European Countryside. Costs and Benefits. V: Barbič, A., in D. Wastl-Walter (ur.), Sustainable Development of Rural Areas: From Global Problems to Local Solutions. Klagenfurt: Klagenfurter Geographische Schriften, Heft 13.
- Verbole, Alenka (1997): Case study of Slovenia. V: FAO Regional Office for Europe: National action plans for the integration of rural women in development. Case studies in Hungary and Slovenia.

- Verbole, Alenka (1998): Kmetijstvo in podeželski turizem: Različni vidiki, problemi in izzivi ob razvoju podeželskega turizma. Uvodni referat na seminarju V. komisije Delovne skupnosti Alpe-Jadran. Brdo pri Kranju, Slovenija, 17.–19. september.
- Verbole, Alenka, Milka Mele - Petrič (1996): National Action Plan for Integration of Farm and Rural Women in Development: A case study of Slovenia. Draft, presented at the FAO Workshop, 18.–21. januar, Wageningen, Nizozemska.
- Vovk, Tinca S. (2004): Uticaj agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Europsku uniju (Vpliv agrarne politike na razvoj slovenskega kmetijstva v obdobju tranzicije in vključevanja v Evropsko unijo). Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije; Beograd: Društvo agrarnih ekonomistov Srbije.
- Wastl-Walter, Doris (1994): Democracy as a Formalization of the Participation of Residents in the Framework of Local Self-government. Referat na International Workshop: Residents – Management – Sustainable Development. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta in Univerza v Celovcu, Oddelek za geografijo. Atomske toplice, Slovenija, 30. junij.
- Whatmore, S. (1991): Farming Women: Gender Work and Family Enterprise. London: McMillan.
- Whatmore, S., T. Marsden, P. Lowe (1994a): Gender and Rurality. London: David Fulton.
- Whatmore, S., T. Marsden, P. Lowe (1994b): Feminist Perspective in Rural Studies. London: David Fulton.
- www.sigov.si/MOP, 10-02-2005.
- Začasni zakon o zavarovanju kulturnih spomenikov in izjemnih naravnih vrednot (1945): *Uradni list Socialistične republike Slovenije*. Št. 2.
- Zakon o enakih možnostih žensk in moških (2002): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 59.
- Zakon o denacionalizaciji (1991): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 27.
- Zakon o kmetijstvu (2000): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 54.
- Zakon o lokalni samoupravi (1993): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 72.
- Zakon o ohranjanju narave (1999): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 56.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ) (1999, 2002): *Uradni list Republike Slovenije*, št. 12, in *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 65.
- Zakon o ratifikaciji konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah – Aarhuska konvencija (2004): *Uradni list Republike Slovenije*. MP 17/04, 7. junij.

- Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu Alp (Alpske konvencije) (1995): *Uradni list Republike Slovenije*. MP. Št. 5.
- Zakon o Regijskem parku Škocjanske jame (1996): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 57.
- Zakon o skladnem regionalnem razvoju (1999): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 60.
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (1999): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 60.
- Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (2003): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 110.
- Zakon o Triglavskem narodnem parku (1981): *Uradni list SR Slovenije*. Št. 17.
- Zakon o varstvu okolja (1993): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 32.
- Zakon o zadrugah (1992): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 13.
- Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (1991): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 5.
- Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ) (1992, 2005): *Uradni list Republike Slovenije*. Št. 9 (z dopolnitvami do vključno l. 2005).
- Zonalend, Françoise (1993): Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta.
- Zoreda, Margaret Lee (1971): Cross-cultural Relations and Pedagogy. *The American Behavioral Scientist* (7): 923–935.
- Žnidarčič, Vilma (1996): Predvidena raba prostorov »stare šole«. Pismo Ani Barbič 1. 2. 1996.

IMENSKO KAZALO

A

Agenda 2000 147
Allen P. L. 15
Almäs R. 271, 272, 274
Antić 230, 309
Azmon Izraeli 274

B

Barbič 17, 18, 19, 21, 28, 36, 42,
52, 54, 58, 81, 85, 86, 87, 91, 95,
99, 104, 105, 111, 133, 139, 147,
148, 166, 191, 200, 205, 208, 210,
221, 228, 246, 255, 271, 272, 273,
274, 293, 302, 311, 312
Batagelj 119, 276
Benedik 81, 89, 90
Bennet 82
Berlan 209
Bernik Franc 83, 102
Blanc 273
Blekesaune 272
Bogataj 83, 90, 91, 92, 93, 95, 98,
222, 228
Bonanno 23, 40, 292
Brangeon 56, 57
Brezigar 185, 191, 201, 204
Burkhardt 23
Buttel 33, 41

C

Cernea 115
Chassagne 40
Cigale 274
Council 166, 172, 306, 309
Cvjetičanin 271

Č

Černič Istenič 273, 276, 313, 314

D

De la Court 24
Defilipis 146
Diday 119, 276
Dilić 272
Direktiva Sveta 166
Dumančič 194

E

Ehrentrant 98
Enciklopedija Slovenije 101
European Commission
Directorate 306, 309

F

Fabijan 302
Ferligoj 119, 276
Fink Hafner 57, 86, 267
First-Dilić 272
Fitchen 86
Flandrin 270
Fonte 274

G

Gabrovec 302
Galeski 272
Gasson 25, 36, 234, 272, 273, 274,
291, 292
Giddens 82, 84, 100
Gillette 272
Globevnik 111
Goodman 274
Gosar 147, 302

Grča 170
Groenhang 307

H

Hafner Fink 57, 86, 267
Harrison 274
Hartigan 276
Haugen 26, 27, 272, 274, 294, 296
Heide 307
Herzog 83
Hirschl 35
Hribernik 86, 87, 255
Hudečkova 37

I

International Workshop 110
IUCN 17, 166
Ivančič 136

J

Jakoš 147, 302
Jogan 3, 212, 230, 233, 270, 271, 309
Jegouzo 56, 57

K

Kayser 99
Kettunen 49
Kirn 23, 24
Klecka 276
Kolarič 54
Kostić 272
Kousis 38
Kovačič 147, 272, 273, 302
Kovacz 29
Kozorog 181
Krašovec 271, 273, 293
Kukar 69, 204
Kveder 314

L

Laurila 49
Leader Magazine 161
Leinert Novosel 274
Leksikon 101

Ljubljanska deklaracija 17
Lobley 272, 273
Lukšič 111, 296

M

Magel 24
Makarovič G. 95, 96, 97
Makarovič M. 81, 83, 93, 94, 95, 98
Makuc 192, 194, 195, 196, 198
Managing Rural Renaissance 12
Marsden 15, 21, 32, 274
Marušič 133, 139
Mastnak 51, 52
Mašanović 42, 47
Matičič 37
Medved 22, 52, 166, 175, 180
Mencin 230
Mencinger 29
Mešl 27
Mihalič 25
Miklavčič - Brezigar 191, 201, 204
Mlinar 15, 16, 35, 82, 100, 271, 301
Morgan 274
Mormont 98
Mrak 51
MTTL 42, 49, 50

N

Naprudnik 4, 111
Nikolič 269
Novak 58

O

OECD 36, 48, 49, 293
Ogorevc 103, 104, 105, 106, 107, 109
Ogrin 17
O'Hara 272, 290, 293, 294, 296
Onvin 292, 293
Ornik 102, 103, 104, 105, 108
Osolnik 205, 273, 303

P

Pavliha 54, 78
 Pavlin 92
 Pečnik 196, 197
 Perco 192
 Perrier-Cornet 273
 Perpar 302, 314
 Peterle 147
 Peterlin 166, 177
 Petersen 34
 Petrin 99, 274
 Plahuta 185
 Plut 17
 Poljanec 63, 64
 Pongratz 98
 Potter 272, 273
 Prajner 92
 Praper 18
 Prem 180, 181, 182, 184
 Prosen 4, 305
 Puhar 192, 193
 Puljiz 271

R

Ramovš 89
 Ravbar 266
 Redclift 274
 Reinhardt 291, 292
 Renčelj 92
 Repassy 29, 36
 Rupena 147, 205, 273, 302
 Rus 38, 101, 111, 273

S

Sachs 15, 38
 Shanin 272
 Sieder 272
 Simončič 204
 SKOP 52, 166, 170, 173, 174
 Summers 35
 Sunčič 205
 Symes 29, 36, 40, 274

Š

Škerbot 167
 Šoštarich 52, 308
 Štambuk 115

T

Tait 98
 Tall 39
 The Bruges Group 43, 46, 47, 53
 Tomšič Lušin 57, 91, 267
 Tomc 57
 Topolšek 237
 Tracy 37
 Trbižan 274
 Turk 274
 Tušek 193

U

Udovč 52, 166, 272
 Ulbricht 147, 302
 Urry 99

V

Van der Plas 274
 Vartdal 26, 27, 272
 Verbole 17, 18, 24, 99, 111, 152,
 273, 274, 312, 313
 Vidmar 274
 Vovk 52

W

Wastl-Walter 15, 83
 Whatmore 272, 274

Z

Sachs 15, 38

Ž

Železnik 274
 Žnidarčič 138

STVARNO KAZALO

A

Aarhuška konvencija 178, 179
aktivno prebivalstvo 111, 222,
223, 224, 225, 227

B

biotska pestrost 17, 43, 48, 166,
174, 175, 176, 177
brezposelni v PJD 55, 56, 68, 74,
75, 76

C

celovit pristop 3, 12, 16, 18, 21,
23, 25, 27, 114, 115, 116, 117,
118, 120, 302, 303, 314
ciljne skupine PJD 61, 69, 70, 71,
72, 75
CRPOV 59, 64, 66, 169, 171, 175,
303, 305

Č

članstvo v društvih 121, 122, 236
članstvo v političnih strankah
121, 122, 229, 230
človeški viri 23, 48, 53, 133, 134,
305

D

decentralizacija 36, 39, 82
decentralizacija oblasti 38
delitev dela in odločanja 217,
219, 238
delničarska kmetija 26
delovne migracije 181, 191, 193,
194, 196, 197
delovni dan 212, 214
direktiva o pticah in habitatih 176

dnevne migracije 200, 202, 271
dojilja 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198
domača obrt 31, 35, 52, 82, 88,
90, 91, 92
dopolnilne dejavnosti 23, 25, 31,
35, 52, 59, 64, 91, 112, 118, 121,
122, 123, 126, 136, 147, 153, 160,
167, 169, 170, 204, 210, 234, 236,
237, 241, 242, 273, 274, 304, 310,
311
društva kmečkih in podeželskih
žensk 3, 109, 235, 236
družinska kmetija 25, 30, 34, 37,
205, 207, 208, 238, 245, 271, 273,
277, 282, 290, 291, 292, 293, 306
država Slovenija 17, 101, 309
duhovna kultura 87, 88

E

ekološka ozaveščenost 18, 19, 20,
24, 82, 187
ekološka pridelava 173, 273, 274
ekološko ravnanje 18, 19, 20, 311
ekonomska enakopravnost
kmetič 234
EU – Evropska unija 36, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 161, 166, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174, 175, 176,
186, 187, 303, 305, 306, 307, 309

F

FAO 234, 235, 272, 273, 274, 302,
310, 311, 312, 313
Finske izkušnje 43, 48, 50

G

globalizacija 40, 274, 296
 globalizacijski procesi 11, 81,
 187, 274, 301, 303
 Goriško 191, 192, 193, 194, 195,
 196, 197, 198, 202
 gospodarica 117, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 148, 149, 200, 208,
 209, 210, 211, 217, 218, 222, 231,
 233, 239, 242, 245, 246, 247, 253,
 267, 268, 271, 275, 276, 277, 278,
 282, 284, 286, 287, 288, 289, 291
 gospodarska globalizacija 274
 gospodarska rast 15, 17, 18, 29,
 44
 gospodarske dejavnosti 11, 18,
 21, 37, 39, 44, 82, 84, 87, 122,
 132, 138, 146, 149, 151, 156, 157,
 158, 159, 160, 162, 167, 184, 233,
 234, 302
 gospodarski proizvod 23, 133,
 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 158, 159, 160, 161
 gospodinjsko delo 60, 191, 192,
 193, 198, 200, 201, 202, 203, 204,
 217, 235, 272, 311
 gospodinjstva s kmečkim
 gospodarstvom 94, 148, 208

I

integrirana pridelava 21, 174
 interdisciplinarnost 3, 24, 96,
 114, 302
 izobraževanje 46, 56, 59, 65, 174,
 192, 198, 200, 227, 229, 261, 301,
 304, 307, 310, 311, 312, 313, 315

J

jezik 76, 83, 88, 89, 90, 102, 159,
 197, 199, 305

K

kakovost življenja 11, 58, 86, 114,
 305, 306

kmečka družina 12, 205, 206,
 209, 233, 237, 255, 270, 272, 275,
 284, 290
 kmečka/podeželska revščina 54,
 56, 57, 58, 59, 60, 76
 kmečka ženska 59, 200, 204, 205,
 212, 231, 234, 235, 271, 282, 293,
 294, 296, 311
 kmečki sloj 58, 269
 kmečki turizem 21, 23, 24, 26,
 31, 35, 84, 92, 98, 130, 204, 234,
 274, 315
 kmečko gospodarstvo 19, 57, 94,
 118, 127, 130, 136, 219, 233, 235,
 238, 239, 268, 270, 272, 273, 274,
 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
 283, 284, 289, 290, 315
 kmečko prebivalstvo 20, 31, 33,
 58, 59, 62, 86, 87, 92, 93, 95, 96,
 97, 147, 181, 199, 205, 206, 207,
 222, 223, 229, 270, 274, 275
 kmetice kot (so)lastnice 209
 kmetija 32, 36, 45, 49, 52, 62, 65,
 66, 72, 73, 88, 92, 93, 95, 96, 97,
 124, 125, 126, 127, 128, 130, 147,
 171, 208, 209, 210, 222, 232, 237,
 238, 242, 244, 245, 251, 253, 265,
 269, 271, 277, 292, 304, 305
 kmetijska podjetja storitev 26
 kmetijska politika 32, 34, 40, 47,
 48, 49, 52, 53, 56, 128, 146, 147,
 169, 170, 171, 173, 266, 275, 306
 kmetijska pridelava 24, 35, 45,
 61, 65, 67, 70, 72, 118, 156, 167,
 182, 304
 kmetijska svetovalna služba 56,
 61, 66, 68, 70, 77, 170, 182, 187,
 236, 238, 303, 310
 kmetijsko gospodarstvo 127,
 290, 292, 296, 310, 311
 kmetijstvo 11, 12, 21, 24, 25, 29,
 30, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 48,
 49, 50, 51, 52, 65, 76, 77, 81, 84,
 86, 88, 111, 130, 136, 147, 149,
 161, 166, 167, 168, 170, 171, 173,

174, 175, 181, 182, 183, 194, 210,
211, 234, 235, 237, 266, 270, 271,
273, 274, 294, 295, 302, 303, 306,
307, 309, 310, 313
konflikt 24, 28, 37, 39, 53, 122
konfliktnost 139, 140, 295
kultura 56, 59, 65, 83, 84, 87, 88,
92, 93, 95, 98, 99, 101, 152, 155,
191, 193, 199, 222, 230
kulturna dediščina 3, 12, 23, 25,
39, 48, 84, 85, 95, 99, 111, 117,
131, 133, 144, 145, 146, 162, 167,
168, 178, 184, 185, 186, 187, 188,
304, 311
kulturna identiteta 81, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 91, 98, 99, 101
kulturna krajina 52, 130, 131,
147, 168, 173, 174, 175, 185, 274

L

lastništvo kmetije 25, 209, 210
likovna umetnost 88, 95, 96, 97
ljudska umetnost 95, 97
lokalna samouprava 3, 27, 28,
36, 37, 38, 64, 74, 77, 82, 112,
136, 143, 148, 178
lokalna skupnost 16, 18, 20, 25,
35, 38, 39, 55, 81, 82, 83, 85, 86,
87, 98, 99, 115, 122, 141, 142,
148, 159, 160, 161, 165, 179, 305,
308, 311, 315
lokalni prebivalci 39, 99

M

Maks Pleteršnik 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109
materialna kultura 87
mednarodna delavnica 110, 111,
113
medsebojna pomoč 93, 94, 95
mestno prebivalstvo 82
metoda voditeljev 119, 121, 122,
124, 125, 275, 276, 278, 281
migracije 120, 312

N

Nacionalni program sprejetja
Acquis 51, 169
Nacionalni program za
integracijo načela enakih
možnosti spolov 312, 313, 315
naravna dediščina 12, 15, 99,
103, 162, 163, 166, 174, 177, 178
naravno okolje 23, 82, 84, 99,
274
nova delovna mesta 35, 59, 65,
112, 134, 171, 182, 199, 271, 290,
293
NPAA - National Programme for
the Adoption of the Acquis
51, 169
NPVO – Nacionalni program
varstva okolja 166, 167, 177
NVO – nevladne organizacije
46, 47, 184

O

občina 27, 38, 55, 59, 60, 62, 66,
69, 72, 74, 77, 82, 86, 101, 104,
105, 107, 108, 110, 112, 120, 131,
136, 144, 155, 171, 174, 178, 187,
188, 277, 279, 302, 303, 311
običaji 35, 85, 193
območja z omejenimi možnostmi
172, 173
obveščenost 18, 20, 43, 46, 66, 67,
78, 105, 141, 143, 159, 165, 184,
186, 238
odseljevanje 34, 38, 146, 148, 160,
172, 173, 184, 188
ohranjanje narave 12, 20, 37, 45,
166, 176, 178, 179, 182, 185, 187,
302
okolje 3, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 23, 24, 25, 27, 32, 35, 37,
39, 41, 43, 45, 46, 52, 65, 82, 84,
87, 96, 97, 99, 107, 109, 111, 112,
114, 115, 119, 131, 145, 146, 148,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 173,
174, 175, 178, 179, 181, 182, 184,

186, 191, 196, 199, 204, 206, 254,
262, 263, 274, 302, 304, 305
organska pridelava 41, 150, 152,
156
osnovna šola Maksa Pleteršnika
103, 107

P

partnerski pristop 3, 46, 62, 308
pasivni viri dohodkov 35, 122
pestrost virov dohodkov 33, 38
PHARE 168, 169, 170
Pišce 101, 102, 103, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 113
PJD v kmetijstvu/na podeželju
58, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 73,
74, 75, 76, 77
Pleteršnikov slovensko-nemški
slovar 101, 102, 103, 108
Pleteršnikova domačija 102, 103,
104, 106, 107, 108
podeželska skupnost 23, 25, 29,
30, 33, 34, 38, 58, 62, 64, 86, 98,
110, 114, 115, 116, 117, 118, 122,
141, 175, 228, 239, 242, 268, 273,
296
podeželske ženske 21, 191, 192,
198, 200, 202, 204, 309, 310, 314
Podjelje 117, 129, 130
podjetništvo 23, 25, 27, 116, 138,
139, 272
področja PJD 74, 75
poklic 34, 193, 194, 200, 201, 202,
205, 211, 212, 245, 246, 247, 248,
249, 265, 267, 268, 293, 294, 295
poklicna mobilnost 245
pokojninsko-invalidsko
zavarovanje 210, 211
politika razvoja kmetijstva 40
povezovanje 15, 17, 24, 25, 28,
32, 39, 42, 81, 82, 88, 93, 94, 95,
110, 114, 138, 160, 161, 165, 169,
187, 188, 271, 304, 306, 307, 314
prednosti podeželskih otrok 262
prehrambena kultura 93

pridruževanje Slovenije EU 42,
51, 168, 176
pridružitvena politika Slovenije
51
prikrajsanost otrok 260, 261, 262,
267
privatizacija kmetijskih obratov
32
privatizacija zemljišč 32
programi javnih del (PJD) 54, 55,
60, 62, 65, 66, 74, 77
prostočasne aktivnosti 85, 221,
223, 225
prostorska mobilnost 245, 249
prostorske meje 81
prostorsko načrtovanje 3, 114,
115, 132, 143, 302
prostorsko povezovanje 81

R

razširjena Evropa 45
razlogi za ustvarjanje družine
200, 240, 255, 267, 290
razvoj podeželja 4, 11, 16, 30, 33,
36, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 62, 88,
111, 114, 166, 169, 171, 172, 173,
175, 205, 235, 302, 303, 304, 305,
306, 309, 313, 315, 316
razvojne možnosti 130, 131, 139,
296
regijski park Škocjanske jame
133, 178
ruralno 4, 12, 45, 48, 49, 58, 84,
85, 98, 270, 272, 273, 275, 305,
306, 309, 312

S

samoobnavljanje 12, 24, 58, 249,
266, 267
SAPARD 168, 170, 171
sestavine kulturne identitete 86,
88, 91
siva ekonomija 68, 69
skupine kmetij 124, 125, 127,
130, 174, 233

slovenski kmetijsko okoljski
program 166, 173, 177
slovensko podeželje 3, 11, 12, 79,
81, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92,
93, 94, 95, 98, 99, 116, 173, 175,
202, 205, 221, 237, 302, 304, 305,
306, 307, 308, 313, 314, 315
služkinja 191, 192, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203
socialna varnost kmetic 210
socialni prostor 267
socialno okolje 24, 87, 131, 146,
148
sodelovanje/partnerstva 23, 27
solidarnost 16, 44, 45, 46, 47, 53,
161
sonaravna pridelava 21, 82, 174,
188, 304
srednja in vzhodna Evropa 12,
15, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 40,
41, 43, 44, 45, 48, 166, 292, 309,
312
starševski dopust 212, 232
stavbna dediščina 127, 137, 138,
164, 165
strategija 3, 12, 18, 24, 31, 33, 36,
38, 40, 46, 52, 53, 64, 84, 99, 114,
124, 126, 128, 133, 158, 159, 166,
170, 176, 177, 188, 296, 301, 302,
304, 305, 306, 307, 308, 309, 313,
315
strokovnjaki 24, 27, 40, 74, 88,
110, 134, 140, 141, 143, 179, 182,
184, 186, 238, 266, 307
Sueški prekop 193

Š

širitev EU 41, 43, 44, 47, 53
število otrok 260

T

tipi kmečkih družin 276, 278,
284, 287, 289

tipologija kmečkih družin 275,
296
tradicija 59, 83, 84, 85, 94, 98, 99,
101, 179, 191, 201, 210, 222, 227,
229, 254, 264, 274, 294, 310
Triglavski narodni park 178
turistična društva 228

U

urbano 35, 82, 84, 85, 95, 98, 228
ustanavljanje zavarovanih
območij 99, 177

V

varovanje narave 24, 99, 177
varovanje okolja 12, 18, 19, 20,
24, 27, 37, 41, 43, 46, 111, 166,
168, 183, 187
viri dohodkov 35, 52, 118, 123,
241
viri dohodkov gospodinjstva
124
viri informacij 66, 69
vzdržen/trajnostni razvoj 16
vzdrževano prebivalstvo 205

Z

zaposlitev 30, 34, 67, 73, 85, 123,
137, 160, 164, 198, 200, 202, 204,
209, 234, 235, 242, 246, 249, 265,
268, 293, 295
zaposlovanje 34, 35, 44, 54, 55,
56, 61, 64, 66, 70, 75, 78, 111,
136, 164, 199, 200, 202, 246
zavarovana območja 173
Zdravstveno varstvo 212
Zveza turističnih kmetij Slovenije
3, 237

Ž

življenjska raven 59, 99, 140, 147,
200, 261

